

POZAPRODUKCYJNE FUNKCJE ZASOBÓW LEŚNYCH

redakcja naukowa

STANISŁAW ŁUNIEWSKI
SŁAWOMIR BAKIER
MIKOŁAJ JALINIK

Politechnika
Białostocka

POZAPRODUKCYJNE FUNKCJE ZASOBÓW LEŚNYCH

redakcja naukowa

Stanisław Łuniewski

Sławomir Bakier

Mikołaj Jalinik

OFICyna WYDAWNICZA POLITECHNIKI BIAŁOSTOCKIEJ
BIAŁYSTOK 2023

Recenzenci:
prof. dr hab. Maciej Perkowski
dr hab. Piotr Gryszel, prof. UEW

Redaktor naukowy dyscypliny nauki leśnej:
dr Dan Wołkowycki

Korekta językowa:
Edyta Chrzanowska
Emilia Kiszycka

Skład, grafika i okładka:
Marcin Dominów

Zdjęcie na okładce:
bertvthul, <https://pixabay.com/pl/photos/aleja-drzewa-%C5%9Bcie%C5%BCKa-815297>

© Copyright by Politechnika Białostocka, Białystok 2023

ISBN 978-83-67185-91-2
ISBN 978-83-67185-92-9 (e-Book)
DOI: 10.24427/978-83-67185-92-9

Publikacja jest udostępniona na licencji
Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0
(CC BY-NC-ND 4.0).

Pełną treść licencji udostępniono na stronie
creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.pl.
Publikacja jest dostępna w Internecie na stronie Oficyny Wydawniczej PB.

Druk: PPH Remigraf sp. z o.o.

Oficina Wydawnicza Politechniki Białostockiej
ul. Wiejska 45C, 15-351 Białystok
e-mail: oficina.wydawnicza@pb.edu.pl
www.pb.edu.pl

Spis treści

Wstęp	5
1. Spatial distribution of bicycle tourism in the southern landscape zone of the Bielavieskaja Pušča National Park, Belarus <i>Przestrzenne rozmieszczenie turystyki rowerowej w południowej strefie krajobrazowej Parku Narodowego Bielavieskaja Pušča na Białorusi</i> MIKITA YAKUBOUSKI, MAREK GIERGICZNY, SVIATASLAU VALASIUK, ALEH MAROZAU	7
2. Znaczenie lasów w rozwoju wioski tematycznej w Łążku Garncarskim <i>The importance of forests in the development of the theme village in Łązek Garncarski</i> ANNA KATARZYNA MAZUREK-KUSIAK.....	19
3. Turystyka wiejska w percepcji młodych mieszkańców polskich miast <i>Rural tourism in the perception of young inhabitants of Polish cities</i> JAN ZAWADKA, WITOLD JANISZEWSKI	31
4. Miejskie tereny zielone, ich stan i wykorzystanie do rekreacji i turystyki ekologicznej <i>Urban green spaces, their condition and use for recreation and ecological tourism</i> ALEH BAKHUR, ALEH MAROZAU, SŁAWOMIR BAKIER.....	47
5. Kąpiele leśne receptą na dobre zdrowie <i>Forest baths are a recipe for good health</i> MIKOŁAJ JALINIK, SŁAWOMIR BAKIER.....	57
6. Doliny cieków – wielofunkcyjność w ochronie dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego <i>Valleys of water courses – multifunctionality in the protection of natural and cultural heritage</i> BEATA RASZKA, KRZYSZTOF KASPRZAK.....	71
7. Rozwój turystyki uzdrowiskowej w Polsce po pandemii COVID-19 – uwarunkowania administracyjno-prawne <i>Development of spa tourism in Poland after the COVID-19 pandemic – administrative and legal conditions</i> DOMINIK BOREK, KATARZYNA PODHORODECKA	91

8. Walory przestrzenne jako potencjał turystyczny polskich miast zrzeszonych w sieci Cittaslow <i>Spatial assets as a tourist potential of Polish cities in the Cittaslow network</i> BARTOSZ CZARNECKI	107
9. Znaczenie fiskalne parków narodowych w Polsce <i>Fiscal importance of National Parks in Poland</i> MACIEJ CIEŚLUKOWSKI	121
10. O potrzebie deglomeracji funkcji turystycznej w Polsce i znaczeniu tego dla rozwoju regionalnego i lokalnego (ze szczególnym uwzględnieniem województwa podlaskiego) <i>On the need for deglomeration of the tourism function in Poland and its importance for regional and local development (with particular reference to Podlaskie Voivodeship)</i> PRZEMYSŁAW ŚLESZYŃSKI	141
11. Ojkofilia – etyczna postawa proekologiczna <i>Ojkophilia – ethical pro-ecological attitude</i> WŁODZIMIERZ KACZOCHA.....	157
12. Pożary lasów zagrożeniem dla turystyki <i>Forest fires as a threat to tourism</i> JAN SIKORA, AGNIESZKA WARTECKA-WAŻYŃSKA	165
13. Turystyka i edukacja w polskich parkach narodowych <i>Tourism and education in Polish national parks</i> RAFAŁ KURCZEWSKI	183
14. Postrzeganie turystyki rowerowej w Kopenhadze przez polskich turystów <i>Perception of bicycle tourism in Copenhagen by Polish tourists</i> JANUSZ LESZEK SOKÓŁ, AGNIESZKA KOZAK.....	195
15. Differences and similarities of Generations X and Y in practicing leisure tourism in Poland Różnice i podobieństwa pokoleń X i Y w uprawianiu turystyki rekreacyjnej w Polsce MICHAŁ ROMAN, MAGDALENA GUT, MIKOŁAJ JALINIK, ARKADIUSZ NIEDZIÓŁKA, MARCIN KOPYRA	205
Zakończenie	239
Spis tabel.....	241
Spis rysunków	243

Wstęp

W ostatnich latach zmienia się podejście do użytkowania zasobów leśnych. Dawniej głównymi i najbardziej pożądanymi użytkami leśnymi były miód z woskiem i mięso dzikich zwierząt, a także drewno, jako kluczowy „produkt” pozyskiwany z lasu. Gospodarka leśna związana była z produkcyjną funkcją lasu i zabiegami o zdobycie możliwie jak największej ilości drewna wysokiej jakości z gatunków najbardziej poszukiwanych, głównie sosny, świerka i dębu. Dlatego też kształcenie leśników było podporządkowane takim działaniom, jak również ochronie przyrody i innym funkcjom np. związanym z retencją wody. Szybki rozwój cywilizacyjny spowodował, że obecnie lasy są silnie przekształcone przez człowieka. Specyfika obszarów leśnych Polski sprawia, że większość z nich jest własnością publiczną, a ich społeczna wartość znajduje potwierdzenie w wizjach naszych ojców i dziadów. Dzięki temu dziś człowiek czerpie z lasu nie tylko drewno, lecz także inne wysokiej jakości użytki. Pandemia COVID-19 pokazała, jak potrzebne są lasy w ekstremalnie trudnych czasach. Presja związana z odosobnieniem i koniecznością izolacji oraz zachwiana psychika ludzka wynikła z zaistniałej sytuacji udowodniły, że obszary leśne, wśród których można wyróżnić lasy podmiejskie czy w obrębie miast bądź obszerne parki narodowe i krajobrazowe, są niezastąpionym remedium.

Już wcześniej uwagę na dobroczynne działanie środowiska leśnego na człowieka zwrócili Japończycy jako społeczność szczególnie zagęszczona. W związku z tym powstały nowe pojęcia, takie jak kąpiele leśne (*shinrin-yoku*), medycyna środowiskowa albo medycyna leśna. Polacy są przyzwyczajeni do wykorzystywania obszarów leśnych do celów rekreacyjnych albo turystycznych. Pozaprodukcyjne funkcje lasów coraz bardziej są eksponowane przez organizacje pozarządowe i grupy społeczne żyjące w ich sąsiedztwie. Wszystko wskazuje na to, że w nadchodzących latach obszary leśne będą odgrywały coraz ważniejszą rolę w społeczeństwie, a leśnicy muszą być świadomi tego i z wyprzedzeniem powinni przygotowywać się do oczekiwań społecznych. Tworzenie atrakcyjnych ścieżek do kąpeli leśnych wymaga czasu i wiedzy. Nie znaczy to absolutnie, że obszary leśne nie będą „produkować drzew”. Las rośnie, dojrzewa i się starzeje, i normalną rzeczą jest pozyskiwanie drewna, które jest niezastąpionym, ekologicznym i biodegradowalnym surowcem. Niemniej winny też być miejsca do celów rekreacyjnych i leczniczych, które będą ogólnodostępne dla społeczeństwa. Podobnie jak rezerваты przyrody powstają, aby chronić przyrodę, ścieżki rekreacyjne i obszary do kąpeli leśnych powinny być tworzone, by wpływać na poprawę zdrowia fizycznego i psychicznego człowieka.

W opracowaniu, które zawiera kilkanaście niezależnych rozdziałów, przewija się tematyka związana z turystyką i rekreacją wraz z wykorzystaniem zasobów leśnych. Może się wydawać, że np. turystyka rowerowa w Kopenhadze nie jest powiązana z głównym wątkiem, ale jest to kwestia świadomości. Rowery są szczególnie przydatne do uprawiania sylwanoturystyki i pewne rozwiązania można wprost podglądać i wprowadzać na obszarach leśnych. Również kąpiele leśne są ważnym wątkiem niniejszej publikacji, ponieważ obejmują one zarówno rekreacyjne, turystyczne, jak i lecznicze wykorzystanie zasobów leśnych.

Głównym celem monografii jest zaprezentowanie istoty pozaprodukcyjnych funkcji obszarów leśnych. Dotyczy to przede wszystkim ochrony klimatu, zasobów wodnych, pochłaniania CO₂, ochrony przyrody i człowieka. Należy nadal kształcić leśników, żeby mogli realizować oczekiwania społeczne i rozumieć potrzebę prowadzenia takiej gospodarki leśnej, którą można będzie pogodzić z uwarunkowaniami ochrony przyrody, środowiska i potrzebami człowieka.

Trzeba podkreślić, że Autorami poszczególnych tekstów są głównie pracownicy nauki, ale też praktycy, którzy od lat angażują się w rozwój pozaprodukcyjnych funkcji obszarów leśnych.

dr hab. inż. Stanisław Łuniewski, prof. WANS
prof. dr hab. inż. Sławomir Bakier
dr hab. inż. Mikołaj Jalinik, prof. PB

1. Spatial distribution of bicycle tourism in the southern landscape zone of the Biełavieskaja Pušča National Park, Belarus

Przestrzenne rozmieszczenie turystyki rowerowej w południowej strefie krajobrazowej Parku Narodowego Biełavieskaja Pušča na Białorusi

*Mikita Yakubouski¹, Marek Giergiczny²,
Sviataslau Valasiuk², Aleh Marozau³*

¹State Nature Protection Institution Biełavieskaja Pušča National Park

²Warsaw Ecological Economics Centre, University of Warsaw

³Białystok University of Technology

Abstract: The paper analyses spatial distribution of use of the existing network of bicycle routes in the southern landscape zone of the Biełavieskaja Pušča National Park and outlines some directions of its improvement. The concept of active biodiversity-oriented tourism in protected areas implies the identification of and transition to tourist destinations that combine stable positive dynamics of demand with safety for protected ecosystems and biodiversity. Currently, active tourism in the Biełavieskaja Pušča National Park is dominated by cycling. The main objective of the study was to investigate bicycle tourism and determine directions of its improvement for recreational visitors and their awareness raising towards wildlife. Satellite telemetry was the main survey method retrieving the spatial distribution of the bicycle recreation load. Based on the revealed spatial preferences of recreational cyclists in the Belarusian part of the Białowieża Forest, the optimisation proposal of the bicycle route network infrastructure including improved road surface was prepared.

Key words: active outdoor tourism, bicycling, protected areas, satellite telemetry

JEL: Q26, Q57

Streszczenie: W artykule przeanalizowano przestrzenny rozkład wykorzystania istniejącej sieci tras rowerowych w południowej strefie krajobrazowej Parku Narodowego Biełavieskaja Pušča i nakreślono pewne kierunki jej poprawy. Koncepcja aktywnej turystyki zorientowanej na różnorodność biologiczną na obszarach chronionych zakłada identyfikację i przejście do miejsc turystycznych łączących stabilną pozytywną dynamikę popytu z bezpieczeństwem chronionych ekosystemów

i różnorodności biologicznej. Obecnie turystyka aktywna w Parku Narodowym Białawieskaja Pušča jest zdominowana przez turystykę rowerową. Dlatego też przeanalizowano głównie ten aspekt pod kątem poprawy oferty turystycznej dla odwiedzających park rekreacyjnie, a także dla podniesienia ich świadomości na temat dzięki przyrody. Telemetria satelitarna była główną metodą badawczą służącą do określenia przestrzennego rozkładu obciążenia rekreacją rowerową. Na podstawie ujawnionych preferencji przestrzennych rowerzystów jeżdżących rekreacyjnie po białoruskiej części Puszczy Białawieskiej przygotowano propozycję optymalizacji infrastruktury sieci tras rowerowych, w tym ulepszonej nawierzchni dróg.

Słowa kluczowe: aktywna turystyka rowerowa, obszary chronione, telemetria satelitarna

Introduction

Tourism in the Białawieskaja Pušča National Park¹ (NP) has an emphasis on familiarising the national park's visitors with the natural diversity of the unique forest and promoting an active and healthy lifestyle (Savitsky 1999). The concept of modern active biodiversity-oriented tourism in protected areas implies the identification of and transition to tourist destinations that combine stable positive dynamics of demand with safety for protected ecosystems and biodiversity maintained through a nature-oriented approach to the organisation of the tour. Most of its forms (cycling, hiking, skiing, Nordic-walking, jogging, horseback riding, canoeing) can be implemented throughout the Białawieskaja Pušča NP. Currently, active tourism in the national park is dominated by cycling and, to a lesser extent, hiking (Kovbasa 2015). Cycling in the Białawieskaja Pušča NP is characterised by a bias in the distribution of recreational pressure as the southern part of the national park is more loaded compared to its northern part.

Despite the imbalance in the distribution of recreational pressure, there is no considerable detrimental impact on the natural complexes until the number of cyclists reaches the estimated threshold of 3,500 visitors a day (Yakubouski 2018). Bicycle trips are virtually harmless for nature, good for recreation, and profitable in terms of running the economic activity of the national park administration (Haidukevich & Tarasionak 1999); for instance, the profitability of bike rentals exceeded 130% in 2022. The recreational potential of the northern part of the Białawieskaja Pušča NP is only marginally involved, among other factors – due to a lack of infrastructure, unresolved staffing issues, and greater remoteness from the regional centre and from the village of Kamianiuki being the main gateway to and headquarters of the national park.

¹ Hereinafter in the text we use by default the Belarusian toponymy including the national park and the forest massif on the Belarusian side of the border. By contrast, we refer to the internationally better recognisable term *Białowieża Forest* when meaning the transboundary forest massif shared by Belarus and Poland.

The values that make the northern segment unique are the old-growth Švístlač Forest, combined with the Dzikaje Mire being one of the Europe's biggest semi-intact peatlands (Bruijin et al. 2006). In addition, the stretch of the Naraŭ River from the village of Aščep and downstream is quite suitable for seasonal rafting/kayaking. The natural riverbed, high landscape diversity of the adjacent areas, combined with the competent work of guides would be favourable factors for the development of the water route and its seasonal use. All this can create favourable conditions for the development of kayak tourism and more active use of the potential of the northern waterway of the national park.

Materials and methods

The main objective of the study was to investigate active tourism and determine directions of its improvement for recreational visitors and their awareness raising towards wildlife. The authors also aim at developing recommendations in the sphere of recreational and tourist usage of the national park. The socioeconomic interests of the local population were also pursued including their income growth, employment, and increasing competitiveness of the Białowieża Tourism Region among other tourism destinations (Misiyuk 2010). A number of objectives were set in order to achieve the goal, including (1) creating a usable cycling route network, (2) partitioning the resulting network into elementary sections to identify the most loaded/stressed sections, (3) analysing network breakdown by section (in order to develop recommendations for delineation of alternative tracks and to reduce traffic congestion in certain sections), (4) identifying the proportion and hypothetical motivation of tourists who deviate from existing cycling routes.

Satellite telemetry was the main survey method. GPS loggers were used to detect the movement of 249 people in the southern landscape area of the national park in the summer of 2021. Bicycles at the rental station in the village of Kamianiuki (the national park headquarters) were rented out with attached bags containing GPS loggers, without study participants being informed of this (though they were able to open the bag and occasionally find a logger there). The data was obtained in the form of GPS tracks recorded in the shape-files of the .kml format as a sequence of geo-referenced points forming a route.

Results and discussion

In the course of data processing, GPS route tracks were laid out on a georeferenced map, and a tentative plan for the bicycle network was developed (Fig. 1).

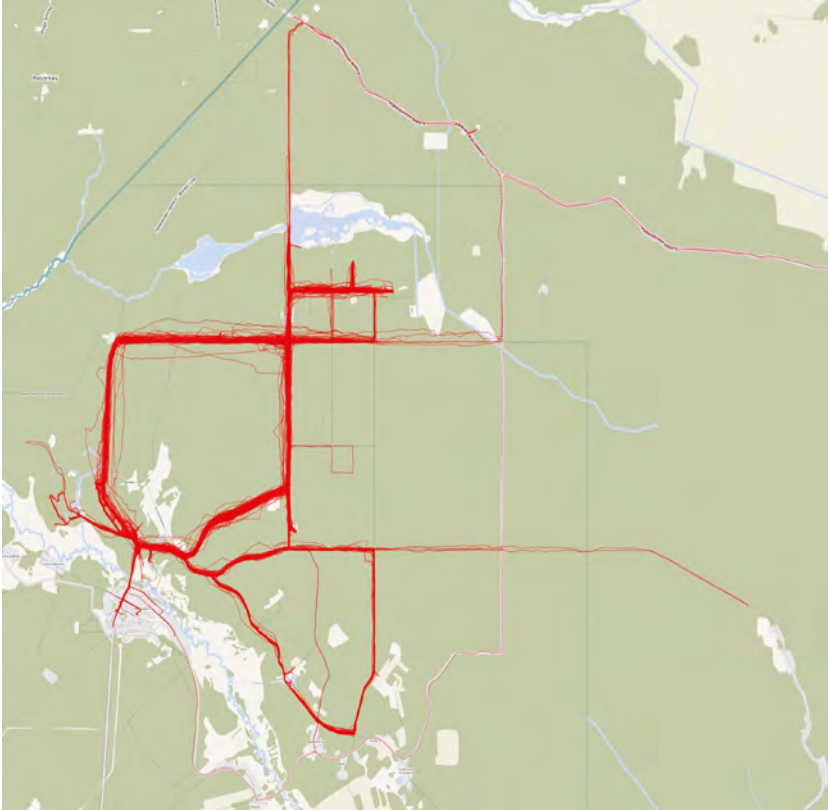

FIGURE 1. Cumulative tracks of the 249 cyclists studied, superimposed on a scheme of the forest area

SOURCE: own elaboration.

It is noteworthy that a similar routes shape was obtained when constructing the bicycle network in the “Strava” web-service for the individual GPS-based tracing of outdoor recreation activities² (Fig. 2). The similarity between the route networks in the Belarusian part of the Białowieża Forest (built during the study) and those obtained from the service confirms the substantial accuracy of design and construction of the bicycle network of the southern part of the Bielawieskaja Pušča NP.

² www.strava.com accessed on 4th February 2023.

When looking at Figures 1 and 2, the predominant use of paved roads in the Belarusian part of the Białowieża Forest can be noted, combined with the less developed bicycle network itself.

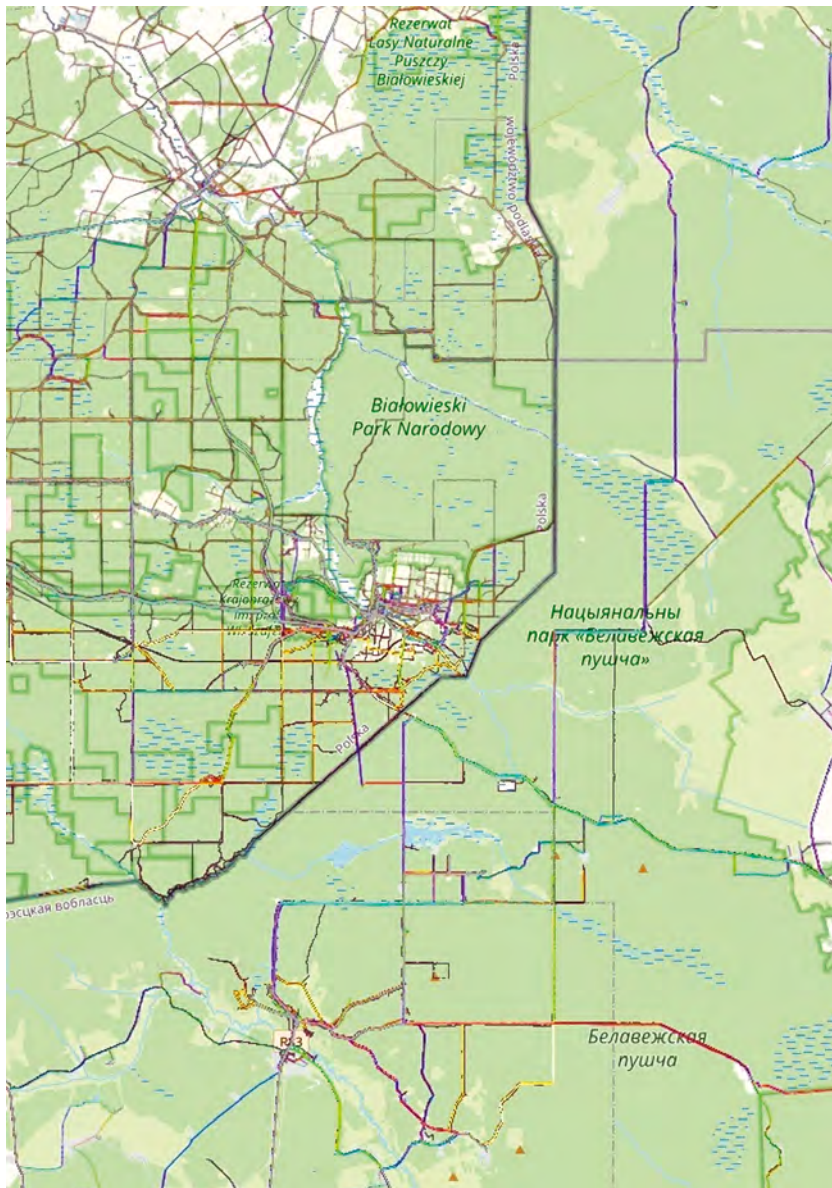

FIGURE 2. Hiking and cycling tracks network of the “Strava” service of the transboundary Białowieża Forest

SOURCE: www.strava.com.

In order to investigate the recreational use of the cycling network, the roads were conditionally divided into elementary sections. Each section was numbered (Fig. 3), where numbers from 1 to 40 denote the existing routes, whereas numbers from 41 to 44 were assigned to prospective sections, and the degree of their usage was determined (Table 1).

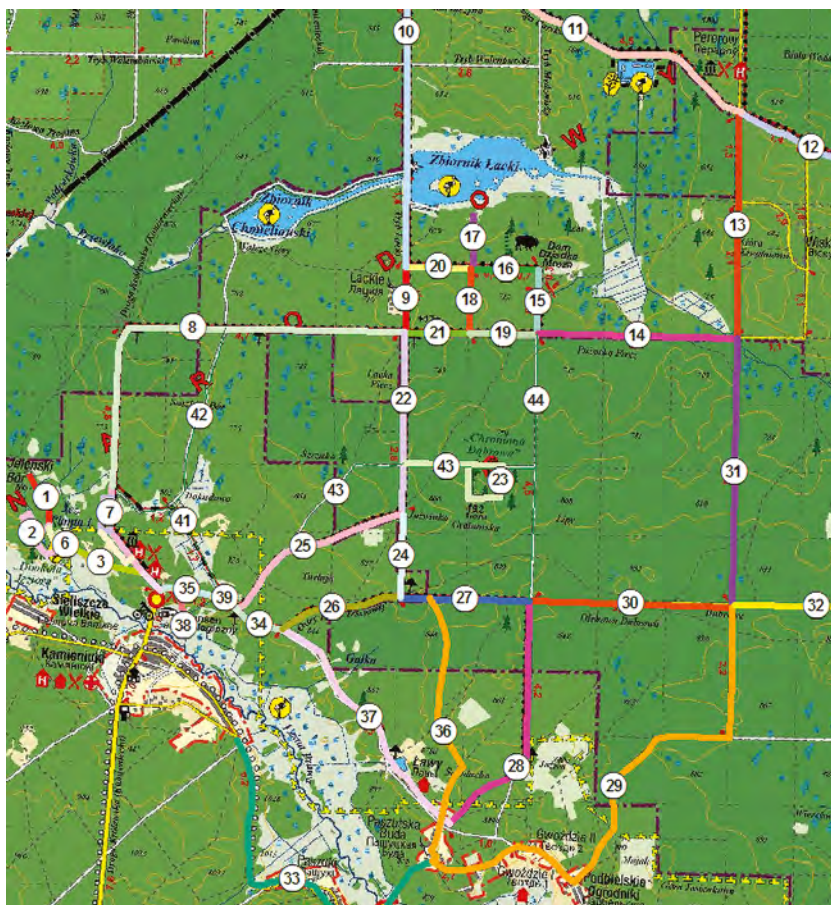

FIGURE 3. Bicycle routes network in the southern landscape area of the Bielavieskaja Pušča NP, divided into sections for analyses

SOURCE: own elaboration.

TABLE 1. Degree of use of the cycling network in selected areas

Number of tracks in the section	2	6	40	97	80	8	234	185	181	9	2	1	2	5	86	146	106	6	89	141
Section No.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
Number of tracks in the section	87	195	1	109	258	80	34	29	1	4	1	1	1	118	374	1	42	78	368	370

SOURCE: own elaboration.

After determining the degree of usage, the sections were divided into two categories. The first category included sections that were used 50 times or less (i.e., up to 13.4% of the maximum of 374 tracks/section detected for section 35), while the second category included sections that were used more than 50 times within the study. This convention was justified by identifying the main (most heavily used) bicycle network sections (Fig. 4).

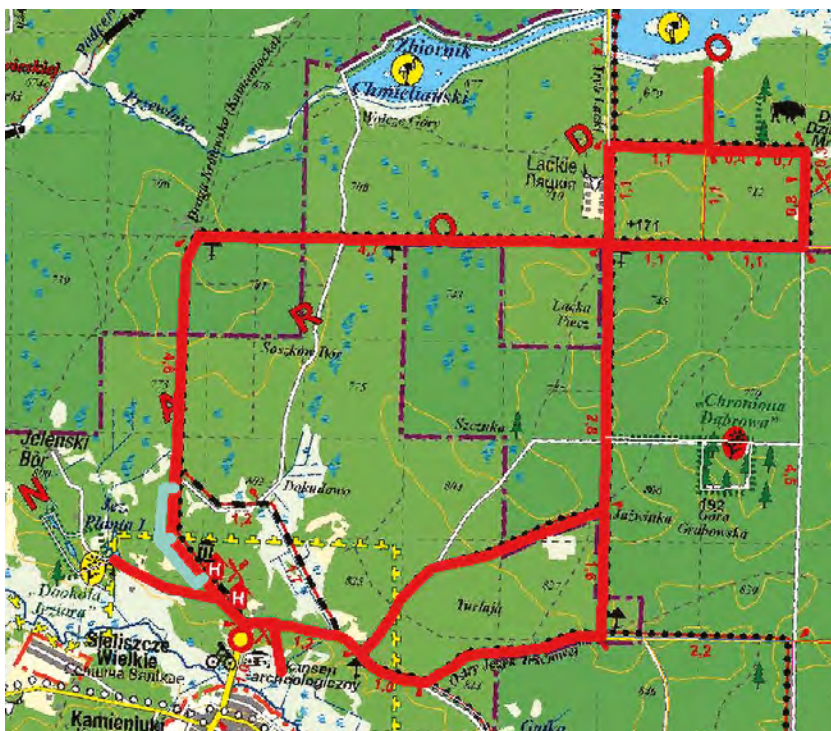

FIGURE 4. Most heavily used part of the bicycle route network

SOURCE: own elaboration.

Comparing maps on Fig. 1 and 4 and accounting for Table 1, one can observe a highly divergent overlap of a number of bicycle tracks on certain road sections, which heavily overlaps with the mechanical vehicle traffic, and this in turn entails negative feedback from visitors. Due to such imbalance in the use of the cycle network sections, it is advisable to recommend the creation of alternative tracks on the existing forest roads aimed at unloading the busiest sections, providing a more even distribution of the recreation pressure, and promotion of the less popular (though valuable from the expositional significance viewpoint) tourist destinations (Fig. 5).

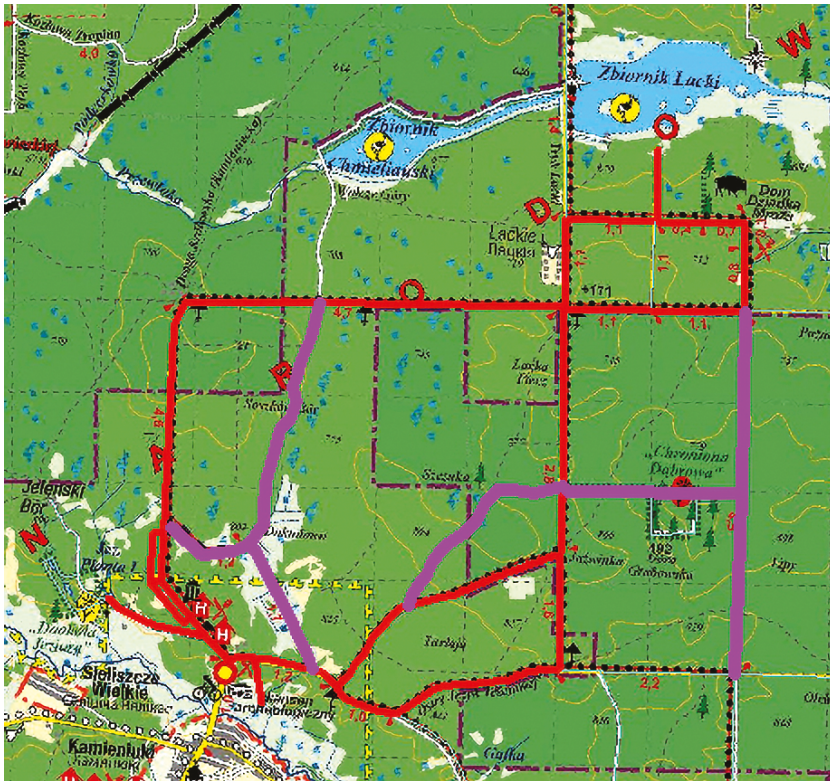

FIGURE 5. Prospective sections of the cycle network (highlighted in purple)

SOURCE: own elaboration.

The implementation of this idea should be linked to the practical development of the new routes in the form of signposting, demarcation, and the refinement of the road surface (TACIS 2006). This approach is determined not only by regulations, but also by the preferences of cyclists, which has been determined by additional research. It was observed that cyclists on the Belarusian part of the Białowieża Forest strongly prefer cycling as an activity in itself and thus they choose paved roads. Unlike them, on the Polish side of the Białowieża Forest, cyclist visitors are more inclined to explore the natural values of the national park (often remote from paved

roads), where the bicycle merely serves as an access means of getting to the attractions. This is partly confirmed by additional criteria: the measure of the use of unpaved sections of the cycling network (in the Bielavieskaja Pušča NP, most of the routes are developed using asphalt roads, whilst only eight per cent of their total length are traced on unpaved roads) and the percentage of deviation from the route map schemes provided when renting a bicycle. Thus, the less the tourists deviate from the route and from the paved sections, the more difficult it is to reject the hypothesis of the self-purpose of cycling – deriving satisfaction from the cycling per se regardless of natural attractions and/or scenery. The authors’ calculations revealed that only 10.8% of cyclists (on average) used the unpaved roads section (Table 2) and only 1.8% (on average) deviated from the mapped route schemes (Table 3).

TABLE 2. Use of unpaved sections of the route network

No. of unpaved section	3	17	28	36	37	Mean
Number of cyclists using the section	18	54	29	1	33	27
Proportion of use	7.23	21.69	11.65	0.40	13.25	10.84

SOURCE: own elaboration.

TABLE 3. Deviation of cyclists from the map schemes

No. of section of deviation	3	10	14	18	27	29	30	32	36	Mean
Number of cyclists visiting the section	18	3	3	6	4	1	3	2	1	4.56
Percentage of use	7.23	1.20	1.20	2.41	1.61	0.40	1.20	0.80	0.40	1.83

SOURCE: own elaboration.

The potential reasons of cyclists’ deviation from the route at sections 1, 2, 3 and 6 are their willingness to visit the lakes located close to the national park headquarters during the summer season. Long trips with the use of sections 10, 12, 32, 25 and 37 might arise from the visitors’ willingness to explore the Bielavieskaja Pušča NP and its natural values/attractions, relying on their awareness, experience of orienteering and means of personal GPS navigation. Sections 36, 33 are more likely to be used by mistake in orientation or by misunderstanding of signposts.

Conclusions and practical implications

Simultaneous high intensity of cyclist and motor vehicle traffic in certain sections of the route network creates preconditions for accidents in the national park. A possible solution to this problem is the creation of alternative traffic routes to the most heavily loaded sections of the bicycle network.

The study identified a traffic deviation of 1.8% from the mapping schemes. The proportion of unpaved road sections in the routes offered by the national park is 8%. However, bicycle tourists still use unpaved roads outside the recommended routes network. The overall proportion of unpaved road use per elementary section was 10.8%.

Based on the preferences of recreational cyclists in the Belarusian part of the Białowieża Forest, the route network infrastructure should be optimised including the improved road surface.

The collected dataset will be subjected to further in-depth spatial-temporal analyses.

Acknowledgement: The contribution of Sviataslau Valasiuk and Marek Giergiczny under Agreement between the University of Warsaw and the Swedish University of Agricultural Sciences (SLU) was funded by the Swedish Research Council [grant number 2017:1342 to Per Angelstam].

References

1. Bruijin, O. et al. (2006), *Bielavieskaja Pušča – Forest of Hope. Project report*, Transboundary Ecological Network of Bielavieskaja Pušča – Forest of Hope / European Centre for Nature Conservation, ed. O. Bruijin, 33 p.
2. Haidukevich, L.M., Tarasionak, A.I. (1999), *Features of tourist demand for recreational services of protected areas in Belarus*, in: “*Bielavieskaja Pušča at the Turn of the Third Millennium.*” *Materials of scientific-practical conference devoted to the 60th anniversary of the State nature reserve “Bielavieskaja Pušča,” 22–24 December, 1999*, eds. L.M. Haidukevich, A.I. Tarasionak, Minsk, p. 91–93.
3. Kovbasa, N.P. (2015), *Complex use of non-timber, hunting and recreational resources of forests in the Republic of Belarus*, ed. N.M. Shmatkov, WWF-Russia, Moscow, 64 p.
4. Misiyuk, V.S. (2010), *The study of traditional regional culture as an important factor in developing ecotourism*, in: *Bielavieskaja Pušča: History, Nature, Tourism: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, devoted to the 600th anniversary of the wilderness protection of Bielavieskaja Pušča: from forestry to a national park (Kamianiuki, November 14, 2008) and “Bielavieskaja Pušča: History, Nature and Tourism” (Kamianiuki, September 18–19, 2009)*, eds. A. Kavalenya, M.E. Nikifarau et al., Department of the President of Belarus, Alternative, Brest, p. 383–387.
5. Savitsky, B.P. (1999), *To evaluate forms of touristic nature management in the NP “Bielavieskaja Pušča”: research report (conclusions)*, Presidential Administration of the Republic of Belarus – State Committee on Science and Technology – Belarusian State University, Minsk, 10 p.

6. Strategy for the Development of Tourism in the Euroregion “Bielavieskaja Pušča” 2008–2013. Project under the Neighbourhood Programme Poland–Belarus–Ukraine INTERREG IIIA/TACIS CBC 2004–2006.
7. Yakubouski, M. (2018), *Some aspects of the tourist bicycle routes in the National Park “Bielavieskaja Pušča”*, “Bielavieskaja Pušča. Investigations”, 16, p. 219–224.

2. Znaczenie lasów w rozwoju wioski tematycznej w Łążku Garncarskim

The importance of forests in the development of the theme village in Łążek Garncarski

Anna Katarzyna Mazurek-Kusiak

Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

Streszczenie: Celem artykułu jest wykazanie, że Lasy Janowskie mają duże znaczenie w rozwoju tematycznej wioski garncarskiej oraz turystyki w Łążku Garncarskim. Badania przeprowadzono w 2022 roku metodą sondażu diagnostycznego, wykorzystując wywiady bezpośrednie i ankietę bezpośrednią. Łążek jest niewielką wsią otoczoną sosnowymi lasami, która leży na południowo-wschodnim krańcu województwa lubelskiego nad rzeką Bukową. Bliskość Lasów Janowskich sprawiała, że już od XIX wieku mogło się tutaj rozwijać garncarstwo, a na początku XXI wieku powstała wieś garncarska będąca pokłosiem Ogólnopolskich Spotkań Garncarskich. W 2022 roku w Łążku Garncarskim pozostał tylko jeden garncarz, ale turystyka nadal się tu rozwija dzięki Lasom Janowskim i powstałym na bazie obszarów leśnych atrakcji turystycznych. Odwiedzający pragną kompleksowego produktu turystycznego, dlatego też niewielka odległość od Lasów Janowskich zwiększa ruch turystyczny w pracowni garncarskiej i na Ogólnopolskich Spotkaniach Garncarskich. Turyści podczas pobytu w wiosce garncarskiej uprawiają często w pobliskich lasach turystykę pieszą i rowerową.

Słowa kluczowe: turystyka, rekreacja, zasoby leśne, produkty turystyczne

JEL: L83, Q23

Abstract: The aim of the article is to demonstrate that the Janowskie Forests are of great importance in the development of the thematic pottery village and tourism in Łążek Garncarski. The research was conducted in 2022 with the application of the diagnostic survey method using direct interviews and a direct survey. Łążek is a small village surrounded by pine forests, located on the south-eastern edge of the Lublin Region, on the Bukowa River. The proximity of the Janowskie Forests made it possible to develop the art of pottery here starting from the 19th century. At the beginning of the 21st century, thanks to the National Pottery Meetings, a pottery village was established. Although in 2022 there was only one potter left in Łążek Garncarski, tourism is developing by virtue of the Janowskie Forests and original tourist attractions. Tourists look for a comprehensive tourist product, which is why the proximity of the Janowskie Forests increases tourist traffic in the pottery workshop and at the National Pottery Meetings. While staying in the pottery village, tourists often go hiking and cycling in the nearby forests.

Key words: tourism, recreation, forest resources, tourist products

Wstęp

Łązek Garncarski jest położony w województwie lubelskim (około 100 km od stolicy województwa), w powiecie janowskim, w gminie Janów Lubelski. Jest to niewielka wieś otoczona sosnowymi lasami południowej części Lasów Janowskich, którą założono na śródleśnych polanach. W XVIII wieku rozwinęło się tu garncarstwo, kiedy do Łązka Garncarskiego przybył Wincenty Cierpis *vel* Cierpisz, który założył pierwszą wytwórnię garncarską. W XIX wieku osiedliło się tu wielu garncarzy z Galicji – przynieśli oni ze sobą i przekazali miejscowej ludności umiejętności artystyczne i techniczne, które stały wyżej od tych posiadanych przez dotychczasowych łązkowskich garncarzy. W latach 30. XX wieku w Łązku Garncarskim było 11 pracowni garncarskich, a w 1939 roku – 15. Do słynnych XX-wiecznych przedstawicieli garncarstwa w Łązku należeli Mateusz Startek, rodziny Kurzynów i Żelazków.

Garncarstwo jest promowane i zachowywane od zapomnienia dzięki Ogólnopolskim Spotkaniom Garncarskim w Łązku Garncarskim, które już od 17 lat organizowane są przez Muzeum Regionalne w Janowie Lubelskim. Tradycje garncarskie oraz bliskość przyrody i Lasów Janowskich sprawiają, że turystyka w tym regionie nadal się rozwija.

Cel i metody badawcze

Celem artykułu jest wykazanie, że Lasy Janowskie mają duże znaczenie zarówno w rozwoju garncarskiej wioski tematycznej, jak i turystyki w Łązku Garncarskim.

Do badań wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego w postaci wywiadów bezpośrednich i ankiety bezpośredniej. Rozmowy przeprowadzono z Barbarą Nazarewicz, dyrektorem Muzeum Regionalnego w Janowie Lubelskim, która jest liderem wioski garncarskiej, promuje garncarstwo i odpowiada za organizację corocznych Ogólnopolskich Spotkań Garncarskich w Łązku Garncarskim, Beatą Staszewską, prezes Zoom Natury, oraz Katarzyną Dzadz, właścicielką Kasinej Zagrody.

Z kolei ankietę bezpośrednią przeprowadzono wśród 300 turystów odwiedzających wioskę garncarską w Łązku Garncarskim i/lub spotkania garncarzy. Zgodę na udział w badaniu wyraziło 175 kobiet i 125 mężczyzn, których zapytano, czy bliskość Lasów Janowskich odgrywa istotną rolę w planowaniu ich wizyty w badanej wiosce tematycznej oraz z jakich zasobów leśnych korzystają.

Przed przystąpieniem do analiz danych z ankiet zbadano wielowymiarową normalność, sprawdzając każdą zmienną pod kątem normalności rozkładu. Dane nie przedstawiały rozkładu normalnego, ponieważ test W. Shapiro–Wilka wynosił 0,6251, a poziom $p < 0,001$ i był mniejszy $\alpha = 0,05$, więc odrzucono hipotezę o normalności rozkładu. W związku z tym do porównań dwóch grup zastosowano test U Manna–Whitneya, dla którego statystyka U przyjęła postać:

$$U = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{n_1} + \frac{\sigma_2^2}{n_2}}}$$

gdzie:

\bar{x}_1 – średnia arytmetyczna zmiennych dla pierwszej grupy,

\bar{x}_2 – średnia arytmetyczna zmiennych dla drugiej grupy,

σ_1^2 – wariancja zmiennych dla pierwszej grupy,

σ_2^2 – wariancja zmiennych dla drugiej grupy,

n_1 – liczebność pierwszej grupy,

n_2 – liczebność drugiej grupy.

Do wyliczeń statystycznych wykorzystano program Statistica, wersję 13 PL.

Przegląd literatury

Wioska tematyczna to kompleksowy produkt turystyczny, który ma na celu wielofunkcyjny rozwój wsi oraz ożywienie gospodarki wiejskiej przez integrację lokalnej społeczności wokół zagadnień związanych z kulturą i tradycją danej wsi (Idziak i in. 2015, s. 1341–1362). Dzięki temu wieś staje się oryginalna, jedyna w swoim rodzaju i w porównaniu z innymi wsiami o podobnym stanie wyjściowym rozwija się znacznie lepiej pod względem gospodarczym i społecznym (Yang i Honggang 2022, s. 1–10). Wpływ na to ma przede wszystkim połączenie ofert przedsiębiorców, twórców ludowych, gospodarstw agroturystycznych i przedsiębiorstw turystyki wiejskiej we wspólny specjalistyczny produkt turystyczny, który zapewnia turystom wypoczynek, edukację i aktywne spędzanie czasu (Muzaini 2017, s. 244–264). Zaletą tworzenia wiosek tematycznych z jednej strony jest to, że nie wymagają one dużych nakładów finansowych, można je założyć na każdej wsi, nawet wówczas, kiedy nie ma tam ciekawych walorów przyrodniczych i kulturowych, z drugiej zaś angażują one wielu mieszkańców danej miejscowości, wyzwalając w nich siłę twórczą i kreatywność (Czapiewska 2018, s. 155–171).

Przykładem wioski tematycznej jest wioska garncarska w Łążku Garncarskim. Zarówno garncarstwo – w XIX i XX wieku, jak i wioska tematyczna – w XII wieku – mogły się rozwijać dzięki pobliskim lasom. Niewielki Łążek otoczony sosnowymi lasami leży na południowo-wschodnim krańcu województwa lubelskiego nad Bukową. Rzeka ta wyznacza granicę między województwami lubelskim a podkarpackim, a nigdyś między zaborami rosyjskim i austriackim.

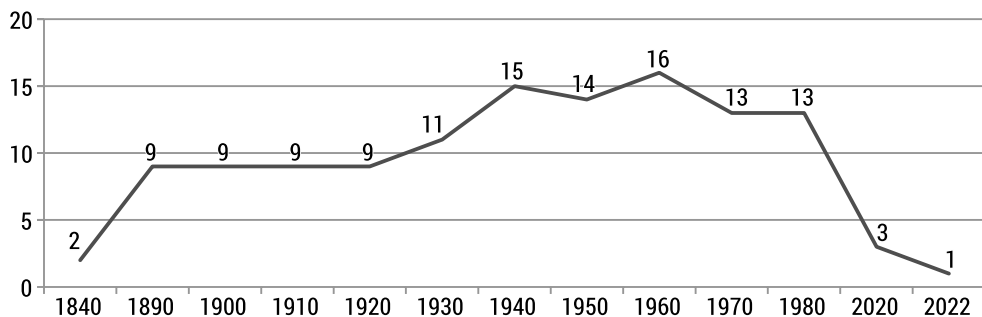
Początki Łążka nie są dotychczas w pełni znane. W średniowieczu południowa Lubelszczyzna pokryta była lasami i puszciami, a tereny śródleśne zasiedlone zostały stosunkowo późno (Fryś-Pietraszkowa 1973, s. 19–23). Dopiero w XVI wieku

gdzieniegdzie zaczęły powstawać osady związane z eksploatacją dóbr naturalnych, lasów, a także rudy żelaza (Tarnawski 1935, s. 92). Łążeccy rudnicy i pracownicy leśni posiadali w użytkowaniu niewielkie działki ziemi, a w pobliżu nich zaczęli osiedlać się chłopi, karczując kawałki ziemi pod uprawę, jednak słabe piaszczyste gleby na ilastym podłożu nie pozwalały na utrzymanie się z samej roli. Niedostatecznie nawożone pola oraz wylewy rzeki sprawiały, że zbiory nie były wystarczające do samodzielnego utrzymania się rodzin. W związku z tym szukano dodatkowych zajęć. Ze względu na ubóstwo niektórzy z okolicznych mieszkańcy organizowali przemysł przez granicę między Kongresówką a Galicją, która przebiegała na rzece Bukowej (Nazarewicz 2009, s. 2). Z Królestwa Kongresowego przenoszono m.in. słońcę, skóry bydłce i owcze, tytoń i papierosy, a w odwrotnym kierunku dostarczano wódkę, ciepłe chusty i męską bielizną, noże, korale i drobne narzędzia. Przemysł prowadzili głównie handlarze żydowscy. Za pieniądze potajemnie przeprowadzano również ludność przez granicę.

Domy na wsi były głównie jednoizbowe, z wąską komorą oddzieloną przelotową sienią, pokrywały je czterospadowe dachy poszyte słomą (Fryś-Pietraszkowa 1973, s. 19–23). Przez Łążek nie przebiegał wówczas żaden szlak komunikacyjny, tylko zwykły leśny trakt. Duże znaczenie dla jego mieszkańców miały serwituty leśne. Bydło wypasano przede wszystkim w okolicznych lasach. Chłopi mogli brać z nich nieograniczone ilości chrustu na opał i ściółki dla bydła. Na bardzo dogodnych warunkach otrzymywali również drewno budulcowe. Łatwy dostęp do opału miał szczególne znaczenie dla garncarzy, gdyż mogli tanio wypalać garnki. Glinę natomiast pozyskiwali głównie z Bukowej. Bezpłatnie zdobyta glina i tanie drewno na opał sprawiły, że w Łążku zaczęło się pojawiać coraz więcej garncarzy (Tabaka 1962, s. 121–143). Na początku XX wieku odrzucili oni pomysł przeniesienia całej wsi na bardziej urodzajnej ziemi w okolicach Kraśnika, gdyż tutaj, w pobliżu Lasów Janowskich, mieli dostęp do bezpłatnej gliny i drewna.

Mistrzowie przekazywali wiedzę i tajniki garncarstwa swoim uczniom, dzięki czemu rozwijało się ono z roku na rok (wykres 1).

W Łążku Garncarskim wyrabiane były naczynia użytkowe: garnki, słoje, bańki, donice, formy do ciasta, dwojaki, talerze, miski, dzbany, flakony, cedzaki, doniczki, solniczki, lichtarze, zabawki. Na tym terenie wytworzył się też własny styl malarskiej dekoracji łążkowskiej oparty na ułożonych równolegle układach pasowych (liniach prostych, zygzakowatych, falistych, kropkach, spiralach, łukach). Układami ośrodkowymi zaś, takimi jak rozety czy małe i duże kropki, zdobiono wnętrza mis i talerzy. Dekoracje roślinne, tzw. gałązeczki i kwiatony, występują często na brzuścach dzbanów. Najbardziej rozpowszechniony jednak został motyw kogucika. Pewne pociągnięcia pędzla tworzą małą, słabo wyodrębnioną główkę osadzoną na szerokiej, dość długiej szyi, a zaokrąglony tułów zakończony jest wachlarzowatym ogonem. Malaturę kogucika uzupełniają krótkie, zakończone pazurkami łukowato wygięte nogi i skrzydła malowane dużą jednobarwną plamą. Malatury wykonywane były głównie pędzlem i krowim rogiem (Nazarewicz 2009, s. 13).

WYKRES 1. Liczba warsztatów garncarskich w Łążku w latach 1840–2022

ŹRÓDŁO: oprac. własne na podstawie badań; Fryś-Pietraszkowa 1973.

Aby ocalić garncarstwo od zapomnienia i je promować, od 17 lat w Łążku Garncarskim odbywają się Ogólnopolskie Spotkania Garncarskie organizowane przez Muzeum Regionalne w Janowie Lubelskim – w 2023 roku była już 16. edycja. Każdego roku do Łążka Garncarskiego licznie przybywają turyści i goście, którzy chcą poznać tajniki garncarskiego zawodu. Kilkunastu garncarzy reprezentujących ośrodki z całego kraju prowadzi bezpłatne i otwarte warsztaty. W ten sposób mogą nawiązać kontakty i współpracę z innymi ośrodkami, wymienić doświadczenia, młode pokolenie zaś ma możliwość poznania tego wspaniałego rzemiosła. Dzięki tym spotkaniom rozwinęła się wioska garncarska, gdzie turyści mogli próbować swoich sił w toczeniu naczyń na kole, porozmawiać z garncarzami, zakupić tradycyjne garnki i naczynia z gliny. Zainteresowaniem cieszyło się także kaflarstwo.

W 2022 roku w Łążku Garncarskim pozostał tylko jeden garncarz, Adam Żelazko, turystyka jednak rozwija się dalej dzięki Lasom Janowskim. Park krajobrazowy Lasy Janowskie powstał w 1984 roku, położony jest w centralnej i środkowej części Puszczy Solskiej. Jest jednym z największych kompleksów leśnych w Polsce, jego powierzchnia wynosi 39 150 ha. W lasach tych występuje starowiekowy drzewostan z przewagą sosny i jodły (Łapińska i Zieliński 2014, s. 56–57). Znajdują się tutaj zarówno tereny bagienne, jak i bory suche, zachowały się też fragmenty lasu o charakterze puszczańskim. Na naturalnych bagniskach wybudowano wiele śródleśnych stawów, które zajmują około 3,6% powierzchni parku krajobrazowego (Mazurek-Kusiak 2016, s. 156–166). Jest to również największy kompleks stawów w Polsce. Ponadto leśny krajobraz urozmaicony jest wałami wydmowymi, dolinami rzek oraz śródleśnymi torfowiskami. W parku znajduje się ponad 130 rzadkich roślin, spośród których 30 jest pod ochroną gatunkową. W Lasach Janowskich znajdują się też siedliska 130 gatunków ptaków (m.in. orlika krzykliwego i grubodziobego, rybołowa, bociana czarnego, żurawia) oraz ostoje leśnych ssaków (m.in. jelenia, łosia, wilka, dzika; Rąkowski i in. 2004, s. 608).

Na terenie parku utworzono sześć rezerwatów przyrody:

1. Rezerwat historyczno-przyrodniczy „Lasy Janowskie” (2676,87 ha), który powstał w 1984 roku w celu ochrony borów sosnowych, olsów i jedlin, bagnisk oraz torfowisk. Przez rezerwat przepływa rzeka Branew, wzdłuż której rozciąga się zalesiona

wydma Porytowe Wzgórze. Miejsce to jest cenne także z punktu historycznego, ponieważ znajdują się tutaj mogiły partyzanckie, stanowiska ogniowe, można też się natknąć na pozostałości okopów. W czasie II wojny światowej na Porytowym Wzgórzu stoczono największą bitwę pomiędzy polską partyzantką a Niemcami (Wójcikowski i Paczyński 1982, s. 53).

2. Rezerwat leśno-florystyczny „Jastkowice” (45 ha) założono w celu ochrony starodrzewu Puszczy Solskiej, m.in. dwustuletnich dębów, lip oraz jodeł.
3. Rezerwat leśno-torfowiskowy „Kacze Błota” (168,67 ha), który utworzono w 1988 roku, by chronić bagienny bór, wysokie torfowisko oraz wydmy. Krajobraz rezerwatu przypomina dawną puszcze.
4. Rezerwat „Łęka” (377,35 ha) powstał w 1989 roku, chroni wielogatunkowe zespoły drzewostanów o cechach naturalnych, m.in. łągi jesionowo-olszowe, bór jodłowy czy buczyny, jak również łąki i torfowiska.
5. Rezerwat torfowiskowy „Imielty Ług” (737,8 ha), który utworzono w 1988 roku w celu ochrony torfowisk i bagien. Na jego terenie znajdują się stawy, wydmy oraz wilgotny bór. Miejsce to jest ostoją ptactwa wodnego (Sawicka 2008, s. 53).
6. Rezerwat „Szklarnia” (278,32 ha) powstał w 1989 roku w celu ochrony boru sosnowo-jodłowego, zbiorowisk leśno-florystycznych, fragmentu lasu z bukami, olszami, dębami oraz mieszanego boru. Pośrodku rezerwatu znajduje się także śródleśna łąka (Boguszewski i in. 2014, s. 8).

Nie tylko przyroda stanowi o wyjątkowości Lasów Janowskich. W tutejszy pejzaż wpisane są ślady przeszłości w postaci zabytków architektury drewnianej, obiektów sakralnych, zespołów urbanistycznych i miejsc pamięci narodowej, co świadczy o bogatej i burzliwej historii tego regionu (Rąkowski i in. 2004, s. 608). Do najciekawszych z nich można zaliczyć kościół pw. św. Wojciecha w Momotach Górnych. W latach 1972–1975 pierwszy proboszcz parafii ks. Kazimierz Pińciurek (1928–1999) na bazie starej kaplicy wznosił razem z wiernymi drewniany kościół. Uczynił to, nie mając żadnych planów architektonicznych, zezwoleń na budowę i bez udziału fachowców. Od 1975 roku sam też zajmował się jego wystrojem, a pierwszym dziełem było prezbiterium wyrzeźbione w kształcie Golgoty. Następnie ksiądz zaprosił do współpracy rzeźbiarza z Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, ci jednak po zapoznaniu się z dotychczasowymi pracami odmówili pomocy w obawie, że świątynia utraci wówczas swój niepowtarzalny charakter i ducha. Sklepienia nawy głównej proboszcz ozdobił kasetonami przedstawiającymi tajemnice różańcowe oraz symbole męki i śmierci Jezusa Chrystusa. W oknach znajdują się witraże, w których kolorowe szkło nie jest połączone z metalowymi, ale z drewnianymi ramkami. Zatem cały wystrój kościoła – płaskorzeźby, polichromie, witraże, meble, chrzcielnica, konfesjonał – wyszedł spod ręki niezwykłego proboszcza, rzeźbiarza samouka ks. Kazimierza Pińciurka (Krygier 2007, s. 109–110).

Turyści, przyjeżdżając do wioski garncarskiej, oczekują kompleksowego produktu turystycznego, nie tylko spotkań z garncarzami, lecz także innych atrakcji. Dzięki bliskości Lasów Janowskich mogą powstawać w okolicy holistyczne produkty turystyczne i rekreacyjne. Jednymi z ciekawszych, które znajdują się w Łążku Garncarskim i okolicach, są:

1. Kasina Zagroda – miejsce pełne pasji i atrakcji, położone w sercu Lasów Janowskich, blisko rezerwatów i śródleśnych stawów. Oferta obejmuje noclegi oraz warsztaty rękodzielnicze, pokazy, przejażdżki samochodami terenowymi, a także grę terenową. Ta ostatnia odbywa się w formie questu, który nawiązuje do tradycji garncarskich Łążka oraz okolicznej leśnej przyrody, a jego trasa przebiega przez wieś i Lasy Janowskie.
2. Zoom Natury, czyli park naukowo-rekreacyjny. Znajdują się w nim nowoczesne laboratoria edukacyjne łączące aktywne poznawanie świata z zabawą. Można tutaj korzystać z placu pozytywnej energii, ścieżek rowerowych, pasaży spacerowych z fontannami, siłowni zewnętrznych, parku linowego, escape roomu i bulodromu otoczonego naturalną leśną roślinnością.
3. Ośrodek Edukacji Ekologicznej stanowi doskonałe miejsce do wypoczynku i leśnej edukacji. Można zwiedzić wystawę przyrodniczą, skorzystać z noclegu, sal edukacyjnych i konferencyjnych, wziąć udział w spotkaniach, warsztatach i plenerach artystycznych.
4. Wieś Szklarnia, w której znajduje się ostoja potomka dawnego tarpana – konika biłgorajskiego. W 1886 roku Zamoyscy zlikwidowali leśny zwierzyńiec i tamtejsze tarpany trafiły do okolicznej ludności, która skrzyżowała je z miejscowymi końmi. W okresie międzywojennym w Popielnie i Białowieży podjęto próbę wyselekcjonowania z nich tarpanów, które określa się jako koniki polskie.

Wyniki badań

Podczas wywiadów bezpośrednich respondenci jednoznacznie wyrazili pogląd, że dzięki bliskości Lasów Janowskich mogli zrealizować swoje pomysły i stworzyć innowacyjne produkty turystyczne. Bez tych obszarów leśnych ich produkty nie cieszyłyby się tak dużą popularnością wśród turystów.

W pierwszym etapie badań ankietowych zapytano turystów przybyłych do wioski garncarskiej czy położenie w pobliżu Lasów Janowskich wpłynęło na ich udział w Ogólnopolskich Spotkaniach Garncarskich i/lub wizytę w wiosce garncarskiej. Wyniki analizy statystycznej przedstawiono w tabeli 1. Wynika z niej, że bliskość Lasów Janowskich miała istotne znaczenie dla turystów odwiedzających Łążek Garncarski. Była ona statystycznie istotnie ważniejsza dla kobiet (65,14%) niż dla mężczyzn (51,20%).

TABELA 1. Znaczenie bliskości Lasów Janowskich podczas odwiedzania wioski garncarskiej (N = 300)

Płeć	Wielkość próby	Tak	Nie
		test U Manna–Whitneya = 9412,50, p = 0,0156, dane w %	
Kobieta	175	65,14	34,86
Mężczyzna	125	51,20	48,80

ŹRÓDŁO: oprac. własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W drugim etapie badań zapytano osoby odwiedzające wioskę garncarską, z jakich zasobów Lasów Janowskich korzystają.

Respondenci na pierwszym miejscu wymienili spacerowanie leśne w Lasach Janowskich. Twierdzą, że kilka minut spaceru wystarczy, by poprawić samopoczucie, ponieważ pod wpływem ruchu wydzielają się hormony szczęścia, a zieleń lasu działa uspokajająco i pozwala się wyciszyć. W naturalnym otoczeniu szybciej obniża się też ciśnienie, puls, spadają napięcie i poziom stresu. W lesie istnieją idealne warunki, aby odpocząć od codziennego zgiełku i stresu. Statystycznie istotne różnice w częstości uprawiania spacerów pieszych w Lasach Janowskich wynikają z płci respondentów (p dla testu U Manna–Whitneya wynosi 0,0138). Z tej aktywności częściej korzystają kobiety (48,00% bardzo często i 35,43% często). W przypadku mężczyzn odpowiednio jest to 38,40% oraz 31,20%. Tylko 1,14% kobiet i 9,60% mężczyzn nigdy nie było na spacerze w Lasach Janowskich (tabela 2).

TABELA 2. Spacerowanie piesze po Lasach Janowskich (N = 300)

Płeć	Wielkość próby	Nigdy	Bardzo rzadko	Rzadko	Często	Bardzo często	Razem
		test U Manna–Whitneya = 9231,50, p = 0,0138, dane w %					
Kobieta	175	1,14	4,00	11,43	35,43	48,00	100
Mężczyzna	125	9,60	8,80	12,00	31,20	38,40	100

ŹRÓDŁO: oprac. własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Na drugim miejscu respondenci wymienili jazdę na rowerze po szlakach turystycznych w Lasach Janowskich. Przyjemna cisza, feeria kolorów i odcieni zieleni, możliwość jazdy całą szerokością drogi, a do tego mnóstwo szlaków rowerowych – to główne powody realizowania wycieczek po leśnych szlakach. Statystycznie istotne różnice w częstości uprawiania rekreacji rowerowej wynikają z płci respondentów ($p = 0,023$). Również w tym przypadku częściej uprawiają ją kobiety (14,86% bardzo często i 22,28% często) niż mężczyźni (10,40% bardzo często i 19,20% często). Nigdy na szlaki rowerowe nie wybrało się 9,14% kobiet i 19,20% badanych mężczyzn (tabela 3).

TABELA 3. Rekreacja rowerowa w Lasach Janowskich (N = 300)

Płeć	Wielkość próby	Nigdy	Bardzo rzadko	Rzadko	Często	Bardzo często	Razem
		test U Manna-Whitneya = 9398, p = 0,0323, dane w %					
Kobieta	175	9,14	19,43	34,29	22,28	14,86	100
Mężczyzna	125	19,20	19,20	32,00	19,20	10,40	100

ŹRÓDŁO: oprac. własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Lasz Janowskie są także miejscem, gdzie można zwiedzić zabytki architektury drewnianej, obiekty sakralne, zespoły urbanistyczne oraz pomniki miejsc pamięci narodowej. Różnica w częstości zwiedzania zabytków w Lasach Janowskich nie jest statystycznie istotna ze względu na płeć respondentów ($p = 0,686$). Zarówno kobiety (32,57%), jak i mężczyźni (29,6%) czynią to rzadko (30,29%) oraz bardzo rzadko (28,00%; tabela 4).

TABELA 4. Zwiedzanie zabytków w Lasach Janowskich

Płeć	Wielkość próby	Nigdy	Bardzo rzadko	Rzadko	Często	Bardzo często	Razem
		test U Manna-Whitneya = 10647,50, p = 0,686, dane w %					
Kobieta	175	15,43	30,29	32,57	15,43	6,28	100
Mężczyzna	125	20,00	28,00	29,60	13,60	8,80	100

ŹRÓDŁO: oprac. własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W Lasach Janowskich można również zbierać runo leśne w postaci jagód, malin, jeżyn, grzybów. Jednak i w tym przypadku respondenci czynią to bardzo rzadko i rzadko. Nie ma statystycznie istotnych różnic w tej aktywności między mężczyznami a kobietami ($p = 0,868$) – 36,00% kobiet i 37,60% mężczyzn czyni to bardzo rzadko oraz 32,58% kobiet i 28,80% mężczyzn – rzadko (tabela 5).

TABELA 5. Zbieranie runa leśnego w Lasach Janowskich

Płeć	Wielkość próby	Wcale	Bardzo rzadko	Rzadko	Często	Bardzo często	Razem
		test U Manna-Whitneya = 10647,50, p = 0,868, dane w %					
Kobieta	175	17,14	36,00	32,58	11,43	2,85	100
Mężczyzna	125	17,60	37,60	28,80	14,40	1,60	100

ŹRÓDŁO: oprac. własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Podsumowanie i wnioski

Lasy Janowskie odgrywały bardzo dużą rolę w rozwoju garncarstwa w Łążku Garncarskim. Dzięki łatwemu dostępowi do drewna i bezpłatnej glinie z roku na rok przybywało do tej wsi coraz więcej garncarzy, którzy rozwijali tutaj swój kunszt i przekazywali tajniki zawodu młodemu pokoleniu. Muzeum Regionalne w Janowie Lubelskim od 17 lat organizuje Ogólnopolskie Spotkania Garncarskie, podczas których turyści mogą zapoznać się z metodami toczenia naczyń glinianych na kole garncarskim. A dzięki bliskości Lasów Janowskich rozwinęły się w okolicy atrakcyjne produkty turystyczne, jak np. Kasina Zagroda czy Zoom Natury. Przeprowadzone badania wykazały, że:

- turyści pragną kompleksowego produktu turystycznego, dlatego też bliskość Lasów Janowskich zwiększa ruch turystyczny w pracowni garncarskiej i na Ogólnopolskich Spotkaniach Garncarskich;
- turyści podczas pobytu w wiosce garncarskiej uprawiają często rekreację pieszą i rowerową w Lasach Janowskich, rzadziej natomiast zwiedzają zabytki architektury drewnianej, sakralnej oraz pomniki pamięci historycznej, bardzo rzadko zbierają runo leśne.

Bibliografia

1. Boguszewski, R., Borowiec, E., Szelaż, K. (2014), *Strategia rozwoju lokalnego Gminy Janów Lubelski na lata 2014–2022*, Euro Pomass, Janów Lubelski.
2. Czapiewska, G. (2018), *Wioski tematyczne w procesie odnowy wsi pomorskich*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 49, s. 155–171.
3. Fryś-Pietraszkowa, E. (1973), *Ośrodek Garncarski w Łążku ordynackim i jego wyroby na tle ceramiki malowanej w Polsce*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Gdańsk.
4. Idziak, W., Majewski, J., Zmysłony, P. (2015), *Community participation in sustainable rural tourism experience creation: a long-term appraisal and lessons from a thematic villages project in Poland*, „Journal of Sustainable Tourism”, 23(8–9), s. 1341–1362.
5. Krygier, M. (2007), *Turystyczna encyklopedia Polski*, Pascal, Bielsko-Biała.
6. Łapińska, K., Zieliński, M. (2014), *Parki krajobrazowe województwa lubelskiego*, Wydawnictwo TAWA, Chełm.
7. Mazurek-Kusiak, A. (2016), *Ocena infrastruktury turystycznej oraz promocja produktów turystycznych Parku Krajobrazowego „Lasy Janowskie”*, „Ekonomia i Środowisko”, 1(56), s. 156–166.
8. Muzaini, H. (2017), *Informal heritage-making at the Sarawak Cultural Village. East Malaysia*, „Tourism Geographies”, 19(2), s. 244–264.
9. Nazarewicz, B. (2009), *Łążek Garncarski*, Muzeum Regionalne w Janowie Lubelskim, Janów Lubelski.
10. Rąkowski, G., Smogorzewska, M., Janczewska, A., Wójcik, J., Walczak, M., Pisarski, Z. (2004), *Parki krajobrazowe w Polsce*, Wydawnictwo Instytutu Ochrony Środowiska, Warszawa.
11. Sawicka, J. (2008), *Prognoza oddziaływania na środowisko Programu Ochrony Środowiska dla powiatu janowskiego na lata 2009–2012 z perspektywą do roku 2016*, Wydawnictwo Hydros, Białystok.

12. Tabaka, Z. (1962), *Przemysł spożywczy Ordynacji Zamojskiej w pierwszej połowie XIX wieku*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne”, 9, s. 121–139.
13. Tarnawski, A. (1935), *Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana w. kor. (1572–1605)*, Skład Książki, Lwów.
14. Wójcikowski, W., Paczyński, L. (1982), *Puszcza Solska, Lasy Janowskie, Lasy Lipskie – przewodnik*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa.
15. Yang, X., Honggang Xu, H. (2022), *Producing an ideal village: Imagined rurality, tourism and rural gentrification in China*, „The Journal of Rural Studies”, 96, s. 1–10.

3. Turystyka wiejska w percepcji młodych mieszkańców polskich miast

Rural tourism in the perception of young inhabitants of Polish cities

Jan Zawadka, Witold Janiszewski

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Streszczenie: Celem opracowania było ukazanie turystyki wiejskiej w percepcji młodych mieszkańców polskich miast. W badaniach podjęto próbę rozpoznania motywów, celów, preferencji i zachowań młodych mieszkańców miast w zakresie turystyki wiejskiej oraz ich opinii na temat wynikających z nich szans i zagrożeń. Badania empiryczne z wykorzystaniem techniki ankiety przeprowadzono w maju 2022 roku, objęto nimi 98 osób. Wśród głównych przyczyn przyjazdu badanych na wieś były chęć odpoczynku od miejskiego zgiełku i potrzeba aktywnego wypoczynku. Respondenci podczas pobytu na wsi najchętniej podejmowali różne formy rekreacji (głównie aktywnej), a także aktywność poznawczą. Ankietowani przyjeżdżali na wieś zwykle nie częściej niż raz w roku na kilka dni (przede wszystkim w ciepłym okresie). Zwykle nocowali u rodziny bądź znajomych lub w wynajętym apartamencie. Mieli świadomość negatywnych skutków rozwoju turystyki wiejskiej.

Słowa kluczowe: turystyka wiejska, preferencje, zachowania, mieszkańcy miast, ludzie młodzi

JEL: L83, Z32

Abstract: The aim of the study was to show rural tourism in the perception of young inhabitants of Polish cities. The research attempted to identify the motives, goals, preferences and behaviour of young city dwellers in the field of rural tourism as well as their opinions on the opportunities and threats resulting from the development of this form of tourism. Empirical research using the survey technique was conducted in May 2022. It covered 98 subjects. The main reasons for the respondents' visit to the countryside were the desire to rest from the city hustle and bustle as well as the need for active recreation. During their stay in the countryside, the respondents most willingly undertook various forms of recreation (mainly active), as well as cognitive activities. The respondents usually came to the countryside not more often than once a year for a few days (mainly in the warm season). They usually stayed with family or friends or in a rented apartment. The respondents were aware of the negative effects of rural tourism development.

Key words: rural tourism, preferences, behaviour, city dwellers, young people

Wstęp

Wieś i rolnictwo dawno już przestały być postrzegane wyłącznie przez pryzmat produkcji żywności. Współcześnie pełnią one *gros* funkcji, m.in. społecznych, kulturowych, środowiskowych i rekreacyjnych, co jest konsekwencją realizacji idei wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa. Zagadnienie to stało się przedmiotem dociekań naukowych wielu badaczy, zarówno krajowych, jak i zagranicznych. Wśród nich wymienić można m.in. takich autorów, jak: Kłodziński (1993, 1996), Skawińska (1994), Wilkin (1999), Paarlberg i in. (2002), Peterson i in. (2002), Vatn (2002), Van Huylenbroeck i in. (2007), Van Acker (2008) czy Leakey (2017). Jednymi z istotniejszych i częściej wskazywanych pozarolniczych funkcji obszarów wiejskich są turystyka wiejska i agroturystyka. Przypisuje się im obecnie wiele kluczowych ról w gospodarce wiejskiej, które są źródłem różnorodnych korzyści dla miejscowych usługodawców turystycznych, ale także szeroko pojętej społeczności lokalnej. Znaczenie tego rozwoju i wieloaspektowe korzyści płynące z rozwoju funkcji turystycznych obszarów wiejskich stały się przedmiotem wielu badań naukowych. Ich autorami są m.in.: Gannon (1994), Greffe (1994), Sikora (2000), Majewski i Lane (2003), Wicks i Merrett (2003), Hall (2004), Sonnino (2004), Brščić (2008), Schilling i in. (2012), Zawadka (2013, 2014a) czy Balińska (2012, 2016).

Należy tu również zaznaczyć, że turystyka wiejska, tak samo jak każda inna forma turystyki, pełni wiele funkcji i jest źródłem licznych korzyści dla odwiedzających. Mogą mieć one charakter wypoczynkowy i zdrowotny, wychowawczy oraz poznawczy. Pobyt na wsi stanowi bowiem doskonałą okazję do poszerzenia wiedzy o specyfice produkcji rolnej i zwierzętach gospodarskich, kształtowania świadomości ekologicznej, a także edukacji kulturowej, w tym poznania niezwykle interesujących zwyczajów i obyczajów wciąż jeszcze kultywowanych w wielu regionach. To też okazja do korzystania ze smacznej, zdrowej regionalnej kuchni oraz zweryfikowania sposobu myślenia o rolnictwie, wsi i jej mieszkańcach. Umożliwia to zmianę stereotypowych i pejoratywnych poglądów na ich temat.

Turystyka wiejska i agroturystyka wiele razy rozpatrywane były w badaniach naukowych w odniesieniu do preferencji, zachowań i oczekiwań różnych segmentów rynku turystycznego. Należy tu jednak zauważyć, że o ile rodziny z dziećmi czy osoby starsze dość często stanowiły podmiot tego typu dociekań (m.in. Zawadka 2014b, 2014c, 2019; Zawadka i in. 2021), o tyle wśród dostępnych opracowań w tym zakresie dostrzec można niedostatek w odniesieniu do osób młodych. Stąd też autorom niniejszego studium zasadne wydało się podjęcie rozważań, których celem było ukazanie turystyki wiejskiej w percepcji młodych mieszkańców polskich miast. W badaniach empirycznych poszukiwaliśmy zatem odpowiedzi na następujące pytania:

1. Co skłania młode osoby z miast do wyjazdów turystycznych na obszary wiejskie i jakie cele im przyświecają?
2. Z kim, kiedy, jak często i na jak długo młodzi mieszkańcy miast wyjeżdżają na wieś w celach turystycznych?
3. Jaki rodzaj obiektów noclegowych jest preferowany przez tę grupę turystów?

4. Jakie są szanse oraz zagrożenia wynikające z rozwoju turystyki wiejskiej w opinii młodych mieszkańców miast?

Badania empiryczne przeprowadzone zostały w maju 2022 roku. Jako metodę zastosowano sondaż diagnostyczny z techniką ankiety. Kwestionariusz rozpowszechniony został drogą internetową z wykorzystaniem metody kuli śnieżnej. Do znajomych i bliskich reprezentujących różne środowiska autorzy przesłali link do kwestionariusza ankiety z prośbą o wypełnienie go i rozpropagowanie wśród swoich znajomych. Dzięki pytaniom filtrującym do dalszej analizy zakwalifikowano tylko te kwestionariusze, które wypełnione zostały przez osoby w wieku zawierającym się w przedziale 18–34 lata, mieszkające w mieście oraz mające doświadczenia związane z wypoczynkiem w środowisku wiejskim. Poprawnie wypełnione kwestionariusze pozyskano od 98 respondentów spełniających łącznie te trzy warunki.

Rozważania wokół pojęć turystyki na obszarach wiejskich, turystyki wiejskiej i agroturystyki

Z uwagi na swoją specyfikę i różnorodność, gościnność lokalnej społeczności oraz obecność wyjątkowych elementów przyrodniczych, kulturowych, historycznych i innych obszary wiejskie stanowią ważną część przestrzeni turystycznej. Często są też terenami wybitnie atrakcyjnymi turystycznie i wykorzystywanymi do wypoczynku, rekreacji, krajoznawstwa czy amatorskiego uprawiania sportów.

Coraz większe grono zwolenników wypoczynku na wsi, rosnąca liczba usługodawców na rynku turystyki wiejskiej, a także duży wpływ tego sektora na rozwój ekonomiczno-społeczny obszarów wiejskich sprawiają, że problematyka ta chętnie podejmowana jest przez licznych badaczy, czego efektem jest imponująca wręcz liczba opracowań naukowych na ten temat. Charakterystyczne i powszechne jest to, że w pracach tych pojęcia z zakresu turystyki wiejskiej definiowane są często w sposób nieprecyzyjny i niejednoznaczny. Turystyka na obszarach wiejskich, turystyka wiejska i agroturystyka – te określenia są mylone najczęściej i błędnie stosowane zamiennie także w języku potocznym i życiu codziennym. Powoduje to szereg nieporozumień zarówno na gruncie naukowym, jak i rynkowym. Należy zatem doprecyzować te pojęcia. Najszerszym i najbardziej ogólnym spośród nich jest turystyka na obszarach wiejskich (turystyka na terenach wiejskich), rozumiana jako każda forma turystyki na tym obszarze. Chodzi tutaj jedynie o administracyjne zaszerogowanie obszaru jako wiejskiego, czyli położonego poza administracyjnymi granicami miast – nawet wtedy, kiedy pod względem osadniczym, krajobrazowym, a nawet funkcjonalnym kryterium powszechnie rozumianej wiejskości nie jest spełnione. Poglądy takie prezentowane były głównie w opracowaniach naukowych w latach 80. Wymienić można tu definicję zaproponowaną przez Komisję Wspólnot Europejskich z 1986 roku (Commission 1986), Grolleau (1987) czy Jansen-Verbeke (1990). Koncepcja taka jest jednak wysoce dyskusyjna i często kontrowersyjna. Nie jest bowiem uzasadnione, aby każdą działalność turystyczną na obszarach wiejskich zaliczyć do turystyki wiejskiej. Jako przykład

posłużyć może pobyt w nadmorskich kurortach lub ośrodkach narciarskich, w których (pomimo ich administracyjnej wiejskości) hotele i inne obiekty noclegowe tworzą system masowego przemysłu turystycznego.

W latach 90. XX wieku wielu autorów, definiując turystykę wiejską, podkreślało, że nie jest ona tożsama z turystyką na obszarach wiejskich. Turystyka wiejska (poza jej administracyjną przynależnością do obszarów wiejskich) ma także specyficzne atrybuty, którymi są m.in. kultura i folklor, zwyczaje i obyczaje, wiejski krajobraz czy tradycyjny styl życia społeczności lokalnej oraz jej zaangażowanie w organizację ruchu turystycznego (Dernoi 1991; Greffe 1994; Lane 1994; Drzewiecki 1995; Oppermann 1996; Wiatrak 1996; Page i Getz 1997; Sharpley i Sharpley 1997; Sikora 1999; Balińska i Sikorska-Wolak 2001; Roberts i Hall 2001; Yagüe-Perales 2002; Holland i in. 2003; Wojciechowska 2007; Saxena i Ilbery 2008; Jalinik 2016). Turystykę wiejską należy zatem traktować jako jedną z form turystyki na obszarach wiejskich. Jest realizowana na terenach funkcjonalnie postrzeganych jako wiejskie, nawiązuje do specyfiki wsi w tradycyjnym jej rozumieniu, bazuje na dziedzictwie kulturowym i tradycji wsi, a także charakteryzuje się niewielkimi rozmiarami oraz ścisłym powiązaniem jej z miejscową ludnością i korzyściami przez nią odnoszonymi (Lane 1994).

Agroturystyka, której dynamiczny rozwój w Europie rozpoczął się kilkadziesiąt lat temu, jest specyficzną formą turystyki wiejskiej. Dokonując przeglądu literatury naukowej na jej temat, można stwierdzić, że jej istota jest powiązana z kilkoma ważnymi atrybutami i cechami. Są to (Zawadka 2010):

- nierozzerwalny związek z gospodarstwem rolnym polegający na wykorzystaniu budynków mieszkalnych (a czasem gospodarskich) do świadczenia usług noclegowych;
- przestrzenne ograniczenie do terenów o charakterze rolniczym, a nie terenów wiejskich w znaczeniu jedynie administracyjnym;
- możliwość czynnego wypoczynku realizowanego w charakterystycznym otoczeniu kulturowym oraz przyrodniczym gospodarstwa z wykorzystaniem prowadzonej w nim produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej, co sprzyja przybliżeniu odwiedzającym specyfiki wsi i rolnictwa.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że pomimo wieloletniej tradycji rozwoju agroturystyki w wielu krajach, w tym w Polsce, pojęcie to nie zostało dotychczas zdefiniowane przez organy państwowe w żadnym akcie prawnym bądź normatywnym. Jak podkreśla Balińska (2016), brak oficjalnego doprecyzowania terminów „agroturystyka” i „turystyka wiejska” i ich subiektywne stosowanie powodować może nie tylko problemy na poziomie komunikacji rynkowej, lecz także wprowadza niespójności w zakresie porównywalności wyników badań naukowych.

Charakterystyka respondentów

Wśród respondentów nieznacznie więcej było kobiet, które stanowiły 52,0% ogółu badanych. Wszyscy ankietowani mieszkali w miastach, głównie dużych, liczących

ponad 100 tys. mieszkańców – 78,6%. W jednostkach liczących od 50 do 100 tys. mieszkańców zamieszkiwało 7,1% respondentów, a pozostali (14,3%) w mniejszych miastach. Wiek badanych zawierał się w przedziale 18–34 lata, przy czym 72,4% spośród nich miało nie więcej niż 24 lata, a pozostałe 27,6% miało od 25 do 34 lat. Respondenci stanowili grupę osób relatywnie dobrze wykształconych: 40,8% legitymowało się wykształceniem wyższym, 56,1% średnim, a 3,1% zasadniczym zawodowym. Z uwagi m.in. na wiek znaczną część badanych stanowili studenci (61,2%), ale także pracownicy umysłowi (18,4%) i fizyczni (9,2%). Pozostali badani (11,2%) to przedsiębiorcy, kadra kierownicza oraz przedstawiciele wolnych zawodów. Respondenci dość dobrze oceniali własną sytuację materialną. Ponad 4/3 określiło ją jako dobrą lub bardzo dobrą (odpowiednio 57,1% i 17,4%), 22,5% stwierdziło, że jest znośna, a tylko 3,0%, że jest zła lub bardzo zła.

Wyniki badań

Powody, które przyczyniały się do tego, że respondenci wybierali wieś jako miejsce docelowe wyjazdów turystycznych, były zróżnicowane. Najbardziej istotne okazały się jednak chęć odpoczynku od miejskiego zgiełku, potrzeba aktywnego wypoczynku, a także motywy podyktowane troską o zdrowie. Przyczyny te mogą się wydawać charakterystyczne dla młodych mieszkańców miast, co często wynikać może z siedzącego trybu życia i niejednokrotnie stresującej pracy tej grupy społecznej. Dla respondentów dość istotne były również pobudki krajoznawcze. Szczegółowe informacje na ten temat przedstawiono na wykresie 1.

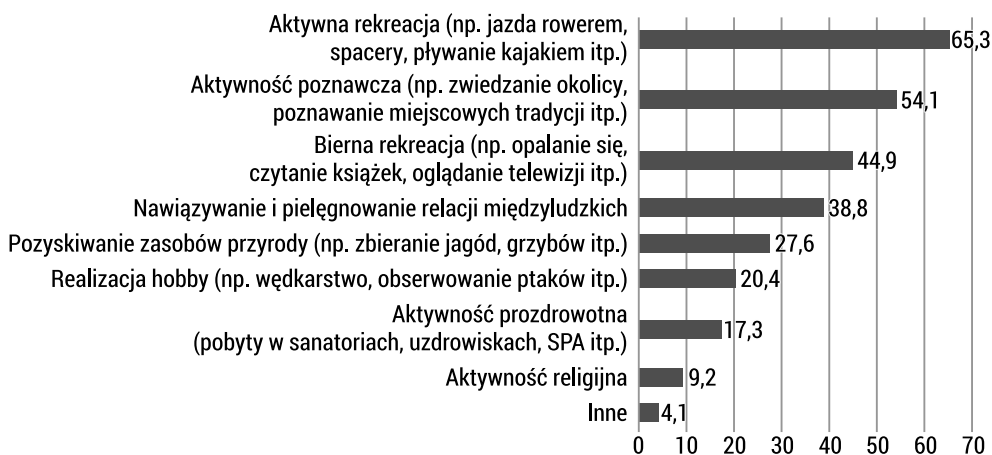

WYKRES 1. Powody wyjazdu badanych na wieś w celach turystycznych (N = 98, w skali 1–10, gdzie 1 – najmniej znaczący, a 10 – najbardziej znaczący)

ŹRÓDŁO: badania własne.

Dość istotne znacznie dla badanych miało podtrzymywanie kontaktów z rodziną i znajomymi, zapoznanie się z lokalną kulturą, tradycjami i zwyczajami, a także potrawami charakterystycznymi dla danego obszaru.

Z powodami wyjazdów powiązane były aktywności podejmowane przez badanych podczas pobytu na wsi. Najczęściej wskazywane były bowiem różne formy rekreacji (głównie aktywnej), jak też aktywność poznawcza, np. zwiedzanie okolicy, poznawanie miejscowej kultury, zwyczajów i tradycji itp. Dość często wskazywano również na nawiązywanie i pielęgnowanie relacji międzyludzkich, co może być odzwierciedleniem wzmiankowanych wcześniej powodów wyjazdów w postaci odwiedzin krewnych i znajomych (wykres 2).

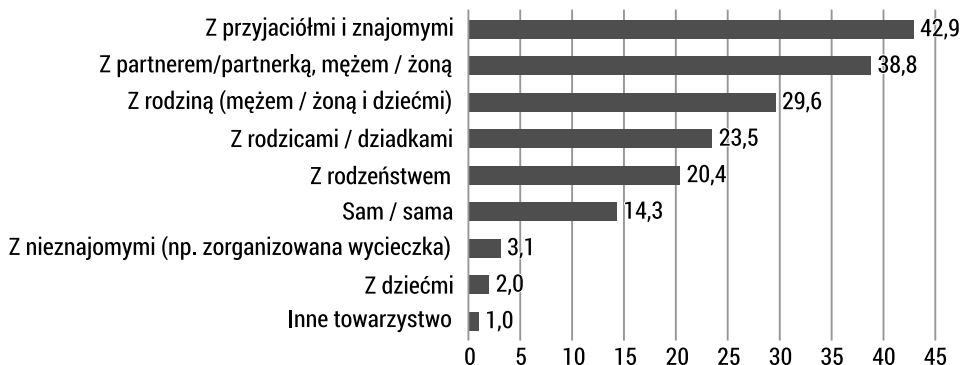

WYKRES 2. Aktywności podejmowane przez badanych podczas wyjazdów turystycznych na wieś (w %, N = 98; badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź)

ŹRÓDŁO: badania własne.

Należy tu zwrócić uwagę na fakt, iż prawie co piąty respondent wskazał na podejmowanie aktywności mających na celu poprawę własnego zdrowia – pobyt w sanatoriach, uzdrowiskach czy ośrodkach SPA. Pozornie, z uwagi na wiek badanych, może wydawać się to dziwne, jednak w rzeczywistości można doszukać się tu niekorzystnego wpływu specyfiki pracy, a szczególnie stylu i trybu życia prowadzonego przez mieszkańców dużych miast (bo tacy stanowili prawie 80% badanych) na ich zdrowie zarówno fizyczne, jak i psychiczne.

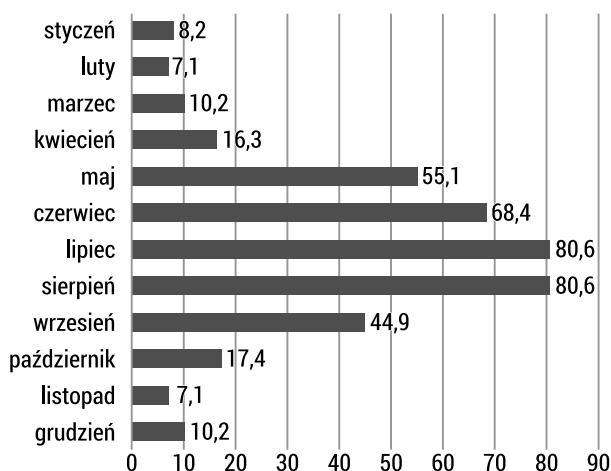
Towarzystwo, w jakim respondenci wyjeżdżali na wieś w celach turystycznych, było dość zróżnicowane. Najczęściej wskazywani byli jednak przyjaciele i znajomi, a także partnerzy i współmałżonkowie. Wydaje się to zrozumiałe, biorąc pod uwagę wiek badanych. Znaczna część ankietowanych udawała się na wieś w gronie członków szeroko pojętej rodziny. Szczegóły na ten temat przybliżono na wykresie 3.

WYKRES 3. Towarzystwo, w jakim respondenci wyjeżdżali na wieś w celach turystycznych (w %, N = 98; badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź)

ŹRÓDŁO: badania własne.

Rozpatrując okres, w jakim respondenci wyjeżdżali w celach turystycznych na wieś, należy stwierdzić, że dostrzegalna jest tu wyraźna sezonowość. Bezwzględnie preferowano bowiem wyjazdy w ciepłym okresie – od maja do września (wykres 4).

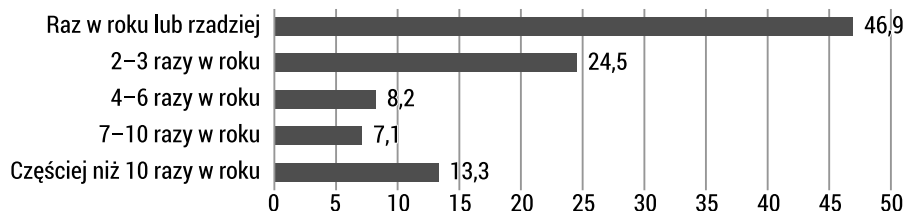
WYKRES 4. Miesiące, w których respondenci wyjeżdżali na wieś w celach turystycznych (w %, N = 98; badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź)

ŹRÓDŁO: badania własne.

Wybór cieplejszej i obfitującej w lepszą pogodę części roku powiązany jest z pewnością z aktywnościami, jakie respondenci podejmowali zwykle podczas wyjazdów na obszary wiejskie – czynnym wypoczynkiem oraz aktywnościami krajoznawczymi i poznawczymi. W obu tych przypadkach niezwykle istotna wydaje się sprzyjająca pogoda. Dziwić może jednak tak niewielkie zainteresowanie wyjazdami na wieś w okresie zimowym, kiedy to również uprawiać można różne sporty czy chociażby

uczestniczyć w kuligach. Powodów takiego stanu rzeczy prawdopodobnie należy doszukiwać się w niedostatecznej promocji wsi jako całorocznego miejsca realizacji funkcji czasu wolnego, ale także w tym, iż znaczna część wiejskiej bazy noclegowej działa jedynie wiosną i latem.

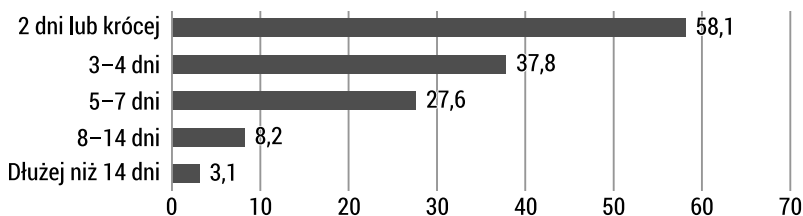
Częstotliwość odwiedzania obszarów wiejskich w celach turystycznych przez respondentów nie była duża. Prawie połowa wskazała, że wyjazdy tego typu podejmuje nie częściej niż raz w roku. Prawie ¼ badanych wypoczywała na wsi 2–3 razy w roku (wykres 5).

WYKRES 5. Czestotliwość wyjazdów turystycznych badanych na obszary wiejskie (w %, N = 98)

ŹRÓDŁO: badania własne.

Co ciekawe, badani znacznie częściej przyjeżdżali na wieś 10 i więcej razy w roku niż 4–6 czy 7–10 razy. Potwierdza to zasadność stwierdzenia, że coraz popularniejsze stają się wyjazdy typu „agribreak”, czyli relatywnie częste, ale dość krótkie (najczęściej weekendowe) wyjazdy poza miasto w celu odetchnięcia od wielkomiejskiego zgiełku. Spostrzeżenie to zdaje się odnajdywać potwierdzenie w preferencjach dotyczących długości wyjazdów turystycznych na wieś. Badani młodzi mieszkańcy miast wyjeżdżali tam najczęściej na nie dłużej jak dwa dni (wykres 6).

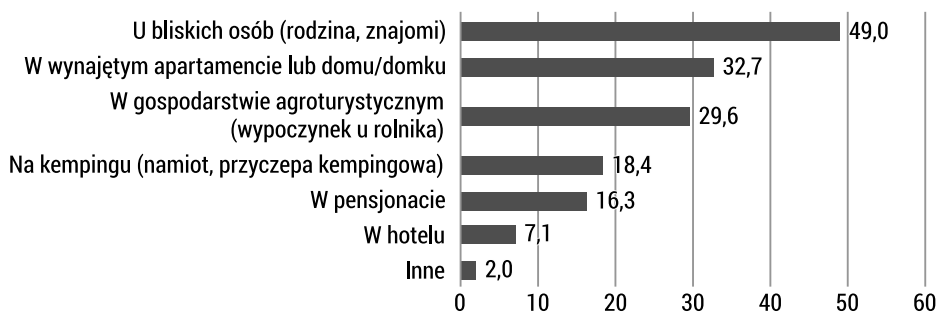

WYKRES 6. Preferowana przez badanych długość wyjazdów turystycznych na wieś (w %, N = 98; badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź)

ŹRÓDŁO: badania własne.

Należy tu zauważyć, że wraz z rosnącą długością wyjazdów malało zainteresowanie nimi ze strony respondentów. Tylko nieco ponad 10% badanych zdecydowało się na wypoczynek na wsi trwający dłużej niż tydzień. Można zatem twierdzić, że wskazane jest udoskonalanie ofert kilkudniowych (weekendowych) pobytów, ale jednocześnie warto podjąć działania mające na celu zachęcenie turystów do pozostania na wsi nieco dłużej.

W kwestii noclegowej badani najchętniej korzystali z przychylności rodziny lub znajomych i to właśnie u nich najczęściej nocowali podczas wyjazdów na wieś. Dużą popularnością cieszyły się także pobyty w wynajętym na wyłączność apartamencie lub domu (wykres 7). Wskazania te mogą nieco dziwić, ale na uwadze trzeba mieć dość specyficzny okres prowadzenia badań, czyli końcowy okres pandemii COVID-19. Respondenci, udzielając odpowiedzi, często mieli w pamięci okoliczności, ograniczenia i restrykcje, z jakimi musieli się mierzyć podczas tego trudnego dla turystyki czasu. W związku z tym znaczna część z nich wskazywała na wybór stosunkowo bezpiecznego noclegu u rodziny bądź znajomych (bo z pewnością darzyli te osoby zaufaniem i wierzyli, że gdyby któryś z domowników wykazywał oznaki zarażenia koronawirusem, zostaliby o tym poinformowani), a także chętnie wynajmowała na wyłączność apartament, dom czy inny obiekt, gdyż (z uwagi na odseparowanie się od innych osób) dawało im to poczucie bezpieczeństwa.

WYKRES 7. Wykorzystywane przez badanych obiekty noclegowe podczas wyjazdów turystycznych na wieś (w %, N = 98; badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź)

ŹRÓDŁO: badania własne.

Zastanawiająca może być niewielka popularność gospodarstw agroturystycznych wśród badanych. Znaczna liczba obiektów tego typu, ciągle rosnące jakość i zakres świadczonych w nich usług, a także konkurencyjność cenowa tych ofert wydają się gwarantami sukcesu i szybkiego rozwoju agroturystyki w Polsce. Niemniej pomimo wielu inicjatyw podejmowanych przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Polską Federację Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”, liczne stowarzyszenia agroturystyczne oraz inne podmioty działające na rzecz rozwoju agroturystyki wypoczynek w tego rodzaju obiektach w dalszym ciągu nie jest wystarczająco rozpropagowany w naszym społeczeństwie.

W badaniach podjęto też próbę rozpoznania szans i zagrożeń wynikających z rozwoju turystyki wiejskiej w opinii młodych mieszkańców miast. Wśród tych pierwszych respondenci wskazywali najczęściej walory przyrodnicze obszarów wiejskich oraz fakt, iż tereny te są doskonałym miejscem zarówno do ogólnie pojętego wypoczynku, jak i do podejmowania licznych aktywności rekreacyjnych. Działaniom takim sprzyjają dość często wskazywany brak tłumów, a także dobrze rozwinięta infrastruktura rekreacyjna (wykres 8).

Co ciekawe, respondenci znacznie rzadziej podkreślali walory antropogeniczne wsi. Być może nieco mniejsze zainteresowanie nimi wynikało z wieku badanych. Należy tu również zauważyć, że w opinii zaledwie 1/3 ankietowanych istotna dla rozwoju turystyki wiejskiej jest jej atrakcyjność cenowa. Potwierdzeniem jest od dawna akcentowany w badaniach i rzeczywistości rynkowej fakt, iż turystyka wiejska i agroturystyka nie powinny być postrzegane wyłącznie przez pryzmat niskiej ceny. Oczywiście bardzo korzystny dla ich rozwoju jest atrakcyjny stosunek jakości do ceny, jednak skupienie się wyłącznie na tym aspekcie z pominięciem odpowiedniej jakości przyczyni się najpewniej do rynkowego niepowodzenia takich przedsięwzięć.

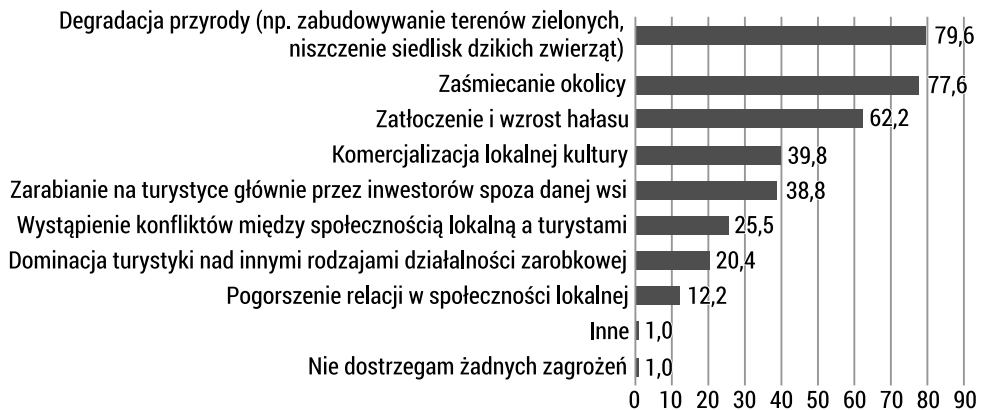

WYKRES 8. Wskazane przez respondentów szanse dla rozwoju turystyki wiejskiej (w %, N = 98; badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź)

ŹRÓDŁO: badania własne.

Respondenci byli także świadomi licznych zagrożeń wynikających z rozwoju turystyki wiejskiej. Najczęściej wskazywano degradację środowiska naturalnego na skutek zabudowywania terenów zielonych czy niszczenia siedlisk dzikich zwierząt, jak też zaśmiecanie okolicy oraz nadmierną kumulację ludzi na danym obszarze i generowany przez nich hałas. Szczegóły na ten temat zobrazowano na wykresie 9.

Znaczna część badanych dostrzegła także realne zagrożenie w postaci komercjalizacji lokalnej kultury. Zważywszy na fakt, iż respondenci bardzo chętnie podejmowali aktywność poznawczą i zgłębiali miejscowy folklor, zwyczaje i obyczaje, pozbawienie lokalnej kultury autentyczności czy oryginalności i ograniczenie jej jedynie do „oferty sprzedażowej” miałyby destrukcyjny wpływ na atrakcyjność turystyczną obszarów wiejskich i możliwości dalszego zrównoważonego rozwoju funkcji recepcyjnej polskiej wsi.

WYKRES 9. Wskazane przez respondentów zagrożenia wynikające z rozwoju turystyki wiejskiej (w %, N = 98; badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź)

ŹRÓDŁO: badania własne.

Podsumowanie i wnioski

Turystyka wiejska rozwija się w Polsce od dziesięcioleci, ale dopiero w kilku ostatnich latach zakres jej usług i oferta proponowana przez wiejskich właścicieli kwater dostosowywane są do potrzeb i preferencji konkretnych segmentów rynku turystycznego. Wielu z nich kieruje swoją ofertę do rodzin z dziećmi, które w ramach pobytu mogą zapoznać się ze specyfiką życia na wsi i cieszyć się kontaktem ze zwierzętami. Inne obiekty turystyczne nastawione są na osoby starsze, którym proponują wypoczynek w cichym i urokliwym otoczeniu łąk, pól i lasów. Zawrotne tempo życia i nadmiar stresu zawodowego sprawiają jednak, że coraz częściej wieś odwiedzają młode osoby mieszkające i pracujące w mieście. Grupa ta podczas wypoczynku w spokojnym i sprzyjającym regeneracji sił fizycznych i psychicznych otoczeniu wiejskim odnajduje niejednokrotnie wytchnienie od codziennych trosk i zgiełku miasta, przedkładając np. pobyt w gospodarstwie agroturystycznym nad wizytę w modnym, ale zatłoczonym i hałaśliwym kurorcie.

Przeprowadzenie badań umożliwiło sformułowanie kilku wniosków i uogólnień:

- Młodzi ludzie z miast jako główne powody wyboru wsi na miejsce wyjazdów turystycznych wskazują chęć odpoczynku od miejskiego zgiełku, potrzebę aktywnego wypoczynku, a także motywy podyktowane troską o zdrowie. Przekłada się to na fakt, iż najchętniej podejmowanymi aktywnościami podczas wyjazdów turystycznych na wieś były różne formy rekreacji (głównie aktywnej), aktywność poznawcza, np. zwiedzanie okolicy, poznawanie miejscowej kultury, zwyczajów i tradycji itp., a także działania związane z poprawą własnego zdrowia. Spostrzeżenia te pozwalają ukierunkować promocję turystyki na terenach wiejskich i zaakcentować jej konkretne atuty w odniesieniu do określonych segmentów rynku.

- Przyjazdom turystycznym młodych mieszkańców miast na wieś towarzyszy znaczna sezonowość. Konieczne wydaje się zatem podjęcie działań mających na celu udoskonalenie i poszerzenie oferty w zakresie atrakcyjnych propozycji spędzania czasu wolnego na wsi w okresach jesienno-zimowym i wczesnowiosennym, obejmujących znaczną część roku. Brak realizacji funkcji turystycznych i recepcyjnych na obszarach wiejskich przez tak długi okres jest bowiem dalece niekorzystny zarówno dla przedstawicieli społeczności lokalnych zaangażowanych w przedsięwzięcia o charakterze turystycznym, jak i samych odwiedzających, którzy mogliby odnieść szereg wielorakich korzyści wynikających z pobytu i wypoczynku na obszarach wiejskich. Niezbędne wydaje się także podjęcie działań zachęcających młodych mieszkańców miast do zdecydowanie częstszych przyjazdów i dłuższych pobytów w obiektach turystycznych zlokalizowanych poza miastami. Obecnie chętnie podejmowane, ale krótkie przyjazdy typu „agribreak” mogą stanowić okazję do promowania atrakcji i walorów turystycznych wsi i propagowania pobytów wielodniowych.
- Biorąc pod uwagę fakt, iż tylko nieco ponad ¼ badanych podczas pobytu na wsi korzystała z usług noclegowych świadczonych przez gospodarstwa agroturystyczne, konieczne wydaje się wzbudzenie większego zainteresowania turystów obiektami tego typu i zdynamizowanie ich rozwoju. Warto nadmienić, iż w Polsce (w zależności od źródła informacji i sposobu pomiaru) funkcjonuje od niespełna 4 (*Turystyka...* 2022) do ponad 10,5 tys. (*Charakterystyka...* 2016) gospodarstw agroturystycznych. Zasób tych obiektów stanowi zatem ogromny potencjał rozwoju funkcji turystycznej obszarów wiejskich w Polsce. Wciąż jednak udział udzielanych w nich noclegów jest niewielki i w 2021 roku wynosił 2,1% (*Turystyka...* 2022). Można zatem odnieść wrażenie, że w zakresie promocji agroturystyki i wsi jako miejsca wypoczynku jest jeszcze wiele do zrobienia.

Na koniec warto zaznaczyć, że 96,9% badanych zadeklarowało chęć kolejnych wyjazdów turystycznych na wieś. Można więc domniemać, że obszary wiejskie w Polsce są cenionym i atrakcyjnym miejscem turystyki, rekreacji i realizacji funkcji czasu wolnego dla osób, które już raz zdecydowały się na wyjazd tego typu. Podjęcie zatem odpowiednich działań dynamizujących rozwój terenów wiejskich w kontekście turystyki mogłoby się przyczynić do zdecydowanego zwiększenia liczby odwiedzających je osób, a także do poprawy sytuacji ekonomicznej i warunków życia zamieszkujących je społeczności.

Bibliografia

1. Balińska, A. (2012), *The tourism function of rural areas in eastern Poland*, w: Š. Hittmár, *Regional management. Theory, practice and development*, University of Žilina, Žilina, s. 12–18.
2. Balińska, A. (2016), *Znaczenie turystyki w rozwoju gmin wiejskich na przykładzie obszarów peryferyjnych wschodniego pogranicza Polski*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

3. Balińska, A., Sikorska-Wolak, I. (2001), *Agroturystyka w Dolinie Bugu i uwarunkowania jej rozwoju*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
4. Brščić, K. (2006), *The impact of agrotourism on agricultural production*, „Journal of Central European Agriculture”, 7(3), s. 559–563.
5. *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2016 r.* (2017), GUS, Warszawa.
6. Commission of the European Communities (1986), *Action in the field of tourism*, Bulletin of the European Communities, 4(86).
7. Derno, L. (1991), *Prospects of Rural Tourism: Needs and Opportunities*, „Tourism Recreation Research”, 16(1), s. 89–94.
8. Drzewiecki, M. (1995), *Agroturystyka. Założenia – uwarunkowania – działania*, Instytut Wydawniczy „Świadek”, Bydgoszcz.
9. Gannon, A. (1994), *Rural Tourism as a Factor in Rural Community Economic Development for Economies in Transition*, „Journal of Sustainable Tourism”, 2(1–2), s. 51–60.
10. Greffe, X. (1994), *Is Rural Tourism a Lever for Economic and Social Development?*, „Journal of Sustainable Tourism”, 2(1–2), s. 22–40.
11. Grolleau, H. (1987), *Rural Tourism in the 12 Member States of the European Economic Community*, EEC Tourism Unit, DG XXIII.
12. Hall, D. (2004), *Rural tourism development in southeastern Europe. Transition and the search for sustainability*, „International Journal of Tourism Research”, 6(3), s. 119–203.
13. Holland, J., Burian, M., Dixey, L. (2003), *Tourism in Poor Rural Areas. Diversifying the product and expanding the benefits in Rural Uganda and the Czech Republic*, PPT Working Paper, No. 12.
14. Jalinik, M. (2016), *Nazewnictwo w agroturystyce*, w: A. Jęczmyk, J. Uglis, M. Maćkowiak, *Turystyka wiejska, t. 1: Zagadnienia ekonomiczne i marketingowe*, Wydawnictwo Wieś Jutra, Poznań, s. 63–70.
15. Jansen-Verbeke, M. (1990), *The potentials of rural tourism and agritourism*, „Problemy Turystyki”, 1–2(12), s. 35–40.
16. Kłodziński, M. (1993), *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich*, w: M. Kłodziński, J. Okuniewski, *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich na terenach przygranicznych. Studium na przykładzie gminy Myślibórz*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 11–27.
17. Kłodziński, M. (1996), *Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
18. Lane, B. (1994), *What is Rural Tourism?*, „Journal of Sustainable Tourism”, 2(1–2), s. 7–21.
19. Leakey, R. (2017), *Multifunctional Agriculture*, Academic Press, Cambridge.
20. Majewski, J., Lane, B. (2003), *Turystyka wiejska i rozwój lokalny*, Fundacja Edukacja dla Demokracji, Warszawa.
21. Oppermann, M. (1996), *Rural Tourism in South Germany*, „Annals of Tourism Research”, 23, s. 86–102.
22. Paarlberg, Ph.L., Bredahl, M., Lee, J.G. (2002), *Multifunctionality and Agricultural Trade Negotiations*, „Review of Agricultural Economics”, 24, s. 322–335.
23. Page, S., Getz, D. (1997), *The Business of Rural Tourism: International Perspectives*, International Thompson Business Press, London.
24. Peterson, J.M., Boisvert, R.N., de Gorter, H. (2002), *Environmental policies for a multifunctional agricultural sector in open economies*, „European Review of Agricultural Economics”, 29, s. 423–443.
25. Roberts, L., Hall, D. (2001), *Rural Tourism and Recreation: Principles to Practice*, CABI Publishing, Wallingford.

26. Saxena, G., Ilbery, B. (2008), *Integrated Rural Tourism: a Border Case Study*, „Annals of Tourism Research”, 35, s. 233–254.
27. Schilling, B.J., Sullivan, K.P., Komat, S.J. (2012), *Examining the economic benefits of agritourism: The case of New Jersey*, „Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development”, 3(1), s. 199–214.
28. Sharpley, R., Sharpley, J. (1997), *Rural tourism: An introduction*, Thomson Business Press, London.
29. Sikora, J. (1999), *Organizacja ruchu turystycznego na wsi*, WSiP, Warszawa.
30. Sikora, J. (2000), *Początki i znaczenie turystyki w środowisku wiejskim*, „Roczniki Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu”, 47–48, s. 189–197.
31. Skawińska, E. (1994), *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w regionie toruńskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
32. Sonnino, R. (2004), *For a 'Piece of Bread'? Interpreting sustainable development through agritourism in Southern Tuscany*, „Sociologia Ruralis”, 44(3), s. 285–300.
33. *Turystyka 2021* (2022), GUS, Warszawa.
34. Van Acker, R.C. (2008), *Sustainable agricultural development requires a shift from an industrial to a multifunctional model*, „International Journal of Agricultural Sustainability”, 6(1), s. 1–2.
35. Van Huylbroeck, G., Vandermeulen, V., Mettepenningen, E., Verspecht, A. (2007), *Multifunctionality of Agriculture: A Review of Definitions, Evidence and Instruments*, „Living Reviews in Landscape Research”, 1(3), s. 1–38.
36. Vatn, A. (2002), *Multifunctional Agriculture: some consequences for international trade regimes*, „European Review of Agricultural Economics”, 29, s. 309–327.
37. Wiatrak, A.P. (1996), *Wpływ agroturystyki na zagospodarowanie obszarów wiejskich*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 1, s. 34–46.
38. Wicks, B.E., Merrett, C.D. (2003), *Agritourism: An economic opportunity for Illinois*, „Rural Research Report”, 14(9), s. 1–8.
39. Wilkin, J. (1999), *Pozarolnicze funkcje obszarów wiejskich*, „Problemy Integracji Rolnictwa”, 3, s. 9–15.
40. Wojciechowska, J. (2007), *Systematyka i wyróżniki pojęć dotyczących turystyki na obszarach wiejskich*, w: W. Kurek, M. Mika, *Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 297–310.
41. Yagüe-Perales, R. (2002), *Rural Tourism in Spain*, „Annals of Tourism Research”, 29(4), s. 1101–1110.
42. Zawadka, J. (2010), *Ekonomiczno-społeczne determinanty rozwoju agroturystyki na Lubelszczyźnie (na przykładzie wybranych gmin wiejskich)*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
43. Zawadka, J. (2013), *Agritourism as an element of rural areas multifunctional development*, w: E. Horská, I. Ubrežiová, *Business Management – Practice and Theory in the 21st Century*, Slovak University of Agriculture in Nitra, Nitra, s. 826–833.
44. Zawadka, J. (2014a), *Agritourism in multifunctional development of rural areas*, w: A. Dunay, *Challenges for the agricultural sector in Central and Eastern Europe*, Agroiinform Publishing House, Budapest, s. 85–97.
45. Zawadka, J. (2014b), *Preferencje osób starszych dotyczące wypoczynku w gospodarstwach agroturystycznych w okolicach Kampinoskiego Parku Narodowego*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu”, 16(1), s. 244–249.

46. Zawadka, J. (2014c), *Preferencje seniorów dotyczące wypoczynku na wsi na terenie Lubelszczyzny i Podlasia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Turystyki”, 806(26), s. 299–313.
47. Zawadka, J. (2019), *Agritourism as a way of spending free time of urban families with children*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu”, 21(3), s. 532–541.
48. Zawadka, J., Balińska, A., Gabryjończyk, P. (2021), *Agritourism as a Form of Free Time Activity Among Families with Kids in Poland*, „European Research Studies Journal”, 24(4), s. 571–582.

4. Miejskie tereny zielone, ich stan i wykorzystanie do rekreacji i turystyki ekologicznej

Urban green spaces, their condition and use for recreation and ecological tourism

Aleh Bakhur, Aleh Marozau, Sławomir Bakier

Politechnika Białostocka

Streszczenie: Lasy odgrywają ważną rolę w utrzymaniu równowagi ekologicznej. Rozwój miast doprowadził do tego, że plantacje leśne zaczęły być włączane w zabudowę zurbanizowaną, by w ten sposób stworzyć korzystne warunki dla życia ludzi. Z biegiem czasu w wyniku oddziaływania antropogenicznego nastąpiło przekształcenie plantacji leśnych występujących na obszarach miejskich. Przede wszystkim ze składu fitocenozy leśnych zniknęły mniej stabilne rośliny, a zmniejszenie gęstości koron drzew doprowadziło do wzrostu roślin zielnych, które nie są typowe dla ekosystemów leśnych. Dzięki rozwojowi sieci dróg i ścieżek oraz budowie placów zabaw tereny te są coraz częściej wykorzystywane przez ludność do rekreacji i spacerów na świeżym powietrzu. Rozwój miast przyczynił się również do pojawienia się wyraźnych nowych funkcji plantacji leśnych włączonych w zabudowę miejską. Stały się one swoistymi centrami ochrony bioróżnorodności w środowisku miejskim. Dlatego też, pod pewnymi warunkami, miejskie kompleksy parkowe mogą być wykorzystywane do rozwoju turystyki ekologicznej, a przede wszystkim do pełnienia funkcji edukacyjnej.

Słowa kluczowe: miejskie tereny zielone, zespół parkowy, obiekt przyrodniczy, turystyka ekologiczna

JEL: Q26, Q57

Abstract: Forests play an important role in maintaining the ecological balance of territories. The growth of cities has led to the fact that areas of forest stands began to be included in urban development. Their main function was to maintain the balance of the urbanized area and create favourable conditions for people lives. Over time, as a result of anthropogenic impact, the transformation of forest stands included in the city boundaries took place. First of all, there was a loss of less resistant plants from the composition of forest plantations, and a decrease in the density of the canopy of trees led to the growth of herbaceous plants that are not typical for forest ecosystems. Thanks to the development of road and path networks as well as the construction of playgrounds, such areas are increasingly used by the population for recreation and outdoor walks. The growth of cities also contributed to the emergence of pronounced new functions for forest stands included in urban development. They have become a kind of centres for the conservation

of biological diversity in the urban environment. Therefore, in certain conditions, park complexes within cities can be used to promote ecological tourism and, above all, to perform an educational function.

Key words: urban green spaces, park complex, natural object, ecological tourism

Wstęp

W historii rozwoju miast stosowano różne podejścia do włączania obszarów środowiska naturalnego w strukturę planowania. Do XIX wieku, kiedy przemysł był stosunkowo słabo rozwinięty, miasta rozbudowywały się bez uwzględnienia ich naturalnego otoczenia. Następnie do pierwszej połowy XX wieku poszukiwano optymalnych rozwiązań w zakresie włączania terenów zielonych do zabudowy miejskiej. Z jednej strony było to spowodowane wzrostem produkcji przemysłowej i powiększania się miast wokół zakładów przemysłowych, ale z drugiej brano również pod uwagę ważne funkcje terenów zielonych w mieście przemysłowym. Od drugiej połowy XX wieku projektanci miast uwzględniali przylegające do nich tereny zadrzewione, zbiorniki wodne, krajobrazy naturalne, które zaczęto włączać w środowisko miejskie. Obszary te obecnie pełnią funkcje przyrodnicze, rekreacyjne, estetyczne i ekologiczne (Gorochow 2015).

Mińsk przeszedł istotne zmiany w drugiej połowie XX wieku, co było pokłosiem poważnych zniszczeń miasta w czasie II wojny światowej (Potajew 2018). Liczba ludności stolicy znacznie wzrosła, w dużej mierze dzięki rozwojowi przemysłu. Budowa zakładów produkcyjnych, które wytwarzały znaczne ilości emisji przemysłowych, wymagała również rozwiązań normalizujących sytuację ekologiczną w mieście. W tym celu władze utworzyły dwa zespoły parkowe, w których skład zostały włączone drzewostany leśne przylegające do miasta. W pewnym stopniu zachowały one swój naturalny wygląd, aczkolwiek od czasu włączenia ich w granice miasta uległy one pewnym zmianom związanym z wpływem aglomeracji miejskiej Mińska.

Przedmiot i metody badań

Przedmiotem badań były publiczne tereny zielone, które w drugiej połowie XX wieku stanowiły drzewostany leśne i zostały włączone jako duże obszary przyrodnicze w granice Mińska. Jako obiekty badawcze wybrano Park Kultury i Wypoczynku im. 50-lecia Wielkiej Rewolucji Październikowej oraz rezerwat przyrody Lebiażyc. Poddano analizie ich obecny stan, a także możliwość ich wykorzystania w celach rekreacji ekologicznej.

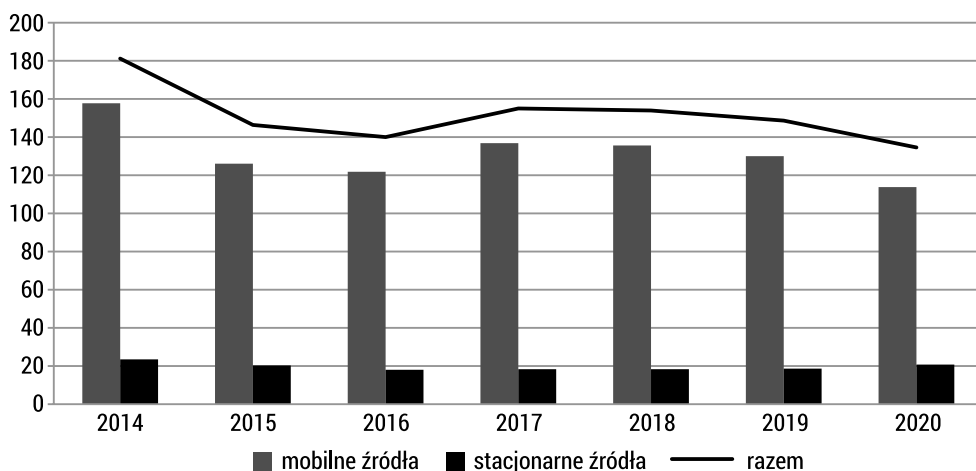
Park Kultury i Wypoczynku został utworzony w 1967 roku na miejscu Czerwonego Gaju, który do 1917 roku należał do mińskiej eparchii (*Park...* b.d.). W momencie włączenia w granice miasta park stanowił obszar leśny. Obecnie tereny te znajdują się w gęsto zaludnionej części Mińska, pomiędzy miejskimi autostradami, na których odbywa się intensywny ruch samochodów ciężarowych i osobowych. Sąsiadują z nim duże zakłady przemysłowe miasta.

Mający znaczenie krajowe rezerwat przyrody Lebiażyz został utworzony w 1984 roku i jest jedynym tego rodzaju obiektem w granicach Mińska. Celem jego powstania było zachowanie cennego pod względem przyrodniczym, estetycznym i rekreacyjnym kompleksu mokradeł pochodzenia naturalno-antropogenicznego. W obrębie tego kompleksu znajdują się ostoje kolonijne i siedliska ptaków należących do gatunków wpisanych do Czerwonej Księgi Republiki Białoruś, chronione zgodnie z prawem międzynarodowym. Lebiażyz położony jest w północno-zachodniej części miasta (na południowy zachód od skrzyżowania komunikacyjnego Obwodnicy Moskiewskiej MKAD i Alei Zwycięzców). Do rezerwatu przylega zbiornik Komsomolskoje na rzece Świsłocz z kilkoma zalesionymi obszarami na jego brzegach (*Riespublikanskij zakaznik...* b.d.).

Prace wykonano metodami ogólnie przyjętymi w fitocenologii (Jurkiewicz 1980) i dendrologii (*Opredelitel'...* 1999), a stopień defoliacji koron drzew określono przy użyciu fotoetalonów (Mueller i Stierlin 1990).

Wyniki badań

Obecnie Mińsk jest nie tylko stolicą Republiki Białoruś, lecz także ważnym ośrodkiem przemysłowym i kulturalnym kraju. W granicach miasta i w jego bezpośrednim sąsiedztwie skupiona jest duża liczba przedsiębiorstw przemysłowych emitujących do środowiska znaczną ilość zanieczyszczeń, których główną część stanowią gazy. Wielkość emisji ze źródeł stacjonarnych, do których należą głównie zakłady przemysłowe, wahała się od 23,5 tys. ton w 2014 roku do 20,8 tys. ton w 2020 roku (wykres 1; *Ohrana...* 2021). Wzrost transportu drogowego spowodował, że emisja ze źródeł mobilnych wzrosła od 5,4 do 7,4 razy w porównaniu ze źródłami stacjonarnymi, co miało szczególnie negatywny wpływ na drzewa rosnące w pobliżu głównych autostrad w mieście.

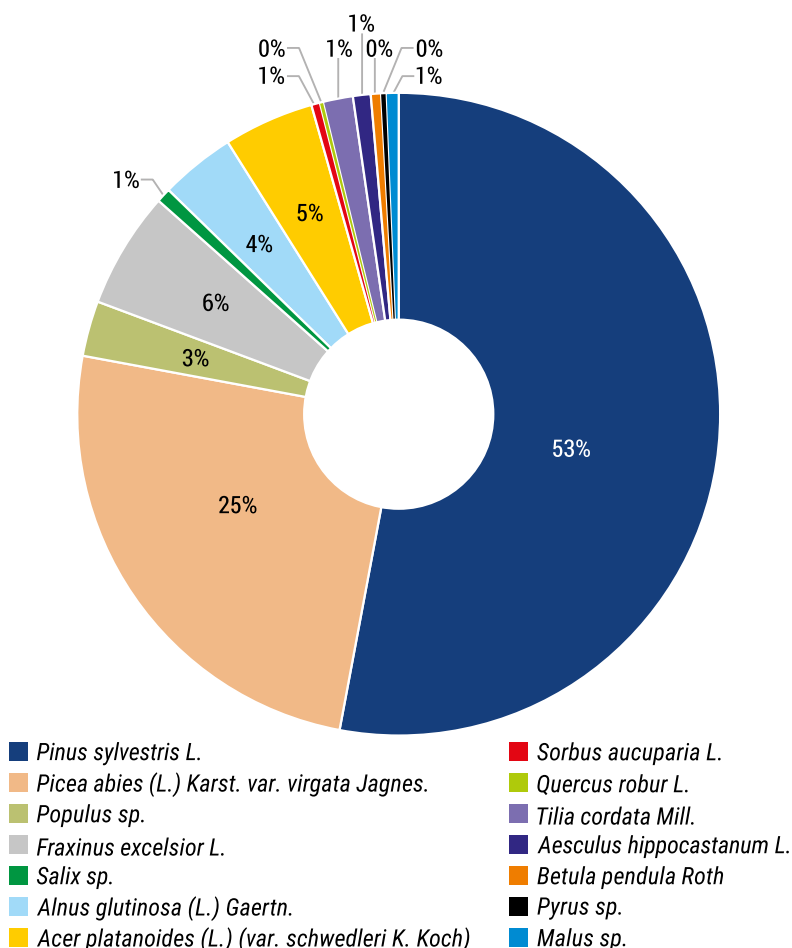

WYKRES 1. Emisja zanieczyszczeń (tys./t) do atmosfery w Mińsku

ŹRÓDŁO: Narodowy Komitet Statystyczny Republiki Białoruś.

Park Kultury i Wypoczynku im. 50-lecia Wielkiej Rewolucji Październikowej położony jest pomiędzy głównymi miejskimi autostradami i bezpośrednio sąsiaduje z przemysłowymi gigantami stolicy. Taka lokalizacja powoduje znaczne oddziaływanie technogenne na zieleni parkową. Park rozpościera się na obszarze 35,9 ha, z czego tereny zielone zajmują 31,4 ha, co stanowi 87,5% całkowitej jego powierzchni (*General'nyj plan...* 2010).

Dominującymi gatunkami są *Pinus sylvestris* L. (52,9% ogólnej liczby drzew; wykres 2) oraz *Picea abies* (L.) Karst. var. *virgata* Jagnes (25,0%). To właśnie ich drzewostany różnowiekowe stanowiły główną część masywu leśnego włączanego wcześniej w skład środowiska miejskiego. Później stały się one podstawą tworzącego się kompleksu parkowego.

WYKRES 2. Liczebność gatunków dominujących w drzewostanach w Parku Kultury i Wypoczynku im. 50-lecia Wielkiej Rewolucji Październikowej

ŹRÓDŁO: badania własne.

W warstwie drzew występuje 14 gatunków i rodzajów. Takie zróżnicowanie roślin drzewiastych wynika z przebudowy kompleksu parkowego, która prowadzona jest niemalże w sposób ciągły przez zastępowanie obumarłych roślin młodymi osobnikami. Obecność przedstawicieli rodzajów *Pyrus* i *Malus* związana jest z faktem, że wcześniej tereny te były częściowo wykorzystywane pod ogrodnictwo. Wszystkie badane drzewa miały średnicę powyżej 8 cm. W momencie włączenia kompleksu leśnego do obszaru miejskiego i utworzenia parku występowały tu drzewostany w różnym wieku. Jednak z upływem czasu ich zadrzewienie zmalało, a wyraźne granice pomiędzy poszczególnymi powierzchniami różniącymi się wiekiem uległy zatarciu. Dlatego przeprowadziliśmy pełne badanie drzewostanu bez wyróżniania poszczególnych wydzielen pod względem wieku czy innej cechy.

Zgodnie z przepisami sanitarnymi obowiązującymi w lasach Republiki Białoruś (Postanowienie 2016) w trakcie badań dla wszystkich drzew określono kategorie ich stanu zdrowotnego. Ze względu na bieżące działania pielęgnacyjne w parku nie zidentyfikowano drzew w kategorii suchopostoje (stare martwe drzewo stojące jeszcze na pniu).

Ponad 82% badanych drzew należy do kategorii drzewa zdrowe, udział drzew z kategorii osłabione wynosi zaś 15,4%. W kategoriach silnie osłabione, usychające i martwe łączny udział drzew wynosił 2,5%. Najlepszą kondycją wyróżniają się gatunki liściaste, wśród których udział drzew w kategoriach silnie osłabione, usychające i suchopostój wynosi zaledwie 0,5%. Jednocześnie drzewa zdrowe stanowią ponad 96%.

Drzewa gatunków iglastych, ze względu na cechy biologiczne żywotności aparatów liściowych, oceniono negatywnie w większym stopniu. Udział drzew zdrowych wynosi 78,1%, odsetek osłabionych jest dość wysoki (18,8%), a udział drzew w kategoriach silnie osłabione, usychające i suchopostój wyniósł łącznie 3,1%. W przekroju gatunkowym najgorszą żywotność wykazują drzewa *P. abies* – wynika to z dłuższej żywotności igieł, co powoduje większą kumulację zanieczyszczeń w aparacie asymilacyjnym roślin i prowadzi do ich obumierania. W parku na bieżąco usuwane są drzewa martwe i mocno osłabione, a w ich miejsce sadzone są młode sadzonki gatunków liściastych. W związku z tym nie dochodzi do nagromadzenia martwego drewna i następuje stopniowa wymiana gatunków. Czynnikiem wymuszającym są oddziaływanie zanieczyszczeń przemysłowych, obciążenia rekreacyjne i działalność gospodarcza skierowana na utrzymanie akceptowalnego stanu parku.

Analiza rozmieszczenia drzew martwych, usychających i silnie osłabionych według przedziałów grubości wykazała, że są one najliczniej reprezentowane wśród drzew cieńszych, co wynika z ich podrzędnej pozycji w sklepieniu koron oraz wpływu konkurencji z innymi drzewami. Jednocześnie część największych okazów ma wyraźne uszkodzenia wierzchołkowe korony, prowadzące niekiedy do całkowitej utraty aparatu asymilacyjnego. Może to wynikać z faktu, że u osobników dominujących górna część korony znajduje się ponad głównym okapem, pod stałym wpływem prądów powietrznych niosących zanieczyszczenia. Drzewa tworzące główny okap są dotknięte tymi uszkodzeniami w mniejszym stopniu.

Obecnie park jest aktywnie odwiedzany przez miejscową ludność, jest w nim sieć ścieżek i szlaków o nawierzchniach asfaltowej i piaszczystej, które służą rekreacji. W kompleksie parkowym znajdują się również tereny rozrywkowe, co przyciąga okolicznych mieszkańców. Jednak bliskość zakładów przemysłowych, sieć miejskich arterii komunikacyjnych, stosunkowo jednolity wygląd drzewostanu obniżają jego wartość jako obiektu rekreacyjnego i zmniejszają atrakcyjność dla rozwoju ekoturystyki.

Rezerwat przyrody Lebiażyj znajduje się w granicach Mińska i jest otoczony przez tereny mieszkalne i komunalne. Został utworzony w 1984 roku i od tej pory jego granice zmieniały się kilkukrotnie. W 2019 roku na mocy dekretu Rady Ministrów Republiki Białoruś podwyższono status ochrony rezerwatu ze względu na zmianę sposobu jego użytkowania. Pierwotna powierzchnia rezerwatu wynosiła 51 ha, ale w 2014 roku 8 ha wyłączono i na tym terenie wybudowano kompleks mieszkalny i restaurację. Obecna powierzchnia rezerwatu wynosi 43 ha. Od północnego zachodu graniczy on z Aleją Zwycięzców, od południowego zachodu z osiedlem mieszkaniowym Olympic Park, a od południowego wschodu z rynkiem Żdanowicze. Rezerwat został utworzony w celu zachowania cennego kompleksu mokradeł pochodzenia naturalno-antropogenicznego, w którego obrębie znajdują się siedliska chronionych gatunków ptaków, m.in. bąka, bączka, mewy niemej i derkacza (*Riespublikanskij...* 2019).

W rezerwacie Lebiażyj dominują ekosystemy wodne i mokradłowe. Tereny leśne zajmują mniej niż jedną piątą kompleksu i są reprezentowane przez zwarte drzewostany. Rdzeniem rezerwatu jest staw Lebiażyj. Powstał on w miejscu osuszonego torfowiska w wyniku retencji wody spowodowanej budową drogi pomiędzy stawem a zbiornikiem Drodzy. Powierzchnia stawu wynosi około 15 ha. Współczesne osady torfowe osiągają miąższość od 0,5 do 2,2 m. W ich podłożu znajdują się osady wodnolodowcowego piasku ze żwirem i otrockami pochodzące z cofania się lodowca sońskiego. W wyniku podtopienia tego terenu powstały częściowe wtórne zabagnienia. W południowej części rezerwatu znajduje się sieć starych kanałów odwadniających, utworzonych jeszcze przed powstaniem stawu.

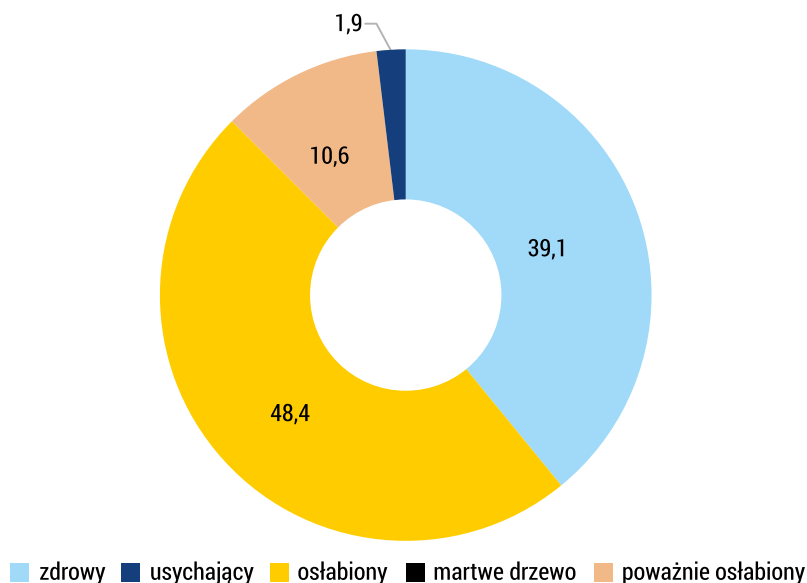
Powierzchnia stawu prawie w całości pokryta jest roślinnością wodną, która stanowi tarliska i miejsca żerowania ryb oraz lęgowiska ptactwa wodnego. Skład gatunkowy flory reprezentowany jest przez 11 gatunków wyższych roślin wodnych. Przybrzeżne obszary płytkiej wody, do głębokości 0,7 m, wzdłuż Alei Zwycięzców porośnięte są wąskim pasem trzciny. Przy południowych i zachodnich brzegach pas roślinności nadwodnej jest znacznie szerszy i sięga kilkudziesięciu metrów.

Otwarte torfowisko niskie wokół stawu Lebiażyj pełni istotne funkcje ekologiczne i skupia populacje unikatowych gatunków roślin i zwierząt. Bagno często pokryte jest rozległym szorstkim porostem trzciny, graniczy ze zbiornikiem wodnym i służy jako główne miejsce gniazdowania rzadkich gatunków ptaków chronionych. We florze rezerwatu występuje łącznie 336 gatunków roślin naczyniowych (*Riespublikanskij...* 2019).

Rezerwat jest szczególnie ze względu na występujące tu ptactwo wodne. Ostatnio pojawiły się nowe gatunki ptaków: łabędź krzykliwy, perkoz dwuczuby, czapla biała, mewa srebrzysta, mewa białogłowa, kormoran i inne, które zwykle wykorzystują

ten teren jako żerowisko lub przystanek w okresie wędrówek. Łącznie w rezerwacie można stwierdzić występowanie 64 gatunków ptaków, najliczniejsze są: śmieszka, krzyżówka, łyska, a także liczni przedstawiciele wróblowatych – trzcinniczek, potrzos, trzciniak (*Zakaznik... b.d.*).

Lasy w rezerwacie są najważniejszym składnikiem krajobrazo- i siedliskotwórczym, glebo- i wodochronnym. Na tych obszarach występują trzy formacje leśne: bory brzozowe (94,2% powierzchni leśnej), łągi wierzbowe (5,0%) i bory sosnowe (0,8%). Wszystkie drzewostany mają wiek do 40 lat. W drzewostanach brzozowych i sosnowych założono powierzchnie badawcze, na których określono ich kondycję życiową (wyniki zestawiono na wykresie 3).

WYKRES 3. Kondycja drzew w rezerwacie Lebiażycy według kategorii stanu żywotności (%)

ŹRÓDŁO: badania własne.

Stan drzew badany był w lipcu, kiedy ulistnienie na drzewach liściastych jest maksymalne. Drzewa osłabione i zdrowe stanowiły 87,5%. Drzewa silnie osłabione i usychające reprezentowane były głównie przez rośliny przygłuszone, co może być konsekwencją naturalnego różnicowania się osobników oraz oddziaływania antropogenicznego. Martwe drzewa nie występowały wśród badanych osobników, co może być spowodowane działaniami gospodarczymi mającymi na celu usuwanie tych osłabionych. Należy zaznaczyć, że wielu autorów w swoich opracowaniach zauważa znacznie większą odporność młodych roślin na zanieczyszczenia antropogeniczne (Antipow 1979; Ozolinczius 1996). Również naszym zdaniem czynnik ten wpłynął na stan żywotności roślin drzewiastych badanych w rezerwacie.

Podszyt jest ważnym składnikiem ekosystemów leśnych i może być wskaźnikiem ich stanu. Należy zwrócić uwagę na szerokie rozpowszechnienie w runie gatunku

synantropijnego *Sambucus racemosa* L., co wskazuje na procesy transformacji zachodzące w ekosystemach rezerwatu. W runie występują też *Sorbus aucuparia* L., *Frangula alnus* Mill. oraz niektóre gatunki z rodzaju *Salix*. Runo leśne rezerwatu jest obfite i dobrze rozwinięte z warstwą złożoną z gatunków zielno-krzewiastych i znacznym udziałem gatunków synantropijnych. W jego florze są także gatunki introdukowane, takie jak *Cornus alba* L. czy *Fraxinus pennsylvanica* Marsh, które pojawiły się w związku z chęcią zagospodarowania brzegów zbiornika w początkowej fazie jego tworzenia. Poważnym problemem są pozostawiane przez ludzi odpady i śmieci, które można znaleźć praktycznie wszędzie.

Aby ukrócić spontaniczne wycieczki rekreacyjne na terenie przyległym do stawu Lebiażyj, utworzono ekologiczną ścieżkę z punktem widokowym. Niestety rezerwatowy staw coraz bardziej zarasta roślinnością wodną, a powierzchnia otwartej tafli wody z roku na rok się kurczy, przez co staje się mniej atrakcyjna dla niektórych ptaków wodnych.

Podsumowanie

Jednym z najważniejszych problemów ekologicznych współczesnych miast jest dostęp ich mieszkańców do terenów zielonych: parków miejskich, lasów, ogrodów i łąk. Roślinność wpływa regenerująco na atmosferę i poprawia komfort życia ludzi. Zieleń w miastach reguluje skład gazowy powietrza i stopień jego zanieczyszczenia, łagodzi warunki klimatyczne na terenach zurbanizowanych, zmniejsza wpływ hałasu i poprawia odbiór estetyczny. Jednak w procesie zanieczyszczenia technogenne i zwiększania obciążenia rekreacyjnego drzewostany mogą tracić swoją odporność biologiczną.

Analiza stanu drzewostanów w Parku Kultury i Wypoczynku im. 50-lecia Wielkiej Rewolucji Październikowej wykazała, że generalnie ich kondycja jest dość dobra, o czym świadczy duży udział drzew zdrowych oraz prawie całkowity brak osobników uschniętych i martwych. Gatunkiem dominującym jest *P. sylvestris*, w znacznej ilości występuje też *P. abies*. Rola gatunków liściastych jest również dość istotna i stale rośnie, gdyż w miejsce powalonych drzew iglastych sadzone są zwykle drzewa liściaste, bardziej odporne na zanieczyszczenia technogenne.

Badania wykazały, że najmniej odpornymi gatunkami na emisje przemysłowe są drzewa iglaste, zwłaszcza *P. abies*. Prawie wszystkie drzewa z kategorii osłabionych, silnie osłabionych i usychających reprezentowane są przez drzewa iglaste.

Rezerwat Lebiażyj jest antropogenicznie wytworzonym postmelioracyjnym kompleksem przyrodniczym. Powstał w obrębie obszaru zurbanizowanego, pełni ważną funkcję w zachowaniu różnorodności biologicznej i krajobrazowej Mińska. Trudno przecenić jego rolę w utrzymaniu równowagi ekologicznej terenu. Poprawia korzystny stosunek powierzchni obszarów zurbanizowanych do naturalnych oraz jest miejscem zorganizowanego wypoczynku mieszkańców miasta.

Jednym z głównych problemów zidentyfikowanych w trakcie badań jest stan zbiornika wodnego rezerwatu Lebiażyj, w którym gromadzą się zanieczyszczenia i ścieki. Problem występuje szczególnie wiosną, kiedy topnieje śnieg. Związane z tym

jest zarastanie zbiornika roślinnością wodną, a brzegów krzewami. W drzewostanach leśnych zachodzą niekorzystne procesy sukcesyjne powiązane przede wszystkim z ustępowaniem drzew iglastych. Zmiany te zmniejszają atrakcyjność rezerwatu oraz zniechęcają mieszkańców do wykorzystania go w celach rekreacyjnych.

Bibliografia

1. Antipow, W.G., (1979), *Ustojcziwost' drierwiesnych rastienij k promyszlennym gazam*, Nauka i tekhnika, Minsk.
2. *General'nyj plan g. Minska s prilegayushchimi territoriyami v predelah perspektivnoj gorodskoj cherty. Osnovnye polozheniya gradostroitel'nogo razvitiya g. Minska* (2010), Mingorispolkom, Komitet architektury i gradostroitel'stva, Minsk.
3. Jurkiewicz, I.D. (1980), *Opredelenie tipov lesa pri lesoustroitel'nyh rabotah*, izd. 3, Nauka i tekhnika, Minsk.
4. Mueller, E., Stierlin, H.R. (1990), *Sanasilva tree crown photos*, Swiss Federal Institute for Forest, Snow and Landscape Research, Birmensdorf.
5. *Ohrana okruzhayushchej sredy. Statisticheskij sbornik* (2021), Nacional'nyj statisticheskij komitet Respubliki Belarus, Minsk.
6. *Opredelitel' vysshih rastenij Belarusi* (1999), red. W.P. Parfenov, Dizayn PRO, Minsk.
7. Ozolinczius, R. (1996), *Hvojnye: morfogenez i monitoring*, AESTI, Kunas.
8. Postanowlenije Ministierstwa lesnogo choziajstwa Riespubliki Biełarus' (2016), Sanitarnye pravila v lesah Respubliki Belarus'.
9. Potajew, G.A. (2018), *Filosofija sowriemiennogo gradostroitelstwa*, BNTU, Minsk.

Netografia

1. Gorochow, W.A. (2015), *Princypy formirowanija sistemi zielenych tierritorij goroda*, <https://landscape.totalarch.com/node/9> (dostęp 30.06.2022).
2. *Park im. 50-letiya Velikogo Oktyabrya* (b.d.), <http://parki.by/All-parks/4> (dostęp 9.05.2022).
3. *Respublikanskij zakaznik „Lebyazhij”* (2019), Minskij gorodskoj komitet prirodnich riesursow i ochrany okruzhayushchej sredy, <https://minskpriroda.gov.by/ecology-of-minsk/protected-areas/respublikanskiy-zakaznik-lebyazhiy/> (dostęp 30.10.2022).
4. *Respublikanskij zakaznik „Lebyazhij”* (b.d.), <http://www.zapovednytur.by/oopt/zakazniki-respublikanskogo-znacheniya/lebyazhiy.html> (dostęp 30.10.2022).
5. *Zakaznik „Lebyazhij”. Informacyja o zakaznikie* (b.d.), <https://www.itourist.by/reserve/lebyazhiy> (dostęp 30.10.2022).

5. Kąpiele leśne receptą na dobre zdrowie

Forest baths are a recipe for good health

Mikołaj Jalinik, Sławomir Bakier

Politechnika Białostocka

Streszczenie: Współczesne życie sprawia, że coraz bardziej odczuwamy zmęczenie nadmiarem różnych problemów i informacji. Żyjemy w coraz większym zagęszczeniu, w pracy jesteśmy zmuszani do przestrzegania wymagających procedur i terminowego wykonania określonych zadań. Życie rodzinne i wychowanie dzieci to kolejny obszar niespodzianek i presji otoczenia. Media, również społecznościowe, stają się coraz bardziej agresywne i ciągle nam coś wmawiają. Reklama jest napastliwa, a informacji źródłowych coraz trudniej odszukać w gąszczu dezinformacji. Najnowsze urządzenia techniczne wi-fi, sieci komórkowe, telewizja, radio i całe okablowanie wokół nas generują niesłychany smog elektromagnetyczny. W tej nieprzyjemnej rzeczywistości poszukuje się często rozwiązań, które pozwalają człowiekowi zachować równowagę psychiczną, wyciszyć się i obniżyć poziom stresu. Nie zawsze jest to proste, zwłaszcza gdy większość czasu spędza się w zamkniętych pomieszczeniach nasyconych urządzeniami technicznymi. Doskonałym remedium na tego typu problemy okazują się kąpiele leśne (*shinrin-yoku*). Nazwa ta pochodzi z Japonii, jednego z najbardziej zapracowanych krajów świata. Kąpiele leśne narodziły się w latach 80. XX wieku jako projekt mający poprawić stan zdrowia Japończyków. Badania pokazują, że *shinrin-yoku* skutecznie redukuje stres, poprawiają samopoczucie i regulują pracę organizmu ludzkiego. Są one sztuką czerpania siły z przyrody. Wraz z rozwojem nowoczesnych technologii zyskują na popularności na całym świecie, głównie zaś w Japonii, Korei Południowej, Stanach Zjednoczonych, Finlandii, Wielkiej Brytanii, Kanadzie, Niemczech. W Polsce pierwsza ścieżka do kąpeli leśnej powstała w województwie zachodniopomorskim w nadleśnictwie Gryfino (Puszcza Bukowa). Podobne są też organizowane w Arłamowie (województwo podkarpackie), ale nic nie stoi na przeszkodzie, aby je zapoczątkować w Puszczy Białowieskiej czy Puszczy Knyszyńskiej.

W opracowaniu poddano analizie teorię kąpeli leśnych i przesłanki związane z dążeniem do uzyskania więzi z przyrodą. Zaprezentowano wybraną literaturę specjalistyczną i podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy kąpiele leśne rzeczywiście umożliwiają uzyskanie tak licznych korzyści prozdrowotnych bez żadnych dodatkowych nakładów ze strony uczestnika. Kąpiele leśne nie wymagają specjalnych przygotowań ani sprzętu, a nawet pomocy doświadczonego terapeuty. Opracowanie zawiera krótki przegląd wiedzy na analizowany temat oraz możliwości wykorzystania tego rodzaju doświadczeń w Polsce. W końcowej części

zwrócono uwagę na konieczność zmiany kształcenia przyszłych leśników w kierunku upowszechnienia społecznej funkcji obszarów leśnych, mając na uwadze korzyści, jakie mogą dać kąpiele leśne.

Słowa kluczowe: kąpiele leśne, obszary leśne, zdrowie

JEL: I 12, P 23, Z 32, L 83

Abstract: In today's busy times, society is increasingly tired of the excess of various problems. People often look for solutions that allow them to calm down and release stress. This is not always easy, especially when they spend most of their time indoors. The perfect remedy are *shinrin-yoku* – forest baths that effectively reduce stress, improve well-being and regulate the work of the body. Forest baths come from Japan, one of the busiest countries in the world, where they were born in the 1980s as a project to improve the health of the country's inhabitants. They constitute the art of drawing strength from nature. With the development of modern technologies, they are gaining popularity around the world, mainly in Japan, South Korea, the United States, Finland, Great Britain, Canada, Germany. In Poland, the first forest bathing path was created in the Zachodniopomorskie Voivodship, in the Gryfino Forest District in the Beech Forest. Such paths are also organized in Arłamów (Podkarpackie Voivodeship), but they can also be successfully introduced to the Białowieża Forest. The theories of forest bathing are based on simple principles and aim to achieve a bond with nature. This may be manifested not only by perceiving stimuli coming from the forest with various senses (such as smell, sound or taste), but also increasing knowledge about it, e.g. species of fauna and flora, as well as understanding the complicated relationships between them, which are the basis of forest balance. Forest baths bring numerous health benefits without any additional expenditure on the part of the participant. They do not require any special preparations, equipment or even help of an experienced therapist.

Key words: forest bathing, forest areas, health

Wstęp

Ingerencja człowieka w środowisko naturalne obszarów leśnych jest na stosunkowo niskim poziomie. Pandemia COVID-19 pokazała, że lasy coraz częściej są miejscem na przetrwanie w trudnych czasach, dają możliwość odosobnienia, odpoczynku, czynnej terapii, rehabilitacji i regeneracji zdrowia człowieka. Już w starożytności wiedziano, że las i drzewa wpływają pozytywnie na organizm ludzki. Ludzie wykorzystywali przebywanie w tym środowisku w celu odprężenia, podziwiania pięknych krajobrazów, oddychania nieskażonym powietrzem i napawania się aromatami lasu. Traktowano to jako naturalny sposób poprawy samopoczucia i spędzenia czasu wolnego. Tymczasem w XXI wieku Japończycy udowodnili i wypromowali podejście do tego zagadnienia w sposób naukowy. Przebywanie w środowisku leśnym zostało nazwane kąpielą leśną, z języka japońskiego *shinrin-yoku*, i zaczęto prowadzić szczegółowe badania jej wpływu na organizm ludzki (Li 2022). Termin ten oznacza proces obcowania z naturą („zanurzania się” w leśnym gąszczu) i chłonięcie otoczenia wszystkimi zmysłami. Inaczej mówiąc, jest to prozdrowotna praktyka kontaktu

z naturą. Niektóre organizacje używają zamiennie określeń „kąpiel leśna” i „terapia lasem”. Nie są to ćwiczenia fizyczne, spacer czy jogging. Jest to łączenie się z naturą przez nasze zmysły (Clifford 2018). Podczas kąpieli leśnych uaktywnia się pięć zmysłów do współodczuwania kontaktu z lasem i zjednoczenia się z przyrodą. Spacer wśród drzew poprawiają kondycję, koordynację ruchową, powodują dotlenienie organizmu i poprawę ukrwienia. Japończycy preferują spacer w tempie 2 km/h, czyli bardzo powolny marsz. Jeśli poczuje się zmęczenie, to proponują przysiąść i odpocząć. Według specjalistów kąpiel leśna różni się od zwykłego spaceru tym, że osoba powinna skupiać się na przyrodzie, na jej obserwacji i doznaniach zmysłowych, a nie na własnych problemach (Kovacs 2022). Ważne jest również to, że roślinność w lasach w mniejszym stopniu powoduje alergię, tak jak ma to miejsce na innych obszarach, np. duże stężenie pyłku traw na łąkach.

W Japonii od 2004 roku prowadzone są systematyczne prace badawcze mające na celu zbadanie wpływu środowisk leśnych (*forest bathing, shinrin-yoku*) na zdrowie ludzkie. Zajmuje się tym m.in. nowa, interdyscyplinarna nauka zaliczana do medycyny interdyscyplinarnej, środowiskowej i prewencyjnej, stworzona przez dr. Qinga Li (2002). Naukowe dowody jej oddziaływania na organizm człowieka wymagają identyfikacji specyficznych parametrów odpowiadających za zdrowie. Jednoznaczne wykazanie wpływu *shinrin-yoku* na organizm ludzki wymaga powołania interdyscyplinarnych zespołów i identyfikacji specyficznych wyróżników stanu zdrowia, które można podzielić na obiektywne i subiektywne. Do tych pierwszych należy zaliczyć: ciśnienie krwi, poziom glukozy, zawartość serotoniny, dopaminy czy kwasu mlekowego w surowicy krwi (Li i in. 2022). Wśród subiektywnych parametrów można wyróżnić m.in.: jakość snu (ocenianą za pomocą specjalnego kwestionariusza), poziom rozdrażnienia czy nerwowość. Jeszcze trudniej zidentyfikować parametry charakteryzujące obszary leśne, które tak korzystnie wpływają na człowieka. Zwraca się uwagę, że oddziałują one na wszystkie ludzkie zmysły przez specyficzne odgłosy, obrazy i zapachy, a także bodźce dotykowe, takie jak kora drzew czy smak jagód. Niemniej jednak ponad wszelką wątpliwość wykazano, że *shinrin-yoku* działa zapobiegawczo na choroby nowotworowe, zwiększając m.in. wewnątrzkomórkowy poziom białek przeciwnowotworowych i specyficznych komórek (Li 2022). Generalnie zawdzięcza się to „zanurzeniu” człowieka w naturalnym środowisku i odbieraniu różnymi zmysłami możliwie wszechstronnych bodźców pochodzących z lasu (takich jak zapach, dźwięk, światło czy smak i dotyk). Istotnym elementem jest też poszerzanie wiedzy o otaczającej naturze, gatunkach fauny i flory oraz zrozumienie skomplikowanych zależności pomiędzy nimi, które stanowią podstawę leśnej równowagi.

Kąpiele leśne cieszą się też coraz większą popularnością w Polsce (Simonienko 2021a,b). Pojawiają się liczne publikacje na ten temat, blogi (Wharmonii.eu). Leśnicy również dołączyli do propagatorów jakże pożytecznej formy spędzania czasu wolnego i przywracania równowagi psychicznej.

Ważne i być może nieoczywiste dla wszystkich jest to, że kąpeli leśnych zażywa się w ubraniu. Zanurzenie w środowisku leśnym ma charakter umowny. Największe doświadczenie w tym zakresie zdobyli Japończycy. Kąpiele leśne stanowią most łączący

człowieka z przyrodą, pozwalają poczuć harmonię z naturą, odzyskać spokój i siły wewnętrzne. Obecnie szacuje się, że w Japonii corocznie z kąpiele leśnych systematycznie korzysta od 2,5 do 5 mln osób. Należy dodać, że kraj ten charakteryzuje się jednym z najwyższych poziomów rozwoju cywilizacyjnego, a *shinrin-yoku* jest znaną metodą zarządzania stresem i dbania o zdrowie. Entuzjastą tej formy leczenia jest dr Qing Li, profesor nadzwyczajny Nippon Medical School w Tokio, wiceprezes i sekretarz generalny Międzynarodowego Towarzystwa Medycyny Naturalnej oraz prezes Towarzystwa Medycyny Leśnej w Japonii (Li 2018), którego książka *Sztuka i teoria kąpiele leśnych* ukazała się na polskim rynku w 2021 roku.

Na początku celem tej działalności było zachęcenie ludzi do obcowania z przyrodą w ramach kampanii na rzecz ochrony lasów. Pomimo że Japonia jest wysoko zurbanizowana i gęsto zaludniona, jest też krajem dobrze zalesionym. Już od 1982 roku jako pierwsza zaczęła wprowadzać narodowy program kąpiele leśnych. Od tego czasu w Kraju Kwitnącej Wiśni zaczęły powstawać ośrodki, w których można praktykować *shinrin-yoku* na przygotowanych do tego celu trasach i pod okiem wykwalifikowanych terapeutów. Pierwszym eksperymentalnym obszarem do badań nad wpływem kąpiele leśnych był las Akasawa, przy którym przebiega słynny Szlak Samurajów.

Obecnie kąpiele leśne są popularne na całym świecie. Na początku opierano się jedynie na intuicyjnym przeświadczeniu o dobroczynnym wpływie lasów, a w 2004 roku rozpoczęto systematyczne badania na temat znaczenia kąpiele leśnych. Inny uczony, amerykański biolog Edward Osborne Wilson w 1984 roku zaczął popularyzować teorię biofilii (z greckiego oznacza miłość do życia i całego żyjącego świata), czyli idei odczuwania przez ludzi potrzeby kontaktu z ożywioną przyrodą (Ruse 2023). Stwierdził, że kontakt z naturą przywraca poczucie bezpieczeństwa, zaufania do świata, spokoju wewnętrznego i radości życia, a także skutecznie wspiera układ immunologiczny.

Na podstawie literatury w opracowaniu przedstawiono znaczenie kąpiele leśnych w życiu społecznym. Zastosowano również metody indukcyjną i dedukcyjną oraz skorzystano ze stron internetowych.

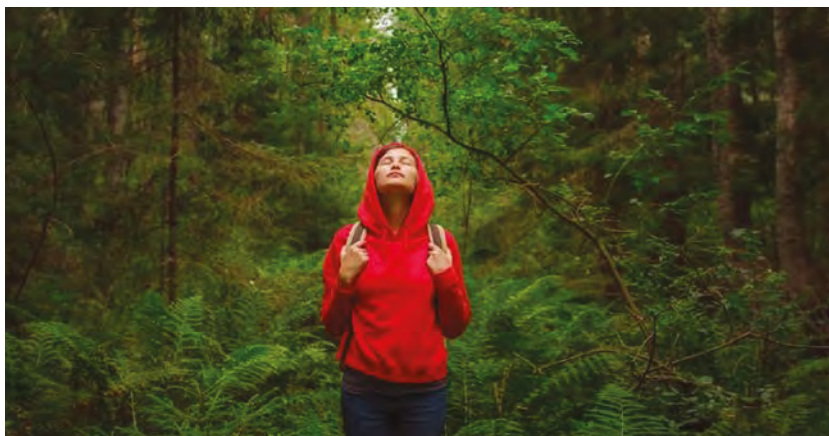
Znaczenie kąpiele leśnych

Praktykę kąpiele leśnych zainicjowała Japonia w 1982 roku jako część krajowego programu zdrowotnego mającego na celu zmniejszenie poziomu stresu. Nazwa *shinrin-yoku* wymyślona została przez Tomohide'a Akiyamę, którego ideą było powiązanie unikatowej praktyki łączącej wizyty w lesie z prozdrowotną ekoturystyką (*Kąpiele leśne...* b.d.). Od 2004 roku w Japonii prowadzi się regularnie badania nad wpływem kąpiele leśnych na zdrowie fizyczne i psychiczne człowieka. Pierwszy eksperyment naukowy przeprowadzony w japońskim mieście Iiyama dowiódł, że kąpiele leśne:

- obniżają stres i wywołują stan naturalnego odprężenia (Pucek 2019);
- osłabiają lęk, złość i depresję (Hansen, Jones, Tocchini 2017);
- dodają energii i stymulują układ odpornościowy (Li 2022);
- poprawiają działanie układów oddechowego, sercowo-naczyniowego, trawienno i hormonalnego (Stanisławska 2019);

- znacząco obniżają poziom hormonów stresu, kortyzolu i adrenaliny;
- wpływają hamująco na układ współczulny odpowiadający za podejmowanie decyzji walki lub ucieczki, oraz aktywizują układ przywspółczulny odpowiedzialny za odpoczynek i regenerację (Kotera i Fido 2022);
- wydłużają sen i poprawiają jego jakość (Li i in. 2022);
- obniżają ciśnienie krwi i tętno (Ideno i in. 2017);
- znacząco wpływają na aktywność białek przeciwnowotworowych oraz zwiększają liczbę i aktywność komórek NK – niszczycieli komórek nowotworowych i wirusów (Li 2022);
- obniżają niepokój, gniew, znużenie, zakłopotanie – parametry mierzone w testach psychologicznych POMS (Kotera, Richardson, Sheffield 2020);
- w wyraźny sposób poprawiają nastrój, wpływają na pozytywne nastawienia do życia i wypalenie zawodowe (Kavanaugh i in. 2022);
- wspierają w leczeniu wielu chorób psychosomatycznych, w tym chorób nowotworowych (Li 2022).

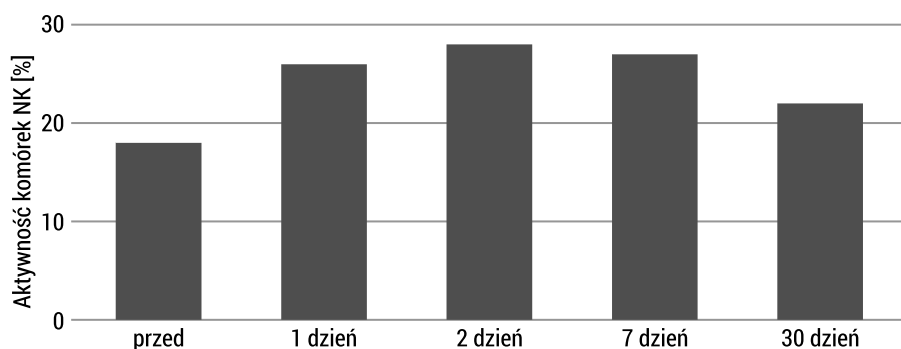
Badania naukowe dowiodły, że nie wystarczy tylko być w lesie, ale trzeba rozkoszować się jego widokiem, dźwiękami i zapachami. Z reguły osoby spokojne dużo szybciej są w stanie zrelaksować się niż osoby impulsywne i energiczne – potrzebują one dłuższego pobytu (Karwat i Nowicka 2022). Uważa się, że kąpiel leśna powinna trwać co najmniej 20 minut. W tym czasie można zamknąć oczy, wyciszyć się i wsłuchiwać w otaczające dźwięki i szum drzew (fot. 1). Trzeba także oddychać przeponą, skupiając się na powolnym i głębokim oddechu. Istotną czynnością jest też poznanie lasu – dotykanie mchu czy kory w celu poznania ich struktury, wdychanie zapachu leśnego otoczenia bądź wsłuchiwanie się w śpiew ptaków. Badania naukowe pokazują, że nawet kontakt dłoni z korą drzew może obniżyć ciśnienie krwi, tętno i działać jak relaksujący balsam dla ciała i duszy.

FOTOGRAFIA 1. Przykładowa kąpiel leśna

ŹRÓDŁO: (Karwat i Nowicka 2022).

Naukowcy wykazali, że drzewa mają aż 15 zmysłów – o 10 więcej niż człowiek. Umieją komunikować się ze sobą, ostrzegają przed wrogami, dbają o siebie nawzajem w trakcie choroby. Wysyłają ładunki elektryczne, jonizując powietrze, wydzielają fitoncydy i olejki eteryczne, które mają zdrowotny wpływ (Felber 2020). Fitoncydy to substancje wydzielane przez grzyby, bakterie i porosty, obecne w korze, kwiatach, liściach, poszyciu i powietrzu leśnym. Drzewa wytwarzają je m.in. w celu ochrony przed owadami. Większość tych substancji pozytywnie oddziałuje na zdrowie ludzkie. Największe ich stężenie występuje w siedliskach borowych (lasach iglastych). Badania naukowe wykazały, że dzięki fitoncydom jeden dzień spędzony w kontakcie z przyrodą powoduje wzrost ilości komórek NK (ang. *natural killers*), czyli komórek układu odpornościowego wykrywających i niszczących komórki nowotworowe czy zaatakowane przez wirus (rys. 1). Fitoncydy dość często określa się mianem naturalnych antybiotyków.

RYSUNEK 1. Zachowanie się komórek NK podczas kąpieli leśnych

ŹRÓDŁO: (Sokołowska 2020).

Dzięki fitoncydom (*Shrinrin Yoku...* 2020):

- zwiększają się liczba i aktywność komórek oraz białek antynowotworowych;
- wydłuża się sen i poprawia się jego jakość;
- organizm dostaje energię;
- poprawia się odporność i pobudzany jest układ immunologiczny;
- obniża się poziom hormonów stresu, niepokoju i gniewu.

Kąpiele leśne (*shinrin-yoku*) pod względem fizjologicznym i psychologicznym wywierają pozytywne skutki, m.in. obniżają ciśnienie i poziom cukru we krwi, pobudzają układ odpornościowy, rozwiązują problemy z bezsennością, pomagają chorującym na depresję, redukują stres, dodają energii i podnoszą próg bólu (Li 2022). Poznanie wszystkich możliwości oddziaływania kąpieli leśnych na organizm człowieka nie jest łatwe. Obecnie istnieje aż 48 leśnych ścieżek terapii opartych na wszystkich pięciu zmysłach, które w pełni uaktywniają się dopiero wśród drzew, krzewów i kwiatów (Ruszkowska 2019).

Lecznicze i rekreacyjne znaczenie obszarów leśnych

Każdy człowiek może inaczej postrzegać las, w zależności od celu, w jakim się do niego udaje i jakie znajduje możliwości zaspokojenia własnych zainteresowań i oczekiwań. Dla młodego krajoznawcy atrakcją może być piękno lasu w poszczególnych porach roku, mnogość występujących tam gatunków roślin, zwierząt i grzybów. Miłośnik kwiatów uzna za atrakcyjne kwitnące wczesną wiosną łany zawilców, a parę tygodni później – kwiaty konwalii majowej. Amator grzybów będzie ich poszukiwał, ornitolog zachwyci się obecnością ptaków – miejscami ich gniazdowania i wiosennym śpiewem. Mikrobiologom las w pierwszej kolejności jawi się jako siedlisko różnorodnych mikroorganizmów, entomologom – jako miejsce bytowania ogromnej liczby owadów, dendrologowie zaś zwracają uwagę na drzewa (Jalinik 2021).

Każdy człowiek, niezależnie od preferowanego celu, wchodząc do lasu, postrzega inaczej jego elementy i zachodzące w nim procesy. To rozmaite postrzeganie oprócz celu wizyty czy pobytu w lesie różni się także w zależności od wieku, wiedzy, stanu zdrowia i nastroju psychicznego człowieka w danym dniu. Te same obiekty w konkretnym momencie jednemu jawią się jako bardzo atrakcyjne, inni zaś określają je jako normalne. Przeciętny turysta nawet nie zauważa procesów zachodzących w lesie, ale miłośnik przyrody, szczególnie ten, który interesuje się ekologią lasu czy chociażby przeczytał takie popularnonaukowe opracowania jak *Nieznane więzi natury*, *Sekretne życie drzew* Petera Wohllebena, *Czujące istoty* Briana J. Forda czy *Inteligencję kwiatów* Maurice'a Maeterlincka, będzie dostrzegać szczegóły, wobec których inni przejdą obojętnie.

W licznych publikacjach dużo miejsca poświęca się drzewostanom dębowym. Uczniowie obliczyli, że np. dorosły dąb, który w okresie rocznej wegetacji pobiera z atmosfery około 6 t CO₂ oraz innych zanieczyszczeń, przez swoje liście oddaje do otoczenia ponad 4,5 t czystego tlenu (Himmel 2017). Kolejnym popularnym drzewostanem jest las sosnowy. Z badań wynika, że jedna dorosła sosna w czasie doby produkuje tlen niezbędny do życia trzech dorosłych osób. Trzeba pamiętać, że drzewolecznictwo jest procesem długotrwałym. Dlatego nie należy zrażać się tym, że po kilku dniach lub tygodniach nasze dolegliwości nie ustają. To terapia i profilaktyka dla wytrwałych osób oraz tych, którzy kochają przyrodę.

Substancje zawarte w olejkach eterycznych (np. z sosny, świerku, jodły, jałowca) hamują rozwój i niszczą pewne szczepy bakterii, grzybów i pierwotniaków (*Lasoterapia...* 2011). Naukowcy obliczyli, że hektar lasu liściastego w okresie letnim wytwarza 2 kg fitoncydów, a hektar lasu iglastego – aż 5 kg (Nasze Pniewy b.d.). Szczególnie silne działanie bakteriobójcze wykazuje jałowiec (1 ha – 30 kg fitoncydów). Zdolność wytwarzania tych korzystnych substancji ma około 80 gatunków drzew i krzewów. Najsilniej działają: czeremcha zwyczajna, modrzew syberyjski, jarzębina syberyjska, świerk, jodła zwyczajna, sosna, limba syberyjska, brzoza brodawkowata, jałowiec. Podobne cechy wykazują inne rośliny, np. mięta, szałwia, lubczyk, chrzan, gorczyca, nostrzyk, geranium. O dobroczynnych bioprądach drzew pisał franciszkanin, ziołarz o. Klimuszko (Prześciński b.d.). Wskazywał on, że szczególnie korzystnie

na zdrowie ludzkie wpływają takie gatunki drzew, jak: brzoza, lipa, dąb, kasztan, klon, morwa, akacja.

Spacerowanie wśród drzew poprawiają kondycję, koordynację ruchową, powodują dotlenienie organizmu i poprawę ukrwienia. Kojąco na nerwy działają sam szum drzew, śpiew ptaków i otaczająca zieleń. Warto wiedzieć, że las jest ekosystemem, którego wszystkie elementy egzystują w doskonałej harmonii. Będąc w lesie, człowiek mimowolnie dostraja się i wtapia w rytm natury, którego jest tylko częścią. Obszary leśne mogą redukować stres, poprawiać nastrój, zmniejszać złość i agresję, a nawet zwiększać poczucie szczęścia. Japońscy naukowcy udowodnili, że poziom kortyzolu (hormonu stresu) oraz adrenaliny znacząco spada wskutek wolnych spacerów po lesie. Również inne parametry ważne dla zdrowia, takie jak tętno czy ciśnienie krwi, przyjmowały korzystniejsze wartości niż u osób spacerujących po mieście czy wzdłuż ruchliwych arterii. Duża część badanych osób przyznała, że kontakt z przyrodą pozwolił osłabić towarzyszące im od dawna uczucie niepokoju, gniewu i zmęczenia (Pucek 2019).

W ramach badań nad kojącym wpływem drzewostanów na ludzki organizm Amerykanie przeprowadzili eksperyment. Grupę osób chorych, mających problemy sercowo-naczyniowe i nadciśnienie tętnicze, umieścili w sanatorium otoczonym lipami. Pacjentom polecono codzienne trzygodzinne spacerowanie wśród drzew i nie podawano im żadnych środków farmakologicznych. Pozostałych chorych leczono klasycznie w warunkach szpitalnych. Po miesiącu wyniki poprawy stanu zdrowia w obu grupach były niemal identyczne – poprawa nastąpiła u 80% pacjentów (Stanisławska 2019). Ten eksperyment dowiódł, że niektóre schorzenia można leczyć bez środków farmakologicznych.

Obszary leśne stają się coraz częstszym miejscem odpoczynku, terapii, rehabilitacji i regeneracji zdrowia ludzkiego. Zdrowie jest ważne dla wszystkich, ale nie wszyscy są zorientowani, że stan zdrowia można wydatnie poprawić, wykorzystując las, bliski kontakt z drzewami oraz przyrodą leśną. Można powtórzyć za Hipokratesem: „przyroda jest lekarzem dla wszystkich chorób”.

Stosowanie kąpieli leśnych

Może pojawić się wiele pytań dotyczących stosowania kąpieli leśnych. Specjaliści zalecają różne sposoby ich realizacji. W celu uruchomienia zmysłu dotyku należy usiąść na leśnej ściółce, zdjąć buty, aby pod stopami poczuć ziemię, mech, opadłe liście, kamyczki, szyszki, lub stanąć pod drzewem i oprzeć się o jego pień albo też usiąść na ławeczce do medytacji (fot. 2). Warto wiedzieć, że inne doznania uzyska się, przytulając się do drzewa np. do brzozy (fot. 3), sosny, buku, jesionu, dębu czy lipy (Sokołowska 2020). Często jest tak, że piękne otoczenie i sprzyjająca aura kuszą, aby zabrać ze sobą telefon, aparat fotograficzny, smartfon i uwiecznić mile spędzone chwile chociaż na kilku zdjęciach, ale w przypadku kąpieli leśnych nie jest to zalecane – fotografowanie rozprasza naszą uwagę, która powinna być skoncentrowana na doświadczaniu przyrody (Sokołowska 2020).

FOTOGRAFIA 2. Sposób stosowania kąpieli leśnej – ławeczka do medytacji

ŹRÓDŁO: (Chomiak 2021).

Dobroczynna moc drzewostanów siedlisk borowych, a szczególnie substancje zawarte w olejkach eterycznych (np. z sosny, świerku, jodły, jałowca) hamują rozwój i niszczą pewne szczepy bakterii, grzybów i pierwotniaków (Jalinik 2021). Przy czym nie tylko siedliska borowe wpływają korzystnie na organizm ludzki, lecz także lasowe (drzewostany liściaste). Poza olejkami eterycznymi i fitoncydami znaczącą rolę odgrywa bioaerazol, czyli wyjątkowy, specyficzny mikroklimat wytworzony przez przyrodę – bakterie, fragmenty glonów, strzępki grzybów, zarodniki, pyłek, który znajduje się na liściach, igłach, pniach, martwym drewnie i glebie. To wszystko wpływa na układ autoimmunologiczny i nerwowy, pobudzając do działania neurony serotonergiczne.

FOTOGRAFIA 3. Przytulanie się do brzozy

ŹRÓDŁO: fotografia autora.

Zdolność wytwarzania tych korzystnych substancji ma około 80 gatunków drzew i krzewów (*Badania potwierdzają...* 2023). Najsilniej działają: czeremcha zwyczajna, modrzew syberyjski, jarzębina syberyjska, świerk, jodła zwyczajna, sosna, limba syberyjska, brzoza brodawkowata, jałowiec. W dużej dawce fitoncydy są trujące, w niewielkiej ilości działają leczniczo. Fitoncydami są np. allicyna odpowiadająca za antybiotyczne właściwości czosnku czy allina odpowiedzialna za łzawienie podczas krojenia cebuli. Tego typu substancje wydzielają również drzewa, a badania *in vitro* wykazały, że to właśnie fitoncydy wpływają na przyrost komórek zwalczających nowotwory. Podobne cechy wykazują inne drzewostany. Wskazane jest, aby obszary leśne podczas kąpiei leśnych położone były w oddaleniu od autostrad i miast, ponieważ zmysł słuchu w tej formie terapii jest bardzo ważny (Felber 2020).

Badania dotyczące kąpiei leśnych i ich wpływu na zdrowie i samopoczucie człowieka prowadzone są nie tylko w Japonii czy Stanach Zjednoczonych, lecz także od 2019 roku w Monachium, Korei Południowej, Kanadzie, Wielkiej Brytanii, Finlandii (Kazimierowska 2017). Organizowane są też szkolenia dla leśnych terapeutów i trenerów. Finowie np. w ten sposób chcą walczyć z alkoholizmem. W Korei Południowej z kolei powstało Narodowe Centrum Terapii Leśnej obejmujące 37 lasów rekreacyjnych, w których powstały przedszkola i szkoły rodzenia. W Polsce również należałoby zmienić sposób myślenia i już na etapie edukacji wdrażać taką formę terapii. Obecnie priorytetową rolę powinni odegrać pracujący w nadleśnictwach i leśnictwach leśnicy.

W Polsce pierwsza ścieżka kąpiei leśnej powstała w województwie zachodniopomorskim w nadleśnictwie Gryfino w Puszczy Bukowej. Na niektórych obszarach leśnych już pojawiają się oznakowania kierujące do miejsc kąpiei leśnych, jak np. w województwie podkarpackim (fot. 4).

FOTOGRAFIA 4. Miejsce kąpiei leśnych w Arłamowie – znak wskazujący kierunek marszu

ŹRÓDŁO: <https://www.arlamow.pl>kapiele-lesne>.

Podsumowanie

Uzdrowiającą moc lasu potwierdziły liczne badania z różnych dyscyplin naukowych przeprowadzone na całym świecie. Powstała też nowa dyscyplina naukowa medycyny środowiskowej. Pozytywne efekty kąpiele leśnych sprawiają, że tę formę terapii stosują coraz liczniejsze grupy społeczeństwa. Ważne jest, że poza dotarciem do wybranego miejsca w lesie i poświęceniem własnego czasu praktycznie to nic nie kosztuje. Zupełnie inaczej kąpiele leśne (*shinrin-yoku*) wpływają na leśników – administratorów i pracowników odpowiedzialnych za zarządzanie lasami. Społeczna presja powoduje, że społeczeństwo oczekuje popularyzacji tej formy regenerującej zdrowie ludzkie, a także możliwości wstępu do miejsc atrakcyjnych przyrodniczo w celu zażywania kąpiele leśnych. Dobrze, aby były to dostosowane ekosystemy leśne tworzone wokół skupisk zdrowych drzew, które przynosiłyby zadowolenie i satysfakcję z pobytu w lesie. Każdy uczestnik kąpiele leśnych chętnie korzysta z dodatkowych atrakcji związanych z florą i fauną. Przedstawione formy leczenia mogą być zachętą dla leśników w celu zmiany podejścia do planowania gospodarki leśnej i zmiany priorytetów. Poza pozyskiwaniem drewna, jako podstawowej funkcji obszarów leśnych, warto i trzeba wykorzystywać tereny cenne przyrodniczo do uprawiania kąpiele leśnych. Takie podejście powinno być już realizowane na etapie procesu kształcenia studentów. Na przykład w Instytucie Nauk Leśnych Politechniki Białostockiej studenci kierunku gospodarka na obszarach przyrodniczo cennych poznają społeczne funkcje obszarów leśnych z ukierunkowaniem na kąpiele leśne.

Bibliografia

1. Clifford, A. (2018), *Kąpiele leśne. Jak czerpać zdrowie z natury*, Wydawnictwo Kobiectwo, Białystok.
2. Felber, U. (2020), *Kąpiele leśne. Mały poradnik z leśnymi ćwiczeniami*, Wydawnictwo Kos, Katowice.
3. Hansen, M.M., Jones, R., Tocchini, K. (2017), *Shinrin-Yoku (Forest Bathing) and Nature Therapy: A State-of-the-Art Review*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, 14, s. 851, doi:10.3390/ijerph14080851.
4. Himmel, M. (2017), *Drzewa pomagają leczyć*, Wydawnictwo Kos, Katowice.
5. Ideno, Y., Hayashi, K., Abe, Y., Ueda, K., Iso, H., Noda, M., Lee, J.S., Suzuki S. (2017), *Blood pressure-lowering effect of Shinrin-yoku (Forest bathing): a systematic review and meta-analysis*, „BMC Complementary and Alternative Medicine”, 17, 409, doi:10.1186/s12906-017-1912-z.
6. Jalinik, M. (2021), *Obszary leśne wieloaspektową atrakcją turystyczną*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
7. Kavanaugh, J., Hardison, M.E., Rogers, H.H., White C., Gross J. (2022), *Assessing the Impact of a Shinrin-Yoku (Forest Bathing) Intervention on Physician/Healthcare Professional Burnout: A Randomized, Controlled Trial*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, 19, 14505, <https://doi.org/10.3390/ijerph192114505>.

8. Kotera, Y., Fido, D. (2022), *Effects of Shinrin-Yoku Retreat on Mental Health: a Pilot Study in Fukushima, Japan*, „International Journal of Mental Health and Addiction”, 20, s. 2652–2664, <https://doi.org/10.1007/s11469-021-00538-7>.
9. Kotera, Y., Richardson, M., Sheffield, D. (2022), *Effects of Shinrin-Yoku (Forest Bathing) and Nature Therapy on Mental Health: a Systematic Review and Meta-analysis*, „International Journal of Mental Health and Addiction”, 20, s. 337–361, <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00363-4>.
10. Li, Q. (2018), *Shinrin-yoku. Sztuka i teoria kąpielii leśnych. Jak dzięki drzewom stać się szczęśliwszym i zdrowszym*, Insignis, Kraków.
11. Li, Q. (2022), *Effects of forest environment (Shinrin-yoku/Forest bathing) on health promotion and disease prevention – the Establishment of “Forest Medicine”*, „Environmental Health and Preventive Medicine”, 27, 43, <https://doi.org/10.1265/ehpm.22-00160>.
12. Li, Q., Ochiai, H., Ochiai, T., Takayama, N., Kumeda, S., Miura, T., Aoyagi, Y., Imai, M. (2022), *Effects of forest bathing (shinrin-yoku) on serotonin in serum, depressive symptoms and subjective sleep quality in middle-aged males*, „Environmental Health and Preventive Medicine”, 27, 44, <https://doi.org/10.1265/ehpm.22-00136>.
13. Pucek, M. (2019), *Zioła i rośliny przyprawowe – znaczenie w żywieniu i wykorzystanie w kuchni*, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Brwinów.
14. Simonienko, K. (2021a), *Lasoterapia*, Dragon, Bielsko-Biała.
15. Simonienko, K. (2021b), *Terapia lasem w badaniach i praktyce*, Silva Rerum, Poznań.

Netografia

1. *Badania potwierdzają pozytywny wpływ lasu i zieleni na zdrowie i samopoczucie ludzi* (2023), <https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C98526%2Cbadania-potwierdzaja-pozytywne-wplyw-lasu-i-zieleni-na-zdrowie-i> (dostęp 18.07.2023).
2. Chomiak, A. (2021), *Kąpiele leśne – co to jest, z czym to się je, jak praktykuje?*, <https://nieidealnaanna.pl/kapiele-lesne-co-to-jest/> (dostęp 13.03.2023).
3. Karwat, J., Nowicka, A. (2022), *Shinrin-yoku, czyli terapeutyczne kąpiele leśne*, poradnikzdrowie.pl, <https://www.poradnikzdrowie.pl> (dostęp 22.02.2023).
4. Kazimierowska, K. (2017), *Nie tylko parki narodowe! Sprawdź, gdzie w Polsce warto zażywać leśnych kąpielii!*, <https://www.werandaweekend.pl/w-podrozy/polska/miejsca-na-lesne-kapiele> (dostęp 30.11.2023).
5. *Kąpiele leśne* (b.d.), <https://lesnezanurzenie.pl/kapiele-lesne/> (dostęp 20.09.2023).
6. Kovacs, N. (2022), *Kąpiel leśna (shinrin yoku): zalety. Jak zorganizować leśną kąpiel?*, Radio Zet, <https://zdrowie.radiozet.pl/medycyna/medycyna-alternatywna/Kapiel-lesna-shinrin-yoku-zalety.-Jak-zorganizowac-lesna-kapiel> (dostęp 18.07.2023).
7. *Lasoterapia – dobroczynny wpływ drzew* (2011), Farmacja praktyczna, <https://farmacjapraktyczna.pl/lasoterapia-dobroczyzny-wplyw-drzew/> (dostęp 18.07.2023).
8. Nasze Pniewy (b.d.), naszepniewy.com.pl (dostęp 2.10.2023).
9. Przeciński, J. (b.d.), *Ojciec Klimuszko jako prekursor powrotu do natury*, http://www.gbl.home.pl/gbl/oddzialy/gbl_elblag.pdf (dostęp 18.07.2023).
10. Ruse, M. (2023), *E.O. Wilson, Encyclopædia Britannica* [online], <https://www.britannica.com/biography/Edward-O-Wilson> (dostęp 11.02.2023).
11. Ruszkowska, A. (2019), *Czym są kąpiele leśne i jak wpływają na nasze zdrowie? Oto 5 rad, jak zacząć własną praktykę*, www.sznyt.pl (dostęp 18.07.2023).

12. *Shinrin Yoku – Kąpiele leśne tajemnicą zdrowia* (2020), www.wierchomla.com.pl (dostęp 7.09.2023).
13. [Siedem] *7 obszarów szczęścia* (b.d.), Dr Gaja, <https://drgaja.pl/7-obszarow-szczescia/obcowanie-z-natura> (dostęp 23.07.2023).
14. Sokołowska, J. (2020), *Kąpiele leśne – co to takiego? Poznaj ich wpływ na zdrowie psychofizyczne*, Wharmonii.eu (dostęp 13.03.2023).
15. Stanisławska, I. (2019), *Spacer po lesie są zdrowe. Właściwości lecznicze drzew*, [poradnikzdrowie.pl](https://www.poradnikzdrowie.pl), <https://www.poradnikzdrowie.pl/zdrowie/medycyna-alternatywna/spacery-po-lesie-sa-zdrowe-wlasciwosci-lecznicze-drzew-aa-nj5U-ygZp-vrqi.html> (dostęp 30.11.2023).

6. Doliny cieków – wielofunkcyjność w ochronie dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego

Valleys of water courses – multifunctionality in the protection of natural and cultural heritage

Beata Raszka¹, Krzysztof Kasprzak²

¹Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

²Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Streszczenie: Artykuł przedstawia problematykę korytarzy związanych z dolinami cieków z punktu widzenia ich przyrodniczo-kulturowej roli w przestrzeni oraz możliwości ich prawnej ochrony. Ochrona cieków i ich dolin jako korytarzy ekologicznych nie jest w pełni umocowana prawnie. Rezultatem jest m.in. brak możliwości ich ochrony przez planowanie przestrzenne na poziomach regionalnym i miejscowym. Jednak w wielu przypadkach dłuższe lub krótsze fragmenty rzek i ich dolin znajdują się w granicach stosunkowo licznych form ochrony przyrody. Rzeki i ich doliny weszły do kulturowej świadomości społeczeństw świata, zarówno swoją fizyczną postacią, jak i symbolicznym charakterem, w tym związkami z narodową tożsamością oraz twórczością artystyczną (np. malarstwo pejzażowe). Spajają przestrzeń cywilizacyjną, kulturową i przyrodniczą zarówno w odległym czasie, jak i współcześnie. Wykorzystanie właściwości przyrodniczych i wartości gospodarczych rzek związane jest z zachowaniem świadczonych przez nie usług zaopatrzeniowych, regulacyjnych, wspomagających i kulturowych. Ściśle uzależnione jest to od prowadzonej ochrony ekosystemów i krajobrazów rzecznych w warunkach istniejącego i przyszłego zagospodarowania. W naszym kraju dotyczy to zwłaszcza planowanego zagospodarowania rzek na potrzeby śródlądowego transportu wodnego. W różnych analizach usługi ekosystemowe (krajobrazowe) systemów rzecznych, np. naturalnych powiązań w zakresie przeciwdziałania powodzi, łagodzenia zmian klimatycznych, powiązań krajobrazowych i ochrony krajobrazu kulturowego oraz ochrony zasobów przyrody na poziomach ekosystemowym i gatunkowym, są jednak zupełnie pomijane.

Kulturowe usługi ekosystemowe rzek związane są nie tylko ze świadczeniami odnoszonymi się do ekosystemów i krajobrazu, lecz także dotyczą wartości niematerialnych. W przypadku usług kulturowych oferowanych przez układ ekosystemów rzeki nawet niewielka antropopresja powodować może ich obniżenie. Zanieczyszczona czy wręcz zniszczona rzeka nie wywołuje żadnych doznań estetycznych, a jest jedynie dowodem na brak umiejętności zarządzania tego rodzaju zasobem. Wiąże się to również z istotnymi kwestiami etycznymi dotyczącymi współczesnego wykorzystywania dziedzictwa, m.in. sposobu gospodarowania nim i przekazania go w dobrym stanie

przyszłym pokoleniom, nieuszczerplania dziedzictwa przez nadmierną współczesną konsumpcję oraz zachowania równości współczesnego dostępu do dóbr i usług dziedzictwa wszystkich członków danej zbiorowości.

Słowa kluczowe: ochrona dolin rzecznych, korytarz ekologiczny, przyrodnicza i kulturowa rola rzek, usługi ekosystemowe i krajobrazowe

JEL: P25, Q53, Q01, Q570

Abstract: The article presents the issue of corridors related to watercourse valleys from the point of view of their natural and cultural role in space and the possibility of their legal protection. The protection of watercourses and their valleys as ecological corridors is not fully established by law. The result is e.g. lack of possibility to protect them through spatial planning at the regional and local level. However, in many cases longer or shorter fragments of rivers and their valleys are within the boundaries of relatively numerous forms of nature protection. Rivers and their valleys have entered the cultural awareness of societies around the world, both in their physical form and symbolic character, including their links with national identity and artistic creativity (e.g. landscape painting). They create relationships that bind the civilizational, cultural and natural space, both in the distant past and today. The use of natural properties and economic values of rivers is related to the preservation of supply, regulatory, supporting and cultural services provided by them. It is strictly dependent on the ongoing protection of river ecosystems and landscapes in the conditions of existing and future development. In Polish conditions, this applies in particular to the planned development of rivers for the needs of inland water transport. However, in various analyses the ecosystem (landscape) services of river systems, e.g. natural linkages for flood prevention, climate change mitigation, landscape linkages and the protection of the cultural landscape as well as the protection of natural resources at the ecosystem and species level, are completely overlooked.

Cultural ecosystem services of rivers are related not only to ecosystem and landscape services, but also to intangible assets. In the case of cultural services offered by the system of river ecosystems, even a small anthropogenic pressure may cause their reduction. A polluted or even destroyed river does not provide any aesthetic experience, being only a proof of the lack of skills in managing this type of resource. It also raises important ethical issues related to the contemporary use of heritage, e.g. how to manage it and pass it on in good condition to future generations, how not to deplete the heritage by excessive modern consumption, and how to maintain equal access to heritage goods and services for all members of a given community.

Key words: protection on river valleys, ecological corridor, natural and cultural role of rivers, ecosystem and landscape services

Wstęp

Tradycyjny podział na dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe nie oddaje występowania wzajemnych zależności pomiędzy przyrodą i kulturą. Przybliżanie się do poznania procesów zachodzących w przyrodzie oraz zrozumienia doniosłości dziedzictwa kulturowego obejmującego pamięć historyczną społeczności ludzkich jest niezbędnym warunkiem właściwego rozwoju społecznego i podejmowania decyzji zapewniających

możliwość tego rozwoju współcześnie i w przyszłości. Ich rozpoznanie wymaga interdyscyplinarności, nie są one bowiem przynależne wyłącznie do jednej dziedziny wiedzy.

Przestrzeń jest zawsze wielofunkcyjna (*multifunctional*) i to od nas zależy, której funkcji poświęcamy więcej uwagi – elementy przyrodnicze przeplatają się w niej z kulturowymi, będąc dla siebie wzajemnym tłem. Działania ochronne, a właściwie próby podejmowania tej ochrony bądź też rozwiązania gospodarcze osadzone są w kontekście określonych celów, które niekoniecznie są przyjazne dla środowiska przyrodniczego i społeczeństwa, a wręcz stanowią dla niego zagrożenie. Dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe jako wspólne dziedzictwo miejsca wymaga kompleksowej ochrony, ale także związanej z nią interpretacji i właściwego wykorzystywania w skalach lokalnej i ponadlokalnej. Dość dobrze widoczne jest to w przypadku rzek i ich dolin, ekosystemów zajmujących szczególne miejsce w rozwoju ludzkości, łączących ze sobą odległe od siebie obszary, będących korytarzami przepływu informacji biologicznych i kulturowych. Zasięg tego oddziaływania był i nadal jest globalny dzięki rozprzestrzenianiu się wartości kulturowych z lokalnych dolin na cały świat oraz łączności pośredniej lub bezpośredniej wszystkich rzek z ekosystemem Ziemi (biosferą).

W artykule przedstawiono problematykę korytarzy związanych z dolinami cieków z punktu widzenia ich roli przyrodniczo-kulturowej w przestrzeni oraz możliwości ich prawnej ochrony. Zwrócono uwagę na zagrożenia dla ochrony rzek jako korytarzy ekologicznych i kulturowych ze strony rozwoju funkcji hydrotechnicznej jako dróg wodnych.

Artykuł o charakterze teoretyczno-przeglądowym opracowano, wykorzystując projektowe i administracyjne doświadczenie autorów związane m.in. z ochroną terenów nadrzecznych w parkach krajobrazowych i na terenach zurbanizowanych (Poznań), ich wcześniejsze opracowania na temat m.in. związków przyrodniczo-kulturowych dotyczących rzek i szerzej wody jako symbolu oraz obecnie obowiązujące przepisy prawne i wybrane dane literaturowe.

Korytarze ekologiczne i możliwości ich ochrony

Rzeki i ich doliny, podobnie jak inne przestrzenne struktury liniowe i pasmowe o różnym pochodzeniu (np. wąwozy, pasy zadrzewień śródpolnych, aleje drzew), są przykładem korytarzy łączących różniące się od otaczającego tła płaty w powiązaną ze sobą funkcjonalną całość, którą nazywamy krajobrazem ekologicznym (Dramstad, Olson i Forman 1996; Forman, 1995; Forman i Godron 1984, 1986; Pietrzak 1998, 2010; Przewoźniak i Czochański 2020; Richling i Solon 1996).

Korytarze jako jeden z podstawowych elementów krajobrazu mogą pełnić funkcję siedliska, filtru (m.in. bariery półprzepuszczalnej modyfikującej odpływ powierzchniowy i podziemny) i odbiornika, jednak z reguły są one główną drogą migracji materii nieorganicznej (np. w rzekach wody oraz rumowiska brzegowego i dennego), energii i organizmów w krajobrazie (Pietrzak 2010). Ułatwiają przemieszczanie się gatunków przez krajobraz pomiędzy płatami siedlisk, zmniejszając stopień izolacji wysp

środowiskowych. Ich rozmieszczenie powinno być jednak odpowiednie w odniesieniu do możliwości rozprzestrzeniania się gatunków. Uzależnione to jest od przestrzennego zlokalizowania płatów siedlisk, ich przydatności do rozrodu osobników danego gatunku, łatwości przemieszczania się osobników między płatami i występowania barier ograniczających to przemieszczanie oraz mobilności gatunków. Wymienione czynniki mogą się zmieniać wraz ze zmianą sposobu zagospodarowania terenu. W przypadku niszczenia siedlisk liczba płatów maleje, a średnia odległość pomiędzy nimi wzrasta, co nie sprzyja przemieszczaniu się gatunków (Pullin 2004).

Zaletami korytarzy ekologicznych są: prawdopodobieństwo zwiększenia kolonizacji przez zmniejszanie izolacji płatów siedlisk, zwiększanie przepływu genów między płatami siedlisk oraz większe szanse osobników wypartych z siedlisk (np. wskutek zachowań terytorialnych) na znalezienie siedlisk zastępczych. Korytarze ekologiczne mają także wady, np. powodują przepływ genów do miejsc, gdzie w ostatnich czasach z naturalnych powodów ich nie było (możliwość zaniku cech wyróżniających populacje), ułatwiają przemieszczanie się lub stanowią rezerwuary gatunków niepożądanych (np. patogenów, gatunków introdukowanych i inwazyjnych), wpływają na większą śmiertelność osobników w sytuacji niepowodzenia w dotarciu do innych miejsc z odpowiednim siedliskiem (Pullin 2004).

Ponieważ głównym czynnikiem wpływającym na spadek liczebności gatunków jest fragmentacja powierzchni zajmowanych przez nie siedlisk, ich ochrona jest niezbędna, zwłaszcza w sytuacji, kiedy możliwe jest przemieszczanie się gatunków pomiędzy nimi przez korytarze w różnej skali. W pierwszej kolejności powinny być chronione korytarze naturalne, np. tereny leśne w dolinach rzek. Uważa się, że w przypadku bardziej migrujących gatunków dobrym rozwiązaniem są obszary odgrywające rolę łańcucha siedlisk pomostowych (*stepping stone habitats*). Mogą to być płaty siedliska, które teoretycznie przejściowo będą wykorzystywane przez osobniki migrujących gatunków, zwiększając rozproszenie i ułatwiając przemieszczanie się pomiędzy płatami siedlisk. Dodatni lub ujemny wpływ łańcucha siedlisk pomostowych może zależeć od sposobu, w jaki są one wykorzystywane przez gatunek. Jeżeli będzie to miejsce żerowania w czasie migracji, to prawdopodobnie przeżywalność osobników się zwiększy. Jeśli natomiast siedliska pomostowe zostaną użyte jako miejsca rozrodu, może się to przyczynić do zmniejszenia migracji między płatami siedlisk pomostowych a siedliskiem docelowym (Pullin 2004).

Istotą zapewnienia wielofunkcyjnej roli korytarzy w krajobrazie są praktyczne możliwości ich zachowania, czemu służyć winny uregulowania prawne jako instrument wprowadzania ochrony. Planiści przestrzenni wyznaczyli korytarze, opierając się na kryteriach ekologicznych, pominęli jednak ich rolę np. w przemieszczaniu się materii. Ta kompleksowa geoekologiczna funkcja korytarzy w przestrzeni krajobrazowej nie jest w pełni ujęta w obowiązujących polskich przepisach ochrony przyrody. W zapisie mówiącym, że „[...] korytarz ekologiczny to obszar umożliwiający migrację roślin, zwierząt lub grzybów” (Ustawa 2004, art. 5 pkt 2) pomija się całkowicie przemieszczanie się materii nieorganicznej (Przeźwiński i Czochoński 2020). Podobnie, definiując obszar chronionego krajobrazu jako formę ochrony przyrody,

ograniczono się tylko do możliwości pełnienia przez nie funkcji korytarzy ekologicznych (Ustawa 2004, art. 23 ust. 1).

Korytarze ekologiczne wyznaczone były w różnej skali na różnych poziomach planowania przestrzennego, głównie na podstawie przebiegu dolin cieków i związanych z nimi obszarów leśnych. Sieci korytarzy ekologicznych o charakterze ponadlokalnym określane są m.in. w planach zagospodarowania przestrzennego województw realizowanych na mocy przepisów ustawowych (Ustawa 2003a, art. 38–45). Jednak to, czy plany te zawierają informacje o korytarzach ekologicznych dla planowania przestrzennego, czy też ich nie zawierają, praktycznie nie ma obecnie żadnego znaczenia. Nie wpisują się one bowiem w realizację polityki przestrzennej na poziomie ponadlokalnym w sytuacji braku planowania przestrzennego na poziomie krajowym spowodowanego uchYLENIEM (Ustawa 2020) Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (Uchwała 2011).

Uchwalane przez sejmiki samorządowe plany zagospodarowania przestrzennego województw mają duże znaczenie w przypadku audytu wyznaczania krajobrazów priorytetowych zgodnie z audytem krajobrazowym (Ustawa 2015). Są swego rodzaju inwentaryzacją tego, co już funkcjonuje w polskim prawodawstwie, poszerzoną o problemy regionalne. Mają charakter przestrzennej strategii regionu i są źródłem informacji m.in. dla studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, także w zakresie występowania korytarzy ekologicznych. Dlatego też zamieszczanie w planach wojewódzkich (np. w przypadku województwa wielkopolskiego) korytarzy ekologicznych wyznaczonych jedynie z wykorzystaniem systemu ECONET-Polska (Liro 1995) nie jest właściwe, nie mogą bowiem one zostać przełożone na planowanie miejscowe. Stanowi to wyłącznie informację teoretyczną, nie ma umocowania prawnego. Podobnie jak projekt korytarzy ekologicznych łączących europejską sieć Natura 2000 w Polsce.

Chociaż ochrona cieków i ich dolin jako korytarzy ekologicznych nie jest w pełni uprawomocniona, czego rezultatem jest m.in. brak możliwości ich ochrony przez planowanie przestrzenne na poziomach regionalnym i miejscowym, to jednak w wielu przypadkach dłuższe lub krótsze fragmenty rzek i ich dolin znajdują się w granicach stosunkowo licznych form ochrony przyrody (Kasprzak 1996): rezerwatów przyrody (m.in. Dolina Rurzyca, Wełna, Słonawy, Biała Woda, Przełom Osławy pod Duszatynem), parków krajobrazowych (m.in. Nadwiślański, Nadwarciański, Suwalski, Dolina Dolnej Odry, Cedyński, Doliny Sanu, Rogaliński, Doliny Baryczy), parków narodowych (Biebrzański, Drawieński, Narwiański, Ojcowski, Pieniński, Ujście Warty, Wigierski), a także obszarów chronionego krajobrazu (m.in. Dolina Noteci, Dolina Wełny i Rynna Gołaniecko-Wągrowiecka, Dolina Rzeki Ciemnej, Dolina Rzeki Świędźni, Dolina Baryczy) i wielu obszarów Natura 2000. W jakimś sensie chronione są także, przynajmniej teoretycznie, przez prawo wodne (Ustawa 2017).

Doliny wielu rzek częściowo chronione są również poprzez włączanie ich w program ostoi ptaków IBA (*Important Bird Areas*), które wyznaczone są na podstawie jednolitych, zestandaryzowanych kryteriów opracowanych przez BirdLife International. Przykładowo można wymienić takie ostoje jak Ostoja Drawska, Puszcza nad Gwdą

i Ujście Wisły, czy też Doliny: Dolnej Odry, Słupi, Pasłęki, Biebrzy, Górnej Narwi, Wkry i Mławki, Dolnego Bugu, Dolnej Noteci, Samicy, Małej Welny, Neru, Dolnego Wieprza. Niemniej ostoje ptaków IBA nie stanowią terenów chronionych w rozumieniu ustawowym, natomiast powinny być obejmowane ochroną w ramach istniejących obszarowych form ochrony przyrody. W krajach Unii Europejskiej przyjętą praktyką jest ochrona ostoi ptaków IBN w ramach sieci Natura 2000 jako obszarów specjalnej ochrony ptaków (Wilk i in. 2010).

Spośród 17 polskich obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa UNESCO – prezentującej obiekty dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego o wyjątkowej wartości dla ludzkości – tylko Park Mużakowski (Muskaner Park, Fürst-Pückler-Park) nad Nysą Łużycką w okolicach Łęknicy (na terenie Parku Krajobrazowego Łuk Mużakowa) i Bad Muskau mają charakter przyrodniczo-kulturowy. Pozostałe reprezentują dziedzictwo kulturowe (obiekty architektoniczno-urbanistyczne) oraz przyrodnicze (Puszcza Białowieska, lasy bukowe Bieszczadzkiego Parku Narodowego). Park Mużakowski, który w założeniu ma być „parkiem malowanym niczym obraz za pomocą roślin”¹ (*Park Mużakowski...* b.d.; *Park Mużakowski...* 2020), uznany jest także za pomnik historii w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków (Ustawa 2003b). Zachowanie tego unikatowego na skalę europejską parku w stylu krajobrazowym z początków XIX wieku, perfekcyjnie wpisanego we wnętrze doliny Nysy Łużyckiej, jest niezbędne ze względu na wybitne rozwiązania artystyczne i przestrzenne, które stały się źródłem inspiracji dla kolejnych założeń parków krajobrazowych w Europie i na świecie.

Korytarze dziedzictwa kulturowego

W ostatnich latach bardzo wzrosło społeczne, polityczne i ekonomiczne zainteresowanie dziedzictwem kulturowym. Zwiększył się także znacznie popyt na dobra i usługi tworzone na jego podstawie, które wykorzystywane są np. w różnych formach turystyki. Współczesne pojęcie dziedzictwa kulturowego dotyczy wielkości materialnych i niematerialnych wartości, które pozostawiły współczesnym pokolenia poprzednie. Odnosi się ono nie tylko do pojedynczych elementów ruchomych i nieruchomych, lecz także do ich zespołów, krajobrazów kulturowych oraz funkcji, zwyczajów, tradycji i *genius loci* miejsc. Oprócz wartości użytkowych, które można wyrazić za pomocą wskaźników ekonomicznych, nie mniej istotne, a w przypadku kultury zdecydowanie ważniejsze są wartości pozaużytkowe. Rzeki i ich doliny weszły do kulturowej

¹ Hermann Ludwig Heinrich książe Pückler-Muskau (1785–1871), twórca parku, pisarz i podróżnik. Wymyśloną przez siebie koncepcję parku w Muskau i rezultaty dotychczasowych prac opisał w wydanej w 1834 r. książce *Andeutungen über Landschaftsgärtnerei* („Szkice o ogrodnictwie krajobrazowym”), poświęconej teorii i praktyce zakładania modnych na przełomie XVIII i XIX wieku ogrodów. W publikacji zawarto nie tylko poglądy jej autora na temat angielskiego ogrodnictwa krajobrazowego, lecz także opis koncepcji projektowej i szczegółowe wskazania do sposobu kształtowania poszczególnych elementów kompozycji parku w Muskau. Ilustrowana była litografiami, do których akwarele i rysunki przygotował niemiecki pejzażyista August Wilhelm Schirmer (1802–1866).

świadomości społeczeństw całego świata nie tylko ze względu na swoją fizyczną postać, lecz także symboliczny charakter, w tym związku z narodową tożsamością oraz twórczością artystyczną (np. malarstwo pejzażowe). Spajają przestrzeń cywilizacyjną, kulturową i przyrodniczą, zarówno w odległym czasie, jak i współcześnie.

Kształtujące się na przestrzeni wieków dziedzictwo kulturowe ludzkiej cywilizacji charakteryzuje się wieloma wartościami estetycznymi, historycznymi, symbolicznymi i społecznymi, a także wartością autentyczności, chociaż jej pojmowanie może być odmienne w różnych kręgach kulturowych i epokach. Z dolinami rzecznyymi związane jest powstanie wielkich cywilizacji Egiptu (Nil), Mezopotamii (międzyrzecze dolnego Eufratu i Tygrysu), Indii (dorzecze Gangesu, Indusu, Brahmaputry), Chin (Huang-ho) oraz dorzecza Amu-darii aż po dolinę Syr-darii. Prawie wszystkie miasta świata powstały w dużych dolinach blisko rzek. To woda stworzyła cywilizacje i religie, które nadały jej wymiar duchowy i włączyły w panteon bóstw (Kasprzak i Raszka 2018). Powiązane z wodą duchowość, gospodarka i polityka przeplatają się w cywilizacjach ludzkich od początku ich powstania aż do dziś. Zwłaszcza związek ludzkości z rzekami od czasów rewolucji neolitycznej spowodował nie tylko kształtowanie się określonych kultur, lecz także ich dalsze rozprzestrzenianie się, przenikanie, ewolucję.

Rozwój miast w dolinach rzecznych bardzo wcześniej doprowadził też do wykształcenia odpowiedzialności za dobro wspólne, jakimi były otaczana szczególną czcią woda oraz urzędnicy służące do jej dostarczania. W miastach powstały również pierwsze prawno-administracyjne zasady ich ochrony, co wiązało się z wieloletnim religijnym kultem wody, trwającym w niektórych cywilizacjach nieprzerwanie od setek lat do dziś. Mówiąc o kulcie wód, zwłaszcza źródeł, widzimy ciągłość historyczną. Nie został on bowiem niesiony przez żadne religijne rewolucje, jest propagowany od neolitu po czasy współczesne. W Europie Zachodniej kult ten od Galów stopniowo przejmowali Rzymianie, a następnie upowszechnił się on i został zasymilowany przez chrześcijaństwo.

Rzeka w krajobrazie – zarówno naturalnym, jak i przekształconym w różnym stopniu przez gospodarkę człowieka, a także w miastach – jest jednym z najbardziej fascynujących twórców przyrody. Stanowi ona bowiem ważny, a w wielu przypadkach najważniejszy czynnik ich rozwoju. To też bardzo często największa ozdoba krajobrazu miejskiego, podkreślająca i podnosząca jego walory estetyczne, architektoniczne oraz turystyczno-rekreacyjne (Gorączko i in. 2019). Ozdobą miasta może być również artystyczna personifikacja rzek wyrażona pomnikiem i rzeźbą w jego przestrzeni. Trudno o bardziej spektakularny przykład jak Fontanna Czterech Rzek (Fontana dei Quattro Fiumi) na Placu Navona (Piazza Navona) w Rzymie symbolizująca wielkie rzeki czterech kontynentów (Dunaj, Ganges, Nil, Rio de la Plata).

Przez wiele stuleci reprezentacyjne budynki miejskie związane z polityką czy kulturą zazwyczaj stawiano na terenach nadbrzeżnych. W Polsce były to np. odrestaurowana historyczna zabudowa Gdańska nad Motławą, nabrzeża Odry we Wrocławiu czy Brdy w Bydgoszczy. Nie zawsze jednak tak było, czego przykładem jest Poznań, który pod koniec XVIII wieku tworzył bogatą, zróżnicowaną i dobrze zorganizowaną strukturę miejską. Dzięki silnym związkom z otaczającą przyrodą, a szczególnie

układem wodnym, przestrzeń miejska odznaczała się dużą swobodą i indywidualnością. Pokazują to m.in. widoki miasta utrwalone na licznych rycinach i obrazach, litografiach Friedricha Bernharda Wernera, Juliusa von Minutoliego, Leona Battisty Albertiego, Richtera, Gustava Tauberta, Edwarda Hessego czy Gersheima (Warkoczewska 1983). W XX wieku Poznań rozbudował się na prawym brzegu Warty, a rzeka stała się geometryczną osią miasta. Jego współczesny krajobraz jest jednak uboższy niż 200 lat temu, gdyż powiązania funkcjonalne między miastem a rzeką albo się zmniejszyły, albo zupełnie znikły. System terenów otwartych przestrzeni miejskiej Poznania, będący wynikiem umiejętnego splecenia wątków urbanistycznych i naturalnych struktur przyrodniczych, został przez ostatnie 100 lat w znacznej mierze zaburzony i fragmentarycznie zniszczony. Realizacja infrastruktury związanej z zabudową wschodniego brzegu połączona z przebudową koryta nie uczyniły z Warty ani kompozycyjnej, ani ideowej osi miasta. Problem ten otwarty jest od ponad wieku i nie widać końca jego rozwiązania.

Dziś wiele rzek – tak jak dawniej – decyduje o życiu i rozwoju kultury regionów, krajów i całych kontynentów. To często właśnie tymi drogami wodnymi możemy poznać daną kulturę i jej historię. Przepływająca przez najgęściej zabudowane oraz gospodarczo i historycznie najważniejsze obszary Wielkiej Brytanii Tamiza zajmuje niezwykle ważne miejsce w narodowej świadomości Brytyjczyków, będąc podstawowym elementem kulturowego dziedzictwa tej społeczności. Ren jest rzeką łączącą narody, a Rodan w starożytności był korytarzem, którym do kultury Zachodu przenikały wpływy kultury greckiej. Wyspa Île de la Cité na Sekwanie, nad której brzegami rozwinął się Paryż, to duchowe centrum Francji, upamiętnione w dziełach malarstwa, literatury, filmu, muzyki i fotografii. Nad Tybrem, który starożytni Rzymianie uważali za bóstwo *Pater Tiberinus* roztaczające ojcowską opiekę nad mieszkańcami brzegów tej świętej rzeki, powstało Imperium Rzymskie, którego architektura, literatura i prawo ukształtowały współczesną Europę. Niger – „rzeka wszystkich rzek” – w Afryce Zachodniej ma bezpośredni wpływ na życie gospodarcze i kulturowe 100 mln ludzi. Podobnie jak rzeki Ameryki Północnej, które – niezależnie od ich znaczenia gospodarczego – ukształtowały znaczną część kultury nowego społeczeństwa osadników XIX wieku. Osią kulturową północno-wschodnich stanów USA jest rzeka Hudson mająca ogromny wpływ na kulturę amerykańską, literaturę oraz rozwój romantycznej szkoły malarstwa krajobrazowego (tzw. Hudson River School).

Mało co może równać się z systemem Missisipi i Missouri odwadniającym obszar centralnej części Ameryki Północnej na terytorium 32 stanów USA i 2 prowincji Kanady. Jego drogi wodne liczą ponad 19,5 tys. km i umożliwiają dopłynięcie do 17 stanów, a wybudowane kanały łączą żeglowny system Missisipi (ok. 3 tys. km) z Wielkimi Jeziorami (tzw. Illinois Waterway) i Rzeką Świętego Wawrzyńca. Missisipi to nie tylko rzeka o ogromnej wartości hydroenergetycznej i nawadniającej, lecz także jedyna w swoim rodzaju kraina przyciągająca turystów z całego świata. Przykładem jest Nowy Orlean, miejsce ogromnych przemian politycznych i obyczajowych, obrazowo przedstawianych w literaturze (powieść, poezja), filmie, malarstwie czy fotografii

amerykańskich twórców. Nic jednak nie przyczyniło się tak do rozwoju kultury amerykańskiej – zwłaszcza muzycznej, ale nie tylko – jak oryginalna muzyka, początkowo nazywana ragtime’em (prawdopodobnie wywiedziony ze stylu gry na banjo) lub *playing hot*, a następnie jazzem, która w 1905 roku narodziła się właśnie w Nowym Orleanie nad Missisipi. Powstał on jako połączenie muzyki zachodnioafrykańskiej i europejsko-amerykańskiej, a zwłaszcza różnorodnych nowych stylów i gatunków muzycznych XIX wieku oraz pieśni niewolników amerykańskich plantacji (*plantation songs*), w tym o treści i charakterze religijnym (*negro spirituals*), które na stałe weszły do kultury czarnych i białych mieszkańców amerykańskiego Południa. Bardzo szybko muzyka z doliny Missisipi przeniknęła na cały kontynent, a następnie do Europy i podbiła świat (Gorączko i in. 2019).

Niezwykłą krajową kulturową atrakcją turystyczną stanowi Wrocławski Węzeł Wodny. Jego najstarszą częścią, której ekspozycja jest celem Fundacji Otwartego Muzeum Techniki we Wrocławiu, jest rozwijany od średniowiecza Śródmiejski Węzeł Wodny kształtujący obszar historycznego centrum miasta. Obejmuje odcinek rzeki od Szczytnik do rejonu Portu Miejskiego, a jego centrum kształtują odnogi Odry Północnej i Południowej wraz z dwoma stopniami wodnymi. Wokół Górnego i Dolnego stopnia wodnego Śródmiejskiego Węzła Wodnego powstał najstarszy historyczny ośrodek przemysłu Wrocławia, tutaj prowadzono szlak żeglugowy i budowano porty.

Korzystając z drogi wodnej (poza samym transportem towarów i pasażerów), możemy bliżej poznać historię żeglugi, zagospodarowanie doliny i urządzeń hydrotechnicznych czy też zwiedzić muzea rzeczne i zabytkowy tabor, w tym przepływając się muzealnymi barkami. Wśród jednostek muzealnych warty odwiedzenia są: Muzeum Wisły oraz Centrum Wystawienniczo-Regionalne Dolnej Wisły w Tczewie, Muzeum Wisły Środkowej i Ziemi Wyszogrodzkiej w Wyszogrodzie, Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku czy Otwarte Muzeum Odry zorganizowane przez Fundację Otwartego Muzeum Techniki we Wrocławiu, obejmujące jednostki pływające (m.in. holownik parowy „Nadbór”, żuraw pływający „Wróblin”) zakotwiczone na Odrze obok Śluzy Szczytnickiej (250,25 km biegu rzeki). Różnorodne turystyczne wykorzystanie rzek może być przykładem spowolnionej turystyki (*slow tourism*), będącej jedną z alternatywnych form wobec turystyki masowej (Mikos von Rohrscheidt 2020a).

Dziedzictwo kulturowe można też interpretować przez ekomuzea, które w Europie pojawiły się na początku lat 70. XX wieku (wywodzą się prawdopodobnie z Francji). Ekomuzeum to sposób, w którym wspólnota chroni swoje dziedzictwo i tak je interpretuje i nim zarządza, aby nastąpił jego zrównoważony rozwój, zgodny z działaniami wynikającymi z porozumienia tej wspólnoty. Ekomuzea nie są pojedynczymi projektami lokalnymi realizowanymi przez indywidualne lub chwilowo kooperujące zainteresowane podmioty, ale sieciami społecznościowymi opartymi na działalności angażującej (organizowanie wystaw, przeprowadzanie warsztatów, tworzenie tras zwiedzania, projektów alternatywnych wobec systematycznych badań profesjonalistów), które przyczyniają się do odzyskiwania dla powszechnej świadomości dziedzictwa

zarówno materialnego, w tym przyrody, architektury, sztuki, jak i niematerialnego (dziejów, tradycji i technik rzemiosła, stylu życia). W zaangażowaniu miejscowych podmiotów widzi się odkrywców i dostarczczyeli nowych interpretacji dziedzictwa widzialnego i niematerialnego, obejmującego także ludzką pamięć i skierowanego w przyszłość (Mikos von Rohrscheidt 2020b). Idea ekomuzeów pomaga holistycznej interpretacji dziedzictwa, koncentrując się na tożsamości miejsca i wykorzystując społeczności lokalne (Mitura i Buczek-Kowalik 2012).

Przykładem ekomuzeum związanego z doliną rzeki jest m.in. Ecomuseo del Casentino powstałe w środkowych Włoszech w dolinie Arno, głównej rzeki Toskanii uchodzącej do Morza Tyrreńskiego. Jednostka ta realizuje statutowe zadania, do których należą: ochrona, konserwacja, interpretacja, waloryzacja i przekazywanie wartości krajobrazu – historii, kultury lokalnej, tradycyjnej produkcji i dziedzictwa etnograficznego pierwotnej doliny Arno zarówno w wymiarze materialnym, jak i niematerialnym (Mikos von Rohrscheidt 2020b).

Krajowym przykładem jest Ekomuzeum Doliny Noteci, produkt turystyczny budowany przez Stowarzyszenie „Partnerstwo dla Krajny i Pałuk” w postaci sieci rozproszonych w terenie obiektów obrazujących wartości historyczne, przyrodnicze i kulturowe regionu oraz dorobek jego mieszkańców. Celem jest zachowanie i eksponowanie lokalnych tradycji i form gospodarowania, charakterystycznego rzemiosła oraz sposobu życia, które są ukazywane przez prezentacje, warsztaty i pokazy przygotowywane przez mieszkańców. Wśród tych obiektów znajdują się m.in. centrum dziedzictwa kulturowego, dom kultury, ranczo, gospodarstwa agroturystyczne i pasieczne, zabytki, np. kościół pw. Świętego Bartłomieja Apostoła w Samoklęskach Dużych z pobliskim zabytkowym zespołem założenia pałacowo-parkowego z pałacem w formie późnoklasycystycznej budowli w klimacie neorenesansowej willi palladiańskiej. W ofercie tego ekomuzeum jest też turystyka wodna.

Chociaż w kraju istnieje już kilkadziesiąt ekomuzeów, to jednak ocenia się, że jak dotąd żadne z nich nie realizuje w pełni ani założeń tego ruchu, ani kryteriów któregośkolwiek z modeli wypracowanych przez jego inicjatorów, liderów i badaczy (Mikos von Rohrscheidt 2020b). W ramach projektu „Ekomuzeum w widłach Wisły i Sanu” – powstałego w wyniku zaangażowania Lasowiackiej Grupy Działania, Lokalnej Grupy Działania Stowarzyszenie „Partnerstwo dla Ziemi Niżańskiej”, Lokalnej Grupy Działania „Region Sanu i Trzebońnicy”, samorządów lokalnych i mieszkańców tego obszaru – prezentowane są wyjątkowe i atrakcyjne przestrzenie dolin rzecznych, szlaki (także szlak kajakowy rzeką Trzebońnica), obiekty, miejsca, zasoby przyrodniczo-kulturowe oraz działania lokalnych społeczności z północnej części województwa podkarpackiego. Mieszkańcy rozległych dolin dużych rzek coraz bardziej doceniają dziedzictwo kulturowe, kultywują tradycyjne metody gospodarowania rolniczego, rzemiosła i miejscowych zwyczajów. Markami dolin rzecznych stają się lokalne produkty, np. powidła śliwkowe z Doliny Dolnej Wisły (Gonia, Michniewicz-Ankiersztajn, Józefowicz 2018).

Obszarem swoistego krajobrazu przyrodniczego z doskonale wkomponowanymi zabytkami historycznymi i hydrologicznymi oraz różnymi formami ochrony przyrody jest rzeka Noteć i jej dolina, która w województwie wielkopolskim jest fragmentem Międzynarodowej Drogi Wodnej MDW E70 oraz częścią szlaku wodnego Wielkiej Pętli Wielkopolski (dł. niemal 690 km) przebiegającej przez obszar trzech województw: wielkopolskiego, lubuskiego i kujawsko-pomorskiego (Słowiński i Nadolny 2007). Na Noteci tylko w obrębie województwa wielkopolskiego znajduje się 13 stopni wodnych składających się z jazu piętrzącego wodę i śluz żeglugowych, zbudowanych w XIX wieku jako część alternatywnego dla dróg lądowych handlowego szlaku wodnego łączącego Gdańsk z Europą Zachodnią.

Unikatowym w skali Europy regionem o wyjątkowych walorach dziedzictwa kulturowego, krajobrazowego i przyrodniczego są Żuławy Wiślane. Należąca do tego obszaru równina delty Wisły, rozciągająca się między Mierzeją Wiślaną a rozwidleniem Wisły na Leniwkę i Nogat, jest ważną częścią przyrodniczo-kulturową północnej Polski. Jej wartość podnosi ekologiczny korytarz doliny Wisły o randze międzynarodowej, wyznaczający jeden z głównych ciągów powiązań przyrodniczych o podstawowym w skali kraju znaczeniu (Gacka-Grzesikiewicz 1995). Z doliną Wisły związane są m.in. duże kompleksy leśne (puszcze: Niepołomicka, Sandomierska, Solecka, Kozienicka, Będkowska, Kampinoska, Bory Tucholskie, lasy: garwolińskie, otwoczek oraz gostynińsko-włocławskie), liczne mniejsze kompleksy leśno-łąkowe, nadrzeczne lasy łąkowe oraz wiele ekosystemów wodnych. Przez dolinę Wisły z zachodu na wschód biegnie Północny Korytarz Ekologiczny łączący m.in. Cedyński Park Krajobrazowy w przełomowej dolinie Odry na zachodzie z Pojezierzem Iławskim, puszciami Piską, Białowieską, Knyszyńską i Augustowską oraz Doliną Biebrzy na wschodzie (Lewandowski i in. 2015). Pod względem przyrodniczym nie tylko Żuławy, lecz także cała delta Wisły wraz z przyległymi obszarami o zróżnicowanych cechach środowiska przyrodniczego (mierzeje, wysoczyzny, Zalew Wiślany, Zatoka Gdańska) oraz ujściowymi odcinkami Wisły do morza stanowią ważny węzeł ekologiczny północnej Polski. Na terenie tym i w jego bezpośrednim sąsiedztwie występują różne formy ochrony przyrody: rezerваты przyrody (Ptasi Raj, Mewia Łacha, Kąty Rybackie, Ujście Nogatu, Zatoka Elbląska, Jezioro Drużno, Las Mątawski, Biała Góra, Buki Mierzei Wiślanej, Parów Węgry, Buki Wysoczyzny Elbląskiej, Pióropusznikowy Jar), obszary chronionego krajobrazu (Żuław Gdańskich, Wyspy Sobieszewskiej, Środkowożuławski – międzywale Wisły, Rzeki Szkarpany, Gniewski, Nadwiślański, Białej Góry, Rzeki Nogat, Jeziora Drużno, Wysoczyzny Elbląskiej Zachód i Wschód, Rzeki Pasłęki, Wybrzeża Staropruskiego, Doliny Kwidzyńskiej), parki krajobrazowe (Mierzeja Wiślana, Wysoczyzna Elbląska), obszary sieci Natura 2000 (Dolna Wisła PLH220033, Ostoja w Ujściu Wisły PLH220044, Zalew Wiślany i Mierzeja Wiślana PLH280007, Jezioro Drużno PLH280008, Ujście Wisły PLB220004, Zatoka Pucka PLB220005, Dolina Dolnej Wisły PLB040003, Zalew Wiślany PLB280010, Jezioro Drużno PLB280010).

Drogi wodne – perspektywy rozwoju i potencjalny wpływ na obszary chronione

Doliny rzeczne oraz związane z nimi zasoby przyrodnicze i kulturowe społeczeństw nadrzecznych są niezwykle atrakcją w podróżach kulturowych, w których rzeka jest lub może być szlakiem przemieszczania się. Będzie to także śródlądowa droga wodna w rozumieniu przepisów ustawy prawo wodne (Ustawa 2017), mająca specjalny status, który przysługuje wyłącznie wodom wymienionym z nazwy w określonych przepisach prawnych (Ustawa 2000; Rozporządzenie 2002, 2019). Drogi wodne są jedynymi miejscami, gdzie można oglądać historyczne i współczesne rozwiązania techniczne (zapory, śluzy, porty, kanały, tunele, nabrzeża, bulwary), a także z nich korzystać. Spływy rzeką w celach turystycznych (np. kajakowe) nie wymagają natomiast statusu drogi wodnej.

W wyniku ratyfikowania przez Polskę europejskiego porozumienia w sprawie głównych śródlądowych dróg wodnych o znaczeniu międzynarodowym (European Agreement on Main Inland Waterways of International Importance; Ustawa 2016; Oświadczenie 2017), zwanego powszechnie konwencją AGN, polskie drogi śródlądowe stały się częścią europejskich szlaków wodnych. Aby jednak rzeki w naszym kraju mogły być wykorzystywane do żeglugi, konieczne są inwestycje, które ją umożliwią. Nie przyczynią się one jednak do lepszego niż dotąd wykorzystania istniejących dróg wodnych, które należałoby wybudować od nowa. W Polsce bowiem realizacja postanowień konwencji AGN praktycznie sprowadza się tylko do planów przeprowadzenia całkowitej technicznej regulacji rzek. Spowodowałaby ona powstanie nieodwracalnych już zmian w środowisku przyrodniczym i krajobrazie kulturowym około 1,2 tys. km rzek i ich dolin w różnych regionach kraju (Kasprzak i Raszka 2019). Zniszczeniu uległyby znaczna część istniejących zasobów przyrody i wiele obiektów (m.in. stanowiska archeologiczne) ważnych dla turystyki kulturowej w dolinach rzecznych. Przekształcenie Wisły od Warszawy do Gdańska w kaskadę 10 zbiorników zaporowych, regulacja praktycznie od nowa Wisły od Dębłina do Warszawy, przebiegającego równoleżnikowo odcinka Bugu czy fragmentu Prypeci na Białorusi to całkowita likwidacja unikatowych w skali europejskiej ekosystemów rzecznych i krajobrazów dolinnych. Tylko na Wiśle na odcinku od Warszawy do Gdańska zniszczeniu lub znacznej degradacji uległoby co najmniej 26 obszarów Natura 2000, kilkanaście rezerwatów przyrody, a także parki krajobrazowe Dolnej Wisły (Chełmiński, Góry Łosiowe, Nadwiślański).

Realizacja tych planów doprowadziłaby do zniszczenia zasobów przyrody na niewyobrażalną wprost skalę, w tym obszarów Natura 2000 (Pawlaczyk i in. 2016). Tylko budowa pierwszego elementu kaskady Wisły (stopień wodny w Siarzewie) wiązałaby się z trwałym zalaniem Specjalnego Obszaru Ochrony Siedlisk Włocławska Dolina Wisły PLH040039, prawie w całości znajdującego się w zasięgu terytorialnym Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Gostynińsko-Włocławskie”, oraz częściowym zniszczeniem Specjalnego Obszaru Ochrony Siedlisk Nieszawskiej Doliny Wisły PLH040012 i Obszaru Specjalnej Ochrony Ptaków Dolina Dolnej Wisły PLB040003.

Pełna realizacja tych planów przedstawionych w założeniach rozwoju śródlądowych dróg wodnych w Polsce w perspektywie do 2030 roku (Uchwała 2016) spowodowałaby nie tylko zniszczenie lub degradację kilkunastu obszarów Natura 2000, lecz także utratę przez Wisłę funkcji korytarza ekologicznego. Przerwaniu uległyby powiązania z innymi obszarami Natura 2000 wyznaczonymi w dolinie Wisły (np. Specjalne Obszary Ochrony Siedlisk Dybowska Dolina Wisły PLH040011, Solecka Dolina Wisły PLH040003). Podobna sytuacja dotknęłaby też inne formy ochrony przyrody występujące na tym terenie, m.in. rezerwaty przyrody (np. rezerwat Rzeką Drwęca leżący w Brodnickim Parku Krajobrazowym oraz w granicach kilku obszarów sieci Natura 2000: Dolina Drwęcy PLH280001, Bagienna Dolina Drwęcy PLB040002, Dolina Dolnej Wisły PLB 040003, Nieszawska Dolina Wisły PLH 040012) czy Obszar Chronionego Krajobrazu Niziny Ciechocińskiej chroniący nadwiślańskie krajobrazy. Dotyczy to również obszarów chronionych i ochrony związanych z Północnym Korytarzem Ekologicznym, zapewniającym łączność przez dolinę Wisły między największymi kompleksami leśnymi Polski północno-wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów stanowiących siedliska dużych ssaków [m.in. wilk (*Canis lupus*), ryś (*Lynx lynx*), żubr (*Bison bonasus*)] o istotnym znaczeniu w kulturze narodowej (Lewandowski i in. 2015). Właśnie dlatego plany te spotkały się ze sprzeciwem organizacji ekologicznych i społecznych.

W dolinie Odry realizacja Strategii Rozwoju Transportu w perspektywie do 2030 roku (Uchwała 2013) i zapisów konwencji AGN prowadziłyby do podważenia integralności całego łańcucha obszarów chronionych wzdłuż Odry (17 obszarów Natura 2000 i 4 parki krajobrazowe), od granicy czeskiej aż do Szczecina (Pawlaczyk i in. 2016). Większość obszarów utraciłaby podstawowy czynnik decydujący o ich funkcjonowaniu, jakim są okresowe wylewy wód Odry warunkujące wykształcenie i utrzymanie wielu siedlisk przyrodniczych. Doszłoby do znaczącego pogorszenia siedlisk gatunków ptaków chronionych w obszarach Natura 2000. Negatywne oddziaływania dotknęłyby jednego z najcenniejszych kompleksów lasów łęgowych w Europie. Naruszona spójność sieci Natura 2000 w żaden sposób nie byłaby możliwa do skompensowania.

Jedną z ostatnich nieuregulowanych dużych rzek w Europie jest Bug z ogromną różnorodnością siedlisk (m.in. zalewane łąki i lasy łęgowe, mokradła). Dolina Bugu jest również ważnym korytarzem ekologicznym i osią jedynej w swoim rodzaju krajobrazu kulturowego we wschodniej części kraju. Planu budowy międzynarodowej drogi wodnej E-40, łączącej Bałtyk z Morzem Czarnym i mającej ogromny wpływ także na Wisłę, Pinę, Prypeć, Dniepr, Wieprz i Tyśmienicę, zakładają wybudowanie w Polsce w pobliżu Bugu sztucznego kanału; zaproponowano trzy warianty jego przebiegu wzdłuż tej rzeki: do ujścia do Narwi, równoległe do Wilgi aż po Wisłę, równoległe do Wieprza i następnie do Wisły.

Do żeglugowej eksploatacji planowanego kanału, polegającej m.in. na śluzowaniu statków, potrzebne są jednak znaczne ilości wody, która miałaby pochodzić z mniejszych rzek regionu, z samego Bugu lub Wisły. W Wieprzu, Tyśmienicy, Bystrzycy i Wildze jest zbyt mało wody, pompowanie jej z Wisły byłoby nie tylko bardzo

kosztowne, lecz także prawdopodobnie niewykonalne pod względem technicznym. Analiza niektórych możliwych oddziaływań potencjalnej budowy międzynarodowej drogi wodnej E-40 w Polsce na uwarunkowania hydrologiczne i środowiskowe pobliskich rzek i mokradeł dla odcinka pomiędzy granicą polsko-białoruską a rzeką Wisłą wykazała, że wykorzystanie wody z Bugu spowodowałoby jej tak znaczny ubytek, że niemal dwukrotnie zwiększyłaby się częstotliwość powstawania w regionie dotkliwych susz. Zanik lub znaczne ograniczenie wylewów wód rzecznych na tereny zalewowe oraz obniżenie poziomu wód gruntowych wzdłuż kanału przyczyniłoby się do nieodwracalnych zmian w środowisku przyrodniczym (Grygoruk i in. 2018). Właśnie dlatego regulacja Bugu na potrzeby żeglugi w ogóle nie powinna być brana pod uwagę.

Podsumowanie

Nawet najlepiej opracowany system korytarzy ekologicznych uwzględniający wyniki wieloletnich badań ekologicznych dotyczących migracji gatunków nie może zostać przełożony na planowanie miejscowe. Stanowi wyłącznie informację teoretyczną, nie ma bowiem żadnych podstaw prawnych. Korytarz ekologiczny sam w sobie nie stanowi formy ochrony przyrody. Jego definicja ustawowa (Ustawa 2004, art. 5 pkt 2) odbiega w pewnym zakresie od aktualnych koncepcji naukowych. Ustawa nie podaje także definicji łączności ekologicznej. Tym samym brak jest podstaw prawnych m.in. do pełnej ochrony korytarzy ekologicznych doliny Wisły i korytarza północnego. Wpływa to na obniżenie efektywności ich ochrony lub praktycznie jej całkowity brak. Bez zmian w prawodawstwie sankcjonujących ochronę korytarzy ekologicznych fragmentacja siedlisk i utrata ciągłości ekologicznej pomiędzy obszarami istotnymi dla ochrony przyrody będzie nadal postępować (Bernatek 2011, 2012). Istniejące ustawowe formy ochrony przyrody, m.in. obszary chronionego krajobrazu, nie chronią skutecznie szlaków przemieszczeń zwierząt. Ma to ogromne znaczenie dla możliwości ochrony różnych form przyrodniczych ze względu na brak między nimi systemu powiązań przestrzennych. Nawet najlepiej chroniony np. rezerwat przyrody nie utrzyma swojego bogactwa gatunkowego, jeżeli będzie zbyt mały lub zanadto odizolowany od większych obszarów o podobnym składzie gatunkowym.

Wydawać by się mogło, że obowiązujące przepisy z zakresu ochrony przyrody (Ustawa 2004) zapewniają skuteczną i kompleksową ochronę najcenniejszych z różnych względów (przyrodniczych, kulturowych, naukowych) tworów przyrody. Jak pokazuje praktyka, żadna z ustawowych form ochrony przyrody nie gwarantuje pełnej ochrony rzek przed zanieczyszczeniami, a ich dolin przed wadliwym zagospodarowaniem i trwałym niszczeniem ich biocenozy. Raz zniszczony ekosystem nigdy nie odrodzi się w takiej samej postaci ponownie. To, co się wykształci w następstwie, zawsze jest nową jakością. Nie ma powrotu do stanu sprzed zniszczenia. Istniejące przepisy są mało skuteczne, gdyż w ogóle nie egzekwowane. Stwierdzenie, że utworzenie w dolnym biegu rzeki Odry parku narodowego – podczas gdy obecnie brak jakichkolwiek skutecznych działań powstrzymujących np. zrzut ścieków przemysłowych i wód pokopalnianych

w jej górnym biegu – uchroni ją przed dalszym zanieczyszczeniem i niszczeniem biocenozy, wynika albo z nieznaności istniejącej sytuacji, albo wręcz z naiwności.

Możliwe jest także inne podejście do systemowego powiązania istniejących obszarów chronionych, co na przykładzie poznańskiego obszaru metropolitalnego wyraża koncepcja urzeczywistnienia powiązań przyrodniczych w postaci korytarzy ekologicznych okrążających Poznań. Działalność gospodarcza skupiona w dolinie Warty skutecznie rozerwała korytarz ekologiczny, którym ma być ta rzeka. Powstał głównie korytarz klimatyczno-hydrologiczny, a funkcje korytarza biologicznego zostały stracone lub są one obecnie bardzo ograniczone. Praktycznie Warta w granicach miasta pełni wyłącznie funkcję kanału powodziowego. Dlatego obszar jej doliny może zostać wzmocniony poprzez związanie istniejących struktur przyrodniczych poza jej doliną i poprowadzeniem łączników przyrodniczych dośrodkowo w stronę doliny przez Poznański i Metropolitalny Krąg Ekologiczny. Rozwinięciem idei kręgów ekologicznych związanych bezpośrednio z miastem i aglomeracją poznańską winien być pierścień regionalny – Regionalny Krąg Ekologiczny. Jego istotą jest okólne połączenie obszarowo dużych form ochrony przyrody województwa wielkopolskiego oraz, dośrodkowo, wytworzenie związków przestrzennych z pozostałymi, wewnętrznymi kręgami poprzez korytarze ekologiczne oparte na dolinach cieków (Raszka 2003).

Doliny rzek z ich ogromną zmiennością przyrodniczo-kulturową stanowią unikatowy typ krajobrazu wymagający szczególnej ochrony. Wykorzystanie właściwości przyrodniczych i wartości gospodarczych rzek związane jest z zachowaniem świadczonych przez nie usług zaopatrzeniowych, regulacyjnych, wspomagających i kulturowych, co ściśle uzależnione jest od prowadzonej ochrony ekosystemów i krajobrazów rzecznych w warunkach istniejącego i przyszłego zagospodarowania. W naszym kraju dotyczy to zwłaszcza planowanego zagospodarowania rzek na potrzeby śródlądowego transportu wodnego.

Zgodnie z założeniami polityki transportowej Unii Europejskiej żegluga śródlądowa ma się przyczynić do zrównoważenia systemu transportowego i przejścia na mniej energochłonne i bezpieczniejsze formy transportu. W dokumentach strategicznych na poziomie europejskim za najważniejszy cel zrównoważenia systemu transportowego uważa się zmniejszenie jego degradującego wpływu na środowisko przyrodnicze. Brak jest natomiast odniesień do ochrony dziedzictwa kulturowego, dla którego ochrona różnorodności biologicznej i kulturowej jest tak samo ważna. To, że w dolinie Odry czy Wisły znajdują się np. parki krajobrazowe, nie powstrzymuje dalszych prac planujących zamianę tych rzek w kanały o podstawowej funkcji hydrotechnicznej. Działania z zakresu ochrony przyrody czy szerzej – ochrony środowiska oraz dóbr kultury materialnej i niematerialnej – nie są w perspektywicznych planach rozwoju transportu śródlądowego zupełnie brane pod uwagę.

Przedstawiane są różne, a w obecnych warunkach przyrodniczych i gospodarczych wręcz utopijne sposoby zagospodarowania dużych rzek w naszym kraju jako dróg wodnych. Wszystkie te wizje łamią konstytucyjną zasadę zrównoważonego rozwoju oraz wiele międzynarodowych i krajowych zasad prawnych związanych z ochroną europejskiego dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego. Na rzeki patrzy się jedynie pod

kątem zasobów, nie dążąc do – wynikającego jednoznacznie z Ramowej Dyrektywy Wodnej ustanawiającej ramy wspólnotowego działania w dziedzinie polityki wodnej – obowiązku Polski do osiągnięcia dobrego stanu wód. Spełnienie założonych normami międzynarodowymi warunków nawigacyjnych, możliwych do uzyskania wyłącznie w rezultacie ogromnej rozbudowy infrastruktury technicznej, odbędzie się praktycznie kosztem likwidacji rzek. Dotyczy to zwłaszcza planowanego odtworzenia szlaku wodnego E-40 na odcinku Dniepr–Wisła, realizowanego w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Polska–Białoruś–Ukraina 2007–2013. Program ten stanowi inicjatywę Komisji Europejskiej mającą na celu wspieranie transgranicznych procesów rozwojowych na obszarze pogranicza polsko-białoruskiego i polsko-ukraińskiego. W obecnej sytuacji politycznej jest on zupełnie nierealny.

Budowa drogi wodnej E-40 na wielu odcinkach może doprowadzić do naruszenia m.in. Ramowej Dyrektywy Wodnej, Europejskiej Konwencji Krajobrazowej (European Landscape Convention), Konwencji o różnorodności biologicznej (Convention on Biological Diversity), Konwencji o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage), Europejskiej Konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego (tzw. konwencja maltańska, European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage), Konwencji o obszarach wodno-błotnych (tzw. konwencja ramsarska, Ramsar Convention on Wetlands), Dyrektywy Ptasiej (Directive on the Conservation of Wild Birds), Dyrektywy Siedliskowej (Habitats Directive), a także przepisów w sprawie siedlisk przyrodniczych oraz kryteriów wyboru obszarów kwalifikujących się do uznania lub wyznaczenia jako obszary Natura 2000 (Rozporządzenie 2010).

W przypadku rzek i ich dolin, które były w przeszłości uregulowane (np. Odra, Noteć, Warta, dolny odcinek Wisły), nastąpiłoby także całkowite zniszczenie efektów procesów ich renaturyzacji, które przez ostatnich kilkadziesiąt lat zachodziły spontanicznie, decydujących głównie o obecnych walorach przyrodniczych i statusie istniejących tam obszarów chronionych (np. rezerваты przyrody, parki krajobrazowe) i ochrony (obszary sieci Natura 2000). Wyłonienie optymalnego wariantu przebiegu np. drogi E-40 nigdy nie nastąpi, gdyż realizacja tego projektu jest równoznaczna ze zniszczeniem rzek i związanego z nimi dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego. Trudno w takiej sytuacji mówić o usługach ekosystemowych (krajobrazowych) rzek, w tym kulturowych. Ekosystemy i krajobrazy, które miałyby takie usługi świadczyć, zostaną praktycznie całkowicie bezpowrotnie zniszczone, a ich odtworzenie lub kompensacja przyrodnicza są niemożliwe (Kasprzak i Raszka 2019). Naruszona spójność sieci Natura 2000 w Polsce nie mogłaby zostać przywrócona w wyniku działań kompensacyjnych. Zniszczeniu uległyby zwłaszcza siedliska przyrodnicze i gatunki związane z dolinami wielkich rzek, których nie ma czym w naszym kraju zastąpić.

Rozwój żeglugi śródlądowej, co przed 45 laty częściowo prezentował „Program Wisła” z 1978 roku, winien być w Polsce dostosowany do charakteru naszych rzek i skupiać się na potrzebach lokalnych oraz być ukierunkowany głównie na żeglugę turystyczną. Powstające plany budowy gigantycznych wprost systemów hydrotechnicznych

na potrzeby transportu masowego nie uwzględniają występujących u nas braków wody, niezbędnej przecież do ich funkcjonowania, oraz już istniejących i nadal rozwijanych innych systemów transportowych odpowiadających na potrzeby współczesnych wymagań logistycznych.

W różnych analizach usługi ekosystemowe (krajobrazowe) systemów rzecznych, np. naturalnych powiązań w zakresie przeciwdziałania powodzi, łagodzenia zmian klimatycznych, powiązań krajobrazowych i ochrony krajobrazu kulturowego oraz ochrony zasobów przyrody na poziomach ekosystemowym i gatunkowym, są zupełnie pomijane. Kulturowe usługi ekosystemowe rzek związane są nie tylko ze świadczeniami na poziomie ekosystemów i krajobrazu, lecz także dotyczą wartości niematerialnych. Są jednak głównie uwarunkowane kulturowo, co utrudnia lub wręcz uniemożliwia podział świadczeń na „ekosystemowe” i inne, np. „kulturowe”. W przypadku usług kulturowych oferowanych przez układ ekosystemów nawet niewielka antropopresja powodować może ich obniżenie. Zanieczyszczona, czy wręcz zniszczona rzeka nie wywołuje żadnych doznań estetycznych, będąc tylko dowodem na brak umiejętności zarządzania tego rodzaju zasobem. Także wadliwe zagospodarowanie doliny rzecznej (np. jej zabudowa) nie sprzyja wspomnianemu dobrobytowi społeczeństwa, ale stwarza ogromne zagrożenie dla zdrowia i życia mieszkających tam ludzi oraz możliwości zachowania ich mienia. Całkowita degradacja środowiska przyrodniczego, a w następstwie też kulturowego, jest w tym przypadku równoznaczna z utratą możliwości korzystania z dawnych usług. Wiąże się to również z istotnymi kwestiami etycznymi dotyczącymi współczesnego wykorzystywania dziedzictwa, m.in. sposobu gospodarowania nim i przekazania go w dobrym stanie przyszłym pokoleniom, nieuszczipiania dziedzictwa przez nadmierną współczesną konsumpcję (równość międzypokoleniowa) oraz zachowania równości współczesnego dostępu do dóbr i usług dziedzictwa wszystkim członkom danej zbiorowości (równość wewnątrzpokoleniowa; Throsby 2001, s. 85–86; Murzyn-Kupisz 2010).

Bibliografia

1. Bernatek, A. (2011), *Ocena wdrażania koncepcji korytarzy ekologicznych do planów zagospodarowania przestrzennego województw*, Agencja Wydawnicza EkoPress – WWF Polska, Kraków.
2. Bernatek, A. (2012), *Koncepcja korytarzy ekologicznych w planowaniu przestrzennym na szczelbu wojewódzkim*, „Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN”, 142, s. 48–57.
3. Dramstad, W.E., Olson, J.D., Forman, R.T.T. (1995), *Landscape Ecology Principles in Landscape Architecture and Land-Use Planning*, Harvard University–Island Press, Washington.
4. Forman, R.T.T. (1995), *Land Mosaics. The ecology of landscapes and regions*, Cambridge University Press, Cambridge.
5. Forman, R.T.T., Godron M. (1984), *Landscape ecology principles and landscape formation*, w: *Proceedings of the First Intern-Seminar and Methodology in Landscape Ecological Research and Planning*, IALE, Roskilde, s. 4–16.
6. Forman, R.T.T., Godron M. (1986), *Landscape ecology*, John Wiley and Sons Ltd., New York.

7. Gacka-Grzesikiewicz, E. (red.), (1995), *Korytarz ekologiczny doliny Wisły. Stan – funkcjonowanie – zagrożenia*, IUCN – The World Conservation Union, Foundation IUCN Poland, Warszawa.
8. Gonia, A., Michniewicz-Ankiersztajn, H., Józefowicz, I. (2018), *Tradycyjne sposoby gospodarowania na obszarach wiejskich jako element ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Doliny Dolnej Wisły*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 50, s. 65–79.
9. Gorączko, M., Kasprzak, K., Raszka, B., Kociszewski, P., Mikos von Rohrscheidt, A. (2019), *Eksploracja dróg wodnych w Polsce – szansa czy zagrożenie dla turystycznego zagospodarowania zasobów kulturowych w dolinach rzek?*, „Turystyka Kulturowa”, 2, s. 145–163.
10. Kasprzak, K. (1996), *Rzeki na terenach prawnie chronionych – możliwości realizacji zadań gospodarczych i ochronnych*, w: *Rzeki. Kultura – cywilizacja – historia*, t. 5, red. J. Kultuniak, Wydawnictwo Śląskie, Katowice, s. 135–160.
11. Kasprzak, K., Raszka, B. (2018), *Woda – kult i symbol*, w: *Zaopatrzenie w wodę, jakość i ochrona wód*, red. Z. Dymaczeński, J. Jeż-Walkowiak, M. Nowak, A. Urbaniak, Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych Oddział Wielkopolski, Poznań, s. 89–114.
12. Kasprzak, K., Raszka, B. (2019), *Planowany rozwój polskich dróg wodnych zagrożeniem dla kulturowych usług rzek*, „Turystyka Kulturowa”, 6, s. 46–60.
13. Lewandowski, W., Kowalczyk, R., Bienias, S., Bienias, A., Bernatek, A., Jakiel, M., Górny, M., Kupczyk-Kuriata, P., Duduś, L., Gorczewski, A., Podgórski, T. (2015), *Program Ochrony Północnego Korytarza Ekologicznego*, Fundacja WWF Polska, Warszawa.
14. Liro, A. (1995), *Koncepcja krajowej sieci ekologicznej ECONET – Polska*, Fundacja IUCN Poland, Warszawa.
15. Mikos von Rohrscheidt, A. (2020a), *Zarządzanie w turystyce kulturowej*, t. 1: *Konteksty, koncepcje, strategie*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
16. Mikos von Rohrscheidt, A. (2020b), *Zarządzanie w turystyce kulturowej*, t. 2: *Obszary, relacje, oferta*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
17. Mitura, T., Buczek-Kowalik, M. (2012), *Ekomuzea w Polsce – przykład nowej muzeologii i promocji dziedzictwa lokalnego*, „Folia Geographica”, 20, s. 173–183.
18. Murzyn-Kupisz, M. (2010), *Barbarzyńca w ogrodzie? Dziedzictwo kulturowe widziane z perspektywy ekonomii*, „Zarządzanie Publiczne”, 3(13), s. 19–32.
19. Pietrzak, M. (1998), *Syntezy krajobrazowe – założenia, problemy, zastosowania*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
20. Pietrzak, M. (2010), *Podstawy i zastosowania ekologii krajobrazu. Teoria i metodologia*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. J. Komeńskiego, Leszno.
21. Przewoźniak, M., Czochoński J.T. (2020), *Przyrodnicze podstawy gospodarki przestrzennej. Ujęcie proekologiczne*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Gdańsk–Poznań.
22. Pullin, A.S. (2004), *Biologiczne podstawy ochrony przyrody*, PWN, Warszawa.
23. Raszka, B. (2003), *Poznański Przełom Warty w planowaniu systemów ekologicznych*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
24. Richling, A., Solon J. (1996), *Ekologia krajobrazu*, PWN, Warszawa.
25. Słowiński, M., Nadolny, G. (2007), *Wielka Pętla Wielkopolski. Warta – Noteć – Gopło – Warta. Przewodnik nie tylko dla wodniaków*, Satchwell, Warszawa.
26. Throsby, D. (2001), *Economics and Culture*, Cambridge University Press, Cambridge.
27. Warkoczewska, M. (1983), *Dawny Poznań. Widoki i fotografie miasta z lat 1618–1939*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
28. Wilk, T., Jujka, M., Krogulec, J., Chylarecki P. (red.), (2010), *Ostoje ptaków o znaczeniu międzynarodowym w Polsce*, Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, Marki.

Akty prawne

1. Oświadczenie (2017), Oświadczenie rządowe z dnia 6 kwietnia 2017 r. w sprawie mocy obowiązującej Europejskiego porozumienia w sprawie głównych śródlądowych dróg wodnych o znaczeniu międzynarodowym (AGN), sporządzonego w Genewie dnia 19 stycznia 1996 r., Dz. U. 2017 poz. 1138.
2. Rozporządzenie (2002), Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 maja 2002 r. w sprawie klasyfikacji śródlądowych dróg wodnych, tj. Dz. U. z 2002 r. poz. 1170.
3. Rozporządzenie (2010), Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 13 kwietnia 2010 r. w sprawie siedlisk przyrodniczych oraz gatunków będących przedmiotem zainteresowania Wspólnoty, a także kryteriów wyboru obszarów kwalifikujących się do uznania lub wyznaczenia jako obszary Natura 2000, tj. Dz. U. z 2014 r. poz. 1713.
4. Rozporządzenie (2019), Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 czerwca 2019 r. w sprawie śródlądowych dróg wodnych, Dz. U. poz. 1208.
5. Uchwała (2011), Uchwała nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, M.P. z 2012 r. poz. 252.
6. Uchwała (2013), Uchwała nr 6 Rady Ministrów z dnia 22 stycznia 2013 r. w sprawie Strategii Rozwoju Transportu do 2020 r. (z perspektywą do 2030 r.), M.P. poz. 75.
7. Uchwała (2016), Uchwała nr 79 Rady Ministrów z dnia 14 czerwca 2016 r. w sprawie przyjęcia „Założeń do planów rozwoju śródlądowych dróg wodnych w Polsce na lata 2016–2020 z perspektywą do roku 2030”, M.P. poz. 711.
8. Ustawa (2000), Ustawa z dnia 21 grudnia 2000 r. o żegludze śródlądowej, tj. Dz. U. z 2022 r. poz. 1097.
9. Ustawa (2003a), Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, tj. Dz. U. z 2022 r. poz. 503, ze zm.
10. Ustawa (2003b), Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. Dz. U. z 2022 r. poz. 840.
11. Ustawa (2004), Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, tj. Dz. U. z 2022 r. poz. 916, ze zm.
12. Ustawa (2015), Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, Dz. U. poz. 744, ze zm.
13. Ustawa (2016), Ustawa z dnia 15 grudnia 2016 r. o ratyfikacji Europejskiego porozumienia w sprawie głównych śródlądowych dróg wodnych o znaczeniu międzynarodowym (AGN), sporządzonego w Genewie dnia 19 stycznia 1996 r., Dz. U. z 2017 r. poz. 186.
14. Ustawa (2017), Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. – Prawo wodne, tj. Dz. U. z 2021 r. poz. 2233, ze zm.
15. Ustawa (2020), Ustawa z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. poz. 1378.

Netografia

1. Grygoruk, M., Jabłońska, E., Osuch, P., Trandziuk, P. (2018), *Analysis of selected possible impacts of potential E40 International Inland Waterway development in Poland on hydrological and environmental conditions of neighbouring rivers and wetlands – section between Polish-Belarusian border and Vistula River*, Frankfurt Zoological Society, Warsaw, https://www.ratujmyrzeki.pl/dokumenty/E40_raport_2019.pdf (dostęp 1.12.2022).

2. Pawlaczyk, P., Ławicki, Ł., Świerkosz, K., Żurek, R. (2016), *Wstępna ocena ryzyka oddziaływania Rządowej „Strategii Rozwoju Śródlądowych Dróg Wodnych w Polsce na lata 2016–2020 z perspektywą do 2030 r.” na przyrodnicze obszary chronione*, Świebodzin, Klub Przyrodników, <https://www.kp.org.pl/pl/gospodarka-wodna/opinie-klubu-przyrodnikow-w-sprawach-gospodarki-wodnej/1968-wstepna-ocena-ryzyka-oddziaływania-rządowej-strategii-rozwoju-srodladowych-drog-wodnych-w-polsce-na-lata-2016-2020> (dostęp 1.12.2022).
3. *Park Mużakowski* (b.d.), <https://parkmuzakowski.nid.pl/os-czasu/> (dostęp 1.12.2022).
4. *Park Mużakowski – zielone marzenie na liście UNESCO* (2020), <https://zazieleni.pl/miejsca/park-muzakowski-zielone-marzenie-na-liscie-unesco/> (dostęp 1.12.2022).

7. Rozwój turystyki uzdrowiskowej w Polsce po pandemii COVID-19 – uwarunkowania administracyjno-prawne

Development of spa tourism in Poland after the COVID-19 pandemic – administrative and legal conditions

Dominik Borek¹, Katarzyna Podhorodecka²

¹Kolegium Gospodarki Światowej, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

²Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski

Streszczenie: Uzdrowiska w Polsce są obszarami o walorach cennych przyrodniczo, takich jak źródła wód mineralnych, odpowiedni mikroklimat oraz parki zdrojowe i inne obszary zieleni. Celem artykułu było przedstawienie potencjału polskich uzdrowisk w kontekście odbudowy krajowej gospodarki turystycznej po pandemii COVID-19. Poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania: czy ruch turystyczny w polskich uzdrowiskach po COVID-19 odbudowywał się szybciej niż na pozostałych turystycznych obszarach Polski? czy odbudowa krajowego ruchu turystycznego była znacząco szybsza niż wzrost w wielkości ruchu turystów zagranicznych w polskich uzdrowiskach po pandemii? Dodatkowo przeanalizowano ich komercyjną ofertę w tym czasie, sprawdzając, czy nadal nawiązywała do potrzeb turystów związanych z rehabilitacją pocovidową. W artykule opisano też sposób zarządzania promocją turystyczną oraz inwestycjami w polskich uzdrowiskach. W pracy wykorzystano głównie analizy: danych statystycznych pochodzących z bazy noclegowej; literatury i stron internetowych prezentujących ofertę „spa and wellness” obiektów hotelowych w wybranych uzdrowiskach; beneficjentów programu „Polskie Uzdrowiska” oraz danych dotyczących obecności promocji polskiej turystyki na międzynarodowych targach. Artykuł odnosi się do stanu prawnego na dzień 1 stycznia 2023 roku oraz prezentuje osobiste poglądy autorów i nie może być interpretowany jako stanowisko jakiegokolwiek organu, podmiotu czy instytucji.

Słowa kluczowe: uzdrowiska, zarządzanie turystyką, obszar ochrony uzdrowiskowej, wsparcie turystyki

JEL: M3, O20, K19

Abstract: Health resorts in Poland are areas with valuable natural values, such as mineral water springs, appropriate microclimate, spa parks, gardens and other green areas. The aim of the article was to present the potential of Polish health resorts in the context of rebuilding the Polish tourism economy after the COVID-19

pandemic. The most important question in the article was: did tourist traffic in Polish health resorts recover faster after COVID-19 than in other tourist areas in Poland? In addition, the aim of the article was to answer the question: was the recovery of domestic tourist traffic significantly faster than the increase in the volume of foreign tourist traffic in Polish health resorts after the pandemic? In addition, an analysis was made of whether the commercial offer in Polish health resorts after the COVID-19 pandemic still referred to the needs of tourists related to post-covid rehabilitation. The article describes how tourism promotion and investments in Polish health resorts were managed. The methods used in the work include an analysis of statistical data from the accommodation base, an analysis of literature and websites presenting the 'spa and wellness' offer of hotel facilities in selected health resorts, an analysis of the beneficiaries of the 'Polish Spas' program and data on the presence of Polish tourism promotion at international fairs.

Key words: spas, tourism management, spa protection area, tourism support

Wstęp

Turystyka na obszarach cennych przyrodniczo w trakcie i po pandemii COVID-19 cieszyła się bardzo dużą popularnością, a szczególnie na terenach uzdrowiskowych. Nawet w czasie pandemii cel zdrowotny podróży¹ był wyłączony z restrykcji, choć w jej początkowych falach wyjazdy finansowane z NFZ do uzdrowisk zostały wstrzymane. Widoczne w ostatnich dwóch dekadach trendy wzrostu populacji osób starszych, a także ilości czasu wolnego i dochodów ludności wśród zachodnich społeczeństw dają ogromny potencjał rozwoju turystyki uzdrowiskowej (Górna 2013, s. 53–67). Na obszarze Polski zlokalizowanych jest 47 uzdrowisk oraz 7 obszarów ochrony uzdrowiskowej, które z pewnością mogą się przyczynić do rozwoju ruchu turystycznego (Bernat i Harasimiuk 2019). Do najważniejszych walorów przyrodniczych polskich uzdrowisk należą: pokłady borowiny, glinek, źródła wód leczniczych (solankowych, siarkowych), a także mikroklimat i parki zdrojowe (*Uzdrowiska w Polsce...* 2022; Golba 2020; Golba, Walas i Drozd 2021, s. 76). Jednakże dostępność lecznictwa uzdrowiskowego w Polsce jest znacznie mniejsza niż w innych krajach UE (Chwaja, Piersiak i Stelmach 2022; Węclawowicz-Bilska 2021).

Cele i metody

W niniejszym artykule przedstawiono możliwości rozwoju polskich uzdrowisk po pandemii COVID-19 i poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania: czy ruch turystyczny po COVID-19 odbudowywał się w nich szybciej niż średnio dla Polski? Czy komercyjna oferta w polskich uzdrowiskach po pandemii koronawirusa nadal nawiązywała do potrzeb turystów związanych z rehabilitacją pocovidową? W jaki sposób zarządzano promocją turystyczną oraz inwestycjami w tych uzdrowiskach?

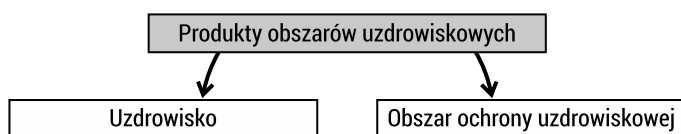
¹ Podczas drugiej fali pandemii COVID-19, tj. od 7 listopada 2020 roku do lutego 2021 roku, hotele były dostępne tylko dla lekarzy, osób w podróży zdrowotnej, dla pacjentów oraz ich opiekunów.

W pracy przeanalizowano dane statystyczne, literaturę oraz strony internetowe obiektów hotelowych w wybranych uzdrowiskach o największym ruchu turystycznym, a także dokonano analizy beneficjentów programu „Polskie Uzdrowiska” i promocji polskiej turystyki na międzynarodowych targach turystycznych.

W uzdrowisku prowadzone jest lecznictwo uzdrowiskowe. Jest to teren wydzielony w celu wykorzystania i ochrony znajdujących się na nim naturalnych surowców leczniczych. Jest to zatem instrument ochrony obszaru przyrodniczo cennego (Gotowt-Jeziorska 2006). O uzdrowisku mówimy, jeśli spełnia łącznie następujące warunki:

- 1) występują złoża naturalnych surowców leczniczych o potwierdzonych właściwościach leczniczych;
- 2) panuje klimat o właściwościach leczniczych (Kazalski 2008);
- 3) znajdują się w nim zakłady i urządzenia lecznictwa uzdrowiskowego przygotowane do prowadzenia tej formy działalności;
- 4) realizuje wymagania w stosunku do środowiska przyrodniczego (Dryglas 2006);
- 5) ma infrastrukturę techniczną w zakresie gospodarki wodno-ściekowej, energetycznej, a także transportu zbiorowego;
- 6) prowadzi gospodarkę odpadami (Ustawa 2005).

Istotny dla omawianej problematyki jest również teren ochrony uzdrowiskowej, czyli przestrzeń spełniająca warunki wymienione powyżej w punktach 1, 2, 4–6, której został też nadany specjalny status ochrony uzdrowiskowej (Ustawa 2005). Biorąc pod uwagę oba flagowe produkty polskiej turystyki uzdrowiskowej zwane w dalszej części łącznie produktami obszarów uzdrowiskowych (nazwa opracowana na potrzeby niniejszego artykułu), warto zwrócić uwagę na zarządzanie nimi z punktu widzenia administracji rządowej ds. turystyki. Poniżej zostaną omówione projekty, które powstały celem wsparcia tego segmentu turystyki w okresie popandemicznym.

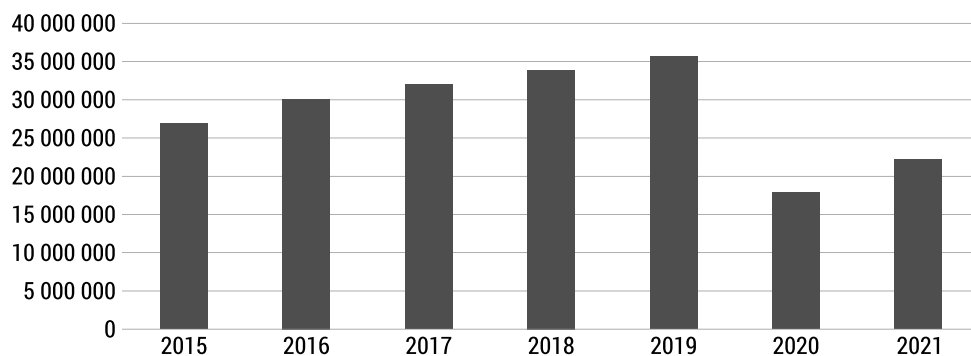
RYSUNEK 1. Produkty obszarów uzdrowiskowych

ŹRÓDŁO: opracowanie własne.

Rozwój turystyki wpływa pozytywnie na gospodarkę oraz wzrost poziomu życia w poszczególnych regionach. Z punktu widzenia bilansu płatniczego niezwykle istotna jest turystyka przyjazdowa (Roszko-Wójtowicz, Janczak i Patelak 2022). Pandemia COVID-19 spowodowała w Polsce ogromny spadek w wielkości ruchu turystycznego (w 2020 roku spadek o 44% wobec roku 2019 oraz o 33% w 2021 roku w stosunku do roku 2019), a także wpływów z turystyki.

W 2020 roku w związku z ogłoszeniem stanu zagrożenia epidemicznego w Polsce od 14 marca ograniczono działalność związaną z prowadzeniem turystycznych obiektów noclegowych, miejsc krótkotrwałego zakwaterowania, a także tę w zakresie

lecznictwa uzdrowiskowego. Odnotowano znaczący spadek liczby osób korzystających z turystycznych obiektów noclegowych w marcu 2020 roku w stosunku do analogicznego okresu z roku 2019 (–65%; *Turystyka w Polsce...* 2020). W 2020 roku z noclegów w turystycznych obiektach noclegowych, w których było 10 lub więcej miejsc noclegowych, skorzystało tylko 17,9 mln turystów, tj. o 50% mniej niż rok wcześniej (*Turystyka w 2019 r.* 2020, s. 29). W 2021 roku z noclegów w tych obiektach skorzystało 22,2 mln turystów (tj. o 17% mniej niż w roku 2019). Na wykresie 1 zaprezentowano liczbę krajowych i zagranicznych turystów korzystających z noclegów w turystycznych obiektach noclegowych w latach 2015–2021.

WYKRES 1. Liczba turystów (krajowych i zagranicznych) korzystających z noclegów w turystycznych obiektach noclegowych w latach 2015–2021

ŹRÓDŁO: (Strateg b.d.)

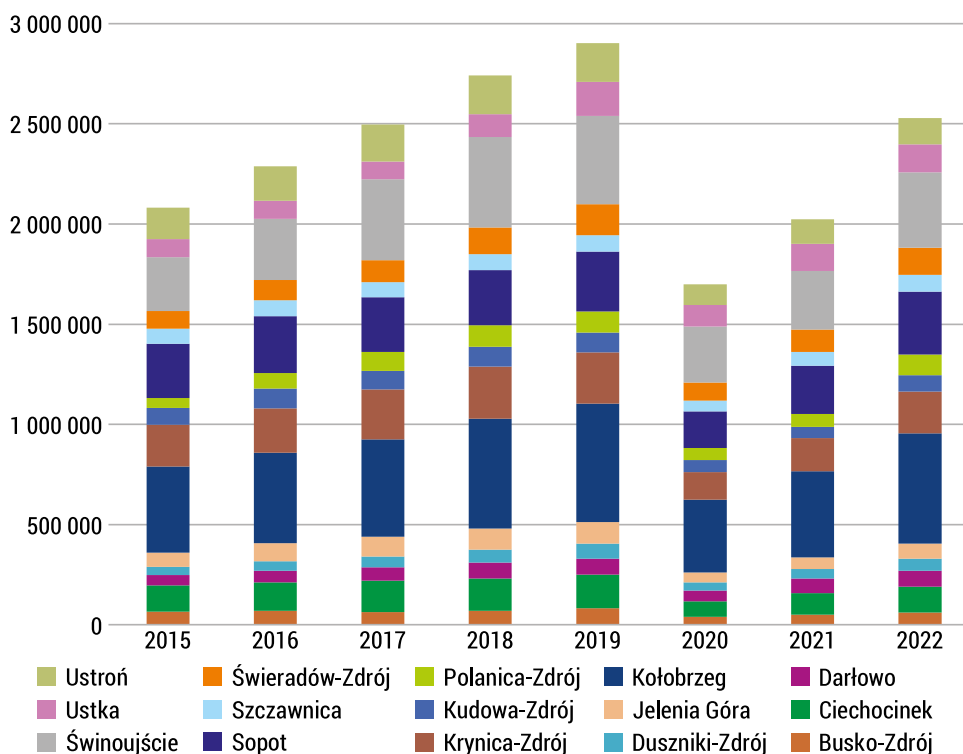
W 2020 roku w Polsce zarejestrowano 2,3 mln turystów zagranicznych (12,7% ogółu korzystających z turystycznej bazy noclegowej), o 70% mniej niż rok wcześniej. W 2021 roku przyjechało 2,5 mln turystów zagranicznych, którzy stanowili 11,3% ogółu korzystających z turystycznej bazy noclegowej, było to więc o 36% mniej niż w roku 2019 (*Turystyka w 2019 r.* 2020; *Turystyka w 2021 r.* 2022).

W trakcie pandemii COVID-19 uwidoczniły się zmiany w preferencjach dotyczących spędzania wolnego czasu, w tym również potrzeb związanych z uzdrowiskami (Golba, Walas, Drozd 2021, s. 3). W 2021 roku udział turystyki w tworzeniu PKB Polski wyniósł prawie 3% – dla porównania w Grecji było to prawie 15%, natomiast w Chorwacji ponad 16% (Roszko-Wójtowicz, Janczak i Patelak 2022, za: WTTC 2022).

Ze względu na budowę geologiczną uzdrowiska w Polsce występują głównie na południu kraju (Makała 2016). Profil leczniczy uzdrowiska wskazuje jego specjalizację w leczeniu określonych grup chorób (Makała 2016, s. 123). W 2021 roku na terenach uzdrowisk i obszarach ochrony uzdrowiskowej znajdowało się 110,1 tys. miejsc noclegowych, w tym 48,6 tys. w hotelach (Golba, Walas i Drozd 2021, s. 76). Według danych GUS liczba miejsc noclegowych w zakładach uzdrowiskowych w Polsce w tym czasie wyniosła 120 tys. Tego rodzaju miejsca noclegowe stanowią 5% wszystkich miejsc noclegowych w całej Polsce. Natomiast biorąc pod uwagę miejsca noclegowe całoroczne, te w zakładach uzdrowiskowych stanowią niemalże 7% (*Turystyka w 2021 r.* 2022, s. 27).

Należy podkreślić, iż pobyty w uzdrowiskach są dłuższe niż w innych miejscowościach turystycznych. W 2021 roku turyści w tych pierwszych zostawali na dłużej niż w 2020 roku, korzystali m.in. z noclegów w zakładach uzdrowiskowych (średnio 11,9 noclegu, czyli o pół dnia dłużej niż rok wcześniej). W 2021 roku stopień wykorzystania miejsc noclegowych w zakładach uzdrowiskowych wyniósł 61,9% wobec 54,5% w roku 2020 (*Turystyka w 2021 r.* 2022, s. 27). Jak podaje GUS, zakłady uzdrowiskowe charakteryzują się dużą dostępnością udogodnień dla osób niepełnosprawnych – w 150 (72%) są pochylnie wjazdowe, a w 52% obiektów drzwi otwierane są automatycznie (*Turystyka w 2021 r.* 2022, s. 27). Oznacza to, że są one odpowiednio przygotowane do obsługi osób starszych oraz pacjentów z niepełnosprawnościami.

Do analizy wybrano 15 uzdrowisk, które w 2019 roku odwiedziło najwięcej turystów. Stanowiły one ok. 75% ruchu turystycznego wszystkich polskich uzdrowisk. Przed pandemią COVID-19 udział tych uzdrowisk w turystyce wynosił 8,3%, natomiast w 2019 roku wzrósł do poziomu 9,7% (wykres 2). W latach 2020–2021 udział osób przebywających w analizowanych uzdrowiskach był większy od czasów przedpandemicznych (w 2020 i 2021 roku było to 3,4% wobec 3,2% w roku 2019).

WYKRES 2. Korzystający z turystycznej bazy noclegowej w wybranych gminach uzdrowiskowych i na obszarach ochrony uzdrowiskowej w latach 2015–2022 (2022 – dane bez ostatnich dwóch miesięcy)

ŹRÓDŁO: opracowanie własne na podstawie (Golba, Walas i Drozd 2021; Bank Danych Lokalnych GUS b.d.).

Zgodnie z wytycznymi Narodowego Funduszu Zdrowia skierowania na kompleksową rehabilitację po przebytych COVID-19 mogły być wystawiane do kwietnia 2022 roku z zakończeniem do 30 czerwca tego roku (Kruczek, Gmyrek i Nowak 2022, s. 225–237; www.nfz.gov.pl). W znaczący sposób ograniczyło to liczbę zabiegów realizowanych przez uzdrowiska związanych z rehabilitacją pocovidową finansowaną z budżetu państwa.

W artykule przeanalizowano 30 komercyjnych ofert w wybranych 15 uzdrowiskach o największym ruchu turystycznym pod kątem oferty rehabilitacyjnej po COVID-19 (tabela 1). Spośród hoteli zlokalizowanych w uzdrowiskach i mających ofertę „wellness and spa” jedynie 3 oferowały zabiegi nakierowane bezpośrednio na aspekty zdrowotne po przebyciu zakażeniu koronawirusem.

TABELA 1. Oferty 30 komercyjnych hoteli w wybranych 15 uzdrowiskach o największym ruchu turystycznym

Lp.	Nazwa uzdrowiska	Nazwa hotelu	Strona www	Oferta rehabilitacji po przebyciu COVID-19
1.	Busko-Zdrój	Słoneczny Zdrój	www.slonecznyzdroj.pl	-
2.	Busko-Zdrój	ART& Medical SPA	www.bristolbusko.pl	-
3.	Ciechocinek	Villa Park MED & SPA	www.villapark.pl	+
4.	Ciechocinek	Teodorka MED & SPA	www.teodorka.pl	-
5.	Darłowo	Villa Verde	www.villaverde.pl	-
6.	Darłowo	Hotel Tristan	www.tristan.com.pl	-
7.	Duszniki-Zdrój	Wellness & SPA Werona	www.werona-spa.pl	-
8.	Duszniki-Zdrój	Hotel de Esperanto Sanatorium Uzdrowskie	www.deesperanto.pl	-
9.	Jelenia Góra	Hotel Cieplice MEDI & SPA	www.hotelcieplice.pl	-
10.	Jelenia Góra	Pałac Pakoszków	www.palac-pakoszow.pl	-
11.	Kołobrzeg	Arka Medical Spa	www.arka-mega.pl	-
12.	Kołobrzeg	Doris SPA	www.dorisspa.pl	-
13.	Krynica-Zdrój	Hotel Czarny Potok	www.hotelczarnypotok.pl	-
14.	Krynica-Zdrój	Hotel Belmonte	www.belmonte.com.pl	-
15.	Kudowa-Zdrój	Verde Montana Wellness and SPA	www.verdemontana.pl	-

TABELA 1. (ciąg dalszy)

Lp.	Nazwa uzdrowiska	Nazwa hotelu	Strona www	Oferta rehabilitacji po przebyciu COVID-19
16.	Kudowa-Zdrój	Hotel Kudowa Manufaktura Relaksu	www.hotelkudowa.pl/	-
17.	Polanica-Zdrój	Hotel Polanica and SPA	www.hotelpolanica.pl	-
18.	Polanica-Zdrój	Villa Alina MEDICAL & SPA	www.villaalina.pl	-
19.	Sopot	Sopotorium Medical Resort	www.sopotorium.pl	-
20.	Sopot	Sopot Marriott Resort & Spa	www.sopotmarriott.pl	-
21.	Szczawnica	Hotel Solar	www.klinikasolar.pl	+
22.	Szczawnica	Uzdrowisko Szczawnica	www.uzdrowiskoszczawnica.pl	+
23.	Świeradów-Zdrój	St. Lukas Sanatorium & SPA	www.hotel-lukas.pl	-
24.	Świeradów-Zdrój	Hotel & Medi-SPA Biały Kamień	www.bialykamien.com	-
25.	Świnoujście	Hotel Trzy Wyspy	www.trzywyspy.pl	-
26.	Świnoujście	Hotel Afrodyta Spa	www.afrodytaspa.pl	-
27.	Ustka	Hotel Lubicz Wellness & SPA	www.hotel-lubicz.pl	-
28.	Ustka	Hotel Jantar Wellness & Spa	www.jantar-ustka.pl	-
29.	Ustroń	SPA & Wellness Hotel Diament Ustroń	www.diamentustron.pl	-
30.	Ustroń	Hotel Olympic Spa & Wellness	www.hotelolympic.pl	-

ŹRÓDŁO: opracowano na podstawie: www.slonecznyzdroj.pl, www.bristolbusko.pl, www.villapark.pl, www.teodorka.pl, www.villaverde.pl, www.tristan.com.pl, www.werona-spa.pl, www.verdemontana.pl, www.deesperanto.pl, www.hotelcieplice.pl, www.palac-pakoszow.pl, www.arka-mega.pl, www.dorisspa.pl, www.hotelczarnypotok.pl, www.uzdrowiskoszczawnica.pl, www.belmonte.com.pl, www.hotelpolanica.pl, www.villaalina.pl, www.sopotorium.pl, www.sopotmarriott.pl, www.hotel-lukas.pl, www.bialykamien.com, www.trzywyspy.pl, www.afrodytaspa.pl, www.hotel-lubicz.pl, www.diamentustron.pl, www.hotelolympic.pl.

Branżowy Program Promocji dla sektora usług zdrowotnych

Celem projektów, które zostaną omówione poniżej, była realizacja zadań inwestycyjnych wspierających przeciwdziałanie epidemii COVID-19 lub zapobieganie i zwalczanie wywołanych nią sytuacji kryzysowych. Programy te miały się szczególnie przyczynić do rekompensaty rzeczywistych ubytków dochodów własnych wnioskodawców z tytułu obostrzeń pandemicznych. Jako pierwszy zostanie omówiony program współfinansowany ze środków unijnych, występujący na rynku pod nazwą „Branżowy Program Promocji dla sektora usług prozdrowotnych”.

W perspektywie finansowej UE na lata 2014–2020 partnerem tego projektu była Polska Organizacja Turystyczna (POT) w ramach wdrażania poddziałania 3.3.2: Promocja gospodarki w oparciu o polskie marki produktowe – Marka Polskiej Gospodarki Brand (GO Brand). Działania współfinansowane były ze środków unijnych (por. Dudkiewicz 2006). Budżet przedsięwzięcia wynosił prawie 9 mln zł, z czego POT wydatkowała do końca 2021 roku ponad 6 mln zł (*Marka Polskiej Gospodarki 2021*). Dzięki przedłużeniu perspektywy unijnej realizacja wniosków z tego programu była jeszcze możliwa w I kwartale 2023 roku.

Zgodnie z założeniami tego programu nadrzędnym celem była promocja polskiego sektora usług prozdrowotnych na wybranych rynkach zagranicznych. Poza krajami Bliskiego Wschodu, takimi jak Zjednoczone Emiraty Arabskie czy Arabia Saudyjska, nastawiono się na promocję w najbliższym sąsiedztwie: w Czechach, Niemczech, na Słowacji i Węgrzech.

Warto podkreślić, iż wybór rynków państw ościennych był wynikiem zorganizowanej 2 kwietnia 2020 roku telekonferencji Ministerstwa Rozwoju (zgodnie z ówczesną właściwością ten resort był odpowiedni, obecnie za sprawy turystyki odpowiada Ministerstwo Sportu i Turystyki) z przedstawicielami turystyki zdrowotnej w związku z sytuacją rozprzestrzeniania się epidemii COVID-19, która spowodowała wstrzymanie imprez targowych, wystaw, misji gospodarczych czy konferencji zagranicznych. W trakcie spotkania zwrócono uwagę na fakt, iż w procesie odbudowy kondycji branży turystycznej najbardziej racjonalne wydają się rynki krajów państw europejskich, w tym sąsiedzkich i zapewniających możliwie najdogodniejszą formę dotarcia do Polski (materiały Departamentu Turystyki Ministerstwa Sportu i Turystyki, szykowane na High-Level Tourism Meeting of the Visegrad Group Countries 23 lutego 2022 roku). Wykorzystanie Branżowego Programu Promocji dla sektora usług prozdrowotnych, w tym wydłużenie okresu jego realizacji, miało w układzie wieloletnim sprzyjać zrównoważonemu rozwojowi i ukazaniu Polski jako kraju atrakcyjnego turystycznie. W głównej mierze POT skupiała się na promowaniu walorów Polski podczas targów turystycznych, zapewniając m.in. organizację stoisk, wspólną promocję katalogową, ekspozycję materiałów promocyjnych czy udostępniając przestrzeń do spotkań bilateralnych (Borek 2019, s. 76). Warto wskazać, które prestiżowe targi znalazły się w portfolio Polskiej Organizacji Turystycznej w związku z realizacją wskazanego programu (tabela 2).

TABELA 2. Targi, na których w 2022 roku POT promowała ofertę turystyki uzdrowiskowej w Polsce

Targi	Miasto, kraj	Data
International Tourism Exhibition	Budapeszt, Węgry	3–6 marca 2022
Arabian Travel Market	Dubaj, ZEA	9–12 maja 2022
Kazakhstan International Healthcare Exhibition	Ałmaty, Kazachstan	18–20 maja 2022
Global Health Exhibition	Rijad, Arabia Saudyjska	9–11 października 2022
I love me	Helsinki, Finlandia	21–23 października 2022
Rehaprotex	Brno, Czechy	1–4 listopada 2022
Allt för Hälsan	Sztokholm, Szwecja	11–13 listopada 2022
Medica Trade Fair	Düsseldorf, Niemcy	14–17 listopada 2022

ŹRÓDŁO: opracowanie własne na podstawie: POT 2021.

International Tourism Exhibition to tzw. HUNGEXPO. Targi te odbyły się po raz 44. Głównym wydarzeniem współorganizowanym przy okazji tej imprezy była konferencja Health Tourism Conference. Programami towarzyszącymi były Caravan Salon, Festiwal Nieprzebranych Ścieżek czy Africa Expo Budapest, a także Budapest Boat Show, czyli największa wystawa łodzi na Węgrzech (Visit Hungary 2022).

Arabian Travel Market to targi na Bliskim Wschodzie, których 29. edycja zgromadziła ponad 200 wystawców. Są to jedne z największych targów turystyki zdrowotnej w świecie arabskim (ATM 2022).

Kazakhstan International Healthcare Exhibition to targi, które rokrocznie mają wsparcie Ministerstwa Ochrony Zdrowia Republiki Kazachstanu, Zrzeszenia Międzynarodowych Producentów Leków w Republice Kazachstanu, Departamentu Zdrowia Publicznego w Urzędzie Miasta Ałmaty oraz Euroazjatyckiego Zrzeszenia Medycznego. W 2022 roku była to już 28. edycja, która zgromadziła 202 wystawców. W ramach targów odbyło się m.in. seminarium organizowane przez Uniwersytet Zarządzania w Ałmatach i Federację Laboratoriów Medycznych, na którym podejmowano tematykę marketingu medycznego w kontekście reputacji instytucji medycznych, a także innowacji w neurochirurgii (KIHE 2022).

Global Health Exhibition to targi, które są nowością na rynku tego typu przedsięwzięć. W 2022 roku poza standardową ofertą wystawienniczą w Rijadzie stworzono swoiste forum dyskusji i wymiany doświadczeń. Podczas pięciu konferencji branżowych debatowano o forum liderów, jakości usług medycznych, przyszłości laboratoriów medycznych, radiologii i zdrowiu publicznym (Global Health Expedition 2022).

I love me to kolejne z targów, które niedawno pojawiły się w portfolio rynku konferencyjnych usług medycznych. Sami organizatorzy określają wydarzenie jako promujące dobre samopoczucie, gromadzące wszystkich miłośników zdrowia, piękna i stylu. Jest to największe tego typu przedsięwzięcie w Europie Północnej. W edycji 2022 wzięło udział ponad 40 tys. odwiedzających (I Love Me 2022).

Rehaprotex to międzynarodowe targi dotyczące rehabilitacji, kompensacji i urządzeń protetycznych, które odbywają się co dwa lata w Brnie. Jest to jedno z największych tego typu wydarzeń w Europie Środkowo-Wschodniej. Rehabilitacja, która zawsze jest jednym z najważniejszych tematów podczas targów, jest prezentowana w kontekście wellness i spa oraz w ramach tematyki turystyki senioralnej i mobilności osób z niepełnosprawnościami. W 2022 roku było 62 wystawców, odwiedzających zaś blisko 5500 (Trade Fair Dates 2022).

Allt för Hälsan to targi, których nazwa z marketingowego punktu widzenia jest trudna do zapamiętania, jednak organizatorzy zdają się tym nie przejmować i budują swoją markę, wykorzystując jedyny tego typu produkt w Europie Północnej. W 2022 roku podczas targów pojawiło się 158 wystawców, można było nawiązać kontakty biznesowe. Targom towarzyszyło blisko 160 wydarzeń dodatkowych (*Allt för Hälsan* 2022).

MEDICA Trade Fair to wiodące na świecie targi medyczne, jedyne wydarzenie w sektorze zaopatrzenia w technologię medyczną. Podczas edycji w roku 2022 targi odwiedziło ponad 81 tys. gości z różnych sektorów światowego przemysłu i opieki zdrowotnej. Formalnie targi były podzielone na dwa główne wydarzenia: MEDICA 2022 i COMPAMED 2022 (Medica 2022).

Zgodnie z powyższym założeniem kluczowe jest zdecydowane wzmocnienie działań promujących ofertę turystyczną Polski na zagranicznych rynkach, szczególnie w segmencie turystyki zdrowotnej. Rozwiązania, które zostały zaimplementowane i mogą się sprawdzić chociażby we wsparciu i promocji obszaru turystyki przyjazdowej, to:

1. Przeprowadzanie wspólnych kampanii promocyjnych.
2. Organizacja nieodpłatnych wyjazdowych misji gospodarczych (Wyrwicz 2008).
3. Organizacja warsztatów turystycznych (Wyrwicz i Sobierajska 2008).
4. Wsparcie przyjazdów grup studyjnych z rynków zagranicznych.
5. Wsparcie udziału przedsiębiorców turystycznych w polskich stoiskach narodowych organizowanych przez POT na międzynarodowych targach turystycznych.
6. Zamieszczenie materiałów promocyjnych w katalogach turystycznych (POT 2021).

Program „Polskie Uzdrowiska”

Program Inwestycji Strategicznych „Polskie Uzdrowiska” został skierowany do wszystkich gmin uzdrowiskowych oraz mających status obszaru ochrony uzdrowiskowej. Ze środków pochodzących z czwartej edycji Programu Inwestycji Strategicznych gminy te otrzymały bezzwrotne dofinansowanie. Kwota 240 mln zł została przeznaczona na rzecz samorządów, które ucierpiały w czasie epidemii COVID-19 (Ministerstwo Sportu i Turystyki b.d.).

Uchwałą nr 84/2021 Rady Ministrów z 1 lipca 2021 roku ustanowiono Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych. Określono w nim podstawowe zasady rozdziału i przekazywania środków dwóm rodzajom podmiotów: jednostkom samorządu terytorialnego oraz związkom jednostek samorządu terytorialnego (*Program Inwestycji Strategicznych* 2022).

W ramach Programu Inwestycji Strategicznych ogłaszano poszczególne edycje naboru wniosków – czwarta nosiła tytuł „Polskie Uzdrowiska”. Nabór wniosków odbywał się za pośrednictwem aplikacji informatycznej Banku Gospodarstwa Krajowego. Wnioskodawca miał prawo do złożenia maksymalnie dwóch wniosków o dofinansowanie: na kwotę nieprzekraczającą 2 mln zł oraz na kwotę nieprzekraczającą 5 mln zł (RFIL, 2022), jednak żaden z nich nie był obligatoryjny. Dofinansowanie z programu mogło być przyznane jedynie w przypadku posiadania przez wnioskodawcę udziału własnego na realizację inwestycji w wysokości nie niższej niż 2% jej wartości. Beneficjentami, odmiennie niż w pierwszym opisanym programie, były jednostki samorządu terytorialnego: gminy uzdrowiskowe i mające status obszaru ochrony uzdrowiskowej (RFIL 2022). W tabeli 3 zawarto listę beneficjentów o najwyższym dofinansowaniu jednorazowym wraz z wyszczególnieniem zadania inwestycyjnego realizowanego na terenie gminy.

Podsumowując dwadzieścia wyszczególnionych inwestycji, wykazano następujące potrzeby gmin w ramach produktów obszarów uzdrowiskowych:

- a) największym powodzeniem wśród zadań dofinansowanych najwyższą kwotą cieszyła się modernizacja sieci dróg – siedem wniosków;
- b) rozbudowa strefy aktywności o charakterze sportowo-turystycznym znalazła się w sześciu dofinansowanych wnioskach inwestycyjnych;
- c) inwestycje wprost wpisujące się w zakres działalności uzdrowisk (wyposażenie, rozbudowa miejsc rehabilitacyjnych i zaplecza technicznego) to zaledwie pięć wniosków o najwyższej kwocie wsparcia;
- d) tylko jeden wniosek dotyczył sieci wodociągowo-kanalizacyjnej.

Powyższa statystyka dobitnie pokazała, iż w najwyższej dofinansowanych zadaniach inwestycyjnych zabrakło tych związanych z poprawą sytuacji mieszkańców w związku z napływem turystów zdrowotnych. Tego typu inwestycje miałyby dotyczyć np. modernizacji infrastruktury gospodarki odpadami, w tym budowy spalarni, przetwarzania biologicznego, segregacji czy też modernizacji infrastruktury elektroenergetycznej (RFIL, 2022). Wśród inwestycji zdecydowany prym wiodły zaś te zwiększające atrakcyjność turystyczną uzdrowisk. Władze gminni nastawili się zatem w głównej mierze na inwestowanie w turystykę. Równie ważne wydają się jednak potrzeby mieszkańców, którzy w związku ze zwiększonym udziałem turystów mogą oczekiwać lepszej infrastruktury energetycznej czy też odpowiedniego odciążenia infrastruktury wodociągowej.

TABELA 3. Lista beneficjentów o najwyższym dofinansowaniu jednorazowym

Gmina	Zadanie	Kwota
Miasto Jelenia Góra	Budowa palmiarni w Parku Zdrojowym	5 mln zł
Gmina miejska Duszniki-Zdrój	Budowa strefy aktywności	5 mln zł
Gmina Jedlina-Zdrój	Uzupełnienie komponentu leczniczego poprzez modernizację Parku Aktywności Czarodziejska Góra	5 mln zł
Gmina miejska Ciechocinek	Przebudowa nawierzchni deptaka spacerowego wraz z budową obiektów infrastruktury uzdrowskiej i rewitalizacją przyległych terenów zielonych	5 mln zł
Miasto Inowrocław	Modernizacja infrastruktury kulturalnej i sportowej	5 mln zł
Gmina Krasnobród	Uzbrojenie terenów uzdrowskich strefy A i B	5 mln zł
Gmina Uniejów	Zagospodarowanie turystyczne uzdrowska poprzez budowę miejsca aktywnego wypoczynku dla dzieci i młodzieży	5 mln zł
Gmina Krynica-Zdrój	Rozbudowa ogrodów tematycznych na Górze Parkowej	5 mln zł
Miasto i Gmina Piwniczna-Zdrój	Modernizacja infrastruktury drogowej wraz z infrastrukturą sportową i turystyczną w uzdrowsku	5 mln zł
Gmina Czarny Dunajec	Włączenie strefy „A” uzdrowska do sieci dróg publicznych	5 mln zł
Gmina Rabka-Zdrój	Przebudowa i modernizacja dróg wraz z infrastrukturą towarzyszącą	5 mln zł
Gmina Rymanów	Poprawa infrastruktury i zaplecza technicznego w uzdrowsku	5 mln zł
Gmina Ustroń	Przebudowa ul. Sanatoryjnej	5 mln zł
Gmina Górowo Iławeckie	Zakup wyposażenia obiektów lecznictwa uzdrowskiego	5 mln zł
Gmina Lidzbark Warmiński	Przebudowa budynku po byłej kotłowni oraz terenu przylegającego na potrzeby centrum rehabilitacji i aktywności sportowej przy ul. Leśnej	5 mln zł
Gmina Miłomłyn	Rozbudowa gminnej sieci wodno-kanalizacyjnej przy ul. Zatokowej i terenów uzdrowskich strefy A	5 mln zł
Miasto Świnoujście	Budowa promenady leśnej wzdłuż ul. Uzdrowskiej	5 mln zł
Gmina Kołobrzeg	Przebudowa ul. Spacerowej	5 mln zł
Gmina Połczyn-Zdrój	Kompleks basenów letnich wraz z niezbędną infrastrukturą jako uzdrowskiej strefy wypoczynku	5 mln zł

ŹRÓDŁO: opracowanie własne na podstawie: RFIL 2022.

Podsumowanie i wnioski

Turystyka uzdrowiskowa stanowi ogromny potencjał do odbudowy ruchu turystycznego. Zabiegi turystyki medycznej w Polsce są konkurencyjne cenowo i oferta ta może przyciągnąć turystów z zagranicy.

Ruch turystyczny w polskich uzdrowiskach po COVID-19 odbudowywał się szybciej niż na pozostałych turystycznych obszarach Polski. Dodatkowo wzrost krajowego ruchu turystycznego był znacząco wyższy w porównaniu z przyjazdami turystów zagranicznych do polskich uzdrowisk po pandemii. W czerwcu 2022 roku zakończyła się realizacja rehabilitacji pocovidowej w polskich uzdrowiskach. Z kolei w 2023 roku oferta polskich uzdrowisk komercyjnych nie nawiązywała do zabiegów związanych z przebyciem COVID-19. Jedynie 10% komercyjnych hoteli uzdrowiskowych oferowało zabiegi nakierowane bezpośrednio na aspekty zdrowotne po przebyciu zakażeniu koronawirusem.

Zarządzanie turystyką w uzdrowiskach polegało głównie na promocji polskich uzdrowisk na targach zagranicznych oraz na realizacji programu inwestycyjnego „Polskie Uzdrowiska”. Wsparcie udzielone w ramach opisanych w artykule programów miało się przyczynić do długofalowego rozwoju produktów obszarów uzdrowiskowych. Możliwość przeznaczenia dofinansowania na wiele zadań prowadzonych przez gminy uzdrowiskowe oraz mające status obszaru ochrony uzdrowiskowej dało szansę na kreowanie turystycznej produktowej polityki lokalnej.

Bibliografia

1. Bernat, S., Harasimiuk, M. (2019), *Możliwości powstania nowych uzdrowisk na obszarach wiejskich. Kontekst krajowy i regionalny*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B – Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia”, vol. 74.
2. Borek, D. (2019), *Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 r. o Polskiej Organizacji Turystycznej – Komentarz*, Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny w Radomiu, Radom.
3. Chwaja, K., Piersiak, D., Stelmach, P. (2022), *Perspektywy rozwoju sieci uzdrowisk w Polsce źródłem potencjalnego wzrostu turystyki społecznej i jakości życia*, w: *Turystyka społeczna a jakość życia*, red. P. Różycki, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze–Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK–Oficyna Wydawnicza „Wierchy”, Kraków, s. 195–224.
4. Dryglas, D. (2006), *Kreowanie konkurencyjnego produktu turystycznego uzdrowisk w Polsce*, w: *Turystyka i rekreacja jako czynnik podnoszenia atrakcyjności i konkurencyjności regionu*, red. D. Dudkiewicz, F. Midura, E. Wysocka, Almamer–Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Warszawie, Warszawa, s. 383–397.
5. Dudkiewicz, D. (2006), *Marka narodowa – istotny atut konkurencyjności turystycznej regionu*, w: *Turystyka i rekreacja jako czynnik podnoszenia atrakcyjności i konkurencyjności regionu*, red. D. Dudkiewicz, F. Midura, E. Wysocka, Almamer–Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Warszawie, Warszawa, s. 215–229.
6. Golba, J. (2020), *Historyczne i prawne aspekty funkcjonowania uzdrowisk w Polsce*, C.H. Beck, Warszawa.
7. Golba, J., Walas, B., Drozd, I. (2021), *Stan i możliwości rozwoju gmin uzdrowiskowych i obszarów ochrony uzdrowiskowej*, Ministerstwo Rozwoju, Pracy i Technologii, Warszawa–Kraków.

8. Gotowt-Jeziorska, A. (2006), *Rola uzdrowiska w podnoszeniu konkurencyjności regionu, w: Turystyka i rekreacja jako czynnik podnoszenia atrakcyjności i konkurencyjności regionu*, red. D. Dudkiewicz, F. Midura, E. Wysocka, Almamer–Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Warszawie, Warszawa, s. 373–383.
9. Górna, J. (2013), *Miejska turystyka uzdrowiskowa i kierunki jej ewolucji w Polsce*, „Studia Ekonomiczne”, 147, s. 53–67.
10. Kazalski, B. (2008), *Uzdrowisko Iwonicz*, w: *Kierunki rozwoju kształcenia kadr dla turystyki, a jakość usług turystycznych*, red. H. Rospond, ZSGH, Iwonicz-Zdrój.
11. Kruczek, Z., Gmyrek, K., Nowak, K. (2022), *Oferta pobytów rehabilitacyjnych w polskich uzdrowiskach dla osób po przejściu covid-19*, w: *Turystyka społeczna a jakość życia*, red. P. Różycki, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze–Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK–Oficyna Wydawnicza „Wierchy”, Kraków, s. 225–238.
12. Makąła, H. (2016), *Turystyka uzdrowiskowa w Polsce*, „Zeszyty Naukowe. Turystyka i Rekreacja”, 2(18), s. 119–130.
13. Roszko-Wójtowicz, E., Janczak, K., Patelak, K. (2022), *Stan gospodarki turystycznej w Polsce po pandemii w latach 2020–2021*, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa.
14. *Turystyka w 2019 r.* (2020), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
15. *Turystyka w 2021 r.* (2022), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
16. *Turystyka w Polsce w obliczu pandemii COVID-19* (2020), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
17. Ustawa (2005), Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych (Dz. U. z 2023 r. poz. 151).
18. Węclawowicz-Bilska, E. (2021), *Uzdrowiska, kąpieliska termalne i ośrodki spa*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
19. Wyrwicz, E. (2008), *Strategia rozwoju turystyki*, w: *Kierunki rozwoju kształcenia kadr dla turystyki, a jakość usług turystycznych*, red. H. Rospond, Iwonicz-Zdrój, s. 79–89.
20. Wyrwicz, E., Sobierajska, K. (2008), *Polityka turystyczna państwa*, w: *Kierunki rozwoju kształcenia kadr dla turystyki, a jakość usług turystycznych*, red. H. Rospond, Iwonicz-Zdrój, s. 63–79.

Netografia

1. Allt för Hälsan (2022), www.alltforhalsan-se.translate.google/program?_x_tr_sl=sv&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=sc (dostęp 23.01.2023).
2. ATM (2022), *ATM – Arabian Travel Market*, Breaking travel news, www.breakingtravelnews.com/events/details/atm-2022 (dostęp 21.01.2023).
3. Bank Danych Lokalnych GUS (b.d.), www.bdl.stat.gov.pl/bdl (dostęp 13.01.2023).
4. Global Health Expedition (2022), www.globalhealthsaudi.com/en/congress/overview.html (dostęp 12.01.2023).
5. *I Love Me* (2022), My Helsinki, www.myhelsinki.fi/en/see-and-do/events/i-love-me-2022 (dostęp 14.01.2023).
6. KIHE (2022), *Kazakhstan International Healthcare Exhibition*, www.kihe.kz/images/download/2022/Post_-_Show_KIHE22_eng.pdf#_ga=2.111812103.22933300.1675149918-646206021.1675149918 (dostęp 12.01.2023).
7. *Marka Polskiej Gospodarki* (2021), Ministerstwo Rozwoju i Technologii, www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/marka-polskiej-gospodarki (dostęp 23.01.2023).

8. Medica (2022), www-medica--tradefair-com.translate.goog/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=sc (dostęp 17.01.2023).
9. Ministerstwo Sportu i Turystyki (b.d.), www.gov.pl/web/sport (dostęp 13.01.2023).
10. POT (2021), *Program Promocji Usług Prozdrowotnych*, www.pot.gov.pl/pl/fundusze-ue/turystyka-prozdrowotna-w-polsce/program-promocji-uslug-prozdrowotnych (dostęp 13.01.2023).
11. *Program Inwestycji Strategicznych* (2022), Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, www.gov.pl/web/premier/program-inwestycji-strategicznych (dostęp 23.01.2023).
12. RFIL (2022), www.gov.pl/web/premier/edycja-nr-4 (dostęp 11.01.2023).
13. Strateg (b.d.), www.strateg.stat.gov.pl (dostęp 14.01.2023).
14. Trade Fair Dates (2022), *Rehraprotex Brno*, www.tradefairdates.com/Rehapatex-M9682/Brno.html (dostęp 11.01.2023).
15. *Uzdrowiska w Polsce – zobacz, gdzie możesz pojechać!* (2022), www.kopalnia.pl/kopalnia-wiedzy/uzdrowiska-w-polsce-zobacz-gdzie-mozesz-pojechac-gdpl (dostęp 14.01.2023).
16. Visit Hungary (2022), *44. International Tourism Exhibition*, www.visithungary.com/event/44-international-tourism-exhibition (dostęp 11.01.2023).
17. WTTC (2022), *Economic Impact Reports*, www.wttc.org/research/economic-impact (dostęp 14.01.2023).
18. www.afrodytaspa.pl (dostęp 6.02.2023).
19. www.arka-mega.pl (dostęp 7.02.2023).
20. www.belmonte.com.pl (dostęp 6.02.2023).
21. www.bialykamien.com (dostęp 23.01.2023).
22. www.bialykamien.com (dostęp 6.02.2023).
23. www.bristolbusko.pl (dostęp 7.02.2023).
24. www.deesperanto.pl (dostęp 7.02.2023).
25. www.diamentustron.pl (dostęp 6.02.2023).
26. www.dorisspa.pl (dostęp 7.02.2023).
27. www.hotelcieplice.pl (dostęp 7.02.2023).
28. www.hotelczarnypotok.pl (dostęp 6.02.2023).
29. www.hotel-lubicz.pl (dostęp 6.02.2023).
30. www.hotel-lukas.pl (dostęp 23.01.2023).
31. www.hotel-lukas.pl (dostęp 7.02.2023).
32. www.nfz.gov.pl (dostęp 7.02.2023).
33. www.hotelolympic.pl (dostęp 7.02.2023).
34. www.hotelpolanica.pl (dostęp 7.02.2023).
35. www.palac-pakoszow.pl (dostęp 4.02.2023).
36. www.slonecznyzdroj.pl (dostęp 7.02.2023).
37. www.sopotmarriott.pl (dostęp 23.01.2023).
38. www.sopotmarriott.pl (dostęp 3.02.2023).
39. www.sopotorium.pl (dostęp 6.02.2023).
40. www.teodorka.pl (dostęp 7.02.2023).
41. www.teodorka.pl/index.php/med (dostęp 3.02.2023).
42. www.tristan.com.pl (dostęp 3.02.2023).
43. www.trzywyspy.pl (dostęp 6.02.2023).
44. www.uzdrowiskoszczawnica.pl (dostęp 3.02.2023).
45. www.verdemontana.pl (dostęp 7.02.2023).

46. www.villaalina.pl (dostęp 2.02.2023).
47. www.villapark.pl (dostęp 3.02.2023).
48. www.villaverde.pl (dostęp 7.02.2023).
49. www.werona-spa.pl (dostęp 6.02.2023).

8. Walory przestrzenne jako potencjał turystyczny polskich miast zrzeszonych w sieci Cittaslow

Spatial assets as a tourist potential of Polish cities in the Cittaslow network

Bartosz Czarnecki

Politechnika Białostocka

Streszczenie: Celem tekstu jest zestawienie, a następnie analiza porównawcza danych ilościowych oraz jakościowych charakteryzujących walory przestrzenne polskich miast z sieci Cittaslow. Turystyka odbudowuje się po pandemicznym kryzysie. Ruch turystyczny rzecz jasna koncentruje się w lokalizacjach o ugruntowanej renomie i najbardziej pożądanym walorach, część turystów poszukuje jednak mniej oczywistych kierunków, nierzadko z dala od zatłoczonych szlaków. Do nich kierowana jest oferta mniejszych miast, które upatrują w tym swojej szansy na rozwój, a przynajmniej zatrzymania części młodszych mieszkańców i przyciągnięcia inwestorów. Takimi miastami są te zrzeszone w Stowarzyszeniu Cittaslow. Baza turystyczna jest czymś wtórnym, jednak interesująca jest analiza walorów wynikających z lokalizacji oraz historii miast, w tym walorów przyrodniczych, zabudowy czy infrastruktury. Charakterystyka i analiza takich czynników może być przyczynkiem do oceny szans na wykorzystanie turystyki w rozwoju tych miast, a także do ich kategoryzacji pod tym względem.

Słowa kluczowe: czynniki rozwojowe, turystyka, Cittaslow, atrakcyjność turystyczna

JEL: R1; R2; R3

Abstract: The aim of this text is to compile and analyse comparative quantitative and qualitative data characterising the spatial qualities of Polish cities in the Cittaslow network. Tourism is recovering from the pandemic crisis. Tourist traffic is obviously concentrated in locations with an established reputation and the most desirable values. However, some tourists are looking for less obvious destinations, often far from crowded routes. They are being targeted by smaller towns that are looking for their chance to develop, or at least retain at least some of their younger residents, and attract investors. Such towns are those that are members of the Cittaslow Association. The tourist base is a secondary consideration, but it is interesting to analyse the assets arising from the location and history of the towns, including natural features, buildings and infrastructure.

The characterisation and analysis of such assets can contribute to assessing opportunities for the use of the tourism factor in the development of these towns and to their categorisation in this aspect.

Key words: development factors, tourism, Cittaslow, tourist attractiveness

Wstęp

Idea Cittaslow sięga korzeniami do ruchu *slow food*, a zmaterializowała się w 1999 roku jako stowarzyszenie zawiązane we Włoszech przez cztery miasteczka (*O Cittaslow... b.d.*). W 2006 roku powstała Polska Krajowa Sieć Miast Cittaslow. Wywodzi się ona z idei zrównoważonego rozwoju oraz tworzenia alternatywy dla wielkomiejskiego środowiska, poszukiwania dobrych warunków życia w wyciszeniu, spokoju, rezygnacji z codziennego pędu i gwałtownego ilościowego rozwoju. Miasta Cittaslow stawiają raczej na działania prośrodowiskowe i prospołeczne niż typowo komercyjne. To również pielęgnowanie specyfiki każdego miasta i gościnności, jak też bazowanie na lokalnych zasobach. Sposób działania i dążenia ruchu Cittaslow wyrażone są w jego dziewięciu celach. Obecnie polska sieć Cittaslow liczy 36 miast. W artykule poddano je analizie w celu zidentyfikowania ich charakterystycznych prawidłowości, a także, aby ocenić dla ich rozwoju znaczenie występujących w nich walorów turystycznych.

Zbiór miast polskiej sieci Cittaslow

Grupa polskich miast w sieci Cittaslow liczy 36 miast powiatowych oraz ośrodków gminnych, które omówiono poniżej.

Charakterystyka ogólna badanego zbioru miast

Spośród 36 polskich miast zrzeszonych w Stowarzyszeniu Cittaslow (Wydminy administracyjnie są wsią) 27 położonych jest w województwie warmińsko-mazurskim (tabela 1), 2 miasta znajdują się w Opolskiem, pozostałe zaś (po jednym) w województwach lubelskim, łódzkim, mazowieckim, pomorskim, śląskim, wielkopolskim i zachodniopomorskim. Czternaście z nich jest miastami powiatowymi. Najwięcej ludności mają Bartoszyce (23 810 mieszkańców w 2018 roku wg GUS), najmniejszy natomiast jest Sępólno (1970 mieszkańców w 2018 roku wg GUS). Jeszcze pięć innych miast (w tym wieś Wydminy) nie przekracza liczby 3000 mieszkańców: Bisztynek, Kisielice, Pasy, Ryn oraz Wydminy. Na podstawie analiz zestawień możemy stwierdzić, iż we wszystkich tych miastach przez lata następował stały, wolniejszy lub szybszy, spadek liczby ich mieszkańców. Wszystkie miasta (i wieś) są siedzibami samorządów gminnych.

TABELA 1. Polskie miasta w sieci Cittaslow

Lp.	Nazwa miasta	Województwo	Powiat	Liczba mieszkańców
1.	Barczewo	warmińsko-mazurskie	olsztyński	7 472 (2016)
2.	Bartoszyce	warmińsko-mazurskie	bartoszycki	23 810 (2018)
3.	Biskupiec	warmińsko-mazurskie	olsztyński	10 539 (2018)
4.	Bisztynek	warmińsko-mazurskie	olsztyński	2 417 (2018)
5.	Braniewo	warmińsko-mazurskie	braniewski	16 907 (2021)
6.	Dobre Miasto	warmińsko-mazurskie	olsztyński	10 239 (2018)
7.	Działdowo	warmińsko-mazurskie	działdowski	21 370 (2018)
8.	Głubczyce	opolskie	głubczycki	12 348 (2021)
9.	Gołdap	warmińsko-mazurskie	gołdapski	13 740 (2018)
10.	Górowo Iławeckie	warmińsko-mazurskie	bartoszycki	4 346 (2018)
11.	Jeziorany	warmińsko-mazurskie	olsztyński	3 258 (2018)
12.	Kalety	śląskie	tarnogórski	8 206 (2022)
13.	Kisielice	warmińsko-mazurskie	iławski	2 063 (2022)
14.	Lidzbark	warmińsko-mazurskie	działdowski	7 900 (2018)
15.	Lidzbark Warmiński	warmińsko-mazurskie	lidzbarski	15 877 (2018)
16.	Lubawa	warmińsko-mazurskie	iławski	10 370 (2022)
17.	Morąg	warmińsko-mazurskie	ostródzki	14 042 (2017)
18.	Murowana Goślina	wielkopolskie	poznański	10 387 (2020)
19.	Nidzica	warmińsko-mazurskie	nidzicki	13 872 (2018)
20.	Nowe Miasto Lubawskie	warmińsko-mazurskie	nowomiejski	10 097 (2018)
21.	Nowy Dwór Gdański	pomorskie	nowodworski	9 813 (2021)
22.	Olecko	warmińsko-mazurskie	olecki	16 422 (2019)
23.	Olsztynek	warmińsko-mazurskie	olsztyński	7 667 (2018)
24.	Orneta	warmińsko-mazurskie	lidzbarski	8 924 (2018)
25.	Pasym	warmińsko-mazurskie	szczycieński	2 549 (2018)
26.	Prudnik	opolskie	prudnicki	21 170 (2018)
27.	Rejowiec Fabryczny	lubelskie	chełmski	4 396 (2017)
28.	Reszel	warmińsko-mazurskie	kętrzyński	4 615 (2018)
29.	Ryn	warmińsko-mazurskie	giżycki	2 865 (2018)
30.	Rzgów	łódzkie	łódzki wschodni	3 445 (2022)
31.	Sępól	warmińsko-mazurskie	bartoszycki	1 970 (2018)
32.	Sianów	zachodniopomorskie	koszaliński	6 606 (2009)
33.	Sierpc	mazowieckie	sierpecki	17 962 (2018)
34.	Szczytno	warmińsko-mazurskie	szczycieński	22 795 (2019)
35.	Węgorzewo	warmińsko-mazurskie	węgorzewski	11 438 (2018)
36.	Wydminy	warmińsko-mazurskie	giżycki	2 367 (2011)

ŹRÓDŁO: Główny Urząd Statystyczny (b.d.).

Walory turystyczne, rekreacyjne i wypoczynkowe środowiska przyrodniczego

Jak wspomniano, znakomita większość (27) polskich miast zrzeszonych w Stowarzyszeniu Cittaslow położona jest w województwie warmińsko-mazurskim. W związku z tym charakteryzują się one walorami, w tym turystycznymi, typowymi dla tego regionu (Dębniwska i Skorwider-Namietko 2015; Dębniwska, Skorwider-Namietko i Wojtowicz 2016). W tabeli 2 zestawiono walory poszczególnych miast.

TABELA 2. Walory turystyczne i rekreacyjne miast polskiej sieci Cittaslow

Lp.	Nazwa miasta	Województwo	Uzdrowisko	Las	Woda/góry*	Informacja turystyczna	Walory kulturowe
1.	Barczewo	warmińsko-mazurskie		+	+	+	stare miasto, kościoły: gotycki, wczesnobarokowy, dwa neogotyckie, neogotycki ratusz, synagoga, fragment gotyckiej bramy, Muzeum im. Feliksa Nowowiejskiego, zespół poklasztorny Franciszkanów – zakład karny
2.	Bartoszyce	warmińsko-mazurskie				+	XIV-wieczny układ urbanistyczny, Brama Lidzbarska, spichlerze XVIII/XIX w., kościoły XIV i XV w.
3.	Biskupiec	warmińsko-mazurskie		+	+	+	odbudowany kościół XIV/XVI w., kościół XIX w., gotycki układ przestrzenny, kamieniczki z XIX w.
4.	Bisztynek	warmińsko-mazurskie				+	kościół odbudowany w XVIII w., kościół XVII w., Brama Lidzbarska, spichlerz XVIII w., kościół XIX w.
5.	Braniewo	warmińsko-mazurskie				+	gotycka bazylika, wieża bramna dawnego zamku biskupiego, kościoły parafialne z XVIII i XIX w., dawna kaplica ewangelicka, XIV-wieczna baszta, dom konwertytów z XVIII w.
6.	Dobre Miasto	warmińsko-mazurskie				+	kościół gotycki, fragmenty murów, kaplice gotyckie
7.	Działdowo	warmińsko-mazurskie					gotyckie: zamek i kościół, ratusz XVII w., synagoga
8.	Głubczyce	opolskie				+	średniowieczny układ urbanistyczny z unikatowym rynkiem, murami obronnymi i basztami, kościół gotycki XIII w., kaplica XVI w.
9.	Gołdap	warmińsko-mazurskie	+	+	+	+	odbudowany kościół z XVI w., ośrodek uzdrowiskowy z tężniami

TABELA 2. (ciąg dalszy)

Lp.	Nazwa miasta	Województwo	Uzdrowisko	Las	Woda/góry*	Informacja turystyczna	Walory kulturowe
10.	Górowo Iławeckie	warmińsko-mazurskie					ratusz XIV w., cerkiew z XIV w., średniowieczny układ urbanistyczny
11.	Jeżiorany	warmińsko-mazurskie					gotycki kościół XIV w.
12.	Kalety	śląskie		+		+	pałac Donnersmarcków z XIX w., dwa ośrodki wypoczynkowe i kemping
13.	Kisielice	warmińsko-mazurskie					gotycki kościół parafialny
14.	Lidzbark	warmińsko-mazurskie		+		+	kościół, resztki gotyckiej baszty
15.	Lidzbark Warmiński	warmińsko-mazurskie				+	Zamek Biskupów Warmińskich, kolegiata z klasztorem z XIV w., kościół z XVIII w., układ urbanistyczny i mury obronne, barokowo-klasycystyczny pawilon ogrodowy, Muzeum Warmińskie
16.	Lubawa	warmińsko-mazurskie					kościół z XIV w., zespół klasztorny Bernardynów XIV, XVII–XVIII w., ruiny zamku, średniowieczny układ urbanistyczny, dwa kościoły XVII w., sanktuarium maryjne
17.	Moraąg	warmińsko-mazurskie			+	+	gotycki ratusz (odbudowany), pałac Dohnów (obudowany), fragmenty murów, ruiny zamku (w odbudowie), kościół gotycki XIV w.
18.	Murowana Goślina	wielkopolskie		+	+	+	kościół XVII w., klasycystyczny kościół XVIII w., rezerwat
19.	Nidzica	warmińsko-mazurskie		+		+	gotycki zamek, kościół XIV w., średniowieczny klasztor
20.	Nowe Miasto Lubawskie	warmińsko-mazurskie				+	gotycka bazylika, brama XIV w., baszta XIV w.
21.	Nowy Dwór Gdański	pomorskie			+	+	dom parafialny XVI w.
22.	Olecko	warmińsko-mazurskie			+	+	zabytkowy układ urbanistyczny
23.	Olsztynek	warmińsko-mazurskie		+		+	układ urbanistyczny XIV w., kościół XIV–XVII w., zamek XIV–XVII w., mury obronne XIV w., plebania XV–XVIII w.
24.	Orneta	warmińsko-mazurskie				+	niewielkie miasto średniowieczne z ratuszem, ślady po Zamku Biskupów Warmińskich na terenie szkoły

TABELA 2. (ciąg dalszy)

Lp.	Nazwa miasta	Województwo	Uzdrowisko	Las	Woda/góry*	Informacja turystyczna	Walory kulturowe
25.	Pasym	warmińsko-mazurskie		+	+	++	-
26.	Prudnik	opolskie			+		stare miasto, wieża zamkowa, ratusz, mury miejskie, zespół klasztorny Bonifratrów, kościół
27.	Rejowiec Fabryczny	lubelskie					-
28.	Reszel	warmińsko-mazurskie				+++	stare miasto, kościół, zamek, most gotycki
29.	Ryn	warmińsko-mazurskie		+	+	+	zamek, port jachtowy z infrastrukturą
30.	Rzgów	łódzkie					późnorennesansowy kościół
31.	Sępólno	warmińsko-mazurskie				+	kościół parafialny
32.	Sianów	zachodniopomorskie		+		+	kościół, ratusz
33.	Sierpc	mazowieckie				+	Muzeum Wsi Mazowieckiej, dwa kościoły gotyckie, barokowy zespół klasztorny z kościołem gotyckim, klasycystyczny ratusz
34.	Szczytno	warmińsko-mazurskie		+	+	+	Muzeum Mazurskie w ratuszu, ruiny zamku, średniowieczna pompa, barokowy kościół, budynki z XIX w. i dwa kościoły z XX w.
35.	Węgorzewo	warmińsko-mazurskie			+	+	zamek krzyżacki, kościoły: późnogotycki, XX-wieczne: kościół, cerkiew, bizantyjsko-ukraiński, ratusz i kamienice z XIX w., kompleks koszar, Muzeum Tradycji Kolejnictwa, Muzeum Ludowe, marina
36.	Wydminy	warmińsko-mazurskie		+	+		kościół XVI w., kamieniczki XIX/XX w.

* Większe jezioro lub atrakcyjna rzeka,

** Informacja wyłącznie o bazie noclegowo-wypoczynkowej na terenie gminy,

*** Informacje rozbite na zabytki, noclegi, gastronomię, te dwie ostatnie kategorie dotyczące wyłącznie oferty spoza miasta, głównie ze Świętej Lipki.

ŹRÓDŁA: ocena otoczenia na podstawie map i zdjęć satelitarnych www.google.com/maps, dane o walorach kulturowych na podstawie wymienionych w wykazie literatury oficjalnych stron internetowych poszczególnych miast i udostępnianych na nich dokumentów oraz uzupełniająco: <https://pl.wikipedia.org/wiki/> – treść właściwa dla każdego z miast.

Jedynie 8 polskich miast Cittaslow ma w swym otoczeniu lub w najbliższym sąsiedztwie las i wodę w formach potencjalnie atrakcyjnych turystycznie¹. Przy 5 miastach znajdują się większe kompleksy leśne, również w okolicy 5 występują zbiorniki wodne, a w pobliżu Prudnika górki. Tak więc zaledwie 19 miast, czyli nieco ponad połowa, mimo położenia (w przeważającej większości) w bardzo atrakcyjnym turystycznie regionie może się pochwalić walorami przyrodniczymi atrakcyjnymi turystycznie, a i to w niektórych przypadkach (Prudnik?) w wątpliwej formie. Niewielkie jeziora lub zalewy nawet w granicach miast, jak w Górowie Iławeckim, Kisielicach czy Szczytnie, mogą stanowić lokalną atrakcję jedynie dla mieszkańców, nie zaś dla turystów. Trzy wyjątki, czyli Gołdap, Ryn oraz Węgorzewo, omówiono dalej. Podobne stwierdzenie nasuwa nam się w odniesieniu do położenia względem obszarów przyrody chronionej: Gołdap leży w pobliżu zachodniego skraju Parku Krajobrazowego Puszczy Rominckiej, Lidzbark na skraju Welskiego Parku Krajobrazowego i w pobliżu granicy Górznięsko-Lidzbarskiego Parku Krajobrazowego, Murowana Goślina natomiast po zachodniej stronie Parku Krajobrazowego Puszcza Zielonka

Nasuwa się pierwszy wniosek, że być może są to miasta (zwłaszcza z Warmii i Mazur), którym natura poskąpiła walorów ich sąsiadów i członkostwo w sieci Cittaslow ma być próbą poszukiwania narzędzi do jakiejś formy zrekompensowania tych braków, np. w wymiarze promocyjnym. W zestawieniu na podstawie syntetycznego wskaźnika względnego rozwoju turystyki według powiatów (Dębniowska i Skorwider-Namietko 2015, tabela 4) w przypadku województwa warmińsko-mazurskiego jedynie powiat węgorzewski osiągnął poziom trzeciej (na cztery). Na poziomie czwartym, odpowiadającym wartościom wskaźnika syntetycznego od 0 do 0,14, znalazły się (wśród kilku innych) powiaty: gołdapski, lidzbarski, szczywieński, olecki, braniewski, działdowski, nidzicki, bartoszycki oraz nowomiejski. Oczywiście jeśli dotyczy to obszarów powiatów, to niekoniecznie miast, a więc w wielu z nich poziom rozwoju turystyki jest jeszcze niższy.

Walory kulturowe

Podobnie jest z walorami środowiska kulturowego. Jakkolwiek prawie wszystkie miasta legitymują się rodowodem sięgającym zamierzchłych czasów – średniowiecza, wiele z nich było wielokrotnie niszczone, szczególnie podczas II wojny światowej. Być może to także jest jakimś rysem charakterystycznym, że znakomita liczba analizowanych miast przed wojną nie znajdowała się w granicach Polski – położone były w ówczesnych Prusach Wschodnich czy w niemieckiej części Śląska. Nie dotyczyło to jednak Rejowca Fabrycznego na Lubelszczyźnie, Rzgowa pod Łodzią, Sierpca, Murowanej Gośliny pod Poznaniem oraz jedyne miasto na Warmii i Mazurach, czyli Działdowa. W sumie miasta leżące przed wojną poza granicami Polski stanowią

¹ Uwzględniono jedynie większe kompleksy leśne oraz jeziora (w przypadku Nowego Dworu Gdańskiego rzekę Szkarpawę, a w Murowanej Goślinie – Wartę), które mogą stanowić atrakcję dla turystów, a nie wyłącznie dla mieszkańców.

w tej grupie 83,5%. Dlatego też w 1945 roku były one niszczone przez wojska sowieckie, później zaś to właśnie z nich głównie pozyskiwano cegły na odbudowę Warszawy (Hałajko i Krawczyk 2017, s. 60–61)². W związku z tym – pomimo długiej i bogatej historii większości z nich – cenne świadectwa historii i potencjalne zabytki, jak zamki krzyżackie, budowle obronne, ratusze miejskie, inne budynki publiczne oraz świątynie, zostały w dużej mierze zniszczone.

W tej grupie znajduje się jedno z najbardziej zniszczonych miast w Polsce, czyli Braniewo (ok. 85% substancji) – był to skutek walk na przedmościu Zalewu Wiślanego. Tu też mamy największy pod względem liczby pochowanych żołnierzy Armii Czerwonej cmentarz w Europie (31 371 zabitych; *Braniewo...* 2023). Cennych miejskich zabytków Braniewa nie odbudowano, a te, które odbudowano w innych miastach, należą do chlubnych wyjątków, jak ratusz w Morągu, odbudowany w latach 1948–1953 (Pawlak 2003), czy kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Biskupcu (*Biskupiec...* 2023). Nie oznacza to też, że w pozostałych miastach nie występują cenne zabytki. Wśród tych najbardziej niezwykłych, oryginalnych, są ratusz i XIV-wieczny kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Ornece czy drugi pod względem rozmiarów kościół Warmii i Mazur – także pochodząca z XIV wieku Bazylika Najświętszego Zbawiciela i Wszystkich Świętych w Dobrym Mieście.

Stan infrastruktury noclegowo-rekreacyjnej oraz innej potencjalnie turystycznej również nie imponuje. Rzecz jasna prawie w każdym z tych miast są hotele, w niektórych nawet więcej niż jeden, oraz jakaś forma muzeum regionalnego. Chociaż właściwie poza Muzeum Warmińskim w Lidzbarku Warmińskim czy też Żuławskim Parkiem Historycznym w Nowym Dworze Gdańskim nie są to raczej walory, które mogłyby w większym stopniu zainteresować szersze rzesze turystów. Natomiast ośrodki wypoczynkowe bądź hotele przeznaczone na dłuższe pobyty wypoczynkowe znajdują się albo w otoczeniu, już poza miastami, albo też jedynie w kilku omówionych niżej miejscowościach.

Charakterystyczne przykłady miast z badanej grupy

Ryn i Węgorzewo

W badanej grupie jedynymi miastami Warmii i Mazur leżącymi na szlaku wielkich jezior mazurskich są Ryn i Węgorzewo. W obu znajdują się infrastruktura obsługi turystyki wodnej, czyli mariny (fot. 1 i 2), a także baza noclegowa – najbardziej spektakularnym obiektem jest Hotel Zamek Ryn (fot. 3), prężnie funkcjonujący przez cały rok dzięki atrakcyjnej ofercie imprez kierowanych do grup firmowych i rodzin

² Źródła danych dotyczących takich zdarzeń w odniesieniu do Nysy podają Edward Hałajko i Mariusz Krawczyk. Miasto wyzwolone przy stosunkowo niewielkich zniszczeniach, jednak w drugiej połowie 1945 roku żołnierze Armii Czerwonej spalili je, spłądrowali, zburzyli też zachowane szczyty zabytkowych kamienic w rynku. Z kolei od 1951 roku w polskich miastach, głównie w Warszawie, wyznaczano kontyngenty cegły rozbiórkowej (którą pozyskiwano z nowych rozbiórek) na potrzeby realizacji planu sześcioletniego w województwach położonych na tzw. Ziemiach Odzyskanych. Były to sytuacje nagminne w miastach Ziem Zachodnich oraz Północnych.

oraz kompleksowi spa. W Węgorzewie są to raczej pensjonaty i kwatery prywatne, a całość funkcjonuje zdecydowanie sezonowo. Imprezą mającą promować to miasto poza związkami z wodą był Naturalnie Mazury Festiwal – organizowany od 1991 roku na terenie jednostki wojskowej festiwal muzyki rockowej, jednak po pandemii koronawirusa nie został reaktywowany.

FOTOGRAFIA 1–2. Obiekty portu jachtowego w Rynie

ŹRÓDŁO: fotografie autora.

FOTOGRAFIA 3. Zamek w Rynie w zimowej szacie górujący nad portem i zabudowaniami miasteczka

ŹRÓDŁO: fotografia autora.

Gołdap

Kolejnym wyjątkiem w grupie badanych miast jest Gołdap, która ma status uzdrowiska i przylega do dużego atrakcyjnego kompleksu leśnego (Puszcza Romincka). W obrębie granic miasta znajdują się jezioro z plażą oraz prywatnym ośrodkiem wypoczynkowo-uzdrowiskowym. Dostępność do tych zasobów jest jednak istotnie ograniczona ze względu na skrajnie peryferyjne położenie w stosunku do większych miast polskich. Gołdap leży tuż przy granicy z obwodem królewieckim (ok. 4 km od przejścia granicznego), odległości do Olsztyna i Białegostoku wynoszą po 170 km, a do Gdańska i Warszawy po 300 km. Co ważne – z każdego z tych miast jest znacznie bliżej do innych dużo bardziej znanych atrakcji i miejscowości: z Gdańska szybciej możemy się dostać na pas nadbrzeżny Zalewu Wiślanego z jego ośrodkami żeglarskimi i wypoczynkowymi, z Olsztyna mamy blisko do wielkich jezior mazurskich, z Warszawy na Warmię i Mazury, z Białegostoku zaś na Pojezierze Ełckie oraz Augustowskie.

Rzgów

Na drugim biegunie jest położony w obrębie aglomeracji łódzkiej Rzgów. Właściwie nie występują w nim żadne szczególne atrakcje turystyczne, ale zlokalizowany jest tuż przy skrzyżowaniu drogi ekspresowej S8 z autostradą A1. Wątpliwe jednak jest, aby miało to jakieś znaczenie w kontekście walorów turystycznych.

Szczytno

Szczytno to drugie (po Bartoszczykach) pod względem liczby mieszkańców miasto z badanej grupy. Nie ma w nim szczególnych atrakcji (tabela 2), a znajdujące się w jego obrębie jezioro przyciąga raczej ludność lokalną. O sile miasta stanowią jednak jego położenie i infrastruktura. Jest ono ważnym węzłem transportowym, również z połączeniem kolejowym, stanowi prawdziwą bramę Mazur od południowego zachodu, a więc przede wszystkim od strony Warszawy. Oferuje wiele istotnych usług, znajdują się w nim szpital oraz jedyna wśród analizowanych miast wyższa uczelnia – Wyższa Szkoła Policji³.

Ranga turystyki w postrzeganiu szans rozwojowych miast polskiej sieci Cittaslow

Ruch Cittaslow, jak już częściowo zasygnalizowano, akcentuje w swoich dokumentach kreowanie dobrostanu niedużych miast i ich mieszkańców na bazie tradycji, lokalnych zasobów oraz niewielkiej skali. W ramach idei mieści się także gościnność, czyli chęć dzielenia się tym dobrostanem z przybyszami. Tak więc komponent turystyki nie jest może pierwszoplanowy, ale jest zaznaczony. Jak wspomniano, polskimi członkami sieci Cittaslow są miasta o niezbyt spektakularnych walorach turystycznych czy też ze słabo rozwiniętą sferą gospodarczą (istotną rolę odgrywają tu takie czynniki, jak: mała skala, peryferyjne położenie, ujemne saldo migracji, starzenie się społeczności mieszkańców). Dlatego muszą one poszukiwać innych czynników rozwojowych, a z pewnością uzupełniać te dotyczące rozwoju gospodarczego (Andreeva i Poskrobko 2015).

W związku z tym miasta te upatrują istotnej szansy w sferze turystyki, próbując korzystać z wizerunku regionu Warmii i Mazur, a także zarówno ze swych walorów miejskich, jak i walorów pobliskich okolic. Obiekty przyrodnicze, takie jak jeziora czy lasy, zapewne mogą wpływać na sytuację miast jedynie pośrednio, ale są potencjałem nie do pogardzenia (Murzyn-Kupisz 2012). O postrzeganiu przez samorządy znaczenia turystyki świadczy fakt, że z analizowanej grupy tylko dziewięć miast nie ma na swej głównej stronie internetowej zakładki zawierającej informacje dla turystów (tabela 2).

Podsumowanie

Prawie połowę polskich członków sieci Stowarzyszenia Cittaslow stanowią miasta powiatowe, znaczną liczbę ośrodki gminne, jest też jedna wieś o tradycjach miejskich. Najliczniej (27 miast, 75%) reprezentowane są miasta z województwa warmińsko-mazurskiego, choć poza Gołdapią, Rynem i Węgorzewem w pozostałych nie występują spektakularne atrakcje turystyczne. Znaczna grupa ośrodków miejskich Warmii i Mazur znajduje się poza rejonami lokalizacji głównych walorów turystycznych

³ W latach 1992–2013 druga szkoła wyższa – Wszechnica Mazurska – mieściła się w Olecku.

oraz rekreacyjnych tego regionu. Pomimo tego, że idea Cittaslow przede wszystkim zakłada kultywowanie pewnej peryferyjności, lokalności i niespieszności, to nasuwa się wniosek, że większość miast polskiej sieci Cittaslow upatruje w turystyce istotnego czynnika rozwoju, nie jest on jednak dla nich wiodący. Zgodnie zresztą z wyrażaną w tej idei koncepcją *slow tourism* nie będzie to turystyka masowa, ale częściej historyczna czy też krajoznawcza, realizowana przez wyedukowanych lub sprofilowanych tematycznie turystów. Sieć Cittaslow może być również kluczem do wyboru miejsc do odwiedzenia i skonfrontowania idei spokojniejszego życia z panującymi realiami oraz aurą niewielkich miast, o bogatej historii, choć niezbyt bogatym jej materialnym wyrazie.

Bibliografia

1. Andreeva, N., Poskrobko, B. (2015), *Produkt turystyczny dla twórczych pracowników umysłowych*, „Ekonomia i Środowisko”, 4(55), s. 138–152.
2. Dębniwska, M., Skorwider-Namiotko, J. (2015), *Poziom rozwoju turystyki na obszarach przyrodniczo cennych powiatów Warmii, Mazur i Podlasia*, „Ekonomia i Środowisko”, 4(55), s. 165–174.
3. Dębniwska, M., Skorwider-Namiotko, J., Wojtowicz, K. (2016), *Obszary przyrodniczo cenne jako potencjał turystyczny gmin województwa warmińsko-mazurskiego*, w: *Turystyka na obszarach przyrodniczo cennych*, red. M. Jalinik, S. Bakier, EkoPress, Białystok, s. 20–42.
4. Hałajko, E., Krawczyk, M. (2017), *Zmiany w architekturze Nysy w świetle najnowszych badań historycznych i archeologicznych*, w: *Architektoniczne i kulturowe transformacje Nysy. Konceptualizacja idei*, red. T. Drewniak, J. Lewicki, Oficyna Wydawnicza Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nysie, Nysa, s. 60–61.
5. Murzyn-Kupisz, M. (2012), *Cultural heritage and local development in the context of new tourism paradigm*, w: *Transformation of Historical Cities' Functions In the Context of Tourism And Sustainability*, red. R. Przybyszewska-Gudelis, Publishing House University of Economy, Bydgoszcz, s. 101–112.
6. Pawlak, R. (2003), *Polska – zabytkowe ratusze*, Wydawnictwo Sport i Turystyka–MUZA SA, Warszawa.

Netografia

1. *Biskupiec* (2023), <https://pl.wikipedia.org/wiki/Biskupiec> (dostęp 2.02.2023).
2. *Braniewo* (2023), <https://pl.wikipedia.org/wiki/Braniewo> (dostęp 2.02.2023).
3. Główny Urząd Statystyczny (b.d.), www.demografia.stat.gov.pl (dostęp 17.01.2023).
4. *O Cittaslow* (b.d.), <https://www.cittaslowpolska.pl/index.php/pl/o-cittaslow> (dostęp 2.02.2022).
5. <https://barczewo.pl/> (dostęp 27.01.2023).
6. <https://bartoszyce.pl/> (dostęp 27.01.2023).
7. <https://biskupiec.pl/> (dostęp 27.01.2023).
8. <http://bisztynek.pl/> (dostęp 27.01.2023).
9. <http://www.braniewo.pl/> (dostęp 28.01.2023).
10. <https://www.dobremiasto.com.pl/> (dostęp 27.01.2023).

11. <https://glubczyce.pl/> (dostęp 27.01.2023).
12. <https://www.goldap.pl/> (dostęp 28.01.2023).
13. <https://gorowoilaweckie.pl/> (dostęp 28.01.2023).
14. <https://jeziorany.com.pl/> (dostęp 28.01.2023).
15. <https://kalety.pl/> (dostęp 28.01.2023).
16. <https://bipkisielice.warmia.mazury.pl> (dostęp 30.01.2023).
17. <https://www.lidzbark.pl> (dostęp 30.01.2023).
18. <https://lidzbarkw.pl> (dostęp 1.02.2023).
19. <http://lubawa.pl/> (dostęp 1.02.2023).
20. <http://www.morag.pl/> (dostęp 1.02.2023).
21. <https://www.murowana-goslina.pl/> (dostęp 1.02.2023).
22. <https://www.nidzica.pl/> (dostęp 2.02.2023).
23. <https://www.umnowemiasto.pl/asp/start,0> (dostęp 2.02.2023).
24. <https://miastonowydwor.pl/> (dostęp 2.02.2023).
25. <https://olsztynek.pl/> (dostęp 2.02.2023).
26. <https://www.orneta.pl/> (dostęp 2.02.2023).
27. <https://pasym.pl/> (dostęp 28.01.2023).
28. <https://bip.prudnik.pl/> (dostęp 3.02.2023).
29. <http://www.rejowiec.pl/> (dostęp 3.02.2023).
30. <https://www.reszel.pl/> (dostęp 3.02.2023).
31. <https://www.miastoryn.pl/> (dostęp 3.02.2023).
32. <https://rzgow.pl/> (dostęp 3.02.2023).
33. <https://sepopol.pl/> (dostęp 3.02.2023).
34. <https://www.sianow.pl/> (dostęp 3.02.2023).
35. <https://sierpc.pl/> (dostęp 3.02.2023).
36. <https://wegorzewo.pl/> (dostęp 3.02.2023).
37. <https://bip.wydminy.pl/> (dostęp 3.02.2023).

9. Znaczenie fiskalne parków narodowych w Polsce

Fiscal importance of National Parks in Poland

Maciej Cieślukowski

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Streszczenie: W artykule poddano analizie związki fiskalne pomiędzy obszarami przyrodniczo cennymi (OPC) a sektorem finansów publicznych. Ujęto je w koncepcji tzw. bilansu fiskalnego (netto i brutto) OPC. Podjęto też próbę oszacowania bilansu fiskalnego netto parków narodowych w Polsce w latach 2015–2021, co jest istotne z punktu widzenia finansowania OPC w kontekście zrównoważonego rozwoju. W dotychczasowej literaturze przedmiotu prezentowana tematyka nie była szerzej poruszana. Z artykułu wynika, że relacje między OPC a sektorem finansów publicznych występują zarówno w sferze teorii, jak i praktyki finansów publicznych. Obszary przyrodniczo cenne są dobrami społecznymi, które od strony formy prawno-organizacyjnej oraz sposobu finansowania stanowią część sektora finansów publicznych. Wszystkie parki narodowe odnotowały w badanym okresie wyraźny ujemny bilans fiskalny netto, który wynikał przede wszystkim z relatywnie wysokiej dotacji celowej z budżetu państwa w przychodach parków ogółem. Sposobem na poprawę ich bilansu fiskalnego może być pogłębiona ekologizacja przychodów parków polegająca na zastępowaniu dotacji celowej przychodami z własnych źródeł.

Słowa kluczowe: obszary przyrodniczo cenne, parki narodowe, finanse publiczne, bilans fiskalny

JEL: H25, H41, H61, H71, Q58

Abstract: The paper analyses the fiscal relationships between environmentally valuable areas (EVA) and the public finance sector. Financial relations are included in the concepts of the so-called net and gross EVA fiscal balance. The article attempts to estimate the net fiscal balance of national parks in Poland in the years 2015–2021. The study of such relationships is important from the point of view of EVA financing in the context of sustainable development. These compounds have not been the subject of wider interest in the literature on the subject so far. The paper shows that the relationship between EVA and the public finance sector occurs both in the sphere of theory and practice of public finance. EVA are social goods which, in terms of their legal and organizational form, as well as the method of financing, are part of the public finance sector. All national parks recorded a clear negative net fiscal balance in the analysed period, which resulted primarily from a relatively high special-purpose subsidy from the state budget in the parks' total revenues. A way to improve the fiscal balance of parks may be an in-depth greening of parks' revenues, consisting in replacing the earmarked subsidy with revenues from own sources.

Key words: environmentally valuable areas (EVA), national parks, public finances, fiscal balance

Wstęp

Obszary przyrodniczo cenne (OPC) w Polsce są przedmiotem badań głównie ze strony przyrodników i ekologów, naukowców zajmujących się ich planowaniem i zarządzaniem, a także ze strony ekonomistów badających wpływ tych obszarów na gospodarkę realną, w tym np. na sektor turystyczny. Natomiast w znacznie mniejszym stopniu są one w gestii zainteresowania finansów publicznych. Powstałe prace mają charakter wycinkowy. Analizie poddano m.in.: wydajność fiskalną opłat klimatycznych (miejscowych i uzdrowiskowych) w wybranych gminach, znaczenie wybranych funduszy publicznych w utrzymaniu i rozwoju parków narodowych, wpływ obszarów Natura 2000 na dochody gmin, ponadto przedstawiono gospodarkę finansową Lasów Państwowych. Regulacje prawne, praktyka gospodarcza oraz teoria finansów publicznych wskazują na wiele innych interesujących powiązań między OPC a finansami publicznymi, które wymagają głębszego rozpoznania. Związki te mają charakter konceptualny, wyrażają się w różnorodnych relacjach organizacyjno-prawnych oraz różnych przepływach fiskalnych. Ich badanie jest ważne z punktu widzenia zarówno teorii finansów publicznych, jak i finansowania ochrony środowiska naturalnego i osiągnięcia zrównoważonego rozwoju.

Celem opracowania jest prezentacja powiązań fiskalnych między OPC w Polsce a sektorem finansów publicznych. Podjęto również próbę oszacowania bilansu fiskalnego netto parków narodowych. Artykuł ma charakter analizy literaturowo-empirycznej. W pierwszej części przedstawiono pojęcie obszarów przyrodniczo cennych w kontekście kategorii dóbr występujących w gospodarce, opisano związki fiskalne między tymi obszarami a sektorem finansów publicznych oraz przedstawiono koncepcję tzw. bilansu fiskalnego OPC. W części empirycznej oszacowano bilans fiskalny netto parków narodowych. Analiza obejmuje lata 2015–2021 i pokrywa się z faktycznym okresem korzystania przez parki narodowe z funduszy UE w ramach wieloletnich ram finansowych 2014–2020. W opracowaniu wykorzystano literaturę krajową i anglojęzyczną, krajowe akty prawne, informacje finansowe parków narodowych zawarte w sprawozdaniach z wykonania budżetu państwa za lata 2014–2021 oraz ich dokumenty źródłowe.

Obszar cenny przyrodniczo jako dobro społeczne

Pojęcie obszarów przyrodniczo cennych jest różnie rozumiane w literaturze przedmiotu. Autorzy stosują też rozmaite kryteria (m.in. przyrodnicze, społeczne, gospodarcze, prawne) ich wyodrębnienia (Szczepanowski 2020, s. 139–140). Bołtromiuk (2012, s. 117) wskazuje, że OPC zlokalizowane są tam, gdzie występują: duża lesistość, mała liczba mieszkańców, słabe gleby, a także słabo rozwinięta infrastruktura komunikacyjna. Łuszczuk (2011) podkreśla, że klasyfikując dany obszar jako cenny przyrodniczo, największe znaczenie ma rejon o dużej bioróżnorodności w ogóle lub w niewielkim stopniu przekształcony przez człowieka, na którym poziom zanieczyszczeń nie zakłóca funkcjonowania pierwotnych ekosystemów. W szczególności będą to tereny,

które zaspokajają estetyczne, naukowe, kulturowe oraz wypoczynkowe potrzeby człowieka. Ryszkowski (1985, s. 61) charakteryzuje obszar przyrodniczo cenny jako teren, na którym występują organizm, gatunek lub zespół organizmów czy też nieożywiony twór, całe siedlisko, ekosystem, krajobraz, wyróżnione ze względu na ich rzadkość, typowość, użyteczność, symboliczność czy walor estetyczny. Popularną definicję OPC przedstawia również IUCN (International Union for Conservation of Nature), która określa go jako ściśle zdefiniowaną przestrzeń geograficzną, uznaną formalnie, przeznaczoną do ochrony i zarządzaną przez środki prawne lub też inne efektywne środki dla osiągnięcia długoterminowych celów w zakresie ochrony przyrody, wraz z występującymi tam usługami (i dobrami) ekosystemowymi i walorami kulturowymi (Dudley 2013, s. 8). Z kolei Jalinik (2002, s. 87–88) wyodrębnia ujęcia przyrodnicze i ekonomiczne OPC. W pierwszym z nich chodzi o obszar lądu lub morza o wysokiej różnorodności biologicznej, z zasobami naturalnymi i kulturowymi, który zasługuje na utrzymanie w stanie względnie niezmienionym. W drugim natomiast OPC z jego różnorodnością biologiczną i krajobrazową należy rozpatrywać jako dominujący czynnik działalności gospodarczej, który w istotny sposób ogranicza konwencjonalne formy gospodarowania.

Obszarom przyrodniczo cennym przypisuje się różne funkcje, wśród których najważniejsza jest ochrona zasobów przyrody, której musi być podporządkowana wszelka działalność gospodarcza i społeczna (Lipińska 2013, s. 121–123; Szczepanowski 2020, s. 140; Zielińska 2007, s. 66). Istotne są też funkcje w rozwoju turystyki (Szczepanowski 2020, s. 141): zdrowotna, wypoczynkowo-rekreacyjna, edukacyjna, kulturoznawcza, estetyczna i gospodarcza. Z kolei Lipińska (2013) rozpatruje obszary cenne przyrodniczo w kontekście barier i stymulatorów w rozwoju działalności rolniczej, gospodarczej i rozwoju lokalnego. Zielińska (2007) zaś bada wpływ takich obszarów na rozwój kapitału ludzkiego.

W kontekście finansów publicznych przyrodę należy rozpatrywać jako ponadnarodowe dobro społeczne (wspólne), które powstaje w ramach funkcji alokacyjnej tych finansów. Polega ona na działaniach władz publicznych sprzyjających optymalnej alokacji zasobów w gospodarce – ziemi, kapitału, pracy czy wiedzy w tworzenie określonych dóbr (towarów, usług), które z reguły nie mogą być dostarczane w efektywny sposób przez mechanizm rynkowy. Zakresy ilościowy i przedmiotowy takich dóbr wynikają z zadań publicznych i społecznych państwa (Owsiak 2017, s. 98).

Dobra w ekonomii pod kątem konkurencyjności i dostępności można podzielić na prywatne, społeczne, klubowe i publiczne. Te pierwsze charakteryzują się wysoką konkurencyjnością i ograniczoną dostępnością (np. żywność, ubranie, samochody), a za pomocą określonej ceny czy też liczby dostępnych dóbr na rynku z ich konsumpcji można łatwo wykluczyć jednostki. O dobra klubowe nie konkurujemy, jednak ich dostępność jest ograniczona (np. usługi publicznego szpitala, komunikacja miejska, publiczne szkoły). Brak konkurencyjności wyraża się w tym, że prawo do korzystania z tych dóbr jest powszechne (ewentualna opłata nie może wykluczać jednostek z konsumpcji), natomiast barierą jest zazwyczaj ograniczona liczba dostępnych miejsc w danym czasie. Dobra publiczne wykazują się całkowitą niekonkurencyjnością

oraz nieograniczoną dostępnością. Z ich konsumpcji nie da się nikogo wykluczyć, a koszt krańcowy korzystania z takiego dobra jest bardzo niski (Stiglitz 2004, s. 157). Najlepszym przykładem tzw. czystego dobra publicznego jest obrona narodowa.

Z kolei dobra społeczne charakteryzują się konkurencyjnością, jednak dostęp do nich jest nieograniczony. Konkurujemy o nie ze względu na ich ograniczoną podaż, lecz nie można nikogo wykluczyć z ich konsumpcji. Przykładem takiego dobra może być właśnie środowisko naturalne. Na przykład wstęp do lasów jest generalnie wolny, ale mamy ograniczoną ich powierzchnię i konkurujemy o ich zasoby (owoce, grzyby, drewno, zwierzęta itd.). Podobnie jest w przypadku obszarów przyrodniczo cennych, z tym że państwo ze względu na ich wartość może wprowadzać dodatkowe ograniczenia w dostępności (np. opłaty za wstęp, objęcie specjalną ochroną określonych terenów, gatunków roślin, grzybów i zwierząt, czasowe zakazy wstępu itp.).

TABELA 1. Formy ochrony przyrody i liczba obszarów chronionych w Polsce w 2022 roku

Lp.	Formy ochrony przyrody	Liczba
1.	Parki narodowe	23
2.	Rezerваты przyrody	1512
3.	Parki krajobrazowe	124
4.	Obszary chronionego krajobrazu	407
5.	Obszary Natura 2000	145 obszarów specjalnej ochrony ptaków, 849 specjalnych obszarów ochrony siedlisk
6.	Pomniki przyrody	31404
7.	Stanowiska dokumentacyjne	178
8.	Użytki ekologiczne	7645
9.	Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	263
10.	Ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów	715 gatunków roślin, 322 gatunków grzybów, 801 gatunków zwierząt

ŹRÓDŁO: (GDOŚ b.d.).

Autorzy są zgodni, że z jednej strony OPC powinny być objęte szczególną ochroną, tak aby zminimalizować negatywny wpływ człowieka na nie (ograniczyć tzw. negatywne efekty zewnętrzne), z drugiej strony zaś zakres tej ochrony powinien być również wyrazem porozumienia wszystkich interesariuszy (państwa, samorządów terytorialnych, organizacji pozarządowych, przedsiębiorców i mieszkańców). Celem stanowienia OPC nie jest bowiem zaprzestanie prowadzenia działalności gospodarczej, a tym samym wstrzymanie lokalnego rozwoju, lecz takie jej ukształtowanie, by można było zachować występującą na danym obszarze bioróżnorodność. Obszary przyrodniczo cenne mogą być stymulatorami rozwoju lokalnego opartego na tzw. koncepcji zakorzenienia przez wykorzystanie ich walorów wypoczynkowych, kulturowych i turystycznych. Zakorzenienie powiązane jest z ideą zrównoważonego

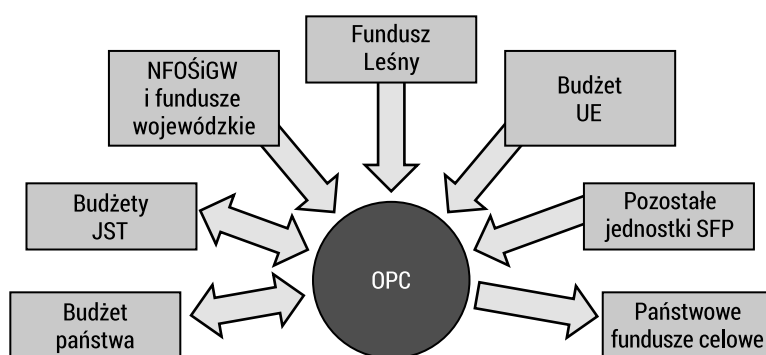
rozwoju, która zdaniem Adamskiego i Gorlacha (2007, s. 142) wskazuje na przyjęcie takiej strategii przeobrażeń, która nie niszczy zlokalizowanych na określonym obszarze zasobów przyrodniczych, gospodarczych i społecznych. Z kolei Jęczmyk i Uglis (2021) szansę na rozwój otoczenia OPC widzą w tzw. geoparkach. Są to obszary, których zadaniem jest aktywizacja ekonomiczna społeczności lokalnych przez rozwój turystyki skierowanej głównie na poznanie przyrody nieożywionej, czyli geoturystyki (Zgłobicki i in. 2015, s. 53).

Natomiast ponadnarodowy wymiar OPC oznacza, że coraz więcej obszarów przyrodniczych ma znaczenie globalne i w związku z tym ich skuteczniejszą ochroną mogą zapewnić porozumienia i programy międzynarodowe. W Unii Europejskiej przykładem takiego programu jest Natura 2000. W Polsce przewidziano 10 specjalnych form ochrony przyrody (Ustawa 2004), które przedstawiono w tabeli 1 wraz z liczbą obszarów chronionych w 2022 roku.

Koncepcja bilansu fiskalnego obszarów przyrodniczo cennych

Relacje między OPC a sektorem finansów publicznych można rozpatrywać w dwóch wymiarach: związków bezpośrednich oraz związków pośrednich.

W pierwszym ujęciu pomiędzy OPC a sektorem finansów publicznych występują trzy rodzaje powiązań fiskalnych. Pierwszy wyraża się w relacji prawno-organizacyjnej, natomiast dwa pozostałe w jedno- lub obustronnych przepływach finansowych, które przybierają postać transferów (np. dotacje, podatki itp.) bądź przepływów ekwiwalentnych (np. opłaty za czynności administracyjne). Oszacowanie przepływów finansowych w wymiarze bezpośrednim można określić bilansem fiskalnym OPC netto. Rysunek 1 przedstawia przepływy finansowe jedno- i obustronne w ramach bilansu fiskalnego OPC netto.

RYSUNEK 1. Przepływy fiskalne pomiędzy OPC w Polsce a sektorem finansów publicznych w ramach bilansu fiskalnego OPC netto

ŹRÓDŁO: opracowano na podstawie: (Ministerstwo Finansów 2015–2021; Rozporządzenie 2016; Ustawa 2004).

Biorąc pod uwagę relację prawno-organizacyjną, to jedynie parki narodowe oraz parki krajobrazowe działają w bardziej zaawansowanych formach organizacyjnych i stanowią wyodrębnione jednostki sektora finansów publicznych w Polsce. Parki narodowe są państwowymi osobami prawnymi, mają więc niezależność prawno-organizacyjną i prowadzą samodzielną gospodarkę finansową. Dyrektor parku powołany przez ministra właściwego ds. środowiska zarządza nim i odpowiada za jego działanie. Parki narodowe powiązane są z budżetem państwa metodą netto, tj. odprowadzają do niego część wypracowanego zysku brutto. Parki krajobrazowe z kolei działają w formie tzw. wojewódzkich jednostek budżetowych. Zarządza nim dyrektor powołany przez zarząd województwa. Parki krajobrazowe nie mają osobowości prawnej i nie prowadzą samodzielnej gospodarki finansowej. Są one powiązane z budżetem województwa tzw. metodą brutto, co oznacza że zarówno dochody, jak i wydatki parku stanowią bezpośrednio dochody i wydatki budżetowe. Pozostałe formy ochrony przyrody nie działają w zorganizowanych formach prawno-organizacyjnych sektora finansów publicznych. Nadzór nad nimi sprawują określone instytucje administracji publicznej szczebla państwowego (minister właściwy ds. środowiska, Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska, wojewoda, regionalny dyrektor ochrony środowiska), regionalnego (marszałek województwa) lub lokalnego (starosta, wójt, burmistrz bądź prezydent miasta), które są jednostkami budżetowymi. Dochody i wydatki tych urzędów planuje się w stosownych budżetach.

Koszty utrzymania i rozwoju OPC pokrywane są z trzech głównych źródeł zewnętrznych: budżetów krajowych (budżetu państwa, budżetów województw i budżetów samorządowych), wybranych państwowych funduszy celowych i innych jednostek sektora finansów publicznych oraz budżetu UE. Wydatki z budżetu państwa na rzecz OPC przyjmują postać dotacji lub bezpośrednich wydatków jednostek budżetowych. Dotacje te otrzymują parki narodowe oraz podmioty, które realizują projekty dofinansowane z funduszy UE. Wydatki z budżetów samorządowych realizowane są przez jednostki budżetowe zajmujące się utrzymaniem OPC, ponadto środki te mogą być przekazywane na realizację projektów środowiskowych.

Istotne znaczenie dla OPC mają Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, wojewódzkie fundusze ochrony środowiska i gospodarki wodnej, Fundusz Leśny oraz budżet UE. Wśród pozostałych jednostek SFP można wyróżnić m.in. agencje wykonawcze i szkoły wyższe. Środki ze wskazanych źródeł przyjmują z reguły postać dotacji do projektów środowiskowych i zadań ustawowych realizowanych przez podmioty zarządzające OPC.

Z obszarów przyrodniczo cennych do państwa i samorządów płyną podatki i opłaty oraz obowiązkowe składki do państwowych funduszy celowych. Do bilansu netto zaliczymy jednak tylko te daniny, które bezpośrednio obciążają podmioty zarządzające OPC lub stanowią dla nich koszty prowadzenia działalności. W rezultacie budżet państwa zasilają głównie dochody z: podatku od towarów i usług (PTU) nakładanego na podmioty zarządzające OPC, które prowadzą na tych obszarach działalność gospodarczą, podatku dochodowego od osób prawnych (PDOP) uiszczanego przez parki narodowe oraz opłat za wstęp do rezerwatów przyrody. Ponadto do budżetu

państwa trafiają dochody z różnego rodzaju opłat za czynności administracji państwowej wykonywane na rzecz podmiotów zarządzających OPC (np. opłata skarbową, opłata sądowa). Na budżet województwa składają się m.in. dochody z opłat za wstęp do parków krajobrazowych, a budżet powiatu zasilają dochody z opłaty rejestracyjnej pojazdów używanych na potrzeby OPC. Natomiast gminy osiągają dochody z wybranych podatków i opłat lokalnych (podatki leśny, od nieruchomości, od środków transportowych, rolny, opłaty za wycinanie krzewów i drzew, za czynności administracji lokalnej itd.).

Obowiązkowe składki na rzecz państwowych funduszy celowych obliczane są od wynagrodzeń pracowników zatrudnionych w parkach narodowych i jednostkach budżetowych zajmujących się utrzymaniem OPC. Składki te zasilają Fundusz Ubezpieczeń Społecznych (FUS), Fundusz Emerytur Pomostowych (FEP), Fundusz Pracy, Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych (FGŚP), Fundusz Solidarnościowy oraz PFRON.

Związki pośrednie między OPC a sektorem finansów publicznych wyrażają się w dodatkowych przepływach fiskalnych (wydatki publiczne, podatki, obowiązkowe składki, opłaty itp.), które wynikają z ustawowych obowiązków podmiotów zarządzających OPC jako płatników danin oraz powstają na skutek oddziaływania obszarów przyrodniczo cennych na otoczenie społeczno-gospodarcze. W pierwszej grupie znajdują się m.in. zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych, wybrane składki na ubezpieczenia społeczne i NFZ, opłaty miejscowa lub uzdrowskowa pobierane i odprowadzane do budżetu gminy przez parki narodowe i krajobrazowe świadczące usługi noclegowe itp. Należy też podkreślić, że gminy otrzymują odszkodowania z budżetu państwa na pokrycie strat z tytułu zwolnienia z podatku od nieruchomości gruntów, budynków i budowli znajdujących się na obszarze parków narodowych i rezerwatów przyrody związanych z ochroną ścisłą, czynną lub krajobrazową (Rozporządzenie 2016).

Druga grupa obejmuje dodatkowe przepływy fiskalne wynikające z prowadzenia działalności gospodarczej i rolniczej na terenach OPC lub w ich otoczeniu. Jeżeli OPC będą np. sprzyjać rozwojowi turystyki, to do funduszy publicznych wpłyną nadprogramowe dochody z podatków, opłat i składek uiszczanych przez przedsiębiorców. Samorządy terytorialne również mogą ponosić większe wydatki na infrastrukturę techniczną i społeczną. Oddziaływanie OPC w rozwój społeczno-gospodarczy otoczenia jest jednak przedmiotem dyskusji. Interesujące badania w tym zakresie, na przykładzie obszarów Natura 2000, zaprezentowali m.in. Bołtromiuk (2011, s. 92 i nast., s. 162 i nast.) oraz Jaros (2015). W opinii mieszkańców gmin takie obszary ze względu na towarzyszące im restrykcje i obostrzenia w działalności stanowią barierę w rozwoju. Autor identyfikuje przy tym pięć grup problemów związanych z obszarami Natura 2000: ogólnorozwojowe, inwestycyjne, informacyjne i organizacyjne, gospodarki rolnej oraz lokalnych przedsiębiorców. Niemniej kluczowe wskaźniki finansowe badanych tzw. gmin naturowych¹ (np. dochody podatkowe *per capita*,

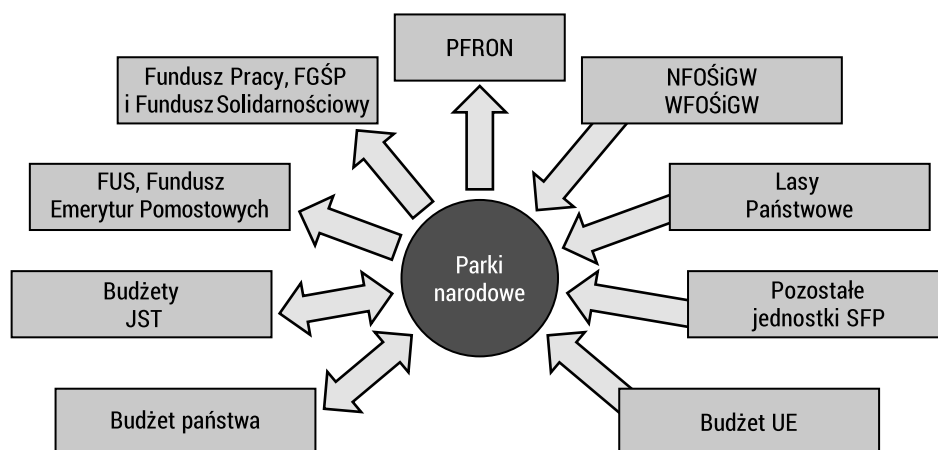
¹ Gminy, w których udział sieci Natura 2000 wynosi powyżej 60% terytorium.

wydatki majątkowe *per capita*, skłonność do inwestycji, udział środków zewnętrznych w wydatkach majątkowych itp.) nie odbiegają w istotnym stopniu od wskaźników dla pozostałych gmin. Wyniki badań Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN nad uwarunkowaniami zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich objętych siecią Natura 2000 w regionie zielonych płuc Polski (północno-wschodnia część Polski) pokazują, że na podstawie dostępnych danych z lat 2002–2006 nie można zaobserwować statystycznie istotnych współzależności między poziomem rozwoju gospodarczego i społecznego a stanem środowiska 341 gmin tego regionu.

Oszacowanie przepływów fiskalnych między OPC a sektorem finansów publicznych w tym drugim wymiarze można określić bilansem fiskalnym OPC brutto.

Przychody parków narodowych w latach 2015–2021

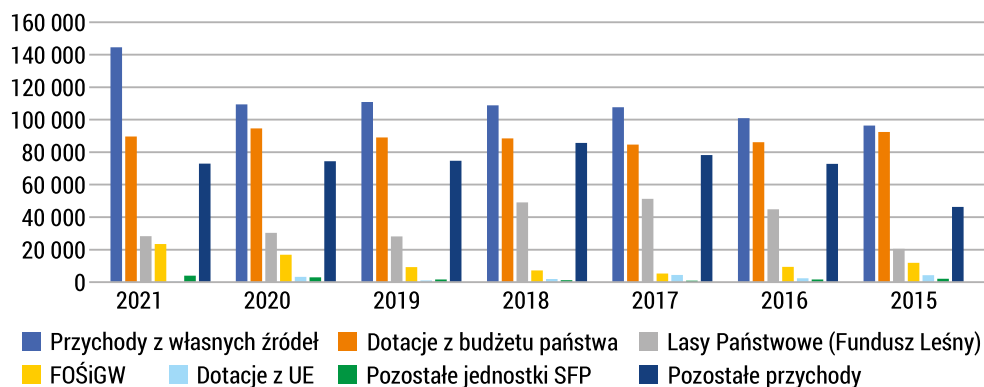
Pomiędzy parkami narodowymi w Polsce a sektorem finansów publicznych występują jedno- i obustronne przepływy fiskalne, które zaprezentowano na rysunku 2. Przepływy obustronne związane są z budżetem państwa oraz mogą występować z budżetami samorządów terytorialnych. Parki narodowe otrzymują z budżetu państwa przede wszystkim dotację celową na działalność statutową. Ponadto mogą dostać środki na dodatkowe działania, np. wypłatę odszkodowań za szkody wyrządzone przez zwierzęta, a także dotacje na realizację własnych projektów dofinansowanych z funduszy UE. Ustawa o ochronie przyrody (art. 8h, ust. 2, pkt 7) dopuszcza również otrzymywanie przez parki dotacji z budżetów jednostek samorządu terytorialnego przeznaczonych na zadania związane z ochroną wartości przyrodniczych lub kulturowych regionu.

RYSUNEK 2. Przepływy fiskalne między parkami narodowymi w Polsce a sektorem finansów publicznych w ramach bilansu fiskalnego parków narodowych netto

ŹRÓDŁO: opracowano na podstawie: (Ministerstwo Finansów 2015–2021; Rozporządzenie 2016; Ustawa 2004).

Przepływy jednostronne występują z pozostałymi podmiotami i funduszami sektora finansów publicznych w Polsce, a także z budżetem UE. Przepływy te stanowią głównie dotacje na realizację różnych projektów z zakresu ochrony przyrody, a także środki należne z tytułu prowadzenia upraw rolnych. Rodzaje i wielkość środków przekazanych parkom narodowym w Polsce w badanym okresie na tle innych przychodów przedstawia wykres 1.

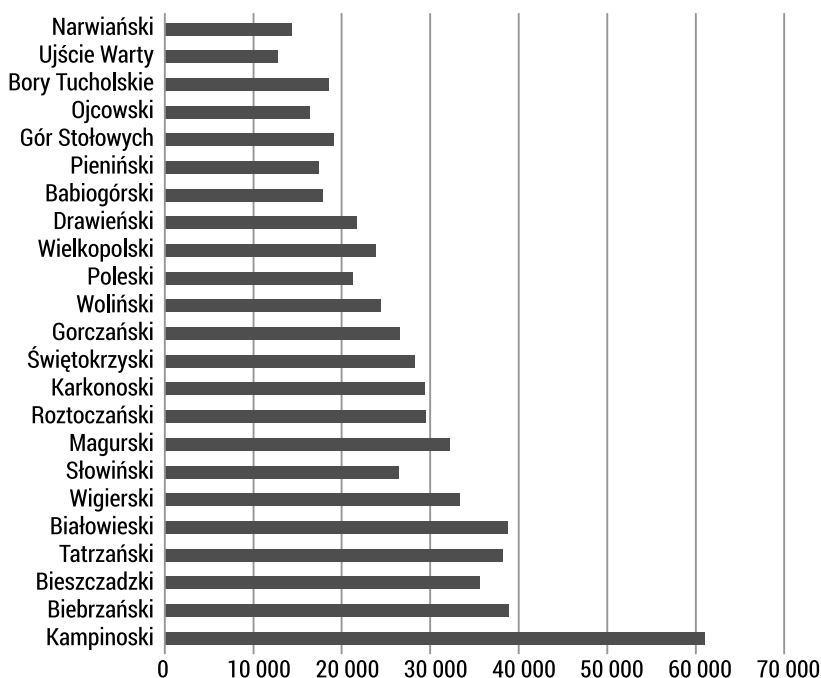
WYKRES 1. Rodzaje i wielkość przychodów parków narodowych w latach 2015–2021 (tys. zł)

ŹRÓDŁO: opracowano na podstawie: (Lasy Państwowe 2015–2021; Ministerstwo Finansów 2015–2021).

Przychody ogółem parków narodowych wzrosły w badanym okresie z 96,4 do prawie 144,6 mln zł. Pochodziły one głównie z tzw. źródeł własnych określonych w ustawie o ochronie przyrody (art. 8h, ust. 1, pkt 4–14), np. opłat za wstęp, przychodów ze sprzedaży produktów (np. drewna, ryb), z tytułu dzierżawy, najmu itd., i stanowiły średnio 34,1% przychodów ogółem. Drugim źródłem przychodów okazały się dotacje z budżetu państwa – były to przede wszystkim dotacje celowe na zadania statutowe parków. Ponadto dotacje były przyznawane na dofinansowanie projektów europejskich oraz na pokrycie kosztów specyficznych zadań (np. na wypłatę odszkodowań wyrządzonych przez zwierzęta). Kwota przyznanych dotacji z budżetu państwa była w badanych latach dość stabilna, średnio stanowiły one 27,7% przychodów ogółem; największe otrzymały parki: Kampinoski, Biebrzański i Białowiecki (wykres 2).

Istotnym źródłem przychodów zewnętrznych okazały się również środki z Funduszu Leśnego, którym zarządza Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe. Przeznaczone one były na prowadzenie zadań w parkach narodowych określonych w art. 58, ust. 3a ustawy o lasach (Ustawa 1991b), tj. wykup przez parki narodowe na rzecz Skarbu Państwa nieruchomości położonych w ich granicach, oraz na terenach znajdujących się w ich użytkowaniu wieczystym (np. badania naukowe, tworzenie infrastruktury niezbędnej do prowadzenia gospodarki leśnej, ochronę przyrody w lasach realizowaną metodami gospodarki leśnej). W latach 2015–2018 Lasy Państwowe podpisały z parkami łącznie 141 umów, a wielkość przekazanych środków wzrosła z 20,5

do 49,1 mln zł. W kolejnych trzech latach podpisano łącznie 68 umów, kwota dotacji zaś zmalała na koniec 2021 roku do 28,3 mln zł. Średnio dotacje z Funduszu Leśnego stanowiły w badanym okresie 11,0% przychodów ogółem.

WYKRES 2. Wysokość dotacji z budżetu państwa przyznanych parkom narodowym w latach 2015–2021 (tys. zł)

ŹRÓDŁO: opracowano na podstawie: (Lasy Państwowe 2015–2021; Ministerstwo Finansów 2015–2021).

Stabilnymi źródłami przychodów zewnętrznych parków narodowych były NFOŚiGW oraz wojewódzkie fundusze ochrony środowiska i gospodarki wodnej. Dotacje z nich miały szczególnie wspierać projekty parków z zakresu ochrony przyrody i krajobrazu, w tym wykup stosownych gruntów, a także przygotowanie planów ochrony (Sprawozdania NFOŚiGW 2015–2021). W badanym okresie wielkość dotacji z tych funduszy wzrosła z 11,9 do 23,5 mln zł i średnio stanowiła 3,6% przychodów ogółem.

Dotacje z budżetu UE pochodziły bezpośrednio z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS), Funduszu Spójności oraz z budżetu programu LIFE. Trzy pierwsze są głównymi źródłami finansowania programów operacyjnych realizowanych w Polsce w ramach polityki spójności UE. Parki narodowe prowadziły projekty z programów operacyjnych: Infrastruktura i Środowisko, Wiedza Edukacja Rozwój, Interreg (program współpracy transgranicznej) oraz w ramach regionalnych programów operacyjnych, którymi zarządzają samorządy wojewódzkie. Natomiast program LIFE jest kluczowym instrumentem

finansowym zarządzanym bezpośrednio przez Komisję Europejską, koncentrującym się wyłącznie na współfinansowaniu projektów z dziedziny ochrony środowiska i klimatu ze szczególnym uwzględnieniem ochrony przyrody w ramach sieci Natura 2000 (Rozporządzenie 2013). W badanym okresie wielkość dotacji z budżetu UE zmalała z 4,3 do 0,3 mln zł i średnio stanowiły one 0,8% przychodów ogółem parków narodowych. Znaczny spadek z wynika z zakończenia okresu programowania 2014–2020.

Wśród pozostałych jednostek sektora finansów publicznych wspierających działania parków narodowych oraz realizujących projekty własne na ich terenach należy wymienić m.in. szkoły wyższe i agencje wykonawcze. Zakres współpracy parków narodowych z tymi instytucjami był bardzo zróżnicowany. Na przykład w 2021 roku Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa przekazała Wigierskiemu Parkowi Narodowemu dopłaty rolnośrodowiskowe, a Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu finansował programy badawcze w Stacji Bazowej Wigry (WPN 2022, s. 92). Wielkość środków przekazana parkom narodowym od tej grupy jednostek SFP wzrosła w badanym okresie z 2,0 do 4,0 mln zł. Przychody te stanowiły średnio 0,6% przychodów parków ogółem.

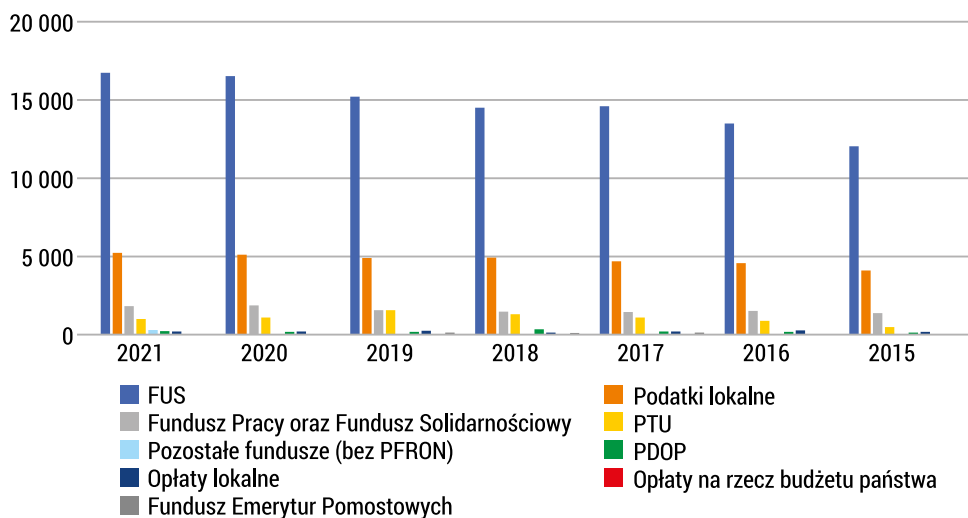
Pozostałe przychody zostały wypracowane przez parki narodowe w ramach działalności ubocznej lub wynikają z zasad rachunkowości. Należą do nich m.in. odsetki, darowizny otrzymane od podmiotów prywatnych, równowartość odpisów amortyzacyjnych od nabywanego majątku trwałego. W badanym okresie wzrosły one z 46,4 do prawie 73,0 mln zł i stanowiły istotną część przychodów parków narodowych ogółem (średnio 22,1%). Jednak zarówno przychody z działalności statutowej parków, jak i pozostałe przychody nie są wliczane do bilansu fiskalnego parków.

Transfery parków narodowych do jednostek sektora finansów publicznych

Parki narodowe, występując w roli podatnika, przekazują obowiązkowe daniny do budżetu państwa i budżetów JST (podatki i opłaty) oraz uiszczają obowiązkowe składki do państwowych funduszy celowych (rysunek 2). Do budżetu państwa odprowadzają podatek od towarów i usług, podatek dochodowy od osób prawnych oraz uiszczają różne opłaty publiczne w zależności od podejmowanych działań (np. opłatę skarbową, sądową itd.). W sytuacji, gdy parki prowadzą działalność gospodarczą i sprzedają towary lub usługi podmiotom zewnętrznym (np. udostępnienie obszaru parku na potrzeby kręcenia filmów, usługi hotelarskie, sprzedaż drewna itp.), naliczany jest PTU, natomiast jako osoby prawne są one podatnikami PDOP i uiszczają podatek od wykazanego zysku brutto z działalności. Do powiatów trafiają opłaty rejestracyjne od środków transportowych wprowadzanych do majątku parków. Gminy zaś osiągną dochody z podatków i opłat lokalnych. Parki z reguły są podatnikami podatków leśnego, rolnego oraz od środków transportowych, ale nie płacą podatku od nieruchomości, zostały bowiem z niego zwolnione grunty objęte ochroną ścisłą, czynną lub krajobrazową oraz budynki i budowle znajdujące się na terenie parków narodowych i ściśle związane z ochroną przyrody (Ustawa 1991a, art. 7). Obowiązek podatkowy powstanie,

jeżeli nieruchomości przeznaczane są na inne cele niż środowiskowe (np. świadczenie usług gastronomicznych, hotelarskich itp.). Ponadto w zależności od rodzaju podejmowanych działań i zawieranych umów parki z reguły są też podatnikami podatku od czynności cywilnoprawnych, uiszczają opłaty za wycinkę drzew i krzewów, a także za różne czynności administracji lokalnej. Warto pokreślić, że od parków narodowych nie pobiera się opłaty za użytkowanie wieczyste (Ustawa 2004, ust. 5, pkt 5m).

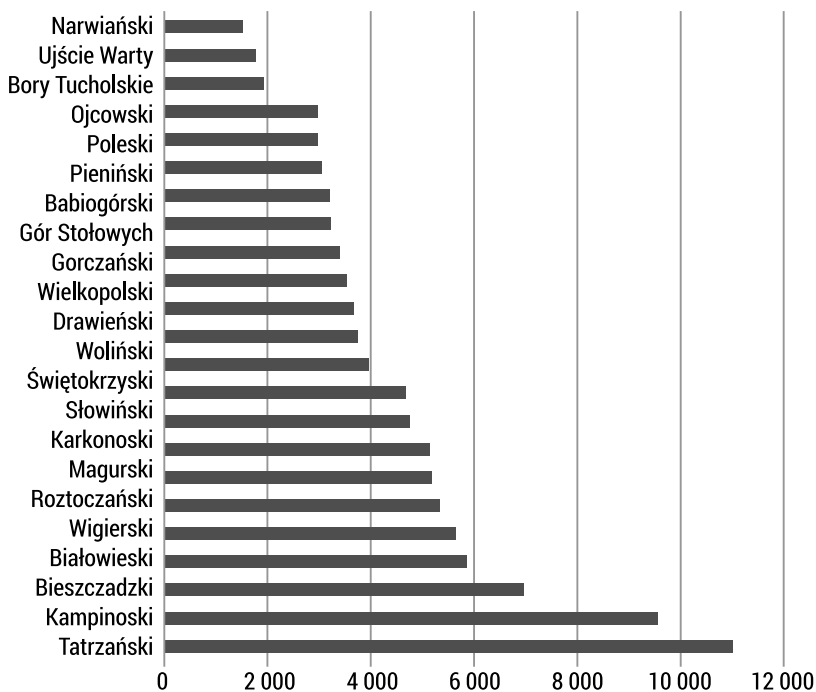
Parki narodowe jako pracodawcy są również płatnikami obowiązkowych składek do państwowych funduszy celowych od wypłacanych pracownikom wynagrodzeń. Do bilansu netto zaliczymy jednak tylko te składki, które stanowią dla parków koszty prowadzenia działalności, tj. FUS składka emerytalna – 9,76% podstawy wymiaru, FUS składka rentowa – 6,5%, FUS składka wypadkowa (stawka jest zmienna, uzależniona od stopnia wypadkowości), Fundusz Pracy – 2,45%, Fundusz Solidarnościowy – 1,45%, FGŚP – 0,10%, FEP – 1,5% oraz składki do PFRON-u. Zgodnie z art. 21 ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Ustawa 1997) składki na PFRON są zobowiązani opłacać pracodawcy, którzy w danym roku zatrudnili co najmniej 25 osób w przeliczeniu na etaty i równocześnie nie osiągają minimum 6-procentowego wskaźnika zatrudnienia osób niepełnosprawnych. Składka na PFRON wyliczana jest jako iloczyn 40,65% przeciętnego wynagrodzenia (ogłoszonego na moment dokonywania kalkulacji – wartość ta ulega zmianie co kwartał) i liczby pracowników odpowiadającej różnicy pomiędzy zatrudnieniem zapewniającym osiągnięcie wskaźnika zatrudnienia osób niepełnosprawnych w wysokości 6% a rzeczywistym zatrudnieniem osób niepełnosprawnych. Wykres 3 przedstawia rodzaje i wielkość uiszczonych podatków, opłat i składek przez parki narodowe ogółem w latach 2015–2021.

WYKRES 3. Rodzaje i wielkość danin publicznych i składek uiszczonych przez parki narodowe w latach 2015–2021 (tys. zł)

ŹRÓDŁO: opracowano na podstawie: (Ministerstwo Finansów 2015–2021; Ustawa 2004).

W badanym okresie wielkość uiszczonych danin i składek do funduszy publicznych ogółem wzrosła z 18,3 do 25,5 mln zł. Największy udział w tych wydatkach stanowiły składki do FUS-u, do Funduszu Pracy i Funduszu Solidarnościowego oraz podatki lokalne. Wysokość odprowadzanych składek do FUS-u wzrosła z 12,0 do 16,7 mln zł, a jej średni udział w badanych wydatkach wyniósł 64,9%. W analizowanym okresie największymi płatnikami omawianych składek okazały się parki: Tatrzański, Kampinoski i Białowieski (wykres 4).

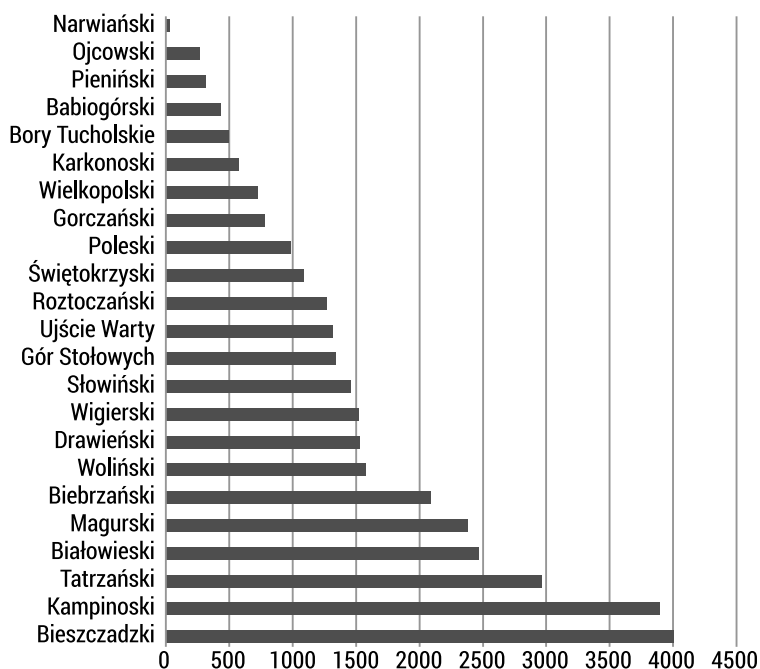
WYKRES 4. Wielkość składek do FUS-u odprowadzonych przez parki narodowe w latach 2015–2021 (tys. zł)

ŹRÓDŁO: opracowano na podstawie: (Ministerstwo Finansów 2015–2021; Ustawa 2004).

Drugim istotnym kosztem funkcjonowania parków narodowych okazały się podatki lokalne. Ich kwota wzrosła w badanym okresie z 4,0 do 5,2 mln zł, a jej średni udział w badanych wydatkach ogółem wyniósł 21,2%. Wysokość uiszczanych podatków lokalnych wzrastała wraz z powierzchnią i stopniem zalesienia parków. Wysokość odprowadzonych podatków lokalnych przez parki w analizowanym okresie przedstawia wykres 5.

Wysokość składek do Funduszu Pracy i Funduszu Solidarnościowego wzrosła w latach 2015–2021 z niecałych 1,4 do ponad 1,8 mln zł. Ich średni udział w badanych wydatkach ogółem wyniósł prawie 7,0%. Kwota odprowadzonego podatku od towarów i usług stanowiła średnio 4,6% analizowanych wydatków ogółem. W latach 2015–2019 odnotowano wyraźny wzrost wielkości PTU (z 0,4 do ponad 1,5 mln zł),

po czym w kolejnych dwóch latach kwota ta zmalała do 0,9 mln zł. W badanym okresie tylko sześć parków odprowadziło do budżetu państwa PTU: Babiogórski, Góry Stołowe, Magurski, Pieniński, Tatrzański i Wielkopolski.

WYKRES 5. Wielkość podatków lokalnych odprowadzonych przez parki narodowe w latach 2015–2021 (tys. zł)

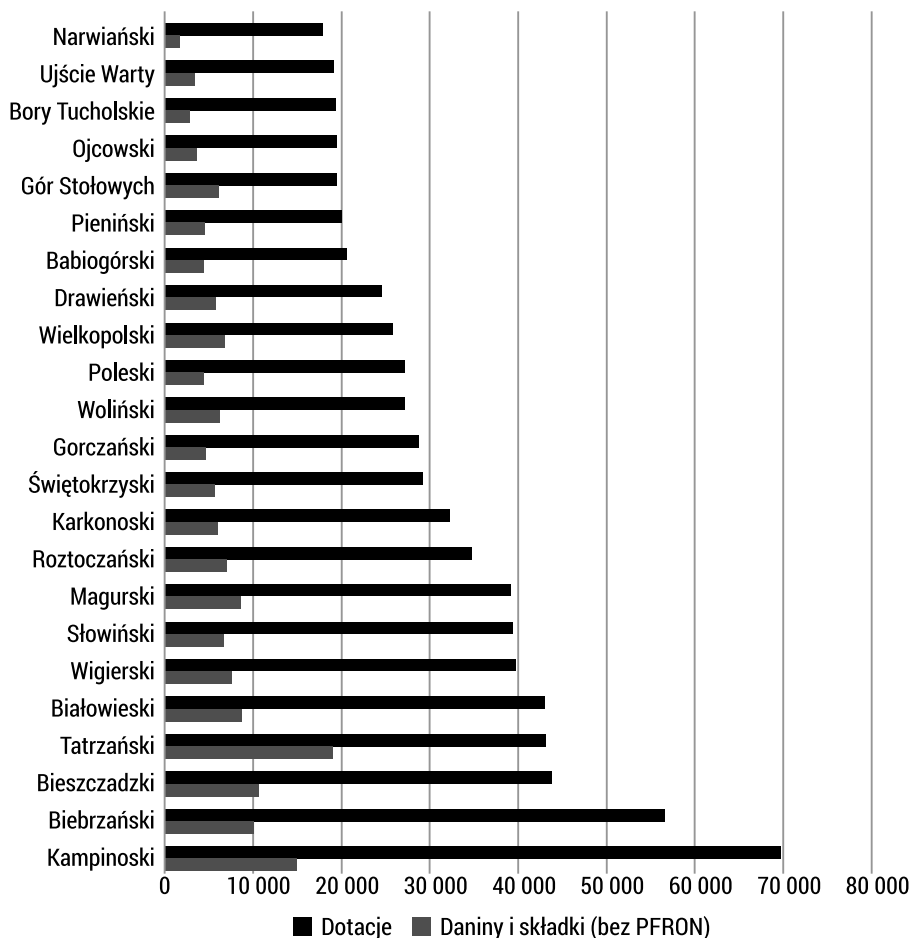
ŹRÓDŁO: opracowano na podstawie: (Ministerstwo Finansów 2015–2021; Ustawa 2004).

Udział pozostałych rodzajów kosztów i wydatków nie przekroczył w analizowanym okresie 1,0% badanych wydatków ogółem. Niemniej warto wskazać, że wpłaty z tytułu PDOP oraz opłat lokalnych kształtowały się na podobnym poziomie. Większość parków wykazała też zysk brutto z działalności i uiszcza PDOP (tylko trzy nie odprowadziły w badanym okresie tego podatku). Największy zysk brutto osiągnęły parki najatrakcyjniejsze turystycznie, których przychody ze źródeł własnych, w tym głównie z opłat za wstęp do parku, były najwyższe. Stanowiły je w badanym okresie parki: Biebrzański, Drawieński, Gór Stołowych, Tatrzański, Kampinoski i Wigierski.

Bilans fiskalny parków narodowych

Transfery fiskalne ogółem do parków narodowych okazały się w badanym okresie znacznie wyższe od uiszczonych przez parki obowiązkowych danin i składek do funduszy publicznych. Te pierwsze wynosiły 740,5 mln zł, drugie zaś 160,3 mln zł, więc bilans fiskalny netto parków ogółem w analizowanym okresie wyniósł –580,2 mln zł.

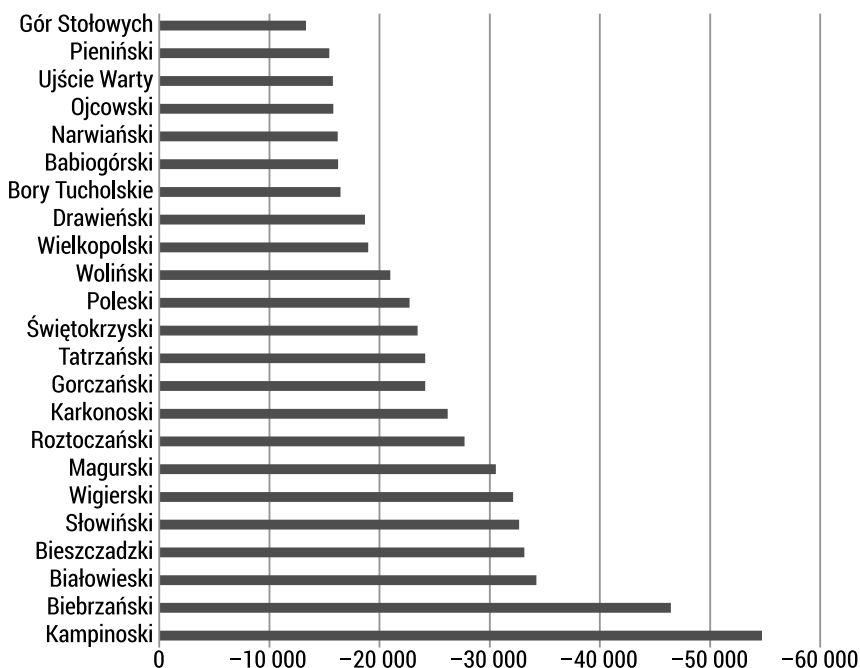
Wpłaty parków do funduszy publicznych stanowiły jednocześnie 21,6% otrzymanych środków. Wszystkie parki narodowe odnotowały przy tym większe dotacje od uiszczonych danin i składek (wykres 6).

WYKRES 6. Dotacje, daniny i składki parków narodowych w Polsce w latach 2015–2021 (tys. zł)

ŹRÓDŁO: opracowano na podstawie: (Ministerstwo Finansów 2015–2021; Ustawa 2004).

W przekroju poszczególnych parków bilans fiskalny był zróżnicowany i wahał się od –13,3 do –54,7 mln zł (wykres 7). Korzystniej pod względem fiskalnym wypadały parki o relatywnie mniejszej powierzchni ogółem, z mniejszą powierzchnią lasów i mniejszym zatrudnieniem, np. Gór Stołowych, Pieniński, Ujście Warty i Ojcowski. Natomiast gorszy bilans odnotowały parki o relatywnie większej powierzchni ogółem, z większą powierzchnią lasów oraz większym zatrudnieniem, jak np. Kampinoski, Biebrzański, Tatrzański. W tej ostatniej grupie znalazł się również Białowiecki Park Narodowy, który nie należy do największych parków, jednak okazał się jednym z głównych beneficjentów dotacji.

WYKRES 7. Bilans fiskalny netto parków narodowych w latach 2015–2021 (tys. zł)

ŹRÓDŁO: opracowano na podstawie: (Ministerstwo Finansów 2015–2021; Ustawa 2004).

Podsumowanie

W artykule przedstawiono związki fiskalne OPC z sektorem finansów publicznych oraz podjęto próbę oszacowania tzw. bilansu fiskalnego netto parków narodowych. Relacje te występują zarówno w teorii, jak i praktyce finansów publicznych. Obszary przyrodniczo cenne stanowią dobro społeczne (wspólne), które charakteryzuje się konkurencyjnością i ogólną dostępnością, mają też istotne znaczenie dla ochrony środowiska naturalnego. Państwo powinno więc z jednej strony w szczególny sposób chronić takie obszary przed negatywnym oddziaływaniem człowieka, z drugiej zaś umiejętnie wykorzystać ich walory w rozwoju zrównoważonym uwzględniającym potrzeby społeczne i gospodarcze otoczenia. Postępowanie wobec OPC polega przede wszystkim na uregulowaniu prawnego-organizacyjnego formy ochrony oraz ustaleniu sposobu finansowania.

W Polsce OPC podlegają ochronie ze strony państwa, władz samorządowych, a także Unii Europejskiej i stanowią część sektora finansów publicznych. Z punktu widzenia organizacyjno-prawnego przybierają one postać państwowych osób prawnych (parki narodowe), regionalnych jednostek budżetowych (parki krajobrazowe) lub pozostają obszarami bądź obiektami pod zarządem określonych organów administracji państwowej albo samorządowej (pozostałe formy ochrony).

W artykule zaproponowano koncepcje bilansów fiskalnych netto i brutto OPC. Pierwsza odnosi się do bezpośrednich przepływów fiskalnych między OPC a sektorem finansów publicznych, a druga powiększa bilans netto o pośrednie przepływy uwzględniające dodatkowe efekty wywołane oddziaływaniem OPC na otoczenie. W artykule podjęto próbę oszacowania bilansu fiskalnego netto parków narodowych w latach 2015–2021. W jego ramach porównano dotacje otrzymane z różnych funduszy publicznych z uiszczonymi przez parki obowiązkowymi daninami publicznymi i składkami. Wszystkie parki odnotowały w badanym okresie ujemny bilans fiskalny netto, tj. dotacje okazały się znacznie wyższe od wypracowanych dochodów publicznych. Korzystniejszą sytuację fiskalną miały parki o relatywnie mniejszej powierzchni ogółem i mniejszym zalesieniu. O wielkości bilansu zdecydowała przede wszystkim wysokość dotacji z budżetu państwa, która w dużej mierze zależała od wskazanych czynników. W analizowanym okresie dotacje te stanowiły 30,8% przychodów ogółem parków narodowych. Największy udział w odprowadzonych daninach miały składki do FUS-u (prawie 65,0% wpłat ogółem), które są pochodną wielkości zatrudnienia i wynagrodzeń, a te charakteryzowały się znacznie mniejszym zróżnicowaniem niż otrzymane dotacje. Warto również podkreślić, że drugim kosztem fiskalnym działania parków były podatki lokalne, jednostki te natomiast nie były istotnymi podatkami PTU i PDOP.

Ujemny bilans fiskalny netto pokazuje, że pomimo wyposażenia w osobowość prawną i samodzielność finansową parki narodowe są dla państwa wyraźnym obciążeniem fiskalnym. Bez dotacji celowej z budżetu państwa nie są one w stanie osiągać wystarczających przychodów ze źródeł własnych oraz innych funduszy publicznych na pokrycie kosztów funkcjonowania. W obecnych warunkach prawno-organizacyjnych, jeżeli państwo chce poprawić bilans fiskalny netto parków, to rozwiązaniem wydaje się pogłębiona ekologizacja ogólnych przychodów parków polegająca na zastępowaniu dotacji przychodami własnymi, głównie ze wzrostu opłat za korzystanie z parku. Dane statystyczne (GUS 2016, 2022) pokazują, że parki stają się coraz popularniejsze wśród turystów (np. w latach 2015–2021 liczba turystów odwiedzających parki narodowe wzrosła z 12,3 do prawie 16,1 mln), w rezultacie rosną koszty ich utrzymania i usuwania negatywnych skutków spowodowanych przez turystów, np. z powodu zaśmiecania (por. Sikora i Wartecka-Ważyńska 2021). Wyższe opłaty mogą być zatem z jednej strony instrumentem internalizacji kosztów środowiskowych, ponadto zwiększają świadomość ekologiczną turystów i poprawiają transparentność systemu finansowania parków. Z drugiej strony wysokość opłat nie może wykluczyć parków narodowych z grupy dóbr społecznych. Zakres jakościowy i ilościowy takich opłat powinien być przedmiotem szerszej analizy i debaty.

Bibliografia

1. Adamski, T., Górlach, K. (2007), *Koncepcja rozwoju neoendogennego, czyli renesans znaczenia wiedzy lokalnej*, w: *Socjologia jako służba społeczna: pamięci Władysława Kwaśniewicza*, red. K. Górlach, M. Niezgodą, Z. Seręga, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 137–150.
2. Bółtromiuk, A. (2011), *Gospodarze i społeczne aspekty funkcjonowania sieci Natura 2000 w parkach narodowych*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, Białystok.
3. Bółtromiuk, A. (2012), *Natura 2000 – możliwości i dylematy rozwoju obszarów wiejskich objętych europejską siecią ekologiczną*, „Problemy Ekorozwoju”, 7, s. 117–128.
4. Dudley, N. (2013), *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*, IUCN, Gland.
5. GDOŚ (b.d.), *Wyszukiwanie form ochrony przyrody*, www.crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/index.jsf (dostęp 28.01.2023).
6. GUS (2016), *Ochrona środowiska. Analizy statystyczne*, GUS, Warszawa.
7. GUS (2022), *Ochrona środowiska. Analizy statystyczne*, GUS, Warszawa.
8. Jalinik, M. (2002), *Zarządzanie gospodarstwem ekoagroturystycznym na obszarach przyrodniczo cennych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej. Ekonomia i Zarządzanie”, 14.
9. Jaros, H. (2015), *The public and economic aspects of the functioning of protected areas within a commune*, „Miscellanea Geographica – Regional Studies on Development”, 19(1), s. 24–28.
10. Jęczmyk, A., Uglis, J. (2021), *Geoparki jako obiekty turystyczne na terenach przyrodniczo cennych*, w: *Wybrane aspekty działalności pozaprodukcyjnej na obszarach przyrodniczo cennych*, red. S. Łuniewski, M. Jalinik, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok, s. 72–83.
11. Lasy Państwowe (2015–2021), *Sprawozdania finansowo-gospodarcze Lasów Państwowych za lata 2015–2021*, <https://www.lasy.gov.pl/pl/informacje/publikacje/informacje-statystyczne-i-raporty/sprawozdanie-finansowo-gospodarcze-pgl-lp> (dostęp 6.12.2023).
12. Lipińska, I. (2013), *Rozwój obszarów przyrodniczo cennych – aspekty społeczne, ekonomiczne i prawne*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu”, 15(1), s. 121–126.
13. Łuszczczyk, M. (2011), *Kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów przyrodniczo cennych*, w: *Zrównoważony rozwój obszarów przyrodniczo cennych*, t. 1, red. T. Poskrobko, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, Białystok, s. 260–276.
14. Ministerstwo Finansów (2015–2021), *Sprawozdania z wykonania budżetu państwa za lata 2015–2021*, <https://www.gov.pl/web/finanse/sprawozdania-roczne> (dostęp 6.12.2023).
15. Owsiak, S. (2017), *Finanse publiczne. Współczesne ujęcie*, PWN, Warszawa.
16. Rozporządzenie (2013), *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1293/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. w sprawie ustanowienia programu działań na rzecz środowiska i klimatu (LIFE) i uchylające rozporządzenie (WE) nr 614/2007*.
17. Rozporządzenie (2016), *Rozporządzenie Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 9 grudnia 2016 r. w sprawie zwrotu utraconych przez gminy dochodów z tytułu zwolnienia z podatku od nieruchomości w parkach narodowych, rezerwatach przyrody oraz przedsiębiorców o statusie centrum badawczo-rozwojowego*, Dz. U. 2016, poz. 2083.
18. Ryszkowski, L. (1985), *Ekologiczne prawidłowości funkcjonowania ekosystemów na obszarach przyrodniczo cennych*, w: *Ekologiczne, medyczne i socjologiczne przesłanki kształtowania obszarów przyrodniczo cennych*, red. tegoż, Warszawa–Poznań 1985, s. 61–73.
19. Sikora, J., Wartecka-Ważyńska, A. (2021), *Turystyczne aspekty zaśmiecania lasów w Polsce*, w: *Wybrane aspekty działalności pozaprodukcyjnej na obszarach przyrodniczo cennych*, red. S. Łuniewski, M. Jalinik, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok, s. 106–115.

20. Sprawozdania NFGWiOŚ (2015–2021), Sprawozdania z działalności Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w latach 2015–2021, NFOŚiGW, Warszawa, <https://www.gov.pl/web/nfosigw/sprawozdania-z-dzialalnosci> (dostęp 6.12.2023).
21. Stiglitz, J.E. (2004), *Ekonomia sektora publicznego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
22. Szczepanowski, A.E. (2020), *Funkcje przyrody, obszarów przyrodniczo cennych i ich inspiracje dla turystyki oraz wynalazków i innowacji wspieranych bioniką*, w: *Obszary przyrodniczo cenne w rozwoju turystyki*, red. M. Jalinik, S. Bakier, Politechnika Białostocka, Białystok, s. 135–148.
23. Ustawa (1991a), Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych, Dz. U. 2022, poz. 1452.
24. Ustawa (1991b), Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach, tj. Dz. U. 2022, poz. 672 ze zm.
25. Ustawa (1997), Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, tj. Dz. U. z 2023 r. poz. 100 ze zm.
26. Ustawa (2004), Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz. U. t.j. 2009 r., nr 151 poz. 1220 ze zm.
27. WPN (2022), *Analiza działalności Wigierskiego Parku Narodowego w 2021 roku*, Wigierski Park Narodowy, Krzywe.
28. Zgłobicki, W.J., Warowna, J., Baran-Zgłobicka, B., Gajek, G., Jezierski, W. (2015), *Turystyka kulturowa a geoturystyka. Walory turystyczne geostanowisk kulturowych w Polsce*, „Turystyka Kulturowa”, 6, s. 51–67.
29. Zielińska, A. (2007), *Etyka środowiskowa a zrównoważone gospodarowanie na obszarach przyrodniczo cennych*, w: *Działania ekonomiczne podmiotów rynkowych*, red. D. Kopycińska, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, s. 159–166.

10. O potrzebie deglomeracji funkcji turystycznej w Polsce i znaczeniu tego dla rozwoju regionalnego i lokalnego (ze szczególnym uwzględnieniem województwa podlaskiego)

On the need for deglomeration of the tourism function in Poland and its importance for regional and local development (with particular reference to Podlaskie Voivodeship)

Przemysław Śleszyński

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN

Streszczenie: W artykule przedstawiono argumenty za deglomeracją funkcji turystycznej w Polsce oraz wskazano możliwe sposoby analiz w tym zakresie. Udowodniono koncentrację tej funkcji i silne przeciążenie ruchem turystycznym w kilku regionach (Pobrzeże Bałtyckie, Karkonosze, Beskid Żywiecki, Tatry, Pieniny, Bieszczady, niektóre części pojezierzy). W województwie podlaskim również można zaobserwować koncentrację bazy noclegowej i ruchu turystycznego w kilku powiatach (poza Białymstokiem – augustowski i suwalski). Zaproponowano metodykę wyznaczania obszarów na podstawie zasobów i walorów turystycznych. W rezultacie wskazano około 30 mezoregionów mających wysoki potencjał krajobrazowy (walorów estetycznych), w których warto wzmacniać funkcje turystyczne w celu odciążenia innych miejsc destynacji turystycznej. Deglomeracja funkcji turystycznej może też być istotna w ożywianiu tzw. miast średnich tracących znaczenie społeczno-gospodarcze. W województwie podlaskim są to zwłaszcza Grajewo, Kolno i Sejny, a także pobliskie Gołdap, Olecko i Pisz. Gdyby przyjęto jeszcze inne kryteria walorów i zasobów turystycznych, do tego grona mogłyby dołączyć Hajnówka i Siemiatycze.

Słowa kluczowe: koncentracja funkcji turystycznej, antropopresja, deglomeracja, równoważenie rozwoju, ocena estetyczna krajobrazu

JEL: Z32, R58, Q56

Abstract: The article presents arguments for the deglomeration of the tourist function in Poland and indicates possible ways of analysis in this regard. The concentration of this function and strong overload of tourist traffic in several regions (Baltic Coast, Karkonosze Mts., Sącz Beskid Mts., Tatra Mts., Pieniny, Bieszczady Mts., some parts of lake lands) is evidenced. Similarly, in Podlaskie Voivodeship,

a concentration of accommodation and tourist traffic was observed in several counties. A methodology for designating areas based on tourism resources and values was proposed. As a result, about 30 mesoregions with high landscape potential (aesthetic values) were identified, where it is advisable to strengthen the tourist function in order to relieve other tourist destinations. Deglomeration of the tourist function may also be important in revitalizing the so-called medium-sized cities that are losing their socio-economic functions. In Podlaskie Voivodeship, this is especially the case of Grajewo, Kolno and Sejny, as well as nearby Gołdap, Olecko and Pisz (Warmińsko-Mazurskie Voivodeship). Based on other criteria of tourist assets and resources, it could also be Hajnówka and Siemiatycze.

Key words: concentration of tourism function, overtourism, anthropopressure, undertourism, deglomeration, balancing and sustainability development, landscape aesthetic evaluation

Wstęp

Rozwój regionalny i lokalny cechuje duże zróżnicowanie w czasie i przestrzeni, co wynika z istoty tych procesów, które z założenia nie są jednostajne i jednolite terytorialnie. Jest to rezultatem m.in. nierównomiernych nakładów inwestycyjnych, zasobów kapitałowych czy występowania różnego rodzaju lokalnych zasobów. Szczególnie ważne jest to w turystyce. W efekcie rozwój tej funkcji jest mocno spolaryzowany. Z jednej strony mamy miejsca silnie przeciążone turystycznie, z drugiej – niedowartościowane. Na tym tle głównym celem artykułu jest wykazanie, że w przypadku funkcji turystycznej w Polsce potrzebna jest jej deglomeracja. W koncepcjach rozwoju regionalnego jest ona rozumiana jako odwrotność aglomeracji, czyli skupiania różnorodnych funkcji (Werker i Athreye 2004). Polega ona na świadomych decyzjach dotyczących lokalizacji różnego rodzaju działalności. Klasycznie wyróżnia się deglomerację bierną (ograniczanie procesów koncentracji, przez np. blokady inwestycyjne) i czynną (lokalizacja nowych lub nawet przenoszenie np. zakładów pracy).

Deglomeracja była prowadzona w wielu krajach (Wettmann i Nicol 1981), a najbardziej spektakularne przykłady dotyczą zrealizowanych planów przenoszenia stolic (Brazylia) oraz koncepcji budowy nowych centrów ludnościowo-gospodarczych (plany budowy nowych, wielkich miast w Azji i Afryce o wartości setek miliardów dolarów). W Polsce deglomerację próbowano zastosować w latach 60. i 70. dla ograniczenia hipertrofii Warszawy (Ciechocińska 1973). Idea ta odżyła także w ostatnich latach w celu pobudzenia średnich miast (Śleszyński 2018; Wałachowski 2019).

W turystyce od dawna podnosi się problem nadmiernego przeciążenia atrakcyjnych stref turystycznych. Na zjawisko to w badaniach turystyki w ostatniej dekadzie ukuto nawet specjalny termin – *overtourism* (Capocchi i in. 2019). Co ciekawe, nie jest to wyłącznie problem środowiskowy związany z rosnącą antropopresją i zagrożeniem dla wielu obiektów środowiska przyrodniczego czy kulturowego, lecz także problem ekonomiczny. Wraz z hipertrofią, czyli nadmiernym rozrostem funkcji turystycznej, pojawia się zjawisko turystycznego cienia nadmiernej aglomeracji (Papatheodorou 2004). Polega na tym, że dośrodkowe siły aglomeracji (koncentracji)

generują samonapędzający się wzrost o charakterze dodatniego sprzężenia zwrotnego, co powoduje spiralę wzrostu cen dóbr (np. nieruchomości) i usług. W efekcie koszty pobytu dla turystów rosną, stanowiąc coraz poważniejszą barierę ekonomiczną. Dotychczas popularne egalitarne ośrodki turystyczne przeistaczają się w ekskluzywne kurorty dostępne tylko dla bogatszych warstw społecznych.

Na problem nadmiernej antropopresji turystycznej i wiążących się z tym różnorodnych konfliktów przestrzennych od dawna i systematycznie zwracano uwagę również w Polsce (Olaczek 1979; Kosiński 1980; Stasiak 1997; Myga-Piątek i Jankowski 2009; Kowalczyk-Anioł i Włodarczyk 2017; Kruczek 2018). Proponuje się zatem działania na rzecz dekoncentracji ruchu turystycznego. Przy tym sformułowanie „deglomeracja turystyczna” jest stosowane bardzo rzadko (Kozłowska 1999). Niestety postulaty tego typu nie są realizowane z uwagi na zapaść planowania regionalnego w Polsce po 1989 roku, w tym brak efektywnych narzędzi planistycznych kontrolowania urbanizacji turystycznej oraz generalnie dominację wolnego rynku („niewidzialnej ręki rynku”) nad potrzebą racjonalnego kształtowania przestrzeni i środowiska życia człowieka.

Na tym tle wskazany cel główny dotyczący potrzeby deglomeracji funkcji turystycznej w Polsce można podzielić na cele szczegółowe:

- wykazanie stopnia koncentracji funkcji turystycznej i jej zmian w czasie za pomocą syntetycznego wskaźnika;
- wskazanie obszarów (jednostek terytorialnych i przyrodniczych), na których ta koncentracja ma miejsce;
- zaproponowanie metod identyfikacji obszarów, na których można przeprowadzić deglomerację czynną (w sensie powstawania nowych inwestycji w bazę turystyczną);
- identyfikacja powyższych obszarów jako miejsc zwiększenia funkcji turystycznej.

Źródła danych i metody badawcze

W badaniach koncentracji funkcji turystycznej wykorzystano jedyne dostępne dane w długich szeregach czasowych, dotyczące obiektów turystycznych, liczby miejsc noclegowych w lipcu (jest to więcej niż liczba obiektów całorocznych) i udzielonych noclegów. Z tego najmniej wiarygodne są dane o liczbie udzielonych noclegów ze względu na fakt, że znaczna ich część rezerwowana jest przez systemy informatyczne typu Booking.com, nocowanie.pl i inne (są to głównie mieszkania, ale także gospodarstwa agroturystyczne), które w niewielkim stopniu są identyfikowane w statystyce publicznej¹.

Ze względu na dostępność danych w długich szeregach czasu analizowano je według powiatów. Z analizy wyłączono miasta na prawach powiatu, chcąc w ten sposób w jak największym stopniu pominąć turystykę biznesową koncentrującą się

¹ W Warszawie wg GUS było zarejestrowanych 13 tzw. pokoi gościnnych z 371 miejscami noclegowymi (chodzi tu nie o pojedyncze pokoje, ale grupy pokoi i mieszkań, należące np. do jednego podmiotu), podczas gdy serwis Booking.com zwraca około tysiąca obiektów tego typu, w tym część z nich to sieci mieszkań.

w największych miastach, w tym zwłaszcza w tzw. wielkiej piątce: Warszawie, Krakowie, Poznaniu Trójmieście i Wrocławiu. W roku 2019 zarejestrowano w nich aż 21,9% noclegów w Polsce. W analizach w bardziej szczegółowym stopniu koncentrowano się na województwie podlaskim.

Do określenia stopnia koncentracji użyto wskaźnika Herfindahla–Hirschmana (indeks HHI), który wywodzi się z badań ekonomicznych. Na gruncie „przestrzennym” jako jeden ze wskaźników ładu przestrzenno-osadniczego wskazano wskaźnik lokalnej koncentracji osadniczej (Śleszyński 2013). Wzór ogólny i szczegółowy przedstawia się następująco:

$$L_k = \sum_{i=1}^n s_i^2 \times 1000$$

wzór szczegółowy:

$$L_k = s_1^2 + s_2^2 + s_3^2 + \dots + s_n^2 \times 1000$$

n – liczba elementów (314 powiatów Polski, 14 powiatów w województwie podlaskim),
 s – udział procentowy danego obiektu (powiatu) w wartości całego zjawiska ogółem.

Wskaźnik przyjmuje wartości od 0 do 1 (dla lepszej czytelności przemnożono go przez 1000). Im wyższy wskaźnik, tym wyższa koncentracja i odpowiednio – im wskaźnik niższy, tym większe zrównoważenie alokacji jakiegoś wskaźnika, w tym przypadku reprezentującego rozwój funkcji turystycznej. Wskaźnik jest bardzo wrażliwy na liczbę analizowanych elementów, dlatego przy jego interpretacji w dużych zbiorach obiektów ważne jest dostrzeganie kierunku zachodzących zmian, nawet przy niewielu różniących się wartościach.

Zasoby i walory turystyczne

Można je różnie rozpatrywać, używając do tego bardzo rozmaitych wskaźników, także w zależności od sposobów spędzania czasu wolnego – począwszy od turystyki pobytowej i krajoznawczej, a na specjalistycznej skończywszy (Warszyńska i Jackowski 1978). Bardzo ważne są również kwestie popytu oraz dostosowania oferty do tych kategorii ludności i grup społecznych, które mogą być zainteresowane aktywnością turystyczną, tj. sformułowania produktu turystycznego (Kaczmarek i in. 2005). Próbę syntetycznego ujęcia tego zagadnienia podjęto przy okazji badania potencjałów endogenicznych w Polsce w celu ożywienia tzw. obszarów problemowych (Śleszyński i in. 2020). W przypadku potencjału turystycznego zaproponowano analizę przyrodniczą (na którą składał się ważony wskaźnik potencjału obszarów chronionych i atrakcyjności wizualnej krajobrazu, czyli jego wartości estetycznych), kulturową oraz infrastrukturalną. W niniejszym opracowaniu do identyfikacji obszarów o wysokich walorach i zasobach, ale słabo wykorzystanych turystycznie wykorzystano też ocenę atrakcyjności estetycznej krajobrazu.

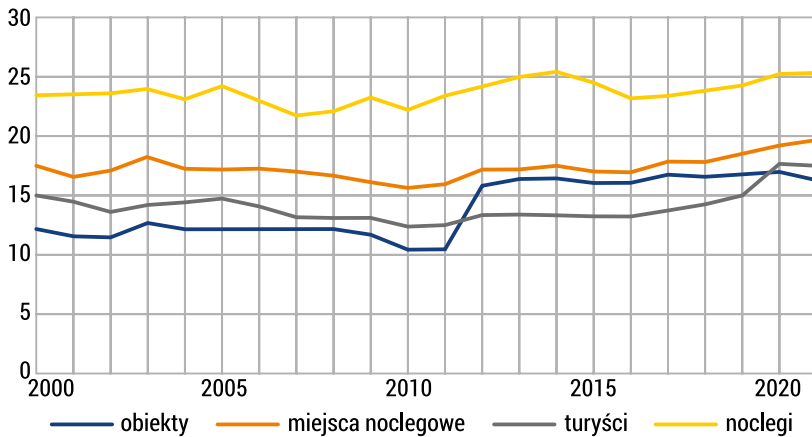
Delimitacja obszarów niedowartościowanych

W analizie posłużono się taką samą metodyką jak w opracowaniu Kistowskiego i Śleszyńskiego (2010) – dla wszystkich mezoregionów w Polsce obliczono wskaźniki zagospodarowania turystycznego (baza noclegowa, tj. liczba miejsc noclegowych), a następnie zestawiono je z wynikami atrakcyjności turystycznej. W prezentowanym tekście wykorzystano jedynie wskaźnik atrakcyjności wizualnej krajobrazu mezoregionów Polski (Śleszyński 2007) przeliczony do nowej regionalizacji fizyczno-geograficznej (Solon i in. 2018). Oczywiście pełniejsza analiza jest nie tylko możliwa, lecz także wskazana. Jest jednak czasochłonna, dlatego opracowanie ma charakter bardziej poglądowy, przybliżający metodykę badawczą.

Koncentracja funkcji turystycznej w latach 2000–2021

Polska turystyka rozwija się podobnie jak w innych krajach, występują sezonowość, wrażliwość na kryzysy ekonomiczne, powiązanie z walorami turystycznymi. Na tle pozostałych krajów europejskich Polska jest uważana za państwo o dość przeciętnych walorach i zasobach do rozwoju różnych rodzajów turystyki, m.in. z uwagi na klimat. Biorąc pod uwagę wielkość naszego kraju, bardzo mało jest wielkich inwestycji przyciągających turystów (np. rozrywkowych). Wciąż kuleje infrastruktura, w tym niezadowalająca jest dostępność komunikacyjna kluczowych obszarów turystycznych mimo spektakularnego rozwoju autostrad i dróg ekspresowych. Pomimo tego „oficjalna” liczba turystów jest bardzo wysoka, a po roku 2004 wzrosła liczba turystów z zagranicy (wzrost liczby udzielonych noclegów z około 10 do 18 mln w 2019 roku). Wynikało to m.in. z uwarunkowań ekonomicznych i konkurencyjnych cen dla turystów z szeroko rozumianego Zachodu. Podobnie jak na świecie, również w Polsce dynamiczny rozwój tego sektora przerwała w latach 2020–2021 pandemia COVID-19, dodatkowo zaś u nas nałożyła się na to agresja Rosji na Ukrainę na początku roku 2022, co wśród potencjalnych turystów spowodowało większe obawy o bezpieczeństwo.

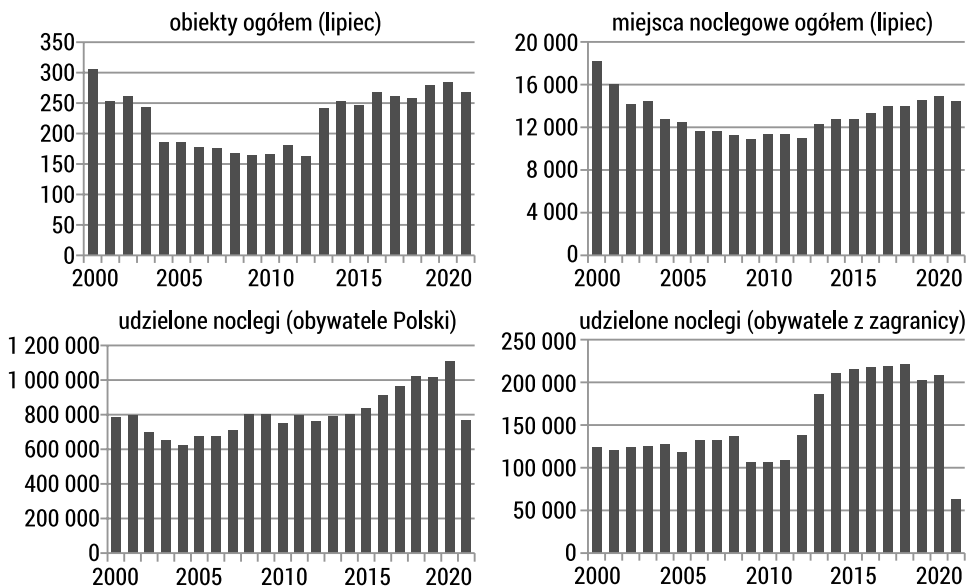
Na tym tle wyniki analizy koncentracji przedstawiono na rycinie 1. W latach 2000–2021 wskaźnik ten wzrósł zwłaszcza w przypadku obiektów ogółem (o ponad 1/3), a następnie dla liczby miejsc noclegowych w lipcu i liczby turystów (o około 1/6), najmniej natomiast w przypadku liczby udzielonych noclegów (o około 1/10). Oznacza to wzrost koncentracji. Można dodatkowo zidentyfikować powiaty, w których ten proces miał największą dynamikę, w tym pod względem liczby miejsc noclegowych. Wśród powiatów ziemskich, w których już w 2000 roku było co najmniej 10 tys. miejsc noclegowych, liczba ta wzrosła o 50–100% (nie licząc mieszkań prywatnych dostępnych w internetowych systemach rezerwacyjnych), zwłaszcza w powiatach tatrzańskim i puckim. Jeśli chodzi o liczbę udzielonych noclegów (również bez mieszkań prywatnych), wzrosła ona ponaddwukrotnie. A przecież jeszcze w latach 90. wskazywano na przeciążenie Tatr (Świetlik 1998) czy Pobrzeża (Rydz i Miedziński 2005).

RYCINA 1. Zmiany wskaźnika koncentracji HHI obliczonego w latach 2000–2021 dla 314 powiatów ziemskich

ŹRÓDŁO: na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych).

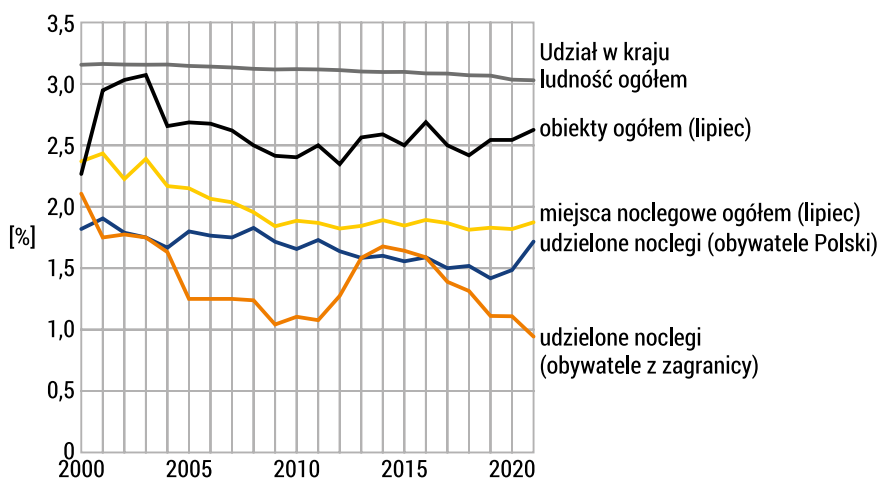
Jak na tym tle prezentuje się województwo podlaskie? Podstawowe wskaźniki przedstawiono na rycinie 2. Widoczne są wyraźne fluktuacje nawiązujące do sytuacji w kraju (część zmian wynika z nowych definicji oraz pomiaru obiektów i zdarzeń). Co jednak szczególnie charakterystyczne i chyba słabo rozpoznane, to turystyczne niedowartościowanie regionu w stosunku do jego potencjału.

RYCINA 2. Charakterystyka rozwoju funkcji turystycznej w województwie podlaskim w latach 2000–2021

ŹRÓDŁO: na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych).

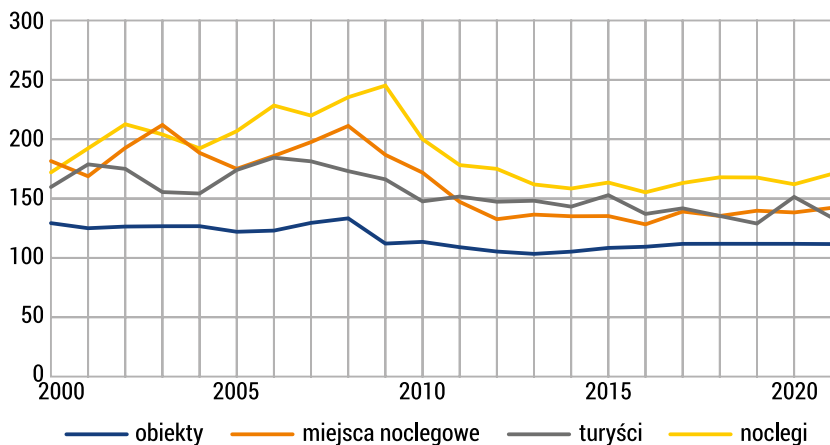
Na rycinie 3 przedstawiono udział województwa pod względem koncentracji różnych wskaźników w stosunku do liczby ludności. Okazuje się, że jeśli pod względem demograficznym jest to 3-procentowy udział w kraju, to pod względem turystycznym jest on znacznie mniejszy. Najbardziej widoczne jest to w przypadku turystów zagranicznych – w niektórych okresach udzielono im zaledwie nieco ponad 1% wartości dla całego kraju. Przy tym tendencja jest raczej malejąca i stagnująca niż rosnąca. Jest to pewien paradoks, gdyż województwo podlaskie jest postrzegane jako szczególnie „czyste” przyrodniczo i mające duże potencjalne zasoby z czterema parkami narodowymi czele.

RYCINA. 3. Koncentracja wskaźników rozwoju funkcji turystycznej (udział w kraju) w województwie podlaskim

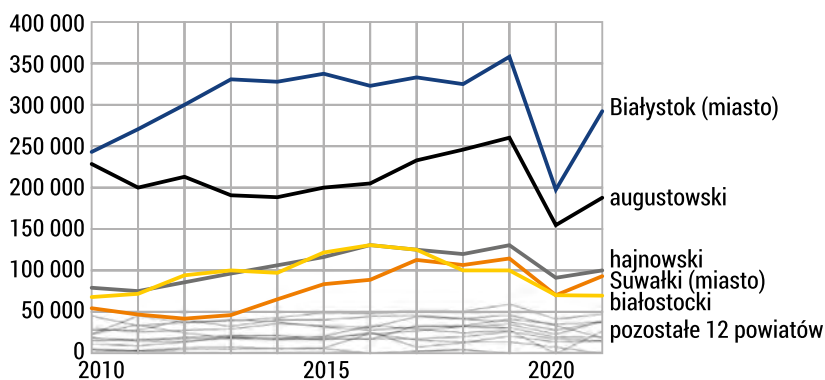
ŹRÓDŁO: na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych).

Jeśli chodzi o koncentrację w województwie podlaskim, to ze względu na mniejszą liczbę powiatów jest ona znacznie większa (rycina 4). Można ją też przedstawić bardziej konwencjonalnie dla poszczególnych powiatów (rycina 5). Analiza wskazuje, że poziom koncentracji wprawdzie znacznie się obniżył po 2009 roku, ale wciąż jest wysoki. W latach 2010–2021 pięć powiatów koncentrowało 72–77% udzielonych noclegów. Dodatkowo można wnioskować, że wzrost ruchu turystycznego (w powiatach białostockim i hajnowskim) w rejonie trzech parków narodowych (Białowieckiego, Biebrzańskiego, Narwiańskiego) wyhamował jeszcze przed pandemią COVID-19, a zwyżkował jedynie w okolicy Wigierskiego Parku Narodowego i Puszczy Augustowskiej (powiat augustowski, Suwałki).

RYCINA 4. Zmiany wskaźnika koncentracji HHI obliczonego w latach 2000–2021 dla 14 powiatów ziemskich w województwie podlaskim

ŹRÓDŁO: na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych).

RYCINA 5. Liczba rejestrowanych udzielonych noclegów w powiatach województwa podlaskiego w latach 2010–2021

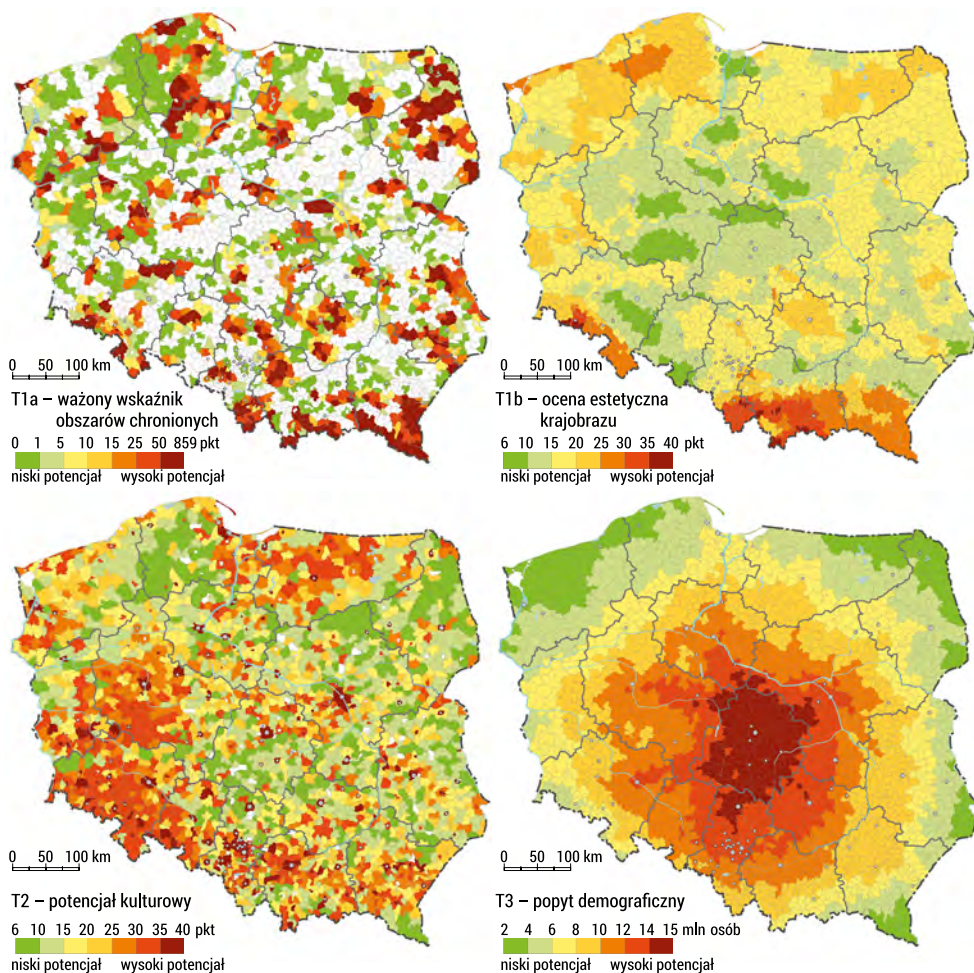
ŹRÓDŁO: na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych).

Zasoby i walory turystyczne

Zgodnie z zaproponowaną wcześniej koncepcją (Śleszyński i in. 2020) wskaźniki charakteryzujące endogeniczne zasoby i walory przedstawiono na poniższych mapach (rycina 6).

W Polsce można wyróżnić kilka koncentracji najbardziej wartościowych obszarów pod względem ochrony przyrodniczej. Są to Karpaty, Sudety, fragmenty wyżyn (w tym Góry Świętokrzyskie), a na niżu – Pojezierze Kaszubskie, rejon Borów Tucholskich i północna część województwa podlaskiego. Co ciekawe, według proponowanego tzw. wskaźnika ważonego (Degórski 2015) w małym stopniu identyfikowane

są pojezierza. Rekompensuje to kolejny wskaźnik – atrakcyjności wizualnej krajobrazu (Śleszyński 2007), którego najwyższe wartości odnajdujemy przede wszystkim w górach, w szczególności w Tatrach, Pieninach, niektórych częściach Sudetów (Karkonosze, Góry Izerskie) oraz Beskidów (Beskid Sądecki i Żywiecki). Na pobrzeżu najwyższe wartości wskaźnika cechują Wybrzeża Trzebiatowskie i Słowińskie oraz wyspy Uznam i Wolin. Wśród pojezierzy wyróżniają się region Kaszub (Pojezierze Bytowskie) oraz wschodnia część Mazur. Na wyżynach jest to przede wszystkim region świętokrzyski (Góry Świętokrzyskie, Niecka Nidziańska, a także Roztocze). Natomiast w pasie nizin niskie deniwelacje oraz wylesienie spowodowały, że krajobraz jest monotonny i obszar ten ma najniższe wartości wskaźnika, zwłaszcza na zachód od Wisły.

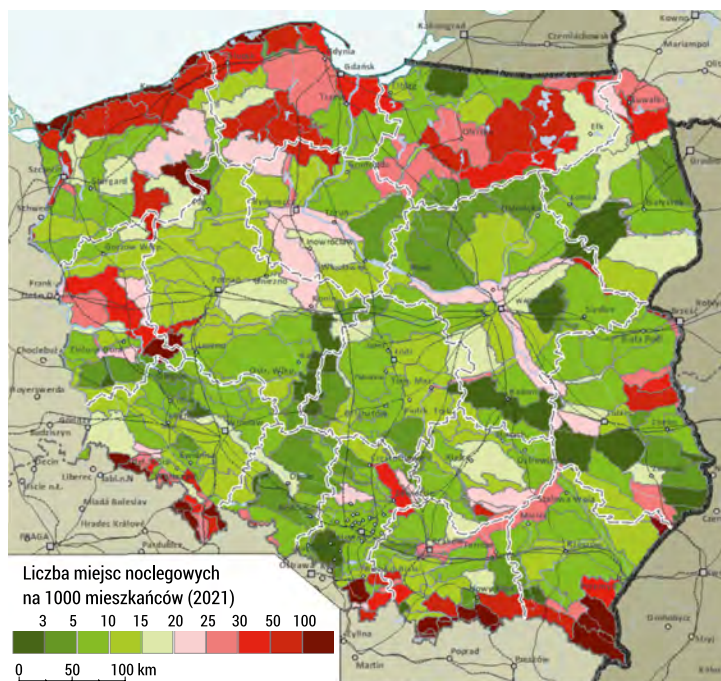
RYCINA 6. Zróżnicowanie przestrzenne wskaźników użytych w analizie lokalnych potencjałów endogenicznych

ŹRÓDŁO: Śleszyński i in. 2020, w tym tę część opracowania przygotowali Śleszyński i Więckowski.

Kolejny potencjał jest związany z dziedzictwem kulturowym i charakteryzuje się bardzo dużym zróżnicowaniem, zgodnie z urbanizacją historyczną i stanem zachowania zabytków (np. skutek wojen). Zdecydowanie uboższa pod tym względem jest wschodnia część kraju. Popyt demograficzny, który jest miarą możliwości i przewidywanych zysków z inwestycji, jest najwyższy w środkowej Polsce, co wynika ze specyfiki modelu grawitacji (uwzględniono tylko mieszkańców Polski). Tym samym z dala od dużych miast oraz na peryferiach, w tym przygranicznych, potencjał ten jest najniższy.

Delimitacja obszarów niedowartościowanych

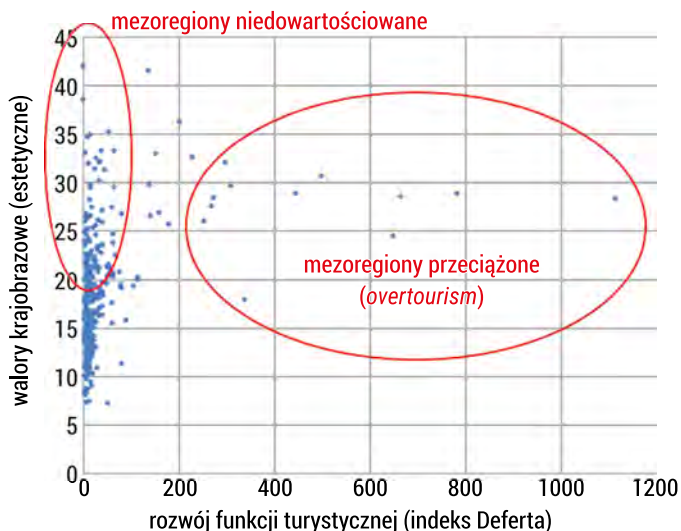
W dalszej części najpierw obliczono wskaźnik zagospodarowania turystycznego, tj. liczby miejsc noclegowych w stosunku do liczby ludności (rycina 7). Wskazuje on na silne potencjalne obłożenie ruchem turystycznym pasa pobrzeży, niektórych pojezierzy i gór. Województwo podlaskie tylko w północnej (augustowsko-suwałskiej) części ma wyższe wskaźniki liczby miejsc noclegowych na 1000 mieszkańców. Pozostałe fragmenty, w tym zwłaszcza Wysoczyzna Wysokomazowiecka, to obszary o najniższych wartościach w skali kraju.

RYCINA 7. Intensywność zagospodarowania turystycznego (baza noclegowa) według mezoregionów fizycznogeograficznych

ŹRÓDŁO: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych), Śleszyński (2007), Solon i in. (2018).

Porównanie intensywności zagospodarowania turystycznego ze wskaźnikiem atrakcyjności wizualnej krajobrazu przedstawia rycina 8. Na tej podstawie można zidentyfikować mezoregiony „przeciążone” i „niedowartościowane”. Te ostatnie wymieniono w tabeli 1 (pierwsze 20 o najwyższym wskaźniku atrakcyjności krajobrazu i najniższym rozwinięciu bazy noclegowej) i zilustrowano na mapie wynikowej (rycina 9). Na tej ostatniej dodatkowo naniesiono warstwę miast tzw. tracących funkcje społeczno-gospodarcze (Śleszyński 2017, zaktualizowane).

RYCINA 8. Porównanie intensywności zagospodarowania turystycznego ze wskaźnikiem atrakcyjności wizualnej krajobrazu

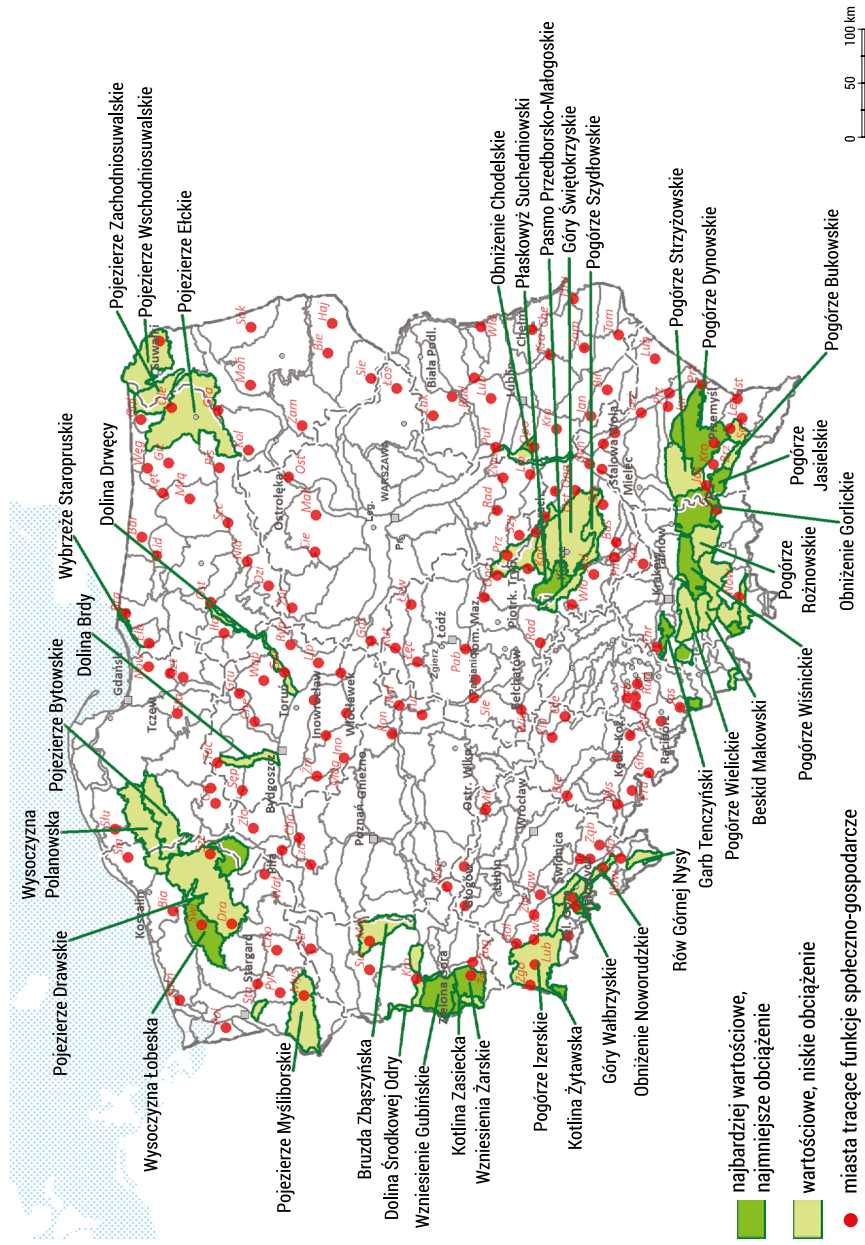
ŹRÓDŁO: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych), Śleszyński (2007), Solon i in. (2018).

Wyróżnione obszary predystynowane do znacznie silniejszego wzmocnienia funkcji turystyczno-rekreacyjnych są położone głównie przy granicach państwowych. W Polsce północno-wschodniej są to pojezierza (Ełckie, Wschodnio- i Zachodniosuwalskie). Na południe od linii brzegowej Bałtyku leżą pojezierza i wysoczyzny (np. Pojezierze Drawskie, Wysoczyzna Łobeska). Na zachodzie Polski są to m.in. Pojezierze Myśluborskie i Wzniesienia Gubińskie. Na południu kraju są to przedgórza Sudetów i Karpat, w tym np. urokliwe Pogórze Dynowskie, Jasielskie i Wiśnickie. Obszarem o szczególnych cechach wizualnych krajobrazu i słabym zagospodarowaniu turystycznym położonym bardziej w centrum kraju są Góry Świętokrzyskie z otoczeniem, np. Pogórzem Szydłowskim.

TABELA 1. Mezoregiony o najniższym obciążeniu bazą noclegową i wysokich walorach krajo-
brazowych (estetycznych)

Mezoregion	Powierzchnia (km ²)	Ludność (tys.)	Gęstość zaludnienia (os./km ²)	Miejsca noclegowe na 1000 mieszk. (indeks Deferta)	Walory estetyczno-krajobrazowe (Śleszyński 2007)
Pogórze Wiśnickie	800,4	144,6	181	6	26,7
Pogórze Ciężkowickie	1091,7	170,3	156	5	26,3
Brama Lubawska	98,7	27,6	279	8	26,3
Obniżenie Gorlickie	165,5	61,0	368	4	25,9
Pogórze Dynowskie	1928,9	242,7	126	8	25,2
Działy Orawskie	114,4	14,8	129	1	24,8
Kotlina Żytawska	107,0	21,2	198	8	24,1
Pogórze Jasielskie	342,1	47,0	137	3	23,8
Garb Tenczyński	256,3	73,9	288	3	23,6
Kotlina Zasięcka	182,9	5,3	29	9	22,3
Pojezierze Szczecineckie	686,1	18,1	26	3	21,7
Wzniesienia Żarskie	625,0	59,1	95	5	21,2
Wzniesienia Gubińskie	829,9	47,1	57	7	21,1
Wzgórze Łopuszańskie	628,8	40,2	64	9	20,9
Wybrzeże Staropruskie	87,3	12,9	147	7	20,4
Podgórze Wilamowickie	200,7	60,1	299	5	20,3
Wysoczyzna Kończycka	108,9	25,9	238	3	20,2
Wysoczyzna Łobeska	1050,6	54,9	52	10	20,1
Obniżenie Chodelskie	94,4	12,7	134	3	20,0

ŹRÓDŁO: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych), Śleszyński (2007), Solon i in. (2018).

RYCINA 9. Wyniki delimitacji mezoregionów niedowartościowanych pod względem rozwoju funkcji turystycznych w stosunku do ich potencjału krajobrazowego (atrakcyjności wizualnej, walorów estetycznych)

ŹRÓDŁO: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych), Śleszyński (2007, 2017), Solon i in. (2018).

Zakończenie

W artykule wykazano rosnącą koncentrację funkcji turystycznej w Polsce. Równocześnie wskazano duże przeciążenie ruchem turystycznym w kilku regionach (Pobrzeże Bałtyckie, Karkonosze, Beskid Żywiecki, Tatry, Pieniny, Bieszczady, niektóre części pojezierzy), które już dwie–trzy dekady wcześniej były identyfikowane jako nadmiernie przeciążone, a w Tatrach czy Karkonoszach ruch turystyczny wzrósł ponaddwukrotnie. W przyszłości należy spodziewać się dalszego wzrostu popytu na usługi turystyczne poza miejscem zamieszkania. Wynika to z rosnących dochodów społeczeństwa, przy czym pandemia COVID-19, wojna w Ukrainie, a w efekcie większe poczucie zagrożenia i wysoka inflacja odnotowywana w ostatnich latach tylko okresowo wyhamowały turystykę pobytową. W roku 2022 pomimo wojny w Ukrainie spodziewano się odbicia w ruchu turystycznym².

W empirycznej części artykułu zaproponowano metodę identyfikacji obszarów na podstawie m.in. zasobów i walorów krajobrazowych, które można ożywić pod względem rozwoju funkcji turystycznej. W rezultacie wskazano około 50 mezoregionów mających wysoki potencjał walorów estetycznych, na których warto wzmacniać funkcje turystyczne w celu odciążenia innych miejsc destynacji turystycznej. Deglomeracja funkcji turystycznej może też być istotna w ożywianiu tzw. miast średnich tracących znaczenie społeczno-gospodarcze.

Czego więc należy spodziewać się w województwie podlaskim? W 2022 roku na liście powyższych miast – powiększających swój dystans rozwojowy w stosunku do lepiej rozwiniętych ośrodków – znalazły się Grajewo, Kolno i Sejny, a także pobliskie Gołdap, Olecko i Pisz. Gdybyśmy się oparli na innych kryteriach walorów i zasobów turystycznych, takich jak zwłaszcza istnienie obszarów wybitnych pod względem wartości biologiczno-ekologicznej (parki narodowe), do tej grupy moglibyśmy jeszcze dodać Hajnówkę i Siemiatycze.

Trzeba podkreślić, że zaprezentowane wyniki opierają się na uproszczonej metodzie bazującej na minimalnej liczbie wskaźników (walory estetyczne i baza noclegowa). Dla bardziej zaawansowanych celów poznawczych i użytkowych powinna być ona z pewnością rozwinięta i pogłębiona pod kilkoma względami: liczby użytych wskaźników do identyfikacji walorów turystycznych, szczególności przestrzennej (powiat, a zwłaszcza mezoregion są często bardzo heterogeniczne, ich granice przecinają się wzajemnie), wreszcie poszerzenia tego typu analizy o komponenty społeczny (popyt demograficzny) i transportowy (dostępność czasowo-przestrzenna).

Przed wszystkim jednak musi być wola polityczno-decyzyjna, aby rozpocząć tego typu analizy i dyskusje naukowo-eksperckie. Komponent turystyczny w polityce zagospodarowania przestrzennego kraju od kilku dekad jest praktycznie niewidoczny, co wiązać trzeba ze wspomnianymi słabościami planowania regionalnego w Polsce (Polska na szczeblu centralnym nie ma np. strategii rozwoju turystyki). Takie dokumenty mają samorządy wojewódzkie, jednak są one niespójne, nie nawiązują do siebie

² Zob. GUS (2022), a także doniesienia branżowe (Chrostowski 2022; Rymkiewicz 2023).

i w dużej mierze są już nieaktualne. Tymczasem wykazane przeciążenie ruchem turystycznym (*overtourism*) i niedowartościowanie rozwoju funkcji turystycznej (*undertourism*) występują nierzadko w różnych regionach albo na pograniczach województw. Dopiero polityka centralna wspierana przez zainteresowane samorządy regionalne mogłaby zaowocować wypracowaniem racjonalnej koncepcji zagospodarowania turystycznego kraju. W świetle zachodzących procesów regionalnych i globalnych – z transformacją energetyczną włącznie – ma to olbrzymie znaczenie.

Bibliografia

1. Capocchi, A., Vallone, C., Pierotti, M., Amaduzzi, A. (2019), *Overtourism: A Literature Review to Assess Implications and Future Perspectives*, „Sustainability”, 11(12), 3303, <https://doi.org/10.3390/su11123303>.
2. Chrostowski, G. (2022), *Turystyka w Polsce odbudowuje się po pandemii! Coraz więcej turystów odwiedza nasz kraj*, Obserwator Gospodarczy, https://obserwatorgospodarczy.pl/2022/08/25/turystyka-w-polsce-odbudowuje-sie-po-pandemii-coraz-wiecej-turystow-odwiedza-nasz-kraj/#google_vignette (dostęp 6.12.2023).
3. Ciechocińska, M. (1973), *Deglomeracja Warszawy 1965–1970*, PWN, Warszawa („Biuletyn KPZK PAN”, 80).
4. Degórski, M. (2015), *Polityka krajobrazowa Polski: wyzwania i szanse*, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, 40, s. 13–26.
5. GUS (2022), *Turystyczna baza noclegowa i jej wykorzystanie w I półroczu 2022 r.*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/turystyczna-baza-noclegowa-i-jej-wykorzystanie-w-1-polroczu-2022-r-4,19.html> (dostęp 6.12.2023).
6. Kaczmarek, J., Stasiak, A., Włodarczyk, B. (2005), *Produkt turystyczny*, PWE, Warszawa.
7. Kistowski, M., Śleszyński, P. (2010), *Presja turystyczna na tle walorów krajobrazowych Polski*, „Krajobraz a Turystyka. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, 14, s. 36–51.
8. Kosiński, W. (1980), *Kształtowanie zespołów wypoczynkowych na obszarach wiejskich*, „Miasto”, 5, s. 19–29.
9. Kowalczyk-Anioł, J., Włodarczyk, B. (2017), *Przestrzeń turystyczna przestrzenią konfliktu*, „Prace i Studia Geograficzne”, 62(2), s. 55–73.
10. Kozłowska, M. (1999), *Propozycja deglomeracji funkcji turystycznej w Rynnie Kórnicko-Zaniemyskiej poprzez stworzenie systemu rekreacyjnego o funkcji uzdrowiskowej*, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, 5, s. 185–195.
11. Kruczek, Z. (2018), *Turyści vs. mieszkańcy. Wpływ nadmiernej frekwencji turystów na proces gentryfikacji miast historycznych na przykładzie Krakowa*, „Turystyka Kulturowa”, 3.
12. Myga-Piątek, U., Jankowski, G. (2009), *Wpływ turystyki na środowisko przyrodnicze i krajobraz kulturowy – analiza wybranych przykładów obszarów górskich*, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, 25, s. 27–38.
13. Olaczek, R. (1979), *Wpływ antropopresji na rezerваты i parki narodowe oraz obszary chronionego krajobrazu w perspektywie roku 2000*, „Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych”, 217, s. 301–318.
14. Papatheodorou, A. (2004), *Exploring the evolution of tourism resorts*, „Annals of Tourism Research”, 31(1), s. 219–237, <https://doi.org/10.1016/j.annals.2003.10.004>.
15. Rydz, E., Miedziński, M. (2005), *Kolonizacja turystyczna na przykładzie gminy Ustronie Morskie*, „Słupskie Prace Geograficzne”, 2, s. 21–36.

16. Rymkiewicz D. (2023), *Turystyka budzi się z zastoju. W 2022 roku Polacy wrócili do masowego podróżowania*, Newseria, <https://biznes.newseria.pl/news/turystyka-budzi-sie-z,p246704832> (dostęp 6.12.2023).
17. Solon, J., Borzyszkowski, J., Bidłasik, M., Richling, A., Badora, K., Balon, J., Brzezińska-Wójcik, T., Chabudziński, Ł., Dobrowolski, R., Grzegorzczak, I., Jodłowski, M., Kistowski, M., Kot, R., Krąż, P., Lechnio, J., Macias, A., Majchrowska, A., Malinowska, E., Migoń, P., Myga-Piątek, U., Nita, J., Papińska, E., Rodzik, J., Strzyż, M., Terpiłowski, S., Ziaja, W. (2018), *Physico-geographical mesoregions of Poland: Verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data*, „Geographia Polonica”, 91(2), s. 143–170, <https://doi.org/10.7163/GPol.0115>.
18. Stasiak, A. (1997), *Turystyka w parkach narodowych – obszary konfliktów*, „Turyzm”, 7(2), s. 5–24.
19. Śleszyński, P. (2007), *Ocena atrakcyjności wizualnej mezoregionów Polski. Znaczenie badań krajobrazowych dla zrównoważonego rozwoju. Profesorowi Andrzejowi Richlingowi w 70. rocznicę urodzin i 45-lecie pracy naukowej*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa, s. 697–714.
20. Śleszyński, P. (2013), *Propozycja kompleksowej koncepcji wskaźników zagospodarowania i ład przestrzennego*, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN”, 252, s. 176–232.
21. Śleszyński, P. (2017), *Wyznaczenie i typologia miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze*, „Przegląd Geograficzny”, 89(4), s. 565–593.
22. Śleszyński, P. (2018), *Polska średnich miast. Założenia i koncepcja deglomracji w Polsce*, Klub Jagielloński, Warszawa.
23. Śleszyński, P., Herbst, M., Komornicki, T., Wiśniewski, R., Bański, J., Biedka, W., Celińska--Janowicz, D., Degórski, M., Goch, K., Goliszek, S., Grabowska, M., Mazur, M., Olechnicka, A., Otmianowski, M., Piotrowski, F., Płoszaj, A., Rok, J., Smętkowski, M., Stępień, M., Śliwowski, P., Więckowski, M., Wojnar, K. (2020), *Studia nad obszarami problemowymi w Polsce*, PAN, Warszawa.
24. Świetlik, R. (1998), *Antropopresja w drodze do Morskiego Oka*, „Aura”, 6, s. 12–14.
25. Wałachowski, K. (red.), (2019), *Uwarunkowania delokalizacji urzędów centralnych w Polsce*, Ministerstwo Przedsiębiorczości i Technologii, Warszawa.
26. Warszzyńska, J., Jackowski, A. (1978), *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa.
27. Werker, C., Athreye, S. (2004), *Marshall's disciples: knowledge and innovation driving regional economic development and growth*, „Journal of Evolutionary Economy”, 14, s. 505–523, <https://doi.org/10.1007/s00191-004-0237-5>.
28. Wettmann, R.W., Nicol, W.R. (1981), *Degglomeration Policies in the European Community: Report of a Comparative Study by the International Institute of Management, Wissenschaftszentrum, Berlin to the Federal German Ministry for Economics, the Ministry for Economics and Technology of Land Hesse, and the European Community*, Office for Official Publications of the European Communities, Brussels–Luxembourg.

11. Ojkofilia – etyczna postawa proekologiczna

Ojkophilia – ethical pro-ecological attitude

Włodzimierz Kaczocho

Wyższa Szkoła Komunikacji i Zarządzania w Poznaniu

Streszczenie: W artykule przedstawiono koncepcję ojkofilii sformułowaną przez Rogera Scrutona w książce pt. *Zielona filozofia* oraz projekt jego „etyki biocentrycznej” i postulat włączenia do rozważań ekologicznych wartości piękna. Ojkofilia jako postawa proekologiczna oznacza „umiłowanie domu”, środowiska społecznego oraz przyrodniczego. Etyka biocentryczna przyjmuje za etyczną wartość podmiotowo rozumianą przyrodę, w stosunku do której obowiązują ludzi odpowiednie cnoty jako normy zachowań. W zakończeniu artykułu wskazano, jak koncepcja ojkofilii odnosi się do empirycznych działań ludzi chroniących środowisko przyrodnicze.

Słowa kluczowe: ojkofilia, etyka biocentryczna, piękno przyrody, ochrona przyrody
JEL: Q01; Q5; Z1

Abstract: The article presents the concept of ojkophilia formulated by Roger Scruton in the book entitled *Green philosophy*, and the project of his ‘biocentric ethics’ and the postulate of including the value of beauty in ecological considerations. Ojkophilia as a pro-ecological attitude means ‘love of home’, the social and natural environment. Biocentric ethics accepts as an ethical value subjectively understood nature, in relation to which appropriate virtues apply to people as norms of behaviour. The last part of the article (Conclusions) shows how the concept of ojkophilia relates to the empirical actions of people protecting the natural environment.

Key words: ecological ethics, views on ecological ethics, values and norms, management of environmentally valuable areas

Wstęp

Inspirację do rozważań przedstawionych w artykule przejąłem z głośnej w Europie książki Rogera Scrutona *Zielona filozofia* (2017), która w Polsce – z wyjątkiem kilku zdawkowych wzmianek gazetowych – nie wywołała ani publicystycznego, ani naukowego dyskursu. Usytuowane w nurcie badań ekologicznych dzieło Scrutona jest jednym z wielu publikowanych na ten temat. Jednakże autor rozważania poświęcone ekologii umieszcza w kontekście etyki, estetyki, codziennego życia ludzi, filozofii politycznej oraz polityki. Tak szeroki zakres analiz wyróżnia książkę wśród innych opracowań dotyczących ekologii, które skupiają się przeważnie na aspektach przyrodniczych.

Spośród wielu zagadnień i propozycji proekologicznych Scrutona wybieram trzy:

- 1) projekt ojkofilii jako etycznej postawy opiekuńczej w sensie jednostkowym i kolektywnym,
- 2) projekt etyki biocentrycznej, która uznaje byty przyrodnicze za podmioty etyczne,
- 3) zagadnienie piękna oraz jego odniesienie do przyrody.

Powyższe kwestie rozwijam w pewnych zakresach i odnoszę do ochrony przyrody, w szczególności do wszystkich obszarów cennych przyrodniczo, czyli uznawanych za wartości kulturowe. Inaczej mówiąc, przyjmuję, iż powinny być respektowane jako dobra wspólne w sensie świadomościowym, gdy ludzie uznają je za wartości, oraz w sensie materialnym, gdy stanowią przedmiot polityki, a także wówczas, kiedy poszczególne jednostki, organizacje i stowarzyszenia społeczne podejmują różnorakie działania ochronne.

Jeśli uważamy, że przyroda jest cenną wartością, czyli dobrem, to musimy podejmować czynności wspierające jej utrzymanie. Uznanie bowiem czegoś lub jakiegoś stanu za dobro zakłada powzięcie określonych czynności, zgodnie ze słowami Arystotelesa (1984), że „dobro występuje w działaniu”, jest zatem wartością etyczną, nakładającą obowiązek realizacji.

Scruton (2017) w sprawie przyrody jako dobra wspólnego odwołuje się do poglądu Johna Locke'a (1632–1704), współtwórcy filozofii liberalizmu, który dowodził, że ludzie mogą korzystać w różnych formach ze wspólnego dobra, pod warunkiem iż jego zasoby nie zostaną pomniejszone dla przyszłych pokoleń. Jak wiadomo, takie stanowisko, pochodzące właśnie od Locke'a, głosi nie tylko autor *Zielonej filozofii*, lecz także większość współczesnych badaczy ekologii oraz niektórzy politycy projektujący politykę tzw. zrównoważonego rozwoju.

Rezygnuję z przedstawienia metodologicznych założeń badawczych Scrutona, których zresztą szerzej nie rozwinął, a jedynie naszkicował w książce. Jednakże najważniejsze założenie należy zrekonstruować następująco: podejmując rozważania w zakresie ekologii, w tym zachowań ludzi oraz ich stosunku do dóbr przyrody, należy najpierw sformułować pojęcia teoretyczne i metody badawcze, a następnie stosować je do analiz empirycznych, albowiem nasze doświadczenie poznawane jest wyłącznie przez pojęcia i teorie; teorie i pojęcia budowane są drogą abstrakcji, na podstawie tylko cząstkowego empirycznego rozeznania: wyjaśniają one określone, całościowo ujmowane w sensie poznawczym zjawiska i procesy. Scruton konsekwentnie realizuje to założenie w książce, formułuje odpowiednie terminy, za pomocą których opisuje i wyjaśnia postawy oraz działania ludzi wobec przyrody. Aprobuję jego założenie i w końcowej części artykułu Scrutonowskie pojęcie ojkofilii odnoszę do wybranych zjawisk i zachowań proekologicznych w Polsce.

Ojkofilia jako etyczna postawa proekologiczna

Scruton przypomina pojęcie *oikos* używane w starożytnej kulturze greckiej, którym nazywano dom i jego mieszkańców, sąsiadów oraz przyrodnicze otoczenie

zamieszkania. Autor *Zielonej filozofii* pisze, że „*oikos* jest miejscem, które jest nie tylko moje i twoje, ale także *nasze*”. Sformułował określenie ojkofilii jako „miłości do *oikos*”, czyli umiłowania domu i środowiska zamieszkania, tzn. poszanowanie otaczającej domostwa przyrody, jak też uznawanie wartości wspólnoty, pośród której zamieszkujemy (Scruton 2017). Dowodzi, że ojkofilia jako stan uczuć jednostkowych jest również respektowana kolektywnie – jest „źródłem wielu hojnych i pełnych poświęceń gestów” (Scruton 2017), których dokonują ludzie zarówno wówczas gdy pokonują trudności w życiu lokalnej wspólnoty, jak i wtedy, gdy na przykład żołnierze na wojnie bronią wolności swego kraju i zarazem są świadomi tego, iż walczą o swoje *oikos*, czyli swój dom oraz środowisko, w którym żyją. Wedle Scrutona ojkofilia jako stan życia zakłada dobrowolne przyjęcie przez ludzi obowiązku stałej dbałości o „otoczenie przyrodnicze” współtworzące ich środowisko zamieszkania i życia, które jest dobrem wspólnym. Przeciwnym stanem wobec ojkofilii jest ojkofobia, kiedy ludzie tracą w sensie świadomościowym oraz materialnym „przywiązanie” do środowiska i „wypierają się domu”, w zamian fascynują się wytworami technicznej komunikacji, która buduje pozorne relacje międzyludzkie, pragną bezgranicznej konsumpcji rzeczy, która izoluje ludzi od świata przyrody.

Według Scrutona (2017) ojkofobia jako stan świadomości jednostkowej czy kolektywnej oznacza „porzucenie *oikos*”, przerwanie związków z lokalnym środowiskiem i wspólnotą ludzi, to „wyparcie się domu”. Postawę zaś bezgranicznego korzystania z wytworów techniki oraz jednostkową i kolektywną nimi fascynację Scruton nazywa „technofilią”. Uważa, iż jest to dominujący stan współczesnej kultury – „kultury bezdomności”, tzn. porzucenia i zapominania przez ludzi swego *oikos*, a przecież w konkretnych domach się rodzi i określonym środowisku się wychowywali. Gdy jednak wedle własnych potrzeb konsumpcyjnych bezkrytycznie korzystający z wytworów techniki wkraczają do stanu technofilii, wówczas, powtórzę pogląd autora, porzucają *oikos* oraz stan ojkofilii, „oddają się rzeczom, gadżetom, technikom komunikacji” (Scruton 2017). Można dodać, że w stanach ojkofobii i technofilii ludzie tracą poczucie swej autentyczności oraz kulturowej tożsamości, którą mają w stanie ojkofilii.

Autor *Zielonej filozofii* nie używa proponowanego przeze mnie pojęcia etycznej postawy proekologicznej jako postawy opiekuńczej, którą formułuję na podstawie jego wykładni ojkofilii oraz w myśl etyki „biocentrycznej”. Postawa ta kształtuje się w ramach ojkofilii i przyjmuje obowiązek sprawowania jednostkowego i kolektywnego opiekuństwa nad lokalnymi, czyli najbliższymi zasobami przyrody, w szczególności nad obszarami cennymi przyrodniczo. Postawa opiekuńcza opiera się na bezwarunkowej akceptacji wartości przyrody jako dobra, jak pisze Scruton, „wsobnego”, a więc – dodam – bytu autonomicznego wobec świata ludzkiego, albowiem żyje, rozwija się i ginie zgodnie z prawami naturalnymi. Opiekuństwo jednostkowe i kolektywne w ramach ojkofilii respektujące wartość przyrody musi być realizowane przez określone cnoty jako normy etyczne. Postawa opiekuńcza z jednej strony ma zatem status etyczny w sensie świadomościowym, gdy ludzie akceptują przyrodę jako dobro wspólne, z drugiej zaś ma status materialny, gdy respektowane cnoty rozumiane jako normy

postępowania i traktowane jako powinności etyczne są w praktyce ochrony przyrody urzeczywistniane w środowisku lokalnym i regionalnym (Kaczocha i Sikora 2016).

Przedstawione pojęcie etycznej postawy proekologicznej w sensie opiekuńczym można uzupełnić, odwołując się do „etyki niezależnej” Tadeusza Kotarbińskiego (1966), w ramach której sformułował on koncepcję „spolegliwego opiekuna”, który wiedziony nakazem sumienia pomaga innym w sytuacji nieszczęścia, nie domagając się odpłaty, albowiem sumienie nakazuje świadczyć mu pomoc innym ludziom, jeśli znajdują się w potrzebie. Taką postawę bezinteresownego opiekuna jako wartość i zarazem normę sugeruję włączyć do proponowanej koncepcji etycznej postawy proekologicznej. Dokonuję zatem reinterpretacji treści rozumienia spolegliwego opiekuna, który swe opiekunstwo kieruje również w stronę dóbr przyrodniczych. Jestem przekonany, że to poszerzenie znaczenia opiekunstwa pozostaje w duchu tego polskiego filozofa, etyka i logika, który domagał się ludzkiego szacunku dla wszelkich stworzeń świata znajdujących się w zasięgu naszego działania.

Projekt „etyki biocentrycznej”

Scruton (2017) sugeruje, by „etykę antropocentryczną”, która za wartość naczelną przyjmuje dobre życie ludzkie w sensie etycznym, „zrównać z etyką biocentryczną”. Jej wartością naczelną jest, jak wspomniałem, przyroda jako dobro wspólne, jako byt autonomiczny istniejący i rozwijający się wedle własnych praw naturalnych, będący zarazem dla ludzi „źródłem wartości wsobnych”, tzn. bezinteresownych, w tym wartości piękna (Scruton 2017). Autor wyjaśnia, że proponowane zrównanie obu etyk oznacza włączenie wartości przyrody do każdej wersji etyki antropocentrycznej, tym samym przyjęcie normy nakazującej podmiotowe traktowanie dóbr przyrodniczych, tzn. respektowanie praw naturalnych jej rozwoju. Oczywiście nie unikniemy konfliktu wartości etycznych ze sposobami użytkowania przyrody. Wtedy musimy się kierować cnotami roztropności (gr. *phronesis*) oraz odpowiedzialności, które zalecają utrzymanie zasobów przyrody w tym znaczeniu, że po użytkowaniu jakichś fragmentów przyrody powinniśmy je odbudować. Należy objaśnić pojęcie cnoty (gr. *arete*), które oznacza etyczne postępowanie, m.in. rzetelność, mądrość, odwaga, dokładność, rozważa, roztropność. Inaczej mówiąc, każda poszczególna cnota zawiera wiedzę, jak postępować, jak się zachowywać w życiu. Zazwyczaj w etyce poszczególne cnoty rozumie się jako normy, czyli sposoby odpowiedzialnego (etycznego) działania.

Autor nie wyjaśnia, jak rozumie cnotę roztropności. Ma na myśli rozważę, czyli przezorność przy wykorzystywaniu przyrody, ażeby nie wyniszczać jej zasobów. W sformułowanej przeze mnie koncepcji etyki ekologicznej, którą odnoszę do zarządzania obszarami przyrodniczo cennymi, proponuję przyjąć za normę naczelną właśnie cnotę roztropności, zarówno w znaczeniu etycznym, jak i profesjonalnym – która zobowiązuje do starannego rozważenia projektowanych działań w świecie przyrody, czy w rezultacie realizacji nie pojawią się szkody lub zagrożenie nimi; jeśli przewiduje się powstanie takich stanów, to obowiązkiem moralnym i równocześnie zawodowym projektanta oraz wykonawcy działań jest zaniechanie ich realizacji bądź

przeprojektowanie zamierzeń w kierunku wyeliminowania potencjalnych (przewidywanych) zagrożeń (Kaczocha 2016, 2022). Bez wątplenia praktykowanie tak rozumianej roztropności wymaga respektowania uprzednio wymienionych cnót, w szczególności mądrości (w znaczeniu profesjonalnym, tzn. posiadania wiedzy, jak działać), rozważli (tj. umiejętności dostrzeżenia wad i zalet projektowanych i realizowanych zadań) oraz odwagi (w etyce greckiej cnotę odwagi nazywano męstwem). Podkreślam ważność posiadania cnoty odwagi, gdy bowiem roztropność nakazuje zaniechanie planowania oraz realizacji określonych działań, każdy musi być człowiekiem odważnym przy podejmowaniu decyzji odrzucenia planu bądź jego przebudowy czy przerwania już podjętych działań.

Scruton (2017) szeroko uzasadnia postulat zarówno etyczny, jak i socjologiczny powrotu ludzi do stanów ojkoofilii, która dba o utrzymanie wartości przyrodniczych obecnych w środowisku zamieszkania. Stwierdza, że „lojalność definiowania przez dom” wymaga poszanowania przyrody, tzn. gdy „ojkofilia jest silna” – jak w społeczeństwach skandynawskich – to istnieje powszechne zaangażowanie ludzi w różnorakie formy ochrony dóbr przyrody. Do jego poglądów można zasadnie odnieść opinię Dominiki Dzwonkowskiej (2021), która pisze: „Ochrona środowiska zaczyna się od podmiotu moralnego, od jego cech charakteru, od tego, jaką on jest osobą, tj. od cnót, jakimi się odznacza. Bowiem cnoty są nazywane cechami charakteru, inaczej są to trwałe dyspozycje do czynienia dobra”. Właśnie koncepcja ojkoofilii jako proekologicznej postawy opiekuńczej kierowana jest przez autora *Zielonej filozofii* do poszczególnych ludzi – pisze on, że jest „indywidualną motywacją” dla ochrony przyrodniczego otoczenia (Scruton 2017). Dodać należy, iż jest także motywacją kolektywną, albowiem *oikos* sytuuje się zawsze w określonej zbiorowości, która stanowi wspólnotę ludzi, a tę autor uznaje za wartości etyczną i społeczną. Pogląd ten formułuję na podstawie właśnie kolektywnych zachowań ludzi w obronie przyrody jako lokalnego dobra wspólnego. Wybrane przykłady potwierdzające istnienie ojkoofilii oraz zespołowej motywacji przedstawiam w końcowej części artykułu.

Zagadnienie piękna – odniesienie do przyrody

W publikacjach dotyczących ekologii autorzy nie zajmują się kategorią estetyczną piękna przyrody. Wyjątek stanowi encyklika papieża Franciszka *Laudato Si'*, w której przedstawia on koncepcję „ekologii integralnej” dla świata, zwracając uwagę, że ziemia przez nadmierną eksploatację służącą „konsumpcjonizmowi” staje się mniej bogata i piękna. Łudzimy się, że możemy zastąpić piękno – niezastępowalne i nieosiągalne do odzyskania – innym pięknem – stworzonym przez nas (Franciszek 2015). Ojciec Święty zakłada, że istnieją dwa rodzaje piękna – naturalne piękno przyrody oraz piękno kreowane. Pogląd ten jest akceptowany przez większość estetyków. Można dodać, że piękno przyrody istnieje obiektywnie w jej wytworach, istnieje z mocy naturalnej, chociaż jest postrzegane przez ludzi w sensie subiektywnym. Piękno zaś zawarte w ludzkich wytworach również ma status obiektywny i jest także postrzegane subiektywnie, lecz istnieje nie jako własność naturalna, ale z mocy ludzkiej kreacji.

Autor *Zielonej filozofii* uważa, że piękno jako kategoria estetyczna powinno być, jak dawniej, odnoszone do przyrody, a ludzie podejmujący działania ochronne, w tym także w ochronie środowiska, winni stawiać je na pierwszym miejscu. Scruton (2017) twierdzi, że „piękno zostało usunięte” z naszej świadomości, a w jego miejsce zaakceptowano utylitarystycznie pojętą użyteczność, co jest powszechnie widoczne w stanach ojkofobii oraz technofilii. Píše, że gdy porzucono myślenie o pięknie, a w rezultacie pojawiła się dominacja normy użyteczności, doszło do wyniszczenia przyrody i „środowiska ludzkiego”. Stwierdza też, że piękno „motywuje nas do miłości do przyrody i gatunków, do szacunku dla ziemi i oceanów, do troski o jeziora i drogi wodne. Jest istotą ojkofilii” (Scruton 2017). Nasuwa się uwaga, że treść tego wzniosłego zdania wykracza poza granice rozumienia ojkofilii, które autor przedstawił na początku książki. Przypomnę, iż odnosił to pojęcie do środowiska zamieszkania ludzi. Bez wątplenia postrzegają oni wartość piękna i cenią je jako istotową własność miejsca, w którym mieszkają. Należy odnotować, że kilkadziesiąt lat przed Scrutonem Władysław Tatarkiewicz (1972), wybitny polski estetyk, pisał, że współcześnie „idea piękna [...] dziś jest w upadku”, ale przewidywał, iż „prawdopodobnie [...] wróci”. Scruton nie odnosi się do poglądów Tatarkiewicza (wiele jego artykułów z zakresu estetyki tłumaczono na angielski). Można jednak powiedzieć, że Scrutonowski projekt wprowadzenia kategorii piękna do poznawania i ochrony przyrody do edukacji oraz do ojkofilii potwierdza przewidywania Tatarkiewicza.

Odnosząc się do poglądów Scrutona, można sytuować wartość piękna jako kategorię estetyczną w kontekście etyki, albowiem motywuje ona ludzi do respektowania wartości miłości oraz cnót etycznych, tj. szacunku i troski o przyrodę. Uważam, że wartość piękna przyrody i w ogóle świata uzupełnia etykę biocentryczną. Można też powiedzieć, że piękno ujmowane w kontekście etyki dopełnia proekologiczną postawę opiekuńczą, którą opisałem na początku artykułu. Scruton sugeruje, by pojęcie piękna wprowadzić do świadomości etycznej i estetycznej współczesnych ludzi w miejsce dominacji użyteczności, tzn. instrumentalnego (ekonomicznego) wykorzystywania przyrody. Píše, że problemy środowiskowe, czyli ojkofilia, są „problemami *moralności*, a nie ekonomii” (Scruton 2017).

Scruton nie zajmuje się formalnymi aspektami estetycznymi piękna w przyrodzie, nie wyjaśnia, czym jest. Można się domyślać, że milcząco akceptuje pogląd, iż piękno przyrody wyraża się w harmonii elementów, barw, dźwięków, w przebiegu praw naturalnych. Odwołuje się do stanowiska Immanuela Kanta (1724–1804), że piękno jest wartością samą w sobie, jest postrzegane z subiektywną indywidualną koniecznością oraz jest całkowicie bezinteresowne w tym sensie, że nie może być wykorzystywane przez kogokolwiek do czegoś – z wyjątkiem, gdy wedle jakiejś koncepcji piękna tworzymy piękne przedmioty (Kant 1964; Scruton 2017).

Chciałbym uzupełnić stanowisko Scrutona w sprawie piękna, stawiając pytanie, jak urzeczywistnia się jednostkowe subiektywne doświadczenie piękna przyrody. Jest to specyficzny stan, jak píše Maria Gołaszewska (1984), „przeżycia estetycznego i witalnego, poznawczego i somatycznego”, w którym „nie wydziela” się osobno form przyrody, lecz postrzega się i przeżywa określone wydzielone z całości przyrody

wytwory jako integralne całości. Takie całości będące przedmiotami indywidualnych przeżyć estetycznych są z pewnością stanem rozpoznawalnej harmonii elementów; jako takie wywołują zachwyt oraz rozbudzają pragnienie poznawania kolejnych wytworów przyrody. Z uwagi na Kantowski pogląd, że piękno jest postrzegane i przeżywane w sensie jednostkowym, należy wyrazić negatywną opinię o kolektywnych wycieczkach w plener, w których uczestnicy przenoszą do obiektów przyrodniczych zgiełk i niepokój swego codziennego życia wyrażający się w hałasie rozmów, rozprawianiu poznawczej postawy wobec przyrody. Wtedy nie może pojawić się przeżywanie estetyczne piękna, wtedy, jak sądzę, w ogóle zostaje unieważniona kategoria piękna. Przeżywanie piękna wymaga bowiem jednostkowej kontemplacji, inaczej mówiąc, skupienia uwagi oraz uczuć na przedmiocie wywołującym estetyczne doznanie.

Urzeczywistnianie ojkoofilii w społecznych środowiskach lokalnych

W pierwszej części artykułu przedstawiłem pogląd Scrutona na temat otoczenia przyrodniczego wokół miejsc naszego zamieszkania, będącego integralną częścią ojkoofilii, które jest uznawane za „dobro wspólne” lokalnej społeczności oraz powinno być przez nią zarządzane (Scruton 2017). Autor niestety nie precyzuje sposobów czy form tego zarządzania. Zauważa, że instytucjonalizacja ochrony przyrody i wszelkie społeczne ruchy proekologiczne przeważnie ignorują wartość i znaczenie lokalnych społeczności. Jego zdaniem koncepcja ojkoofilii zakłada przyjęcie odmiennego stanowiska – postuluje włączenie tych społeczności w działania proekologiczne chroniące lokalne, czyli bliskie mieszkańcom dobro wspólne.

Aprobuując pogląd Scrutona, uważam, że mieszkańcy podejmują z własnej inicjatywy różnorakie działania opiekuńcze wobec otaczającej przyrody, w tym w stosunku do obiektów instytucjonalnie zarządzanych. Tworzą stałe lub okresowe stowarzyszenia chroniące środowisko przyrodnicze bądź organizują doraźne protesty, w szczególności przeciw zawłaszczaniu najbliższego środowiska przyrodniczego przez różnych inwestorów (najczęściej deweloperów) czy – jak w opisanych przykładach – przez projekty budowy obiektów techniki. Ta postawa mieszkańców nakierowana jest na obronę ludzkiego stanu ojkoofilii oraz obronę i zachowanie *oikos*. Zarazem, jak sądzę, protestujący ludzie sprzeciwiają się, by ojkofofia i technofilia zapanowały nad środowiskiem zamieszkania. Oczywiście nie znają oni przytoczonych pojęć, które opisują i wyjaśniają ich uczuciowe i materialne przywiązanie do środowiska, w którym mieszkają, czyli przywiązania do ojkoofilii.

Poniżej podaję dwa przykłady proekologicznych zachowań ludzi, które ilustrują urzeczywistnianie sformułowanej przez Scrutona koncepcji ojkoofilii jako opiekuńczej postawy proekologicznej.

W środku dwóch kryzysów – klimatycznego i energetycznego – opór mieszkańców i decyzje służb zablokowały budowę farm fotowoltaicznych, które mogły produkować 300 MWh zielonej energii rocznie – dość, by zapewnić prąd dla 150 tys. osób przez cały rok. Gmina Bircza, w której miały stanąć farmy, ma mniej niż 7 tys. mieszkańców [...] My też (powiadają mieszkańcy gminy) chcemy ratować

świat, jak te firmy, które stawiają wiatraki albo farmy fotowoltaiczne [...] Tylko na różne sposoby. My chcemy chronić też lasy, które są najbardziej naturalne, najbardziej pierwotne, żeby pochłaniały dwutlenek węgla, utrzymywały wodę w górach. A oni chcą zmienić sposób produkcji energii. Więc mówimy: zmieniajcie, tylko gdzie indziej. – Ale dlaczego właściwie nie tutaj? – pytam. – Te pagórki wydają się idealne, dobrze ustawione do słońca, nie rosną na nich lasy. – Trzeba stawiać farmy fotowoltaiczne, ale z głową. Jest w Polsce dużo terenu, który nie jest tak cenny przyrodniczo (Kopeć 2022).

Mieszkańcy Wilkowic w powiecie leszczyńskim sprzeciwiają się planowanej budowie masztu telefonii komórkowej na terenie wsi. Miałyby stać na gminnej działce przy ulicy Miodowej. Samorząd Lipna chce ją przeznaczyć na ten cel. Rada sołecka Wilkowic wystosowała jednak do władz gminy formalny sprzeciw [...] Rada Sołecka Wilkowic zapewnia, że ma świadomość konieczności ustawienia we wsi masztu, ale w przypadku Miodowej problemem jest lokalizacja. Maszt obowiązkowo musi powstać, ale nie w tym miejscu. Ostatnia działka gminna na terenie wsi powinna zostać przeznaczona na miejsce integracji z myślą o rozwoju naszej wsi (Wiśniewski 2023).

Bibliografia

1. Arystoteles (1984), *Metafizyka*, tłum. i wstęp K. Leśniak, PWN, Warszawa.
2. Dzwonkowska, D. (2021), *Sprawności moralne w ochronie środowiska, czyli kilka słów o cnotach środowiskowych*, „Drzewo Franciszka”, 4.
3. Franciszek (2015), *Encyklika Laudato Si'*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław.
4. Gołaszewska, M. (1984), *Zarys estetyki. Problematyka, metody, teorie*, PWN, Warszawa.
5. Kaczocha, W. (2016), *Wartości i normy etyczne w ochronie i zarządzaniu obszarami przyrodniczo cennymi*, „Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski”, 22, s. 5–15.
6. Kaczocha, W. (2022), *Etyka ekologiczna w zarządzaniu parkami krajobrazowymi oraz narodowymi*, w: *Zarządcze i ekonomiczne zagadnienia działalności parków krajobrazowych w Polsce*, red. J. Sikora, K. Zimniewicz, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
7. Kaczocha, W., Sikora, J. (2016), *Ecological ethics. Values and norms in local rural communities*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, 39(1) s. 69–78.
8. Kant, I. (1964), *Krytyka władzy sędzenia*, tłum. J. Gałęcki, PWN, Warszawa.
9. Kopeć, J. (2022), *Co ważniejsze – globalna walka z węglem, ropą i gazem czy lokalny las, który pamięta Chrobrego*, „Gazeta Wyborcza. Magazyn”, 1–2 października.
10. Kotarbiński, T. (1966), *Medytacje o życiu godziwym*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
11. Locke, J. (1992), *Dwa traktaty o rządzie*, tłum. Z. Rau, PWN, Warszawa.
12. Scruton, R. (2017), *Zielona filozofia. Jak poważnie myśleć o naszej planecie*, tłum. J. Grzegorzczak, R.A. Wierchosławski, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
13. Tatarkiewicz, W. (1972), *Droga przez estetykę*, PWN, Warszawa.
14. Wiśniewski, M. (2023), *Mieszkańcy Wilkowic są przeciwni lokalizacji masztu komórkowego. „Nic o nas bez nas”. Piszą apel do wójta*, „Głos Wielkopolski”, <https://glaswielkopolski.pl/mieszkanicy-wilkowic-sa-przeciwni-lokalizacji-masztu-komorkowego-nic-o-nas-bez-nas-pisza-do-wojta/ar/c1-17168299> (dostęp 21.06.2023).

12. Pożary lasów zagrożeniem dla turystyki

Forest fires as a threat to tourism

Jan Sikora¹, Agnieszka Wartecka-Ważyńska²

¹Uniwersytet Zielonogórski

²Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu

Streszczenie: Lasy są bogactwem naturalnym każdego kraju, pełnią funkcje gospodarcze, przyrodnicze i społeczne. Biorąc pod uwagę ich wartości przyrodnicze i klimatyczne, w ramach funkcji społecznej stanowią znaczącą wartość dla wypoczynku, turystyki i rekreacji. Jednym z zagrożeń realizacji tej funkcji, w szczególności turystyczno-rekreacyjnej i wypoczynkowej, są pożary. W artykule przedstawiono analizę ilościowo-jakościową liczby pożarów w Polsce, ich powierzchnię, przyczyny oraz skutki. Wskazano na zagrożenia pożarów lasów dla infrastruktury turystycznej, turystów i mieszkańców miejscowości znanych destynacji turystycznych w Europie. W opracowaniu wykorzystano literaturę zwartą i czasopiśmienniczą przedmiotu badań, materiały ze stron internetowych oraz dane statystyczne publikowane przez Główny Urząd Statystyczny.

Słowa kluczowe: lasy, pożary, przyczyny pożarów, zagrożenia dla turystyki

JEL: Q 54, Q 57

Abstract: Forests are the natural wealth of every country. They perform economic, natural and social functions. As part of the social function, due to their natural values, climatic forests are a significant value for leisure, tourism and recreation. Fires are one of the threats to the implementation of the social function, including the tourist, recreational and recreational function. The article presents a quantitative and qualitative analysis of the number of fires in Poland, their area, causes and effects. Threats of forest fires to tourist infrastructure, tourists and inhabitants of well-known tourist destinations in Europe are pointed out. The study uses books and periodicals of the subject of the research, materials from websites and statistical data published by the Central Statistical Office.

Key words: forests, fires, causes of fires, threats to tourism

Wstęp

Lasy zajmują 31% całkowitej powierzchni lądowej Ziemi, z czego 36% stanowią lasy pierwotne. Na obszarach leśnych znajduje się około 80% światowej lądowej gatunkowej różnorodności biologicznej. Lasy tropikalne produkują ponad 40% globalnej ilości tlenu, rosną w nich rośliny lecznicze, których wartość szacowana jest na 108 mld

dolarów rocznie, a 25% współczesnych lekarstw produkowanych jest z roślin występujących w tych lasach. Ponad 80% światowych lasów to tereny publiczne (państwowe, komunalne). Powierzchnia lasów Europy wynosi 1,02 mld ha i stanowi 25% światowych zasobów leśnych (Grzywacz 2011). W Polsce jest 9,3 mln ha lasów i gruntów związanych z gospodarką leśną, z czego 9,1 mln ha drzewostanów, co oznacza 29,1% lesistości i 30,4% udziału w powierzchni lądowej kraju.

Dzięki obszarom leśnym mamy wiele korzyści gospodarczych i społecznych. Dla porównania, sektor leśny na świecie generuje 33 mln miejsc pracy, a produkty z lasów używane są przez miliardy ludzi. Szacuje się, że ponad połowa światowej produkcji gospodarczej (PKB) zależy od usług ekosystemowych, w tym dostarczanych przez lasy, a ponad połowa ludzi żyjących na świecie wykorzystuje niedrzewne produkty leśne, aby podnieść swój poziom życia (*Międzynarodowy... 2022*).

Do głównych funkcji lasów zaliczamy (Sikora i Wartecka-Ważyńska 2017):

- produkcyjną (dostarcza pożywienia i surowców);
- ekologiczną (lasy filtrują powietrze z zanieczyszczeń, regulują wilgotność, produkują tlen, pochłaniają dwutlenek węgla);
- społeczną (miejsce wypoczynku, rekreacji, edukacji);
- naukową (miejsce obserwacji i badań naukowych).

Funkcje pełnione przez lasy ograniczone są jednak przez liczne czynniki natury biotycznej (szkodliwe owady, chorobotwórcze grzyby), abiotycznej (huraganowe wiatry, silne wahania poziomu wód gruntowych, śniegołomy, emisje przemysłowych zanieczyszczeń powietrza, ekstremalnie niskie i wysokie temperatury) oraz antropogenicznej (pożary, kłusownictwo, kradzieże drewna, zaśmiecanie lasów, niszczenie mienia w lasach; Grzywacz 2011). Stan lasów i ich ogólna kondycja mają znaczenie dla zdrowia ludzi. Można powiedzieć, że zdrowe lasy to zdrowe społeczeństwo (Grzywacz 2011). Zdrowotne właściwości lasów sprzyjają rozwojowi turystyki i rekreacji, wzmagają prozdrowotne funkcje terenów uzdrowiskowych i wypoczynkowych. W lasach można uprawiać różnorodne formy rekreacji i turystyki: przyrodniczą turystykę poznawczą, *birdwatching* (obserwacja ptaków), fotografowanie przyrody, trekking (wędrówka pieszymi trudnymi szlakami), nordic walking (spacery z kijkami), jazdę rowerem leśnymi szlakami rowerowymi, turystykę konną, łowiectwo, grzybobranie, kajakarstwo leśnymi rzekami, survival (las staje się miejscem przetrwania w naturalnych warunkach, możliwością wytrzymałości fizycznej i psychicznej). W lasach można organizować obozy i biwaki, różnego typu wczasy i wypoczynek dla osób starszych, niepełnosprawnych, narciarstwo biegowe (Marszałek 2010). Powyższe przykłady aktywności turystycznej i rekreacyjnej świadczą o istotnym znaczeniu lasów jako miejsc wypoczynku i turystyki.

Lasy jako dobro publiczne wymagają jednak odpowiedniej ochrony, która zapobiegałaby ich wyniszczaniu. Eksperti wskazują, że co 2 sekundy z powierzchni Ziemi znika las wielkości boiska do piłki nożnej. Od 1900 roku powierzchnia lasów zmniejsza się o około 10 mln hektarów rocznie. Oznacza to, że świat stracił 420 mln hektarów lasów, które miałyby powierzchnię większą niż Indie (*Międzynarodowy... 2022*).

Główną przyczyną tak ogromnej skali globalnego wylesiania (80%) jest ekspansja rolnictwa. Bezcenne lasy są karczowane i wypalane m.in. w celu uzyskania terenów pod hodowlę bydła oraz uprawę pasz dla zwierząt, a także pozyskiwania drewna dla przemysłu. Inną znaczącą przyczyną dewastacji lasów są pożary (Karlikowski 1975; Wiler i Wcisło 2007).

Celem opracowania jest przedstawienie stanu ilościowo-jakościowego pożarów lasów w Polsce, ich przyczyn i skutków oraz zagrożeń dla aktywności turystyczno-rekreacyjnej człowieka. W artykule wykorzystano metodę analizy literatury przedmiotu, źródeł internetowych zawierających charakterystykę pożarów lasów w Polsce i na świecie oraz ich wpływu na turystykę, a także danych statystycznych publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny.

Pożary lasów i ich powierzchnie

Pożary należą do najpoważniejszych niebezpieczeństw grożących lasom. Ogień bardzo szybko zajmuje duże obszary drzewostanów i niszczy wiekowe działania przyrody. Las po pożarze odradza się nawet przez kilkadziesiąt lat. Największe zagrożenia pożarowe zasobów leśnych spowodowane są przez osoby korzystające z letniego wypoczynku oraz zbierające owoce runa leśnego. Wiąże się to często z łamaniem przepisów przeciwpożarowych, przede wszystkim z używaniem otwartego ognia (np. palenie papierosów, rozpalanie ognisk) w miejscach do tego nieprzeznaczonych (Karpowicz i Gniazdowska 2016). Każdy pożar lasu powoduje określone straty, od tych niepoliczalnych w środowisku przyrodniczym po te wymierne finansowo. W skali globalnej pożary lasów mogą się przyczyniać do zmian w atmosferze – skutkiem emitowania produktów spalania jest efekt cieplarniany. Ponadto pożary niszczą nie tylko zasoby leśne, lecz także zabudowania i infrastrukturę, powodują też śmierć ludzi. Pożary lasów rocznie występują na powierzchni około 10 mln ha (Szczygieł 2012).

W 2020 roku przeprowadzono badania, z których wynika, że 84% pożarów w USA powstało wskutek zaproszenia ognia przez ludzi (Jurszo 2022). Tego typu pożary rozwijają się szybciej i uwalniają więcej energii niż te, które są efektem zjawisk naturalnych, takich jak uderzenie pioruna, do którego dochodzi zwykle w warunkach pogodowych cechujących się większą wilgotnością, ograniczających intensywność płomieni. Natomiast pożary wywołane przez człowieka zaczynają się w miejscach o niższej pokrywie drzew oraz w okresach bardziej ekstremalnych warunków pożarowych – susza, co sprawia, że ogień rozprzestrzenia się szybciej, ma bardziej niszczycielski wpływ na ekosystem leśny. Do tego dochodzą wieloletnie konsekwencje zmian klimatu i osuszanie terenu, brak deszczu, mało śnieżne zimy i coraz wyższa temperatura. Z *Rocznika Statystycznego Leśnictwa* wynika, że w roku 2020 Polska zajęła czwarte miejsce w Europie (pierwsze Hiszpania) pod względem liczby pożarów lasów (6627 i 7745) oraz siódme (8417 ha) pod względem spalanej powierzchni leśnej. Na pierwszym miejscu znalazła się Portugalia (67170 ha; *Rocznik...* 2021). Szczegółową charakterystykę pożarów lasów w Polsce w 2020 roku w rozbięciu na województwa przedstawiono w tabeli 1.

TABELA 1. Przyczyny pożarów lasów w Polsce w poszczególnych województwach w 2020 roku (w liczbach bezwzględnych i odsetkach)

Województwa	Ogółem w l.b. i %	Przyczyna pożaru							
		podpalenia	nieostrożność		wyładowania atmosferyczne	wady i nieprawidłowa eksploatacja		pozostałe	nieustalone
			nietletnich	dorosłych		urządzeń technicznych	środków transportu		
POLSKA	6627 100,0	3121 47,1	32 0,5	1661 25,1	17 0,2	69 1,0	17 0,2	425 6,4	1285 19,5
Dolnośląskie	386 5,8	157 5,0	3 9,3	117 7,0	1 5,9	5 7,2	1 5,9	20 4,7	82 6,4
Kujawsko-pomorskie	320 4,8	221 7,1	1 3,1	66 4,0	-	2 2,9	-	16 3,7	14 1,1
Lubelskie	424 6,4	138 4,4	3 3,3	193 11,6	-	2 2,9	1 5,9	52 12,2	35 2,7
Lubuskie	568 8,6	234 7,5	2 6,2	65 4,0	3 17,6	16 23,2	6 32,3	11 2,6	231 18,0
Łódzkie	452 6,8	123 4,0	1 3,1	248 15,0	2 11,7	5 7,2	1 5,9	40 9,4	32 2,5
Małopolskie	176 2,7	119 3,8	-	19 1,1	-	-	-	14 3,3	24 1,9
Mazowieckie	1650 24,9	986 31,6	10 31,2	284 17,1	1 5,9	6 8,7	-	124 29,1	239 18,6
Opolskie	82 1,2	23 0,7	-	25 1,5	1 5,9	2 2,9	1 5,9	4 0,9	26 2,0
Podkarpackie	301 4,5	97 3,1	1 3,1	71 4,3	2 11,7	1 1,4	-	17 4,0	112 8,7
Podlaskiej	201 3,0	71 2,3	-	69 4,1	1 5,9	4 5,8	-	16 3,7	40 3,1
Pomorskie	228 3,4	62 2,0	5 15,6	72 4,3	-	2 2,9	-	21 4,9	66 5,1
Śląskie	328 4,9	103 3,3	3 9,3	119 7,2	1 5,9	4 5,8	1 5,9	11 2,6	86 6,7
Świętokrzyskie	598 9,0	531 17,0	-	28 1,7	1 5,9	2 2,9	-	4 0,9	32 2,5
Warmińsko-Mazurskie	120 1,8	37 1,2	1 3,1	33 2,0	1 5,9	-	1 5,9	7 1,6	40 3,1
Wielkopolskie	463 7,0	139 4,4	2 6,2	187 11,2	-	13 18,9	3 17,6	28 6,6	91 7,1
Zachodnio-pomorskie	330 5,0	80 2,5	-	65 4,0	3 17,6	5 7,2	2 11,8	40 9,4	135 10,5

ŹRÓDŁO: dane z Krajowego Systemu Informacji o Pożarach Lasów prowadzonego przez Instytut Badawczy Leśnictwa, za: *Rocznik...* 2021, s. 134 (uwzględnione procenty to obliczenia własne).

TABELA 2. Pożary lasów na terenach zarządzanych przez Lasy Państwowe z uwzględnieniem ich regionalnych dyrekcji

Regionalne dyrekcje Lasów Państwowych	2010	2015	2019	2020	2010	2015	2019	2020	
	liczba pożarów				powierzchnia pożarów				
					ogółem				przeciętna 1 pożaru
OGÓŁEM	1777 100,0	3897 100,0	3239 100,0	2274 100,0	805 100,0	1655 100,0	947 100,0	519 100,0	0,23
Białystok	48 2,7	166 4,2	118 3,6	56 2,4	324 40,2	361 21,8	63 6,6	11 2,1	0,19
Gdańsk	66 3,7	66 1,7	92 2,8	37 1,6	12 1,5	14 0,8	32 3,4	4 0,8	0,10
Katowice	222 12,5	531 13,6	306 9,4	203 8,9	108 13,4	160 9,7	63 6,6	41 7,9	0,20
Kraków	6 0,3	15 0,4	13 0,4	21 0,9	2 0,2	2 0,1	2 0,2	19 3,7	0,90
Krosno	10 0,5	43 1,1	30 1,0	34 1,5	7 0,8	12 0,7	5 0,5	13 2,5	0,39
Lublin	38 2,3	140 3,6	137 4,2	93 4,1	10 1,2	482 29,1	82 8,6	116 22,3	1,25
Łódź	60 3,4	232 6,0	208 6,4	123 5,4	23 2,8	72 4,3	87 9,1	30 5,8	0,24
Olsztyn	69 3,9	183 4,7	93 2,9	38 1,7	14 1,7	53 3,2	34 3,6	6 1,1	0,17
Piła	60 3,4	129 3,3	123 3,8	68 3,0	13 1,6	20 1,2	48 5,1	8 1,5	0,11
Poznań	114 6,4	291 7,5	263 8,1	192 8,4	44 5,4	70 4,2	38 4,0	24 4,6	0,13
Radom	134 7,5	234 6,0	318 9,9	179 7,9	32 4,0	47 2,8	103 10,9	51 9,9	0,28
Szczecin	230 13,0	323 8,3	337 10,4	327 14,4	19 2,3	29 1,7	66 7,0	32 6,2	0,10
Szczecinek	69 3,9	122 3,1	152 4,7	56 2,4	16 2,0	22 1,3	77 8,1	9 1,7	0,16
Toruń	143 8,0	266 6,8	249 7,7	151 6,6	14 1,7	47 2,8	73 7,7	10 2,0	0,07
Warszawa	90 5,1	313 8,0	167 5,1	141 6,2	22 2,7	103 6,2	76 8,0	54 10,4	0,39
Wrocław	178 10,0	504 13,0	301 9,3	211 9,3	121 15,0	106 6,5	57 6,0	61 11,7	0,29
Zielona Góra	240 13,5	339 8,7	332 10,2	344 15,1	24 3,0	54 3,3	40 0,4	30 5,8	0,09

ŹRÓDŁO: dane z Krajowego Systemu Informacji o Pożarach Lasów prowadzonego przez Instytut Badawczy Leśnictwa, za: *Rocznik...* 2021, s. 137 (uwzględnione procenty to obliczenia własne).

Z danych zawartych w tabeli 1 wynika, że w Polsce w 2020 roku ogółem było 6627 pożarów lasów. Najwięcej w województwach mazowieckim – 1650 (24,9%) i świętokrzyskim – 598 (9,0%). Dominującą przyczyną były podpalenia – 3121 (47,1%), największą ich liczbę odnotowano w tych samych województwach: mazowieckim – 986 (31,6%) oraz świętokrzyskim – 531 (17,0%). Zatem człowiek jest głównym sprawcą pożarów lasu w Polsce. Statystyka wszystkich pożarów obszarów leśnych w naszym kraju znacząco nie różni się od danych ilustrujących pożary lasów na terenach zarządzanych przez Lasy Państwowe. Ilościowe ujęcie tego zagadnienia przedstawia tabela 2, w której zamiast województw uwzględniono regionalne dyrekcje Lasów Państwowych.

TABELA 3. Powierzchnia pożarów lasów w Polsce według województw i przyczyn powstania w 2020 roku

Województwa	Powierzchnia			Przyczyny powstania [w ha]								
	ogółem	przeciętna jednego pożaru	w odsetkach	podpalenia	nieostrożność		wyładowania atmosferyczne	wady i nieprawidłowa eksploatacja		pozostałe	nie ustalone	
					nieletnich	dorosłych		urządzeń technicznych	środków transportu			
	w ha											
POLSKA	8416,64	1,27	100,0	1339,20 16,0	4,03 0,04	563,23 6,7	0,54 0,0	13,31 0,1	1,59 0,01	191,97 2,3	6302,77 74,9	
Dolnośląskie	132,98	0,34	1,6	71,17	0,52	20,88	0,01	0,94	0,01	20,83	18,62	
Kujawsko-pomorskie	50,34	0,16	0,6	20,72	0,02	27,93	-	0,02	-	1,18	0,47	
Lubuskie	52,77	0,09	0,6	23,52	0,02	6,73	0,17	3,36	0,30	0,19	18,48	
Łódzkie	130,81	0,29	1,6	39,84	0,01	77,21	0,02	0,84	0,70	7,28	4,91	
Małopolskie	37,29	0,21	0,4	27,03	-	4,05	-	-	-	1,91	4,30	
Mazowieckie	690,43	0,42	8,2	494,00	1,17	82,84	0,01	0,50	-	44,79	67,12	
Opolskie	12,68	0,15	0,2	2,91	-	6,59	0,01	0,08	0,12	0,08	2,89	
Podkarpackie	267,54	0,89	3,2	73,51	0,05	40,56	0,17	0,03	-	29,87	123,35	
Podlaskie	6008,86	29,89	71,4	20,50	-	14,67	0,02	1,06	-	4,45	5968,16	
Pomorskie	19,40	0,09	0,2	6,90	0,05	4,29	-	0,02	-	0,30	7,84	
Śląskie	120,94	0,37	1,4	31,67	1,26	58,01	0,01	4,22	0,25	1,60	23,92	
Świętokrzyskie	266,41	0,45	3,2	246,66	-	5,53	0,01	0,09	-	0,48	13,64	
Warmińsko-mazurskie	35,84	0,30	0,4	4,63	0,06	25,26	0,01	-	0,09	0,12	5,67	
Wielkopolskie	52,30	0,11	0,6	21,04	0,02	18,30	-	1,16	0,03	3,44	8,31	
Zachodnio-pomorskie	58,34	0,18	0,7	11,79	-	5,76	0,10	0,46	0,03	27,43	12,77	

ŹRÓDŁO: dane z Krajowego Systemu Informacji o Pożarach Lasów prowadzonego przez Instytut Badawczy Leśnictwa, za: *Rocznik...* 2021, s. 135.

Powyższe dane wskazują, że w 2020 roku na obszarach zarządzanych przez Lasy Państwowe w Polsce wybuchły 2274 pożary. Najwięcej odnotowano ich w Zielonogórskiej Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych – 334 (15,1%) oraz Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Szczecinie – 327 (14,4%), najmniej zaś w Krakowskiej Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych – 21 (0,9%). W akcjach gaśniczych tych pożarów zużyto 37 090 m³ wody (ponad 37 mln l). Straty pożarowe oszacowano na ponad 26 mln zł. W pożarach tych zginęły trzy osoby, a osiem odniosło obrażenia (*Ponad trzy... 2022*).

Z liczbą pożarów w lasach łączy się powierzchnia, która ulega zniszczeniu, zarówno flora, jak i fauna leśna. Ogólną powierzchnię pożarów w lasach w Polsce w 2020 roku zaprezentowano w tabeli 3.

W 2020 roku pożary lasów w Polsce objęły powierzchnię ogółem 8416,64 ha, co stanowi przeciętnie 1,27 ha na jeden pożar (tabela 3). Największe powierzchnie pożarowe lasów odnotowano w województwach podlaskim – 6008,86 ha (71,4%) oraz mazowieckim – 690,43 ha (8,2%), najmniejszą zaś w województwie opolskim – 12,68 ha (0,2%).

Biorąc pod uwagę powierzchnię pożarów obszarów leśnych na terenach zarządzanych przez Lasy Państwowe i obejmujących ich regionalne dyrekcje, okazuje się, że w 2020 roku największe pożary lasów wystąpiły w Lubelskiej Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych – 116 ha (22,3%), najmniejsze natomiast – 4 ha (0,8%) – w Gdańskiej Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych (tabela 2).

Przyczyny powstawania pożarów w lasach

Wspomniano, że człowiek jest głównym sprawcą pożarów lasów, co potwierdzają statystyki. Analizując dane zawarte w tabeli 1, można zauważyć, że z 6627 wszystkich pożarów lasów w Polsce w 2020 roku człowiek świadomie spowodował 3121, co stanowi 47,1%, a główną przyczyną były celowe podpalenia. Na drugim miejscu uplasowała się nieostrożność nieletnich i osób dorosłych (niezgaszone papierosy, zapalki, grille, ogniska, niekontrolowane wypalanie traw i gałęzi, zabawy z użyciem ognia), która doprowadziła do 1693 pożarów lasów (25,6%). Ich trzecim źródłem w tym samym roku były wady urządzeń technicznych i nieprawidłowa eksploatacja środków transportu: awarie linii energetycznych, zatarcie łożysk pojazdów, postój na suchej trawie, zatarcie osi wagonu, iskrzenie hamulców, zerwanie trakcji. Przyczyny te spowodowały 86 pożarów lasów, tj. 1,2%. Z wyładowań atmosferycznych w 2020 roku zapaliło się 17 obszarów leśnych (0,2%). Pozostałe przyczyny (katastrofy, ćwiczenia wojskowe) stanowiły 6,4% (425 pożarów), a około 20% nie zostało rozpoznanych.

Analizując powierzchnię wszystkich pożarów lasów w związku z przyczynami ich powstania (tabela 3), należy podkreślić, że w wyniku podpaień w 2020 roku spłonęło 1339,20 ha. Nieostrożność człowieka (6,74%) doprowadziła do pożarów o powierzchni 567,26 ha. Natomiast dla pożarów lasów o powierzchni 6302,77 ha nieustalone przyczyny ich powstania w 2020 roku wyniosły około 75%.

Nieco inaczej ułożyły się wyniki powiązań przyczyn pożarów w lasach podległych Lasom Państwowym z ich liczbą oraz powierzchnią (tabela 4).

TABELA 4. Przyczyny powstania pożarów lasów na terenach zarządzanych przez Lasy Państwowe w zależności od ich liczby i powierzchni

Wyszczególnienie	2010	2015	2019	2020	2010	2015	2019	2020
	w liczbach bezwzględnych				w odsetkach			
	liczba pożarów							
OGÓŁEM	1777	3897	3239	2274	100,0	100,0	100,0	100,0
Podpalenia	758	1510	1192	935	42,7	38,7	36,8	41,1
Nieostrożność: - nieletnich - dorosłych	20 434	6 641	8 426	2 291	1,1 24,4	0,2 16,4	0,2 13,2	0,1 12,8
Wyładowania atmosferyczne	23	82	79	9	1,3	2,1	2,4	0,4
Wady urządzeń technicznych	13	76	164	40	0,7	2,0	5,1	1,8
Transport: - drogowy - kolejowy	16 18	16 14	7 11	9 6	0,9 1,0	0,4 0,4	0,2 0,3	0,4 0,3
Przerzuty z gruntów nieleśnych	69	25	3	2	3,9	0,6	0,1	0,1
Pozostałe	32	113	93	63	1,8	2,9	2,9	2,8
Nieustalone	394	1414	1256	917	22,2	36,3	38,8	40,3
OGÓŁEM	805	1655	947	519	100,0	100,0	100,0	100,0
Podpalenia	200	438	290	249	24,9	26,5	30,6	48,0
Nieostrożność: - nieletnich - dorosłych	2 144	0 454	0 76	0 44	0,3 17,8	0,0 27,4	0,0 8,0	0,0 8,5
Wyładowania atmosferyczne	2	14	20	0	0,3	0,8	2,1	0,0
Wady urządzeń technicznych	1	19	110	11	0,1	1,2	11,6	2,1
Transport: - drogowy - kolejowy	3 3	3 1	0 3	0 1	0,3 0,4	0,2 0,1	0,0 0,3	0,0 0,2
Przerzuty z gruntów nieleśnych	16	6	0	0	2,0	0,4	0,0	0,0
Pozostałe	344	16	42	7	42,8	0,9	4,4	1,3
Nieustalone	89	704	406	206	11,1	42,5	42,9	39,7

ŹRÓDŁO: dane z Krajowego Systemu Informacji o Pożarach Lasów prowadzonego przez Instytut Badawczy Leśnictwa, za: *Rocznik...* 2021, s. 136.

Okazało się, że dla 2274 pożarów lasów w roku 2020 podpalenia stanowiły 41,1%, nieostrożność człowieka była przyczyną około 13% pożarów lasów, a 40,3% obszarów

leśnych spłonęło z nieustalonych przyczyn. Odnosząc te dane do powierzchni, wygląda to następująco: 48,0 ha lasów spaliło się z powodu podpalenia, 8,5 ha z nieostrożności ludzkiej, a około 40 ha powierzchni leśnych z przyczyn trudnych do ustalenia (tabela 4).

Turystyka w kontekście pożarów w lasach

Przed pandemią COVID-19 turystyka była jedną z najszybciej rozwijających się gałęzi gospodarki na świecie. Turyści potrzebują hoteli, obiektów rekreacyjnych, środków transportu, zostawiają śmieci, zużywają wodę. Przyczyniają się do rozwoju infrastruktury zaspokajającej ich potrzeby. Koncentracja wyjazdów turystycznych w czasie i przestrzeni powoduje na niektórych obszarach znaczną degradację przyrodniczych walorów turystycznych, od których turystyka jest ściśle uzależniona, choć równocześnie sama przyczynia się do przekształcenia środowiska. Przyroda stanowi zatem surowiec dla tworzenia produktu turystycznego. Gospodarka turystyczna, użytkując zasoby przyrodnicze, powinna uwzględniać potrzebę ich ochrony, w tym walorów obszarów leśnych (Jalinik i Bakier 2020).

Rozwój turystyki ma zarówno pozytywne, jak i negatywne konsekwencje. Do tych pierwszych należą: tworzenie miejsc pracy, wzrost konsumpcji i produkcji dóbr turystycznych, możliwości powiększania dochodów ludzi i instytucji, odnowa, zdrowie, poznawanie innych kultur (Sikora, Kaczocha i Wartecka-Ważyńska 2017). Turystyka powoduje jednak również zagrożenia ekonomiczne i społeczne dla ludzi oraz środowiska przyrodniczego. W turystyce po stronie podażowej i popytowej uczestniczy człowiek, który jest podmiotem działalności turystycznej. Odpowiada zatem w większości za dobre i złe strony turystyki. Pomijając aktywność turystyczną człowieka w społeczeństwie i gospodarce, w artykule ograniczamy się do zagrożeń płynących z jego działalności turystycznej w środowisku przyrodniczym zawężonym do obszarów leśnych.

Lasy jako teren przestrzeni publicznej pełnią nie tylko funkcje ochronne i produkcyjne, lecz także społeczne. Społeczeństwo coraz częściej szuka w nich miejsca do odpoczynku i aktywnego spędzania czasu. O udostępnianiu lasu i formach jego zagospodarowania do spędzania czasu wolnego zaczęto dyskutować już w latach 50. XX wieku, a prekursorami wypracowanych rozwiązań były Stany Zjednoczone Ameryki (Sagan i in. 2015). W Polsce potrzebę udostępniania lasów dostrzeżono w latach 60. i 70. (Ważyński 2011). Tę formę przestrzeni dającą możliwość wypoczynku i rekreacji szczególnie doceniają mieszkańcy miast (Gwiazdowicz 2021). Z kolei realizacja funkcji społecznej lasów stawia przed leśnikami szereg zadań związanych z zagospodarowaniem wypoczynkowo-rekreacyjnym, zapewnieniem bezpieczeństwa odwiedzających czy promocją trwale zrównoważonej gospodarki (Janeczko i Woźnicka 2014).

Wypoczynek w lesie to przede wszystkim ucieczka od hałasu i zanieczyszczenia powietrza. W najatrakcyjniejszych miejscach na turystów czekają wiaty turystyczne, stoły i ławki. Wyznaczone są specjalne miejsca, w których można rozpałcić ognisko. Dla zmotoryzowanych turystów urządzone są parkingi leśne. Miłośnicy przyrody mogą zaś korzystać z platform, tarasów widokowych, pomostów umożliwiających

dotarcie do niedostępnych, często podmokłych terenów leśnych. W lasach są liczne szlaki turystyczne (piesze, rowerowe, konne) i ścieżki edukacyjne (*Turystyka w LP...* 2016). Na potrzeby turystów Lasy Państwowe w Polsce udostępniają też swoją bazę noclegową. Dysponują 4,5 tys. miejsc w ośrodkach wypoczynkowo-szkoleniowych, pokojach gościnnych i kwaterach myśliwskich (*Leśny przewodnik...* 2022). Oczywiście udostępnianie lasu turystom wiąże się również z problemami, takimi jak wandalizm zmuszający do odtwarzania obiektów i urządzeń turystyczno-rekreacyjnych, zaśmiecanie i pożary.

Obecność człowieka w lesie jest źródłem nie tylko zagrożeń dla lasu, gospodarki leśnej czy wypoczywających w tym środowisku, lecz także źródłem konfliktów między różnymi grupami użytkowników. Kwalifikowane i masowe formy rekreacji są negatywnie oceniane zarówno przez osoby poszukujące w lesie ciszy i spokoju, jak i okolicznych mieszkańców. Jedni i drudzy uważają, że masowa turystyka w lesie i związane z nią zagrożenia obniżają poziom poczucia bezpieczeństwa (Konieczny, Gołos i Sikora 2020) oraz jakość wypoczynku i wartość rekreacyjną lasu (Ciesielski i Stereńczak 2018).

Wyniki badań przeprowadzonych w Polsce na temat zagrożeń ekosystemów leśnych towarzyszących rekreacyjnemu użytkowaniu lasów wskazują, że wśród tych pochodzenia antropogenicznego wyróżniają się pożary lasu (średnia 2,02 pkt) oraz pozostawiane w nim śmieci (średnia 2,03 pkt). Zagrożeniami o najmniejszym znaczeniu są akty wandalizmu, czyli niszczenie znaków, koszy, ławek i innych elementów infrastruktury turystycznej (średnia 6,22 pkt). Średnie dla pozostałych zagrożeń (niszczenie roślin, płoszenie zwierzyny leśnej, niszczenie zbiorników i cieków wodnych) kształtowały się powyżej 4 pkt. Z zagrożeń naturalnych (biotycznych), dla których średnia wyniosła prawie 1,7 pkt, wymieniono żmije, kleszcze, komary (Konieczny, Gołos i Sikora 2020). Powyższe wyniki wskazują na społeczną odpowiedzialność człowieka w zagrożeniach dla ekosystemów leśnych i osób odwiedzających lasy. Jak wspomniano, ludzie głównie śmiecą w lasach (Sikora i Wartecka-Ważyńska 2021) oraz przyczyniają się do wybuchu pożarów. Wskazano, że w 2020 roku w Polsce spłonęło 8416 ha lasów (tabela 3), a dominującą przyczyną było zachowanie człowieka (47% podpalenia, 26,6% nieostrożność dorosłych i nieletnich – tabela 1). O wysokim poziomie zagrożeń pożarów lasów decyduje świadomość nieodwracalnych zmian, jakie powodują one w środowisku leśnym, oraz ich wpływu na doznania estetyczne towarzyszące pobytowi w lesie i obniżenie jakości wypoczynku.

Zagrożenia pożarowe systematycznie rosną nie tylko w Polsce, lecz także w wielu krajach Europy i świata. Ocieplenie klimatu sprawia, że okresy pożarów są dłuższe i bardziej intensywne, a przy megapozarach zapobieganie im oraz ich gaszenie jest coraz mniej efektywne. Bardzo wysokie temperatury i pożary powodują zarówno ogromne straty materialne, jak i są zagrożeniem dla mieszkańców i ruchu turystycznego, który w wielu regionach świata jest głównym źródłem utrzymania.

Ekstremalne upały i suche wiatry nie pomagają w globalnych zmaganiach z ogniem. Płoną lasy, budynki mieszkalne, obiekty turystyczne, nawet plaże. W płomieniach giną

zwierzęta, a ludzie są zmuszeni do ewakuacji. Turyści uciekają z plaż, a ci, którzy znajdują się w miarę daleko od pożarów, oglądają łuny ognia i wdychają toksyczny dym. W 2022 roku pożary wystąpiły w popularnych krajach turystycznych: Turcji, Grecji, Włoszech, Chorwacji, Portugalii, Hiszpanii.

W Turcji rekordowe upały (od 43 do 47°C) ogarnęły duże tereny południowej części kraju. Pożary wybuchły w lasach w prowincji Antalya, miastach i kurortach: Alanya, Adana, Mersin, Bodrum, Marmaris. Ogień dotarł do zaludnionych obszarów w pobliżu miejscowości turystycznych, w tym do bardzo popularnej wśród zagranicznych turystów Muğli. W ciągu jednego dnia ewakuowano z plaż ponad stu turystów, gdy pożary lasów zagroziły hotelom w kurorcie Bodrum nad Morzem Egejskim. Do ewakuacji wykorzystano łodzie ratunkowe (Michalik 2022). W jeden weekend udało się opanować 91 ze 101 pożarów. Obszary dotknięte pożarami w pięciu prowincjach Turcji zostały uznane za strefy klęski.

W miesiącach letnich roku 2022 pożary nie opuszczały Włoch. Na przykład w rejonie Pescary, największego miasta regionu Abruzja, położonego nad Adriatykiem i chętnie odwiedzanego przez turystów, zagrażały one miejscowej ludności oraz turystom. Ogień pojawił się bardzo blisko plaży i w rezerwacie przyrody Pineta Dannunziana, a silne zadymienie utrudniało oddychanie i groziło śmiertelnym zatruciem. Zdecydowano o natychmiastowej ewakuacji 800 osób. Wielkie pożary wystąpiły też w Katanii i Palermo na Sycylii. W jednym dniu (30 lipca) z zagrożonych płomieniami miejscowości ewakuowano drogą morską 150 osób, a strażacy interweniowali tam 170 razy.

W tym samym okresie wysokie upały (47°C) ogarnęły także Grecję, gdzie tak wysoka temperatura doprowadziła do wzrostu zagrożenia pożarowego. Tylko w ciągu jednego weekendu w związku z pożarami na Peloponezie z pięciu miejscowości ewakuowano mieszkańców i turystów, 8 osób hospitalizowano. Ogień zniszczył 20 domów. W jednym pożarze na wyspie Rodos do walki z ogniem rzucono zastępy straży pożarnej, samoloty i śmigłowce gaśnicze. Władze zdecydowały o ewakuacji ludzi z zagrożonych budynków. W wielu miejscach na wyspie nie było prądu i bieżącej wody (Michalik 2022). Na południu Krety w jedną sobotę w związku z pożarami konieczna była ewakuacja mieszkańców okolicznych wiosek. Do działań zaangażowano aż 33 wozy strażackie, 3 helikoptery oraz ponad 120 strażaków. Zagrożenia pożarowe w Grecji obejmowały m.in. Attykę, Wyspy Egejskie Północne, Peloponez oraz Grecję Środkową (Wysocki 2022).

Żywiołem pożarowym w 2022 roku dotknięta była też Chorwacja, kraj lubiany przez polskich turystów. Groźny pożar objął m.in. tereny w okolicy Seget Gornji i Marinskiej Zagory. Płonęły głównie obszary o niskiej roślinności. Zagrożone były budynki, domy i obiekty turystyczne (pola namiotowe i kempingowe), a niektóre miejscowości przewencyjnie zostały odcięte od prądu. Niebezpieczne pożary występowały także w rejonie Zadaru i Szybeniku (Michalik 2022).

Wśród Polaków popularnym turystycznie kierunkiem jest Hiszpania. Latem 2022 roku kraj ten również zmagął się z dużymi i gwałtownymi pożarami. Z tego powodu trzeba było ewakuować 300 turystów z kempingu Gata w regionie Estremadura

na zachodzie Hiszpanii, przy granicy z Portugalią – w wyniku tego pożaru zginęła jedna osoba, a trzy zostały ranne. Pod koniec lipca tego roku w pożarze w Katalonii śmierć poniosły cztery osoby; ogień strawił tam obszar o powierzchni 14 tys. ha. Pożary wystąpiły też na Wyspach Kanaryjskich. Na La Gomerze ogień dotarł do Parku Narodowego Garajonay słynącego z największego na świecie lasu wawrzynowego, który wpisany został na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Pożar ogarnął także La Palmę. Z obu wysp w czasie jednego weekendu ewakuowano łącznie około 670 mieszkańców i turystów (*Ewakuowano turystów...* 2012). W Hiszpanii lasy płonęły również w okolicy Galicji, Leonu, Kastylii czy turystycznej Malagi. Z powodu pożarów na wzgórzach Mijas aż 3,2 tys. osób, w tym turyści, musiało uciekać ze swoich domów i obiektów turystycznych. Łącznie z powodu upałów i pożarów w Portugalii i Hiszpanii odnotowano ponad tysiąc zgonów (Wysocki 2022).

Pożary pustoszyły też turystyczne regiony we Francji. Szczególne zagrożenie występowało w popularnej wśród turystów Żyrondzie, gdzie część wczasowiczów podjęła decyzję o wcześniejszym zakończeniu urlopów. Ewakuowano osoby wypoczywające na polach kempingowych w pobliżu miejscowości Teste-de-Buch i Landiras. W ciągu tygodnia we Francji ewakuowano ponad 16 tys. osób z terenów zagrożonych pożarami (Wysocki 2022).

W 2022 roku pożary, szczególnie lasów, pojawiły się nie tylko w Europie, lecz także poza naszym kontynentem. Z trudnym do ugaszenia ogniem (ze względu na suszę, wysokie temperatury powietrza, wiatr) borykały się również Stany Zjednoczone Ameryki. Największy w tym roku pożar pustoszył lasy w Kalifornii. Żywiół, zwany Dixie Fire, zniszczył ponad 240 tys. akrów nieruchomości, w tym lasów, a w jego wyniku tysiące mieszkańców tego stanu zostało zmuszonych do ewakuacji. Kilka tygodni trwały pożary w stanie Oregon, gdzie zniszczonych zostało kilkaset domów, budynków gospodarczych i samochodów (Michalik 2022).

Powyższe przykłady ukazują rozmiar i trudne do oszacowania straty pożarów lasów i miejscowości, w których przebywają turyści. Ustalenie konkretnych przyczyn tych zjawisk nie jest łatwe. Podejrzewa się jednak, że w większości to człowiek bywa źródłem powstawania tego żywiołu.

Straty pożarów w lasach

Pożary lasów rozwijają się bardzo szybko, powodując zagrożenie dla przyrody, ludzi przebywających w lesie i okolicy oraz zabudowań ludzkich sąsiadujących z terenami leśnymi. Ponadto z pożarami obszarów leśnych związane jest duże zadymienie, które staje się niebezpieczne dla zdrowia fizycznego i psychicznego człowieka oraz dla ruchu drogowego. Pożary lasów generują zatem niemałe straty przyrodnicze i społeczne. Wszystkie one mają swój wymiar ekonomiczny, który zwykle jest trudny do oszacowania.

Przyrodnicze skutki pożarów lasów powodują:

- zniszczenie roślinności leśnej – ogień niszczy całkowicie warstwę runa i podszytu oraz warstwę drzewiastą. Ocalałe drzewa są osłabione i narażone na atak licznych szkodliwych owadów i grzybów;
- zagładę świata zwierząt – zwierzęta w płonącym lesie wpadają w popłoch, tracą orientację i przestraszone wpadają w płomienie. W pożarze giną zarówno duże ssaki, jak i małe, niezdolne do szybkiej ucieczki (krety, jeże, ryjówki, nornice); giną gniazdujące na ziemi ptaki i ich lęgi oraz gady i płazy. Ogień jest też śmiertelnym niebezpieczeństwem dla pożytecznych owadów żyjących w ściółce, a także związanych z trawami mrówek, trzmieli, pszczół. Zwierzęta, które przeżyją, często chorują, są osłabione i poparzone;
- zmianę mikroklimatu – las jest regulatorem mikroklimatu. Nagłe pozbawienie przez pożar dużej powierzchni roślinności zmienia warunki siedliskowe. Ogień, wypalając warstwę próchniczą gleby, zakwasza ją. Zmieniają się także stosunki wodne – teren ulega wysuszeniu. Uruchomione zostają lotne piaski, gleba podlega erozji, pojawiają się duże przymrozki (*Pożar lasu... 2022*).

Według danych Komisji Europejskiej tylko w Europie w 2020 roku „z dymem” poszło 340 tys. ha (jest to obszar o 30% większy od Luksemburga), w tym wiele bezcennych regionów Natura 2000 (*Strażacy i naukowcy... 2021*).

Przykładem strat w przyrodzie może być pożar, który w 2020 roku wybuchł na terenie największego w Polsce parku – Biebrzańskiego Parku Narodowego. Ogień zajął ponad 5,5 tys. ha powierzchni i – jak zauważają naukowcy – był największym na terenie otwartym w Polsce pożarem od II wojny światowej. Walczyły z nim służby, mieszkańcy i wolontariusze. Wskutek pożaru wyraźnie ubyło przedstawicieli 14 gatunków ptaków, m.in. wodniczek, derkaczy, kszyków czy drapieźników. Wyniki badań naukowców pokazały, że część z tych gatunków, np. wodniczka – flagowy gatunek dla Biebrzańskiego Parku Narodowego i polskiej ochrony przyrody – całkowicie zniknęła z terenów objętych pożarem. Zmniejszyła się również liczebność ptaków wpisanych na Czerwoną listę ptaków Polski, a więc szczególnie istotnych z punktu widzenia krajowej ochrony przyrody (*Naukowcy... 2022*).

Mając na myśli straty społeczne spowodowane pożarami lasów, powinniśmy uwzględnić:

- zaburzenia zdrowia fizycznego i psychicznego występujące u osób, które zetknęły się z tym żywiołem;
- lęki i depresje będące skutkiem pożarów;
- zwiększone prawdopodobieństwo śmierci z powodu zatrucia dymem, szczególnie wśród osób z chorobami układu krążenia i systemu oddechowego (*Matacz 2021*).

Konrad Skowron (2021) zauważa, że wielu strażakom brakuje doświadczenia przy gaszeniu pożarów lasu. „Nawet ci, którzy mają doświadczenie praktyczne, nie zawsze oceniają właściwie niebezpieczeństwo, co może być powodem wypadków śmiertelnych oraz spalenia samochodów gaśniczych i innego sprzętu”. Przykładem

jest pożar o obwodzie 25 km, który w 1992 roku wybuchł w Kuźnicy Raciborskiej i objął swym zasięgiem 2000 ha. W akcji gaśniczej wzięło udział 4300 strażaków (2 zginęło), 3000 żołnierzy, 1100 leśników, 800 policjantów, ponad 1200 członków Obrony Cywilnej. Do akcji użyto 1000 pojazdów samochodowych, 26 samolotów, 4 śmigłowce, 50 cystern kolejowych, 6 lokomotyw do dowożenia wody, kilkanaście ciągników na podwoziach czołgowych (Skowron 2021). Jeśli chodzi o koszty ekonomiczne gaszenia takiego pożaru, to z pewnością nigdy nie będzie można ich dokładnie policzyć. Podobne problemy, podkreśla Skowron, można zauważyć w USA, gdzie w czasie pożarów ginie wielu ludzi. W 2018 roku w pożarze lasu w Kalifornii śmierć poniosły 84 osoby. Jego zdaniem warto zapamiętać twierdzenie: taktyka bez techniki jest bezradna, a technika bez taktyki bezsensowna. Potrzebne są więc zarówno sprzęt i ćwiczenia, jak i przygotowanie zawodowe strażaków oraz innych osób biorących udział w gaszeniu pożarów lasów na dużą skalę (Skowron 2021).

Szukając ratunku dla przyrody, Komisja Europejska sięgnęła po najnowsze osiągnięcia naukowo-technologiczne. W tym celu utworzyła m.in. Europejski System Informacji o Pożarach Lasów (EFFIS), z którego skorzystało już ponad 300 tys. użytkowników ze 178 krajów. Powstał także międzynarodowy projekt SILVANUS, w którym udział bierze Polska – jego zadaniem jest minimalizowanie ryzyka wystąpienia pożarów lasów oraz skuteczne prowadzenie akcji gaśniczej (*Strażacy i naukowcy...* 2021).

W Polsce, aby ograniczyć liczbę pożarów lasów oraz ich powierzchnię i strat, regionalne dyrekcje Lasów Państwowych podejmują własne konkretne działania przeciwpożarowe (tabela 5).

TABELA 5. Ochrona przeciwpożarowa lasów zarządzanych przez Lasy Państwowe w Polsce

Wyszczególnienie	2010	2015	2019	2020
Pasy przeciwpożarowe:				
– zakładanie nowych [w km]	41	36	75	60
– odnawianie istniejących [w tys. km]	5,8	4,7	4,4	3,8
Punkty:				
– obserwacyjne	646	669	684	693
– łączności alarmowej	383	357	380	381
Punkty czerpania wody	7372	7128	6839	6708
Leśne bazy lotnicze	27	26	31	29
Wykorzystywany sprzęt lotniczy:				
– samoloty patrolowe	7	6	7	7
– samoloty gaśnicze	25	27	37	32
– śmigłowce	7	6	5	5

ŹRÓDŁO: dane Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych, za: *Rocznik...* 2021, s. 138.

Z danych zawartych w powyższej tabeli wynika, że w ostatniej dekadzie instytucje Lasów Państwowych, w tym nadleśnictwa, w różny sposób starają się przeciwdziałać pożarom: organizują monitoring lasów z wykorzystaniem punktów obserwacyjnych i łączności alarmowej, uruchamiają punkty czerpania wody, wykorzystują sprzęt lotniczy oraz zakładają tradycyjne leśne pasy przeciwpożarowe. Pożarów lasów nie zlikwidujemy – one były, są i będą. Konieczne są jednak szersze działania edukacyjne wpływające na świadomość ludzi, które w znacznej mierze mogą się przyczynić do ograniczenia przyczyn pożarów spowodowanych zachowaniem człowieka. Jest to temat na oddzielne opracowanie.

Podsumowanie

Zgodzić się należy z powszechnym przekonaniem wyrażanym w społeczeństwie, że w lesie lepiej znosi się upały, można się wyciszyć, poznać piękno natury. Niemniej jednak człowiek w lesie śmieci, dewastuje go, wywołuje pożary. Zagrożenia pożarowe lasów pojawiają się w związku z nagminnym naruszaniem przepisów przeciwpożarowych, używaniem otwartego ognia, paleniem papierosów, wyrzucaniem niedopałków.

Lasy dają możliwość bezpośredniego kontaktu z przyrodą, prowadzenia działalności turystyczno-rekreacyjnej. Zatem przebywanie w nim, bezpieczne dla człowieka i samego lasu, łączy się z koniecznością prowadzenia szerokich działań edukacyjnych w zakresie udostępniania terenów leśnych społeczeństwu, kształtowania świadomości ekologicznej, rozwijania obiektów infrastruktury wypoczynkowej, prowadzenia kampanii promujących obszary leśne jako miejsca turystyki, rekreacji, obcowania z naturą. Zachowania człowieka w lesie, które nie szkodzą przyrodzie, nie wywołują pożarów, wyznaczone są przestrzeganiem odpowiednich zasad:

- w lasach i na terenach śródleśnych, na obszarze łąk, torfowisk, wrzosowisk, jak również w odległości 100 m od granicy lasu nie wolno rozniecać ognia poza wyznaczonymi miejscami, wypalać wierzchu gleby, pozostałości roślin, palić tytoniu;
- nie wolno wchodzić na uprawy leśne i do młodników o wysokości do 3 m;
- poruszanie się pojazdami mechanicznymi i zaprzęgowymi w lesie dozwolone jest tylko na drogach oznakowanych drogowskazami;
- w parkach narodowych można się poruszać tylko po szlakach;
- należy monitorować stopień zagrożenia pożarowego, a w przypadku ryzyka może być ogłoszony zakaz wstępu do lasu (Zawada 2022);
- zauważony pożar lub dym w lesie należy zgłaszać pod numerem telefonu 112.

Straty powodowane przez pożary lasów mają nie tylko wymiar ekonomiczny, lecz także trudny do oszacowania wymiar społeczny. Żeby bowiem odbudować po pożarze sprzyjający turystyce las sosnowy, potrzeba 80 lat, a żeby wyrósł nowy las liściasty, trzeba czekać ponad 120 lat.

Bibliografia

1. Ciesielski, M., Stereńczak, K. (2018), *What do we expect from forests? The European view of public demands*, „Journal of Environmental Management”, 200, s. 139–151.
2. *Ewakuowano turystów z powodu pożaru lasu* (2012), Rzeczpospolita, <https://turystyka.rp.pl/turystyka/art13571631-ewakuowano-turystow-z-powodu-pozaru-lasu> (dostęp 8.12.2023).
3. Grzywacz, A. (2011), *Zdrowe lasy – zdrowe społeczeństwo*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej”, 3(81), s. 19–27.
4. Gwiazdowicz, D.J. (2021), (red.), *Urban Forest. Las w sąsiedztwie miast*, Oficyna Wydawnicza G&P, Poznań.
5. Jalinik, M., Bakier, S. (2020), (red.), *Obszary przyrodniczo cenne w rozwoju turystyki*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok.
6. Janeczko, E., Woźnicka, M. (2014), *Użytki leśne w zagospodarowaniu rekreacyjnym lasu*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej”, 38(1), s. 40–45.
7. Jurszo, R. (2022), *Požary lasów wywołane przez ludzi są bardziej niszczyielskie od tych naturalnych*, <https://wyborcza.pl/7,177851,28555043,pozary-lasow-wywolane-przez-ludzi-sa-bardziej-niszczycielskie.html> (dostęp 8.12.2023).
8. Karlikowski, T. (1975), *Požary lasu*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.
9. Karpowicz, M., Gniazdowska, J. (2016), *Postęp w technice gaszenia pożarów lasów*, „Zarządzanie Ochroną Przyrody w Lasach”, 10, s. 156–173.
10. Konieczny, A.A., Gołos, P., Sikora, A.T. (2020), *Zagrożenia dla ekosystemu leśnego i odwiedzających obszary leśne w opinii turystów w Nadleśnictwie Krynki*, „Sylwan”, 164(1), s. 25–31.
11. *Leśny przewodnik turystyczny* (2022), <https://czaswlas.pl/o-portalu-4> (dostęp 8.12.2023).
12. Marszałek, E. (2010), *Turystyka i rekreacja leśna. Do lasu po zdrowie i wypoczynek*, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa.
13. Matacz, M. (2021), *Požary lasów oznaczają duże problemy ze zdrowiem*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C973883%2Cpozary-lasow-oznacza-duze-problemy-ze-zdrowiem.html> (dostęp 8.12.2023).
14. Michalik, B. (2022), *Niebezpiecznie nie tylko w kurortach. Tych miejsc na świecie lepiej unikać*, <https://podroze.onet.pl/pozary-i-ekstremalne-oply-tych-miejsc-na-swiecie-lepiej-unikac/egng2mv> (dostęp 8.12.2023).
15. *Międzynarodowy Dzień Lasów. W Polsce lasy zajmują niemal 1/3 kraju* (2022), <https://www.portalsamorzadowy.pl/ochrona-srodowiska/miedzynarodowy-dzien-lasow-w-polsce-lasy-zajmuja-niemal-1-3-kraju,362888.html> (dostęp 8.12.2023).
16. *Naukowcy: zaraz po pożarze liczebność ptaków nad Biebrzą spadła* (2022), <https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C91437%2Cnaukowcy-zaraz-po-pozarze-liczebnos-ptakow-nad-biebrza-spadla.html> (dostęp 8.12.2023).
17. *Ponad trzy tysiące pożarów w lasach w 2022 roku* (2022), <https://www.gov.pl/web/kgpspl/pozary-lasow-maj-2022> (dostęp 8.12.2023).
18. *Požar lasu* (2022), <https://www.lasy.gov.pl/pl/informacje/infografiki/pozar-lasu> (dostęp 8.12.2023).
19. *Rocznik Statystyczny Leśnictwa 2020* (2021), GUS, Warszawa.
20. Sagan, J., Lutyk, P., Tomasiak, R., Zaczek, Z. (2015), *Udostępnianie lasu na przykładzie Dyrekcji Lasów Państwowych w Warszawie*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej”, 45(4), s. 194–202.
21. Sikora, J., Kaczocho, W., Wartecka-Ważyńska, A. (2017), *Etyka w turystyce*, CeDeWu, Warszawa.

22. Sikora, J., Wartecka-Ważyńska, A. (2017), *Social functions of forests in Poland*, „Ekonomia i Środowisko”, 2(61), s. 190–203.
23. Sikora, J., Wartecka-Ważyńska, A. (2021), *Turystyczne aspekty zaśmiecania lasów w Polsce*, w: *Wybrane aspekty działalności pozaprodukcyjnej na obszarach przyrodniczo cennych*, red. S. Łuniewski, M. Jalinik, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
24. Skowron, K. (2021), *Jak zwiększyć bezpieczeństwo przy pożarach lasu*, „Przegląd Leśniczy”, 1, s. 22–23.
25. *Strażacy i naukowcy łączą siły dla bezpieczeństwa lasów* (2021), <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/strazacy-i-naukowcy-lacza-sily-dla-bezpieczenstwa-lasow> (dostęp 8.12.2023).
26. Szczygieł, R. (2012), *Wielkoobszarowe pożary lasów w Polsce*, Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpozarowej – Państwowy Instytut Badawczy, Józefowo.
27. *Turystyka w LP* (2016), <https://www.lasy.gov.pl/pl/turystyka-w-lp> (dostęp 8.12.2023).
28. Ważyński, B. (2011), *Urządzanie i rekreacyjne zagospodarowanie lasu*, PWRiL, Warszawa.
29. Wiler, K., Wcisło, B. (2007), *Ochrona lasu przed pożarami*, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa.
30. Wysocki, A. (2022), *Turyści muszą przerywać urlopy. Kolejne regiony turystyczne Europy stają w płomieniach*, <https://natemat.pl/457636,perfect-picture-jak-zrobic-idealne-zdjecie-przyrodnicze> (dostęp 8.12.2023).
31. Zawada, K. (2022), *Polskie lasy płoną, wzrost liczby pożarów w 2022 roku. „W większości miejsc wilgotność ściółki jest na poziomie wilgotności kartki papieru”*, <https://strefaagro.pl/polskie-lasy-plona-wzrost-liczby-pozarow-w-2022-roku-w-wiekszosci-miejsc-wilgotnosc-sciolki-jest-na-pozymie-wilgotnosci-kartki/ar/c8-16785111> (dostęp 8.12.2023).

13. Turystyka i edukacja w polskich parkach narodowych

Tourism and education in Polish national parks

Rafał Kurczewski

Wielkopolski Park Narodowy

Streszczenie: Co roku polskie parki narodowe odwiedza ponad 10 mln turystów, a w ostatnich latach liczba ta stale wzrasta. Z jednej strony to potężne zagrożenie dla środowiska i wyzwanie w poszukiwaniu nowych sposobów jego ochrony, z drugiej to również szansa na edukację odwiedzających, właściwie kształtującą ich świadomość ekologiczną. Za jedno z największych zagrożeń dla środowiska naturalnego postrzegano przez lata turystykę masową. Tymczasem coraz większy problem mamy współcześnie z mnożącymi się formami turystyki aktywnej, specjalistycznej. Paradoksalnie, o ile współcześnie wzrasta świadomość tzw. zdrowego stylu życia, o tyle nie ma to nic wspólnego ze świadomością ekologiczną, a tereny chronione stają się miejscem bicia rekordów sportowych. Światowe trendy wyraźnie wskazują, że zainteresowanie turystyką w parkach narodowych wzrasta, należy więc liczyć się nie tylko ze stale rosnącą liczbą odwiedzających, lecz także przede wszystkim z coraz większą ich specjalizacją. Przed parkami narodowymi stoją zatem nowe wyzwania i wielka odpowiedzialność za los unikatowych fragmentów środowiska, a jednocześnie za wychowanie społeczeństwa w duchu wrażliwości i poszanowania dla dziedzictwa przyrodniczego.

Słowa kluczowe: parki narodowe, turystyka, edukacja

JEL: Z32, A2, Q56

Abstract: Every year Polish national parks are visited by more than 10 million tourists, and in recent years this number has been steadily increasing. On the one hand, this trend constitutes a powerful threat to the environment and a challenge in the search for new ways to protect it; on the other hand, it provides an opportunity to educate visitors, properly shaping their environmental awareness. For years, mass tourism has been seen as one of the biggest threats to the environment. Meanwhile, there appears an ongoing problem with the proliferation of forms of active, specialized tourism. Paradoxically, while today there is a growing awareness of the so-called 'healthy lifestyle', against the backdrop it has nothing to do with environmental awareness, and protected areas are becoming a place to break sports records. Global trends clearly indicate that interest in tourism in national parks is increasing, thus one should expect not only the presence of a constant number of visitors, but, above all, increasing specialization. National parks, therefore, face new

challenges and great responsibility for the fate of unique fragments of the environment, and at the same time for educating the public in the spirit of sensitivity and respect for natural heritage.

Key words: national parks, tourism, education

Wstęp

Współczesne trendy w turystyce charakteryzują się wyraźnym zwrotem w stronę środowiska naturalnego, ze szczególnym zainteresowaniem obszarami chronionymi, w tym zwłaszcza parkami narodowymi. Z jednej strony przejawia się to zarówno w nurcie edukacyjno-poznawczym, jak i w coraz większej ilości form aktywnego wypoczynku, które są realizowane w środowisku naturalnym. Z drugiej strony wiadomo, że turystyka jest jednym z największych zagrożeń dla przyrody. Nie da się jednak ich rozdzielić, podobnie jak niestety nie da się uniknąć pomiędzy nimi konfliktów. Dlatego istotne jest wczesne dostrzeżenie problemów, określenie skali zagrożenia i szukanie rozwiązań. Paradoksalnie to właśnie turystyka może, a nawet powinna uświadomić człowiekowi jego degradacyjny wpływ na środowisko, a także przybliżyć go do natury, której przecież jest elementem. W procesie edukacji ekologicznej należy więc kształtować właściwe postawy i budować rzetelną wiedzę na temat środowiska, jego funkcjonowania i ochrony.

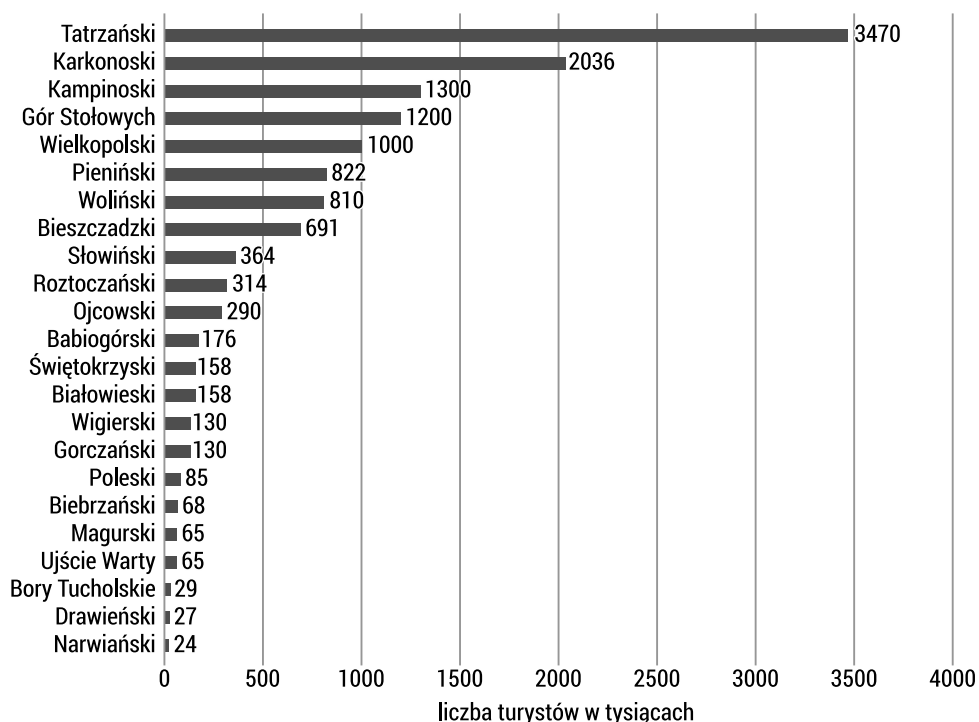
Niniejszy artykuł ma zwrócić uwagę na problemy oraz rolę, jaką odgrywają parki narodowe w rozwoju ruchu turystycznego oraz kształtowaniu świadomości ekologicznej w procesie edukacji. Oparto się na obserwacjach bezpośrednich oraz danych literaturowych.

Różnorodność siedlisk i zamieszkujących je gatunków roślin i zwierząt stawia Polskę w czołówce państw europejskich, którym udało się zachować charakterystyczne dla kontynentu środowisko (Kurczewski 2004). Najcenniejsze jego fragmenty objęte są różnymi formami ochrony, wśród których najwyższą są parki narodowe. Tworzy się je w celu zachowania różnorodności biologicznej, zasobów, tworów i składników przyrody nieożywionej i walorów krajobrazowych, przywrócenia właściwego stanu zasobów i składników przyrody oraz odtworzenia zniekształconych siedlisk przyrodniczych, siedlisk roślin, zwierząt lub grzybów (Ustawa 2004, art. 8, ust. 2). W nowo projektowanej ustawie o parkach narodowych zwraca się uwagę na to, że celem ich tworzenia powinna być również ochrona zachodzących w nich procesów przyrodniczych (Projekt ustawy 2022). Czyni to definicję pełniejszą i zgodną z założeniami określonymi przez Międzynarodową Unię Ochrony Przyrody. Dąży się w ten sposób do jak najpełniejszej ochrony ekosystemów naturalnych i zbliżonych do naturalnych, starając się o pozostawienie przyrody w niezmienionym stanie oraz przywracając jej pierwotny charakter. Trudność polega na tym, że jednocześnie obszary te są często bardzo atrakcyjne pod względem turystycznym i rekreacyjnym. Do zadań parków narodowych, poza prowadzeniem działań ochronnych i udostępnianiem jego obszaru na zasadach określonych w planach lub zadaniach ochronnych i zarządzeniach dyrektora, należą działania związane z edukacją przyrodniczą (Ustawa 2004,

art. 8a, ust. 1). Podejmując działalność edukacyjną, mają one na celu ochronę zasobów przyrodniczych poprzez konkretne sposoby ich udostępnienia i kształtowanie postaw społecznych wobec szeroko rozumianego środowiska, a zwłaszcza wobec samych parków (Partyka 2002). Nie jest to zadanie proste, już choćby z powodu niewielkiej powierzchni parków narodowych w Europie w porównaniu np. z parkami afrykańskimi czy amerykańskimi (w Polsce wszystkie 23 parki narodowe zajmują zaledwie około 1% powierzchni kraju). Jednocześnie silnie i stale rozwijająca się cywilizacja powoduje izolację, zaciskając pierścień wokół obszaru chronionego, którego sąsiedztwo stanowi o atrakcyjności lokalizacji zabudowy mieszkaniowej. Park narodowy coraz częściej staje się miejscem służącym realizacji treningów sportowych, rośnie też nacisk na możliwość wykorzystania takich obszarów do realizacji imprez sportowo-rekreacyjnych o charakterze masowym. Dotyczy to szczególnie parków położonych w zasięgu dużych aglomeracji. W praktyce bardzo trudno jest pogodzić zadanie ochrony najcenniejszych terenów w stanie niezmienionym bądź zbliżonym do naturalnego z jednoczesnym ich udostępnieniem. Przykładem jest potrzeba pozostawiania martwego drewna, którego znaczenie dla stabilności ekosystemu, obiegu materii czy różnorodności biologicznej jest szeroko badane i doceniane. Tymczasem zamieranie drzew przy szlakach turystycznych czy ścieżkach dydaktycznych, które jest przecież procesem naturalnym, choć w ostatnich latach znacznie przyspieszonym z powodu zmian klimatycznych, stanowi bardzo poważne zagrożenie dla osób odwiedzających park, stąd konieczność reagowania i wycinania drzew zagrażających. Przy dużej ilości tras turystycznych i dróg różnego rodzaju, które przecinają nasze parki, a jednocześnie skali zamierania drzew problem staje się bardzo poważny. Równocześnie reakcja społeczna na wycinki jest zdecydowanie negatywna, co z jednej strony może wskazywać na wzrost świadomości ekologicznej, z drugiej niestety na bardzo powierzchowne i emocjonalne podejście do problemu, z absolutnym brakiem zrozumienia powąg sytuacji.

Co roku polskie parki narodowe odwiedza ponad 10 mln turystów, a w ostatnich latach liczba ta stale wzrasta. To zarówno potężne zagrożenie dla środowiska i wyzwanie dla pracowników, którzy muszą szukać nowych sposobów jego ochrony, jak i również szansa na edukację odwiedzających, właściwie kształtującą ich świadomość ekologiczną. Zwiedzający parki narodowe bardzo chętnie korzystają z oferty edukacyjnej – indywidualnie oraz w zorganizowanych grupach. Sytuacja pandemiczna wzmogła jeszcze chęć odwiedzania terenów zielonych. Jednocześnie wprowadzony w kwietniu 2020 roku tymczasowy zakaz wstępu do lasów i parków narodowych skutkował protestami społecznymi, choć z przyrodniczego punktu widzenia miał bardzo korzystne efekty. Dla wielu gatunków to szczyt pory lęgowej, to też istotny etap w rozwoju wielu roślin. Panujący spokój pozwolił na obserwację rzadkich gatunków, w tym zwłaszcza zwierząt, które przemieszczały się swobodnie, nie niepokojone przez nikogo. Paradoks tej sytuacji polega na tym, że ludzie dzięki pandemii przypomnieli sobie o terenach zielonych, szczególnie o parkach narodowych. I nie byłoby w tym nic złego, gdyby nie jednoczesne doświadczenia, które wskazują na wciąż niski poziom świadomości społeczeństwa w zakresie funkcji i znaczenia obszarów chronionych, a zwłaszcza

parków narodowych, jako najwyższej formy ochrony przyrody. Nagminne zbaczanie ze szlaków czy też poruszanie się po nich niezgodnie z przeznaczeniem (np. roweryści na szlakach pieszych), hałas, wędrowanie po zmroku, puszczenie psów luzem, śmiecenie (w tym znaczną część stanowiły maseczki) – to tylko niektóre z zachowań, które znacznie nasiliły się w tym czasie.

RYCINA 1. Liczba turystów odwiedzających polskie parki narodowe w roku 2020

ŹRÓDŁO: dane Ministerstwa Klimatu i Środowiska (Wystawa 2020).

Nie możemy zapominać, że turystyka nadal pozostaje jednym z głównych zagrożeń dla środowiska naturalnego. Jej ciągły rozwój, a szczególnie coraz większa liczba form stanowią poważne wyzwanie dla osób zajmujących się ochroną przyrody (Jędrzejczyk 1995; Kurczewski i Machnik 2002; Zaręba 2000). W ostatnim czasie obserwujemy wyraźny „zwrot ku naturze”, zwłaszcza ku terenom dziewiczym, które stanowią obszary chronione, z parkami narodowymi na czele. Wcześniej poważnych zniszczeń dokonał masowy ruch turystyczny, obecnie zagrożone jest to, co pozostało, a więc najcenniejsze enklawy środowiska przyrodniczego. Problem dotyczy zarówno siedlisk, jak i gatunków. Niekontrolowana ingerencja może doprowadzić do degradacji środowiska, która w konsekwencji obniży rangę turystyczną terenu (Kurczewski 1999). Należy więc regulować ruch turystyczny, bo w przeciwnym razie „podcina on gałąź, na której siedzi”. Tymczasem wciąż jeszcze poziom świadomości społecznej dotyczący znaczenia i funkcji, jakie pełnią obszary chronione, wydaje się niedostateczny.

TABELA 1. Turystyka w polskich parkach narodowych w 2022 roku

Park narodowy	Schroniska	Kempingi, biwaki	Nartostrady [w km]	Kolejki linowe	Wyciągi	Szlaki turystyczne [w km]		Liczba turystów	
						ogółem	do remontu	w tys.	na 1 ha
Ogółem	23	31	93,3	11	12	3735,5	327,4	1 125 957,2	2010,9
Babiogórski	1	1	6,0	0	0	55,0	2,5	191,9	56,3
Białowiecki	0	0	0	0	0	44,3	1,5	142,0	13,5
Biebrzański	0	3	0	0	0	515,0	30,0	69,0	0,9
Bieszczadzki	1	3	0	0	0	484,0	82,0	691 000,0	23,7
Bory Tucholskie	-	-	-	-	-	93,0	2,0	31,8	6,9
Drawieński	0	6	0,0	0	0	241,0	0,0	27,6	2,5
Gorczański	-	2	1,45	1	-	125 ^b	10	155	22
Gór Stołowych	2	0	32,0	0	0	109,0	0,0	1 270,0	199,9
Kampinoski	0	1	0	0	0	550,0	82,7	1 300,0	33,7
Karkonoski	9	0	14,7	3	9	136,0	28,0	2 036,0	342,1
Magurski	0	0	0	0	0	0,0	34,5	75,0	3,9
Narwiański	0	2	0	0	0	57,5	0,0	34,0	0,2
Ojcowski	-	2	-	-	-	46,6	0,6	420 000,0	195,7
Pieniński	0	0	0	0	0	35,2	2,5	1 078,0	454,4
Poleski	0	4	0	0	0	127,0	3,0	125,0	12,5
Roztoczański	0	0	0	0	0	66,0	10,0	336,0	39,6
Słowiński ^a	0	0	0	0	0	169,0	20,0	371,4	17,7
Świętokrzyski	2	1	0	0	0	33,1	5,0	222,5	29,2
Tatrzański	8	2	23,8 ^c	7 ^d	3	275,0	7,0	4 789,0	226,1
Ujście Warty	0	0	0	0	0	16,7	0,0	62,0	7,8
Wielkopolski	0	0	0	0	0	235,0	0,0	863,0	113,3
Wigierski	0	4	15,3 ^e	0	0	272,0	5,0	125,0	8,3
Woliński ^a	-	-	-	-	-	50,1	1,1	1 653,0	200,7

^a Bez wód przybrzeżnych Morza Bałtyckiego wchodzących w skład Słowińskiego i Wolińskiego Parku Narodowego.

^b Bez szlaków turystycznych prowadzących wzdłuż granicy parku (46 km).

^c Z uwzględnieniem szlaków narciarskich (21,9 km).

^d Z uwzględnieniem kolejowego transportu towarowego.

^e Turystyczne trasy narciarskie.

ŹRÓDŁO: dane Ministerstwa Klimatu i Środowiska.

Już samo odczytywanie nazwy „park narodowy” jest dość znamienne. Słowo „park” kojarzone jest przez odwiedzających z utwardzonymi alejkami, kosztami na śmieci, latarniami itp., w związku z czym nierzadko pytają o brak tego typu infrastruktury. „Narodowy” natomiast oznacza dla wielu, że wolno w nim robić wszystko, bo w końcu należy do wszystkich. Bardzo brakuje rozumienia wartości najcenniejszych fragmentów środowiska w kontekście naszego dziedzictwa, co od dawna podkreślane jest w organizacji ruchu turystycznego w obszarach chronionych na całym świecie. Stąd coraz częstsze używanie w edukacji określeń typu „żywe muzeum” czy „świątynia przyrody”. Tego typu kształtowanie świadomości wpisuje się w nurt ekoturystyki.

Poszukując środowiska przyrodniczego o unikatowym charakterze, organizatorzy i uczestnicy turystyki są szczególnie zainteresowani terenami objętymi różnymi formami ochrony przyrody, w tym zwłaszcza parkami narodowymi. Oczywiście zakłada się, że jeśli dopuszcza się rozwój turystyki i rekreacji w tego rodzaju miejscach, to musi być on podporządkowany celom i zadaniom związanym z ochroną przyrody. Preferuje się więc turystykę zrównoważoną, przyjazną środowisku, głównie krajoznawczą, pieszą, którą uważa się za wpływającą najmniej destrukcyjnie na środowisko naturalne. Jednak historia rozwoju turystyki na obszarach chronionych w Polsce pokazuje wiele zjawisk niekorzystnych, które wpłynęły na obecną sytuację i nadal ją kształtują (Kurczewski i Styperek 2008). Przez wiele lat chętnie używano stwierdzenia, że najgorsza w skutkach dla środowiska jest turystyka masowa. Tymczasem współcześnie mamy coraz więcej form turystyki aktywnej, specjalistycznej. Problem w tym, że o ile turysta masowy chętniej wybiera miejsca znane od lat i często już przygotowane, dzięki czemu można na nich skupić jego uwagę, a tym samym dość łatwo skanalizować tego typu ruch, o tyle turysta specjalistyczny chce dotrzeć tam, gdzie nie dociera „zwykły śmiertelnik”, „spróbować się” z dziką przyrodą, jest nastawiony na wyczyn i byle czym nie da się go zadowolić. Paradoksalnie, choć wzrasta współcześnie świadomość tzw. zdrowego stylu życia, nie ma to jednak nic wspólnego ze świadomością ekologiczną, a tereny chronione stają się miejscem bicia rekordów sportowych. Bywa to niebezpieczne nie tylko dla natury, lecz także dla samego zainteresowanego oraz innych uczestników ruchu turystycznego. Problematyczna jest tu również często klasyfikacja danej formy wypoczynku jako tzw. przyjaznej środowisku. Większość osób zapytana o przykłady takiej aktywności turystycznej czy rekreacyjnej wskazuje turystykę rowerową. Rower kojarzy się ze środkiem lokomocji, który nie hałasuje i nie zostawia spalin, czy jednak przyroda odbiera go jako przyjaciela? Rosnąca popularność tego rodzaju turystyki pozostawia po sobie rozjeżdżone trasy i erodujące zbocza, miejscami ma już charakter masowy. Sprzęt używany w turystyce rowerowej już dawno stracił swój krajoznawczy charakter. Jest natomiast coraz lepiej przystosowany do wjeżdżania w tereny trudne i pokonywania kolejnych wyzwań. Niestety nierzadko odbywa się to również kosztem bezpieczeństwa turystów pieszych. Dochodzi do coraz częstszych potrąceń, utarczek pomiędzy turystami pieszymi a rowerowymi. Parki narodowe starają się zwracać uwagę na ten problem, interweniować, informować, edukować. Nie zawsze spotyka się to ze zrozumieniem, dochodzi nawet do aktów wandalizmu, np. w postaci niszczenia znaków zakazujących poruszania się

rowerami, niszczenia czy objeżdżania „szykan” itp. Bieganie, które opanowało serca Polaków i pozostaje w nurcie przyjazności środowisku i zdrowego stylu życia, zaczęło się coraz silniej przenosić na tereny chronione, przybierając zorganizowane formy, nierzadko w postaci imprez o charakterze masowym. Natomiast parki narodowe nie powinny stawać się areną zmagani sportowych, gdzie poza wieloma uczestnikami pojawiają się całe rzesze kibiców, osób towarzyszących. Biegacze indywidualni często wybierają ścieżki nieudostępniane do ruchu turystycznego, eksplorując parki również po zmierzchu w ramach treningów biegowych. Turystyka konna, pływanie, morsowanie, narciarstwo, kajaki, wspinaczka, eksploracja jaskiń itd., itd. – wszystkie te formy miały być przyjazne środowisku, stanowić niejako rdzeń turystyki zrównoważonej, tymczasem każdej z nich można by poświęcić osobny artykuł dotyczący ich wpływu na środowisko naturalne. Z całą pewnością istotne byłoby przeprowadzenie badań, które pozwoliłyby określić stopień świadomości ekologicznej osób, które uprawiają formy wypoczynku „przyjazne środowisku”. Sami turyści mają sprzeczne oczekiwania, jedni domagają się szerokiego udostępniania przyrody, drudzy komfortu zwiedzania obszarów chronionych w ciszy i spokoju; jedni oczekują udogodnień cywilizacyjnych, drudzy naturalności, a wręcz dzikości w zetknięciu oko w oko z naturą.

W rozwijaniu turystyki zrównoważonej bardzo znaczącą rolę odgrywa edukacja ekologiczna. Na każdym kroku podkreślamy, jak jest ona ważna, i nie trzeba do tego raczej nikogo przekonywać. Otwarte jednak pozostaje pytanie o jej formy, które pozwolą osiągnąć to, co najistotniejsze – głęboką świadomość ekologiczną. Pierwszym, a zarazem zasadniczym problemem w procesie edukacji ekologicznej jest już samo rozumienie tego terminu. Słowo „ekologia” jest dość powszechnie kojarzone z działaniami podejmowanymi w zakresie ochrony środowiska, nabiera coraz bardziej ideologicznego charakteru. Należy więc sięgnąć „do korzeni”, do ekologii jako bardzo ważnej nauki zajmującej się badaniem wzajemnych oddziaływań między organizmami a ich środowiskiem, która wskazuje nam nasze miejsce w środowisku. Parki narodowe, których zadaniem jest nie tylko ochrona gatunków, lecz także ich siedlisk oraz procesów zachodzących w środowisku, starają się kłaść duży nacisk w edukacji właśnie na zagadnienia ekologiczne. Jednocześnie, by w pełni zrozumieć charakter procesu edukacji prowadzonej w parkach narodowych, trzeba pamiętać, iż poza kształtowaniem wiedzy społeczeństwa ma ona również wychować w duchu poszanowania, wrażliwości oraz chęci działania na rzecz ochrony przyrody. Proces wychowania kojarzony jest przede wszystkim z dziećmi i młodzieżą, nie należy jednak zapominać, że wychowanie przynosi swoje owoce też w czasie teraźniejszym, a doświadczenie uczy, że przez właściwe edukowanie dzieci mamy poważny wpływ na dorosłych.

Oferta edukacyjna parków narodowych ciągle się zmienia, ewoluuje. Świadczy to o stałym poszukiwaniu nowych rozwiązań przynoszących efekty w przekazywaniu wiedzy i kształtowaniu świadomości ekologicznej. To wynik zadawania sobie bardzo ważnych pytań, jak np.: Czy wypchane zwierzęta ustawione w gablotach uwarstwiliwają nas na życie zwierząt? Czy kolorowe tablice z encyklopedycznymi tekstami,

zasłaniające przyrodę, mogą nauczyć nas rozpoznawania gatunków? Dlaczego badania i praktyka wskazują, że mimo zdecydowanie już rozbudowanej bazy dydaktycznej świadomość turystów właśnie w tym zakresie jest niewielka?

TABELA 2. Działalność dydaktyczna parków narodowych w 2021 roku

Parki narodowe	Liczba		
	osób zwiedzających muzea / ośrodki edukacyjne	impresz dydaktycznych	ścieżek dydaktycznych
Ogółem	800 009	4 114	165
Babiogórski	4 207	8	9
Białowiecki	1 874	10	1
Biebrzański	16 781	24	15
Bieszczadzki	965	47	14
Bory Tucholskie	3 050	76	4
Drawieński	15 075	70	7
Gorczański	6 927	189	10
Gór Stołowych	6 687	45	6
Kampinoski	9 957	264	10
Karkonoski	12 085	256	10
Magurski	10 057	1 008	6
Narwiański	4 785	12	3
Ojcowski	19 153	4	7
Pieniński	330 878	32	2
Poleski	64 845	37	8
Roztoczański	21 879	91	12
Słowiński	10 904	342	7
Świętokrzyski	19 725	26	6
Tatrzański	79 505	1 303	5
Ujście Warty	2 600	87	5
Wielkopolski	3 400	10	6
Wigierski	20 065	158	7
Woliński	134 605	15	5

ŹRÓDŁO: dane Ministerstwa Klimatu i Środowiska.

Obserwując społeczeństwo, w którym jest coraz więcej ludzi świadomych zachowań proekologicznych, którzy nie wyrzucają śmieci w środowisku przyrodniczym, segregują je we własnych domach, kupują „ekologiczne” produkty, zdrowo się żywią i są aktywni fizycznie, mają wiedzę o energii odnawialnej czy efekcie cieplarnianym,

trudno czasem uwierzyć, że jednocześnie niewielu z nich rozpoznaje wróble czy wrony. Nie ma się jednak co dziwić, bo przecież ciągle prezentujemy gatunki rzadkie, zagrożone wyginięciem, w poczuciu, że to one właśnie są największą atrakcją turystyczną. Tymczasem przeciętny turysta nie rozpoznaje podstawowych gatunków roślin i zwierząt, dlatego z powodzeniem można przedstawiać te popularne, które łatwo spotkać i obserwować, problem tylko w tym, by robić to interesująco. Wiedza na temat środowiska naturalnego jest trudniejsza do przekazania od innych zagadnień z uwagi na nieprzewidywalność w czasie i przestrzeni wielu zjawisk przyrodniczych, zwykle więc podawana jest tzw. informacja bezpośrednia (np. nazwa gatunkowa i informacje na temat biologii gatunku). Jest ona dla turysty trudna do zapamiętania, a przede wszystkim nudna (Kurczewski 2019). Kluczowa staje się tu rola dobrze przygotowanego edukatora przyrodniczego, potrafiącego opowiadać czy pisać w sposób ciekawy i budujący świadomość odbiorców.

Polskie parki narodowe dysponują coraz większą i nowocześniejszą bazą obiektów edukacyjnych. W większości z nich działają muzea przyrodnicze, ośrodki edukacyjne lub sale ekspozycyjne, które na przestrzeni czasu zmieniały nie tylko sposoby prezentacji zagadnień przyrodniczych, lecz także nierzadko swoją lokalizację. W wielu obiektach pojawiają się rozwiązania wykorzystujące nowoczesne technologie. Wraz z modernizacją obiektów wzrasta też ich dostępność, w tym przede wszystkim dla osób z różnymi typami niepełnosprawności. Tym, co często łączy ekspozycje różnych parków, jest odejście od wypchanych zwierząt w gablotach na rzecz prezentowania ich w rozbudowanych dioramach siedliskowych wykorzystujących efekty światła i dźwięku. Są one zdecydowanie atrakcyjniejsze, pozwalają pokazać gatunek w jego naturalnym biotopie, a tym samym ukazać szerszy, ekologiczny kontekst. Czasem prezentowane są również żywe zwierzęta, jak np. na ekspozycjach akwariowych w Wielkopolskim Parku Narodowym. Coraz częściej odchodzi się też od długich i nudnych opisów na rzecz ilustracji obrazujących różne zagadnienia. Pojawiają się także rozwiązania interaktywne, angażujące gości do aktywnego zwiedzania. Wszystko to pozwala uatrakcyjnić ofertę edukacyjną, ale przede wszystkim prowadzi do przekazania wiedzy w bardziej przystępny i atrakcyjny sposób, pogłębiając zarazem świadomość ekologiczną odwiedzających. Stałe ekspozycje są wzbogacane przez oferty wystaw czasowych poświęconych konkretnym gatunkom, siedliskom czy problemom związanym z ochroną przyrody. Organizowane są również wernisaże fotograficzne, malarskie, rzeźbiarskie itp. Ośrodki dysponujące szerszym systemem tworzą na wzór angielski i amerykański centra edukacji ekologicznej, które poza ekspozycjami oferują warsztaty, prelekcje, zajęcia terenowe itp. Pierwsze takie centrum powstało w Ojcowskim Parku Narodowym w roku 1991, a do najprężniej działających należą ośrodki w parkach: Białowieskim, Bieszczadzkim, Kampinoskim, Pienińskim i Wielkopolskim (Partyka 2006). Obiektom muzealnym często towarzyszą założenia znajdujące się obok czy w pobliżu budynków, jak np. ogródek petrograficzny w Wielkopolskim Parku Narodowym prezentujący różnorodne głązy narzutowe czy ogrody roślin babiogórskich z ogrodem zmysłów Babiogórskiego Parku Narodowego, które świetnie uzupełniają i uatrakcyjnijają ofertę edukacyjną. Dość

powszechne są sale audiowizualne umożliwiające organizację konferencji, spotkań połączonych z wykładami czy projekcjami filmów. Rzadziej natomiast spotkać można laboratoria wyposażone w odpowiedni sprzęt, w których można organizować zajęcia, jak np. w Bieszczadzkim Parku Narodowym czy Karkonoskim Parku Narodowym.

By realizować założenia rozwoju zrównoważonego, konieczna, a wręcz kluczowa jest współpraca. Prawidłowy rozwój turystyki zrównoważonej na obszarach chronionych może nastąpić tylko przy udziale kilku grup społecznych, które powinny znać swoje zadania i ściśle ze sobą współpracować. Poza mieszkańcami dotyczy to przede wszystkim władz lokalnych, organizacji pozarządowych, administracji terenów chronionych, oferentów i organizatorów ruchu turystycznego. Tylko w ten sposób powstają kompleksowe, wieloletnie i trwałe projekty gwarantujące zgodność z teoretycznymi założeniami. Wspólna praca przy jasno wytyczonych celach pozwala również rozwiązać problemy, zapobiec konfliktom, budzi szacunek i wzajemne zrozumienie. Dzięki temu jest też szansa na zrozumienie teoretycznie oczywistego faktu, że wszyscy korzystamy ze wspólnego dobra, jakim jest przyroda, co czyni nas w równym stopniu odpowiedzialnymi za jej ochronę. Projekty realizowane przede wszystkim we współpracy z gminami powinny nie tylko edukować społeczność lokalną, kształtować świadomość ekologiczną w zakresie roli odgrywanej przez parki narodowe w ochronie dziedzictwa przyrodniczego regionu, lecz także wpływać na planowanie i zagospodarowanie otuliny zgodnie ze zrównoważonym rozwojem, tak by zachować ciągłość korytarzy ekologicznych, odpowiednio kształtować tereny zielone, zarządzać zasobami wodnymi, chronić krajobraz itp.

Podsumowanie

Światowe trendy wyraźnie wskazują, że zainteresowanie turystyką przyrodniczą wzrasta, należy więc liczyć się nie tylko z możliwym wzrostem liczby odwiedzających, lecz także z coraz większą ich specjalizacją. Formy turystyki, takie jak *bird watching*, *butterfly watching*, *bat watching* i wiele innych, przyciągają coraz większą rzeszę entuzjastów. Część z nich trafia do Polski, zachęcają ich informacje o wciąż jeszcze dzikim i bogatym środowisku przyrodniczym. Trendy te przenikają do naszego kraju i w ten sposób rozwija się również krajowy segment turystyki przyrodniczej (Kurczewski 2012). Wśród wyzwań stojących przed współczesną edukacją ekologiczną jest konstruowanie oferty właśnie dla tej grupy. Pomimo iż są to osoby, które pogłębiają swoją wiedzę przyrodniczą, to jednocześnie jako zainteresowani konkretnymi siedliskami czy gatunkami mogą stanowić dla nich duże zagrożenie. Starają się dotrzeć tam, gdzie nie dociera przeciętny turysta, potrafią łamać zasady, by zrobić unikatowe zdjęcia. To często miłośnicy przyrody, którzy nie zdają sobie sprawy, jak dalece mogą jej zaszkodzić. I tu właśnie potrzebna jest mądra i odpowiedzialna edukacja ekologiczna, prowadzona przez ludzi o wysokich kwalifikacjach, a zarazem otwartych umysłach. Przed parkami narodowymi stoją więc kolejne lata wyzwań i wielka odpowiedzialność za los najcenniejszych fragmentów środowiska, a jednocześnie za wychowanie społeczeństwa w duchu wrażliwości i poszanowania dla dziedzictwa przyrodniczego.

Bibliografia

1. Jędrzejczyk, I. (1995), *Ekologiczne uwarunkowania i funkcje turystyki*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice.
2. Kurczewski, R. (2004), *Polska – naturalny wybór w turystyce europejskiej*, w: *Gospodarka turystyczna w XXI wieku. Szanse i bariery rozwoju w warunkach integracji międzynarodowej*, red. S. Bosiacki, J. Grell, AWF, Poznań, s. 301–305.
3. Kurczewski, R. (2012), *Popyt ekoturystyczny*, „Ekonomiczne Problemy Usług”, 83, s. 165–175.
4. Kurczewski, R. (2019), *Edukacja przyrodnicza w polskich parkach narodowych*, w: *Człowiek a środowisko – koegzystencja czy konkurencja*, red. B. Raszka, M. Hełdak, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 39–50.
5. Kurczewski, R., Machnik, A. (2002), *Czego chroniona przyroda oczekuje od turysty?*, w: *Użytkowanie turystyczne parków narodowych*, red. J. Partyka, Instytut Ochrony Przyrody Polskiej Akademii Nauk–Ojcowski Park Narodowy, Ojców, s. 133–140.
6. Kurczewski, R., Styperek J. (2008), *Potencjalna i rzeczywista presja turystyczna na obszarach parków narodowych*, w: *Turystyka przyrodnicza*, red. L. Jerzak, A. Nadolny, Instytut Turystyki i Rekreacji PWSZ, Sulechów, s. 71–77.
7. Partyka, J. (2002), *Formy edukacji przyrodniczej w parkach narodowych*, w: *Geograficzne uwarunkowania rozwoju Małopolski*, red. Z. Górka, A. Jelonka, IGGP Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 553–558.
8. Partyka, J. (2010), *Ruch turystyczny w polskich parkach narodowych*, „Folia Turistica”, 22, s. 9–23.
9. Projekt ustawy (2022), *Projekt ustawy o parkach narodowych*, <https://zpp.pl/storage/library/2022-02/db38a2318f815144fda0d5e82155e37a.pdf> (dostęp 12.12.2023).
10. Ustawa (2004), *Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 z późn. zm.* (Dz. U. 2004 Nr 92, poz. 880).
11. Wystawa (2020). *Wystawa: Polskie parki narodowe w obiektywie statystyki publicznej*, GUS, <https://stat.gov.pl/portal-edukacyjny/polskie-parki-narodowe-wystawa/> (dostęp 8.12.2023).
12. Zaręba, D. (2000), *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*, PWN, Warszawa.

14. Postrzeganie turystyki rowerowej w Kopenhadze przez polskich turystów

Perception of bicycle tourism in Copenhagen by Polish tourists

Janusz Leszek Sokół, Agnieszka Kozak

Akademia Białska Nauk Stosowanych im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Streszczenie: W artykule omówiono turystykę rowerową w Kopenhadze widzianą oczami polskich turystów. Oceny dokonano na podstawie analizy literatury oraz opinii wyrażonych w ankietach przeprowadzonych wśród 109 turystów z Polski w okresie od listopada 2021 do maja 2022 roku. Z przeprowadzonych badań wynika, że turystyką rowerową zaczynają się interesować coraz młodszy ludzie, a głównym powodem do jej podejmowania jest motywacja rekreacyjno-zdrowotna. Kopenhaga w opinii polskich turystów uważana jest za bardzo atrakcyjne miejsce na rynku turystycznym. Poddając ocenie stolicę Danii pod kątem turystyki rowerowej, uznano, że jest to miasto konkurencyjne względem innych stolic europejskich, a rower jest najczęściej wybieranym środkiem transportu do jego zwiedzania. Kopenhaga uznana została za stolicę rowerów, a do jej odwiedzenia zachęca dobrze rozwinięta infrastruktura rowerowa. Przeprowadzona analiza wykazała, że Kopenhaga jest bardzo atrakcyjnym ośrodkiem miejskim, świetnie przygotowanym do uprawiania turystyki rowerowej.

Słowa kluczowe: turystyka rowerowa, Kopenhaga

JEL: I12, Z3S

Abstract: The aim of the study is to evaluate cycling tourism in Copenhagen in the opinion of Polish tourists. This evaluation was made on the basis of literature analysis and opinions expressed in polls conducted among 109 Polish tourists in the period from November 2021 to May 2022. The conducted research shows that a larger number of younger people are getting interested in cycling tourism, and the main reason for taking up cycling is motivation for being active and healthy. In the opinion of Polish tourists, Copenhagen is considered a very attractive place on the tourist market. Evaluating Copenhagen in terms of cycling tourism, it was recognized that this city is competitive in relation to other European capitals, and the bicycle is the most frequently chosen transport facility to get around it. Copenhagen has been called the capital of bicycles and a well-developed bicycle infrastructure encourages tourists to visit it. The conducted analysis showed that Copenhagen is a very attractive city, well prepared for cycling tourism.

Key words: cycling tourism, Copenhagen

Wstęp

W dzisiejszych czasach jazda na rowerze cieszy się coraz większym zainteresowaniem wśród aktywnych miłośników sportu. Cele, dla których rower jest używany w miastach, mogą być różne: w niektórych służy on tylko do rekreacji, w innych natomiast dzięki rozwojowi infrastruktury rowerowej wykorzystuje się go do dojazdu do pracy lub używa jako głównego środka przemieszczania się. Jeżdżąc rowerem, oszczędzamy czas, nie stoimy w korkach, nie musimy szukać miejsca parkingowego. Rower już dawno przestał być tylko środkiem transportu. Można powiedzieć, że jest doskonałym, uniwersalnym, wielofunkcyjnym stymulatorem, który przyczynia się do kształtowania szczupłej, sportowej sylwetki, promowania zdrowia, poprawy nastroju i korzystnego wpływu na ludzkie ciało.

Rower to najpopularniejszy środek transportu w Kopenhadze. Drogie parkingi dla samochodów w centrum miasta i drogi transport publiczny sprawiają, że wiele osób, a właściwie prawie wszyscy mieszkańcy jako środek transportu wybierają rower. Kopenhaga jest świetnym miejscem do uprawiania turystyki rowerowej: wygodne ścieżki rowerowe, specjalna sygnalizacja świetlna, parkingi prawie przy każdym domu, metrze czy sklepie. Rowerzyści czują się pewnie i bezpiecznie, a władze miasta zamierzają dalej wspierać i rozwijać ten rodzaj turystyki.

W niniejszym tekście zaprezentowano ocenę turystyki rowerowej w Kopenhadze na podstawie wybranej literatury oraz opinii polskich turystów wyrażonych w sondażu diagnostycznym.

Turystyka rowerowa oraz główne atrakcje turystyczne Kopenhagi

Jazda na rowerze należy obecnie do najpopularniejszych form aktywności fizycznej. Turystykę rowerową uprawia się indywidualnie bądź w grupach nieformalnych, a także w porządnym klubach turystyki rowerowej (Merski i Warecka 2009). Dla wielu osób rower jest narzędziem do odkrywania nowych miejsc, dla innych zaś przede wszystkim służy do ćwiczeń i aktywności fizycznej. Są też tacy, którzy używają roweru jako podstawowego środka transportu (Grupa Ekspertów ds. Turystyki Rowerowej 2019). Niektórzy uważają, że jazda na rowerze jest jednym z najlepszych sposobów na życie, ponieważ ma znaczący wpływ na udoskonalenie organizmu człowieka, na jego doznania emocjonalne oraz umysł. Jest to dobry i ciekawy sposób na poznanie bliższych i dalszych okolic, pokonanie swoich słabości oraz podniesienie poczucie własnej wartości. Można powiedzieć, że turystyka rowerowa to tzw. sport całego życia (Merski i Warecka 2009). Przyciąga coraz większe grono odbiorców, gdyż skorzystać z niej może każdy, niezależnie od wieku, płci czy zasobów finansowych (Merski i Warecka 2009).

Turystyka rowerowa jest sportem, który łączy różne stopnie wysiłku, ale eliminuje ciężar całego ciała na nogi, co znacznie zmniejsza ryzyko wystąpienia problemów ze stawami i naczyniami krwionośnymi. Dlatego też jest często zalecana dla osób z zaburzeniami układu ruchu lub żyłakami (Korzuszkina i in. 2015). Regularna jazda na rowerze „trenuje” serce i naczynia krwionośne, uodparnia organizm, zmniejsza

zmęczenie pracą, sprawia, że śpimy zdrowiej i budzimy się pełni energii (Szajkina i in. 2014). Jazda na rowerze jest ćwiczeniem cardio, wzmacnia serce, gdyż sprawia, że mięsień sercowy bije szybciej i pompuje więcej krwi, przez co zapobiega jej zastojowi w naczyniach krwionośnych, dzięki czemu zmniejsza się ryzyko zawału, zakrzepicy i udaru. Jeżdżąc na rowerze, wzmacniamy odporność organizmu na infekcje, a pobyt na świeżym powietrzu tylko poprawia ten efekt (Korzuszkina i in. 2015).

Z badań przeprowadzonych w 2017 roku przez „British Medical Journal” wynika, że osoby, które dojeżdżają do pracy na rowerze, są w gronie 41% ludzi niższego ryzyka przedwczesnej śmierci niż ci, którzy wybierają inne sposoby dojazdu. Również ryzyko zachorowania na raka jest mniejsze o 45%, a wystąpienie chorób serca o 46%. W tych powyższych pięcioletnich analizach wykorzystano dane 260 tys. uczestników zgromadzone w UK Biobank – jednej z największych brytyjskich baz. W kolejnym badaniu, które trwało 20 lat i objęto nim 50 tys. Duńczyków w przedziale wiekowym od 50 do 60 lat, stwierdzono, że u osób, które w pierwszym roku badania zaczęły jeździć na rowerze, ryzyko zachorowania zmalało o 26% w porównaniu z badanymi niepodjęjącymi takiej aktywności fizycznej. Analizując inne zestawienia, można zaobserwować grupę ludzi dojeżdżających do pracy na rowerze, których śmiertelność jest o 30% mniejsza niż w pozostałych grupach. Brytyjskie Towarzystwo Medyczne potwierdziło, że jazda na rowerze zapobiega osteoporozie, depresji i insulinooporności, a także wydłuża życie. Ten sposób przemieszczania się czyni nas zdrowszymi, aktywniejszymi oraz przekłada się na nasze poczucie szczęścia zarówno w krótszej, jak i dłuższej perspektywie. Odejmuje nam kilogramów, zapobiega tworzeniu się miejskich korków, ale też obniża koszty życia w mieście, zmniejsza zanieczyszczenia spalinami oraz hałas (Wiking 2017).

Kopenhaga to jedno z najbardziej urokliwych miast Europy, stworzone do spacerów i wycieczek rowerowych. Stolicę Danii można opisać w dwóch słowach: stylowa i zielona. Tereny parkowe, czysta woda, setki kilometrów ścieżek rowerowych, wiatrak, które dostarczają energii, oraz setki sklepów i restauracji z ekologiczną żywnością sprawiają, że Kopenhaga ma reputację jednego z najbardziej zielonych europejskich miast. Piękna architektura i swobodna atmosfera, wspaniałe muzea, galerie, sklepy i butiki, a także wygląd jej mieszkańców sprawiają, że miasto to ma opinię jednego z najbardziej stylowych ośrodków miejskich.

W Kopenhadze jest mnóstwo atrakcji turystycznych – pałace, muzea, galerie. Jednymi z największych są barokowy pałac Christiansborg ze swoją ponad 800-letnią historią, zespół pałacowy Amalienborg czy też Nyhavn, który pierwotnie był portem handlowym. Na położonej w centrum miasta ulicy Nyhavn panuje lekka i swobodna atmosfera, często rozbrzmiewa muzyka jazzowa, a w lokalnych restauracjach można dobrze zjeść. Pomnik Małej Syrenki (Den Lille Havfrue) jest kolejnym rozpoznawalnym i znanym symbolem Kopenhagi – to pół ryba, pół kobieta siedząca dumnie w kopenhaskim porcie. Na szczególną uwagę zasługuje również zamek Rosenborg, wspaniały renesansowy budynek, w którym obecnie znajduje się historyczne muzeum zaliczane do jednych z najwspanialszych w swojej kategorii na świecie. Inną atrakcją Kopenhagi jest Strøget – główna arteria handlowa, a zarazem jedna z najdłuższych ulic dla pieszych w Europie, mierząca 1,1 km długości.

Oczywiście Kopenhaga jest znana z kultury rowerowej i oficjalnie jest rowerową stolicą świata. Turystyka rowerowa jest popularnym sposobem spędzania czasu w stolicy Danii. Jest to miasto przyjazne dla rowerzystów, z wieloma ścieżkami rowerowymi (które mają długość około 300 km) i parkingami dla rowerów. W przeciwieństwie do wielu nowoczesnych miast jego centrum nie jest zatłoczone samochodami.

Poruszanie się po Kopenhadze na rowerze jest łatwe i wygodne. Wspomniane asfaltowe ścieżki rowerowe biegną wzdłuż prawie każdej ulicy, wiele z nich jest oznakowanych jaskrawymi kolorami. Pasy dla rowerów są oddzielone od tych przeznaczonych dla samochodów i autobusów i mogą przebiegać nie tylko po prawej stronie jezdni, lecz także jej środkiem. Zielone światło dla rowerzystów zapala się nieco wcześniej niż dla innych użytkowników dróg, co sprawia, że mogą oni wjeżdżać na skrzyżowanie jako pierwsi, dzięki czemu są bardziej widoczni dla kierowców. Rowerzysta również ma wszędzie pierwszeństwo. Biorąc pod uwagę fakt, że połowa mieszkańców Kopenhagi jeździ obecnie rowerem, ta uwaga poświęcona bezpieczeństwu na drogach nie jest wcale zaskakująca (Bondam 2019).

Duńczycy kochają rowery, dlatego też około 45% osób pracujących bądź uczących się wykorzystuje właśnie ten środek transportu na dojazd do szkoły czy pracy. Jedna trzecia kopenhaskich pracowników, którzy mieszkają na obrzeżach, wybiera rower, aby dotrzeć do pracy. Jest to łatwiejszy i wygodniejszy sposób na przemieszczanie się z jednego miejsca do drugiego, poza tym – jak sami twierdzą – czyni to ich szczęśliwsi (Wiking 2016). W 2014 roku Wydział Medycyny i Ośrodek Ekonomii Zdrowia Uniwersytetu Anglii Wschodniej we współpracy z Uniwersytetem Yorku przeprowadził badanie wśród około 18 tys. osób powyżej 18. roku życia. Potwierdziło ono, że ludzie wybierający rower, nawet jeśli ich podróż do celu jest dłuższa, są szczęśliwsi od tych, którzy wybierają samochód czy komunikację miejską (Wiking 2016).

W Kopenhadze jest około 675 tys. rowerów (dane za rok 2016). Wielu mieszkańców zostawia je wzdłuż ścian domów i na chodnikach, co powoduje niedogodności zarówno dla innych rowerzystów, jak i pieszych. Duża liczba jednośladów w mieście powoduje zwiększone zapotrzebowanie na parkingi rowerowe. W 2014 roku urząd miejski Kopenhagi zainstalował ponad 3 tys. nowych miejsc parkingowych dla rowerów i w 2017 roku dostępnych ich było 54 tys. (Urząd Kopenhagi 2017).

Duńska stolica jest jednym z kilku miast, które zbadały zależność pomiędzy obrotami w sklepach a rodzajem transportu wykorzystywanym do robienia zakupów. Wyniki pokazują, że klienci przybywający rowerem lub pieszo odpowiadają łącznie za prawie 50% obrotów w kopenhaskich sklepach (29% – rower i 20% – pieszo). Kierowcy natomiast generują tylko 36% obrotów, a wykorzystujący transport publiczny – 15% (Bondam 2019)

Oprócz podstawowej infrastruktury, takiej jak ścieżki rowerowe i parkingi rowerowe, istnieje wiele elementów, które sprawiają, że jazda na rowerze jest przyjemniejsza, łatwiejsza lub po prostu zabawniejsza. Jadąc rowerem po Kopenhadze, można np. zobaczyć nowoczesne liczniki rowerowe. Gdy miasto liczy rowerzystów i wyświetla wynik na liczniku w czasie rzeczywistym, to tym samym motywuje ludzi do jazdy na rowerze. Jeśli rowerzysta potrzebuje napompować opony, umyć rower, coś naprawić

lub usunąć jakąś usterkę bądź kupić sobie wodę, do dyspozycji ma stacje rowerowe, których coraz więcej pojawia się na ulicach Kopenhagi (Bondam 2019).

W stolicy Danii działa też system rowerów miejskich (City Bike), który jest dostępny 24 godziny na dobę. W mieście znajduje się ponad 50 stacji rowerowych – rower można wypożyczyć z jednego miejsca i zwrócić go w innym. Każdy wyposażony jest w elektroniczną tablicę wyników oraz mapę GPS miasta. Z badań przeprowadzonych przez Ambasadę Rowerową w Danii wynika, że turyści rowerowi są bardziej zadowoleni z wakacji w Danii niż turyści niejeżdżący na rowerze. Badania pokazują, że ponad 90% respondentów chciałoby ponownie odwiedzić Danię w ciągu najbliższych dwóch lat, a aż trzech na czterech poleca wakacje w tym państwie przyjaciółom i rodzinie (Bondam 2019). Inne badania tej organizacji pokazują, że jazda rowerem jest dobrym doświadczeniem, większość rowerzystów odpowiada, że sprzyjają temu piękne krajobrazy i dobre ścieżki rowerowe. Ponad jedna trzecia duńskich cyklistów jeździ po oznakowanych trasach rowerowych i korzysta z oznaczeń nawigacyjnych.

Promowaniem i turystyką rowerową w Kopenhadze i w całej Danii zajmuje się Duńska Rowerowa Federacja. Możliwość jazdy na rowerze daje wolność, szczęście i nowe doświadczenia. Federacja pracuje nad tym, by rower stał się naturalnym, bezpiecznym, codziennym wyborem dla wszystkich oraz by był wykorzystywany do tworzenia zdrowszego i bardziej zrównoważonego świata, dlatego też umieszcza ruch rowerowy na liście priorytetów politycznych w Danii. Organizacja przemawia w imieniu rowerzystów i utrzymuje stały kontakt z politykami i urzędnikami. Uczestniczy również w planowaniu nowych dróg i zawsze szuka rozwiązania, aby rowerzyści mieli jak najlepsze warunki dla uprawiania turystyki (Bondam 2019). Plan Priorytetów Rowerowych w Kopenhadze na lata 2017–2025 kwalifikuje przyszłe inwestycje w obszarze ruchu rowerowego. Pokazuje, gdzie do 2025 roku należy stworzyć nowe ścieżki i trasy rowerowe, poszerzyć już te istniejące lub poprawić sygnalizację świetlną. Plan uwzględnia prognozowany wzrost ruchu rowerowego i zapewnia, że Kopenhaga pozostanie najlepszym miastem na świecie do jazdy na rowerze (Urząd Kopenhagi 2017).

Materiał i metody

Badania przeprowadzono w okresie od listopada 2021 do maja 2022 roku. Ich celem była ocena turystyki rowerowej w Kopenhadze, której dokonano na podstawie opinii wyrażonych przez polskich turystów.

W badaniach wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego, a jej narzędziem badawczym była interaktywna ankieta. Dobór próby badawczej miał charakter losowy. Pod uwagę brano opinie wyrażone w sondażu przez 109 ankietowanych, w tym 54 kobiety (49,5%) oraz 55 mężczyzn (50,5%). Pod względem wieku nieznacznie przeważały osoby znajdujące się w grupie w przedziale 31–50 lat (37,6%). Respondenci plasujący się w przedziale 20–30 lat stanowili 31,2%, a ci od 15 do 19 lat – 16,5%. Najmniejszy odsetek ankietowanych był wśród osób powyżej 50 lat (14,7%). Jednocześnie dominującą grupę stanowiły osoby z wykształceniem wyższym (48,6%) i aktywne zawodowo (66,1%) – tabela 1.

TABELA 1. Charakterystyka respondentów

Płeć	N	%
Kobieta	54	49,5
Mężczyzna	55	50,5
Ogółem	109	100
Wiek		
15–19 lat	18	16,5
20–30 lat	34	31,2
31–50 lat	41	37,6
Powyżej 50 lat	16	14,7
Sytuacja zawodowa		
Uczeń/student	20	18,3
Aktywny zawodowo	72	66,1
Emeryt	9	8,3
Bezrobotny	8	7,3
Wykształcenie		
Wyższe	53	48,6
Średnie	29	26,6
Zawodowe	19	17,4
Podstawowe	8	7,3

ŹRÓDŁO: badania własne.

Wyniki badań

Z przeprowadzonych badań wynika, że zdecydowana większość respondentów (87,27% mężczyzn i 92,59% kobiet) jest posiadaczem roweru (tabela 2) oraz często z niego korzysta (tabela 3): 25,7% codziennie, 32,1% co drugi dzień, 25,7% jedynie podczas weekendu, natomiast sporadycznie tylko 16,5%.

TABELA 2. Odsetek respondentów mających rower

Posiadanie roweru	Rozkład odpowiedzi			
	mężczyzna		kobieta	
	N	%	N	%
Tak	48	87,27	50	92,59
Nie	7	12,73	4	7,41

ŹRÓDŁO: badania własne.

TABELA 3. Częstotliwość korzystania przez respondentów z roweru

Częstotliwość jazdy na rowerze	N	%
Codziennie	28	25,7
Co drugi dzień	35	32,1
Tylko podczas weekendu	28	25,7
Okazjonalnie/sporadycznie	18	16,5

ŹRÓDŁO: badania własne.

Najwięcej turystów wyraziło opinię, że ulubioną porą roku na uprawianie turystyki jest lato (39,4%), przy czym aż 33% respondentów stwierdziło, że pora roku nie ma dla nich żadnego znaczenia. Mniejszą popularnością cieszyły się jesień (16,5%) oraz wiosna (11%), nikt natomiast nie był zainteresowany turystyką w zimie (tabela 4).

TABELA 4. Najczęściej preferowana pora roku do uprawiania turystyki rowerowej

Najczęściej preferowana pora roku do uprawiania turystyki rowerowej	N	%
Wiosna	12	11
Lato	43	39,4
Jesień	18	16,5
Zima	0	0
Pora roku nie ma znaczenia	36	33

ŹRÓDŁO: badania własne.

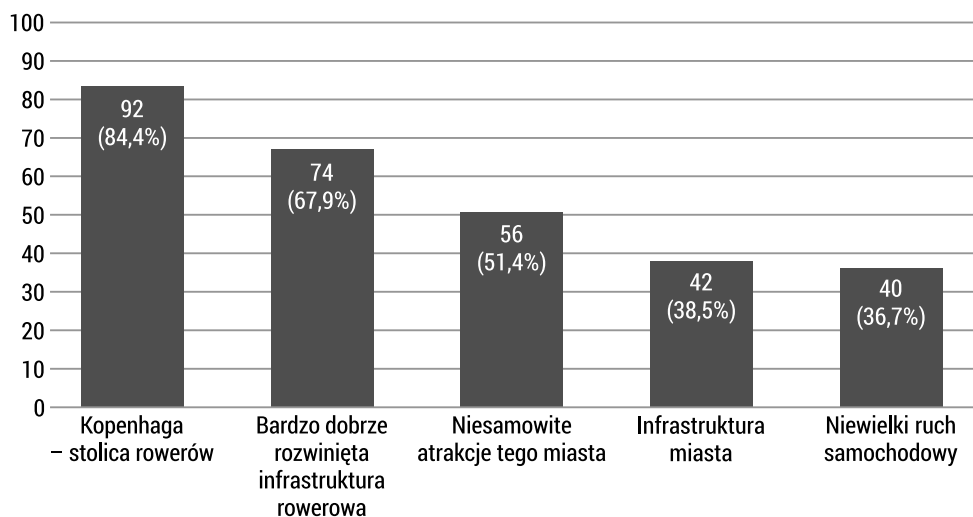
Z przeprowadzonych badań wynikało również, że w Kopenhadze z komunikacji rowerowej korzysta zdecydowana większość respondentów. Wszyscy byli zgodni, że turystyka rowerowa to dobry sposób na spędzenie wolnego czasu w tym mieście (tabela 5).

TABELA 5. Ocena turystyki rowerowej jako dobrego sposobu na spędzanie wolnego czasu w Kopenhadze w opinii respondentów

Ocena turystyki rowerowej jako dobrego sposobu na spędzanie wolnego czasu w Kopenhadze	N	%
Tak	109	100
Nie	0	0

ŹRÓDŁO: badania własne.

Z opinii badanych wynika, że głównymi powodami, dla których warto zwiedzać Kopenhagę na rowerze, są przede wszystkim uznanie jej za rowerową stolicę (84,4%) oraz wyjątkowe atrakcje miasta (51,4%). W dalszej kolejności znalazła się bardzo dobrze rozwinięta infrastruktura rowerowa (67,9%). Mniejszym uznaniem turystów cieszyły się infrastruktura miasta (38,5%) oraz niewielki ruch samochodowy (36,7%) – wykres 1.

WYKRES 1. Najczęstsze powody do zwiedzania Kopenhagi na rowerze w opinii respondentów

ŹRÓDŁO: badanie własne.

W odpowiedzi na pytanie dotyczące przygotowania Kopenhagi do turystyki rowerowej polscy turyści jednomyślnie (100%) uznali, że stolica Danii jest bardzo dobrze przygotowana do tego rodzaju turystyki (tabela 6).

TABELA 6. Ocena Kopenhagi jako miasta dobrze przygotowanego do turystyki rowerowej w opinii respondentów

Ocena Kopenhagi jako miasta dobrze przygotowanego do turystyki rowerowej	N	%
Tak	109	100
Nie	0	0

ŹRÓDŁO: badania własne.

Na zakończenie badań, kiedy respondentów zapytano o to, czy rower może być idealnym środkiem transportu w Kopenhadze, okazało się, że niemal wszyscy (98,15% kobiet i 98,18% mężczyzn) odpowiedzieli na to pytanie twierdząco (tabela 7).

TABELA 7. Odsetek odpowiedzi na pytanie czy rower jest idealnym środkiem transportu w Kopenhadze

Rower jako idealny środek transportu w Kopenhadze	Rozkład odpowiedzi			
	mężczyzna		kobieta	
	N	%	N	%
Tak	54	98,18	53	98,15
Nie	1	1,82	1	1,85

ŹRÓDŁO: badania własne.

Podsumowanie i wnioski

Z omówionego krótkiego przeglądu literatury oraz przeprowadzonych badań sondażowych wyłania się kilka następujących uogólnień:

1. Polscy turyści zwiedzający Kopenhagę, wykorzystujący rower jako środek transportu, w dużej mierze są posiadaczami własnych rowerów i często z nich korzystają.
2. Turystyką rowerową zaczynają interesować się ludzie w bardzo młodym wieku, a głównym powodem do jej podejmowania jest motywacja rekreacyjno-zdrowotna.
3. Turystyka rowerowa najchętniej uprawiana jest latem, choć dla najbardziej zainspirowanej części turystów pora roku nie ma większego znaczenia.
4. Kopenhaga uważana jest za bardzo atrakcyjne miejsce na rynku turystycznym. Poddając je ocenie ze względu na turystykę rowerową, uznano, że jest ono konkurencyjne względem innych stolic europejskich, a rower jest najczęściej wybranym środkiem transportu do jego zwiedzania.
5. Polscy turyści wyrażają opinię, że większość z nich korzysta w Kopenhadze z komunikacji rowerowej i że turystyka rowerowa to jeden z najlepszych pomysłów na dobre spędzenie tam wolnego czasu.
6. Kopenhaga uznana została za stolicę rowerów, a dobrze rozwinięta infrastruktura rowerowa zachęca turystów do jej odwiedzania.

Bibliografia

1. Bondam, K. (2019), *Cykelambassaden*, idekatalogforcykeltrafik.dk (dostęp 2.06.2022).
2. Grupa Ekspertów ds. Turystyki Rowerowej (2019), *Turystyka rowerowa w fazie wzrostu. Liczby, fakty i inspiracje*.
3. Korzuszkin, I., Egoryczewa, E., Czernyszowa, I., Szlemowa, M. (2015), *Jazda na rowerze jako pożyteczny rodzaj aktywnego wypoczynku*, „Międzynarodowe Studenckie Naukowe Wiadomości”, 5.
4. Merski, J., Warecka, J. (2009), *Turystyka kwalifikowana, turystyka aktywna*, Almamater Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.

5. Szajkina, W., Slepowa, L., Chaipowa, T., Dirzonowa, L. (2014), *Jazda na rowerze jako środek prozdrowotnej kultury fizycznej*, „Międzynarodowe Studenckie Naukowe Wiadomości”, 7.
6. Urząd Kopenhagi (2017), *Kopenhaga, miasto rowerowe. Dane rowerowe za 2016 rok*, Kopenhaga.
7. Wiking, M. (2016), *Hygge. Klucz do szczęścia*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa.
8. Wiking, M. (2017), *Lykke. Po prostu szczęście*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa.

15. Differences and similarities of Generations X and Y in practicing leisure tourism in Poland

Różnice i podobieństwa pokoleń X i Y w uprawianiu turystyki rekreacyjnej w Polsce

*Michał Roman¹, Magdalena Gut², Mikołaj Jalinik³,
Arkadiusz Niedziółka⁴, Marcin Kopyra⁴*

¹*Warsaw University of Life Sciences*

²*Public Relations Student Research Group. The Economic Department,
Warsaw University of Life Sciences*

³*Białystok University of Technology*

⁴*University of Agriculture in Krakow*

Abstract: This paper presents Generations X and Y's differences and similarities in leisure tourism. This paper aims to present the characteristics as well as differences and similarities between Generations X and Y. Moreover, the authors focused on participating in leisure tourism and showing perspectives and contemporary trends related to the development of tourism of the mentioned generations in the coming years. The essence of leisure tourism, the characteristics of the generations studied and the impact of these characteristics on leisure travel choices are presented. Also addressed is the COVID-19 pandemic and its impact on leisure travel-related decisions. To conduct the study, the authors used a research method – a diagnostic survey, including a questionnaire published on the Internet. The study was conducted in 2021. The hypotheses posed in the paper were positively verified. The validity of the claim that generational characteristics are important in the choices made when organizing trips for leisure was tested. In addition, the negative impact of the epidemiological situation of the SARS-CoV-2 virus on the practice of leisure tourism was confirmed.

Key words: tourism, Generation X and Y, COVID-19 pandemic, contemporary challenges of tourism development

JEL: L83, Z32, Z13, Q56

Streszczenie: W artykule przedstawiono różnice i podobieństwa pokoleń X i Y w turystyce wypoczynkowej. Autorzy skupili się też na uczestnictwie tych pokoleń w turystyce rekreacyjnej, ukazując perspektywy oraz współczesne trendy związane z jej rozwojem w nadchodzących latach. W tekście scharakteryzowano turystykę wypoczynkową i jej wpływ na badane pokolenia, a także ich wybory związane z podróżami rekreacyjnymi. Poruszono też kwestię pandemii COVID-19,

która znacznie wpłynęła na decyzje odnośnie do tego typu podróży. Do przeprowadzenia badania autorzy wykorzystali metodę badawczą w postaci sondażu diagnostycznego, w tym kwestionariusza ankiety opublikowanego w internecie. Badanie przeprowadzono w 2021 roku. Hipotezy postawione w artykule zostały pozytywnie zweryfikowane. Zbadano zasadność twierdzenia, że cechy pokoleniowe odgrywają ważną rolę w wyborach dokonywanych przy organizacji wyjazdów wypoczynkowych. Ponadto potwierdzono negatywny wpływ sytuacji epidemiologicznej wirusa SARS-CoV-2 na wybór turystyki wypoczynkowej.

Słowa kluczowe: turystyka, pokolenie X i Y, pandemia Covid-19, współczesne wyzwania rozwoju turystyki

Introduction

Modern society is characterized by a high pace of life subject to ever-increasing pressure, surrounded by noise, hustle, bustle, and a considerable amount of information in pursuit of consumer goods. At some point, all the pressure of the environment becomes unbearable; physical and mental health problems begin; the efficiency and enjoyment of activities at work and home decrease. At such times, a person needs to rest, recuperate, calm down, and relax. The best recovery effects in this area are achieved when one changes their environment, leaves their responsibilities behind and thinks about themselves. Tourism that facilitates the most efficient recovery and peaceful rest is leisure tourism (Roman, Niedziółka, Krasnodębski 2020).

There are many forms of tourism that give people different benefits, and their choice depends on the tastes of tourists (Roman, Niedziółka, Krasnodębski 2020). The leisure on offer is constantly evolving and adapting to the changing tastes of tourists. These preferences can be sorted by matching them to specific social groups that share common characteristics. Such groups, defined by age ranges, are called generations. There are many works of literature that attempt to characterize generations and contain theories on their formation and the relationships created on their basis. With the right characteristics of the selected generation, one can adjust their product, range or service to generate more profits and attract more customers. This paper characterizes Generations X and Y as well as the accompanying relationships that are formed regarding leisure tourism.

Each person has a unique character, has unique traits and finds commonalities within themselves that enable them to fit into particular social groups. Generations, i.e., groups divided into year ranges that differ from each other in values, way of life, needs and trends, are characterized similarly. Intergenerational differences can be seen in many areas of life, and conclusions can be drawn from these differences, leading to products that are a better fit and offer.

The study of properties, tendencies, habits and customs of different generations is conducive to a more efficient development of certain sectors of the economy. In this paper, the authors intend to explore the relationships among Generations X and Y regarding the choices they make concerning leisure tourism. The analysis of the characteristics of these two generations allowed the authors to determine

whether generational differences influence the choice of tourism offers and the way trips are organized. Generational differences in values and changing lifestyles lead to continuous development and diversification of tourism offers. By comparing the behaviour and choices made by the groups of Generations X and Y with respect to leisure tourism, the authors also want to present a vision of the development of leisure tourism and the elements on which tourism products will be based in the coming years.

The epidemiological situation of the 2020 SARS-CoV-2 virus prompted the authors of this paper to expand their research to include the impact of the COVID-19 pandemic on the leisure tourism of the listed generations. Conclusions are presented on the impact of the COVID-19 pandemic on tourist choices relating to the frequency of travel, destination, including accommodation choices and other factors related to leisure tourism. The diversity of the generations, the fascination with their distinctiveness, and the broad implications of the pandemic led the authors to explore the literature on the subject and conduct research.

The importance of leisure tourism in the literature on the subject

People have been moving between different places for centuries. A change of residence occurs to a location other than where people live or work, and it does not last longer than a year is called tourism. The movement of the people and the selection of the destination depend on the purpose, duration, companions and modes of travel.

The United Nations World Tourism Organization (UNWTO) created a glossary of tourism-related terms in 2008. UNWTO (2008) defines tourism as a social, cultural, and economic phenomenon that entails the movement of people to countries or places outside their usual environment for personal or business/professional purposes. Tourism excludes trips closely related to gainful employment and permanent change of residence. Tourism is thus a complex phenomenon that can be motivated by many factors; travel can have any purpose and is voluntary. It requires the involvement of many branches of the economy that provide catering, transport, accommodation, and accompanying facilities and thus creates many jobs. Reisinger (2001) points out how many components are present in this sector, which is based on different activities and services, including buying, selling, managing, and marketing many activities and services: from renting hotel rooms, selling souvenirs, operating airlines, to creating tourist events and their promotion. Services that accompany tourists are developing rapidly and introduce innovation or new products, ever-increasingly adapted to the progressive society.

The concept of tourism can be systematized by dividing it into types, forms or criteria. One of them is the criterion of motivation. Gaworecki (2003), depending on the needs that the tourist wants to satisfy, distinguishes the following groups of motivations: physical, psychological, interpersonal, cultural, and prestige-related, where each of the mentioned groups is divided into subsequent ones containing specific needs. One of them is leisure, which is satisfied by the corresponding leisure

tourism. To understand the meaning of leisure tourism, one needs to analyse the term 'leisure', which is part of free time. The time that people can devote to any activity of their choice, without imposed obligations, is called free time. Once a person has completed their social, work or family responsibilities, they can devote themselves to an activity whereby they relax, work on themselves, have fun or indulge in passions. Some forms of free time intertwine (Gaworecki 2003).

Referring to the division of free time used by J. Pięta, the broadest term encompassing all activities performed in free time is recreation, further divided into leisure and self-improvement. Leisure, in turn, branches further into rest and play, which includes entertainment, game and hobby (Pięta 2014). Leisure is a combination of passive activities performed to recover from work, mental or physical effort, in the form of a break and rest, and active exercises that give pleasure in the form of entertainment and games which improve the mood and foster relaxation that can be physical or mental and differ in nature, such as educational or social.

Leisure is essential not only for people but also for the economy. If employees do not correctly recover the strength they use intensively at work, business efficiency declines. This is crucial because the pace of life and work is increasing; it is changing from physical to mental, and employees are under increasingly more stress due to the multitude of tasks, higher demands, and competition in the workplace, which leads to faster mental fatigue. In a survey conducted by the European Agency for Safety and Health at Work (EU-OSHA) in 31 European countries in 2013, more than half of the respondents, when asked about the frequency of work-related stress incidents, answered that they are fairly common and widespread (*European opinion...* b.d.). These studies show that stress at work can be a problem, and sometimes the lack of full recovery leads to extreme exhaustion, resulting in health complications. This is why leisure is an important part of life, it allows one to calm their thoughts, get away from worries and regenerate physically, and – additionally – it is necessary from the economic point of view (Gaworecki 2003).

Tourism can be an effective form of relaxation as well as mental and physical strength regeneration. When the main purpose of tourists' trips is relaxation and rest, it is referred to as practicing leisure tourism. This kind of tourism refers to taking a break from daily routines. Leisure tourism is also associated with the term '3S' (sun, sea, and sand), a concept related to passive leisure consisting mainly of lying on the beach and sunbathing in seaside resorts. Coastal tourism is expanding worldwide due to the attraction to relevant ecosystem services, such as scenic beauty and recreational activities (Mendoza-González et al. 2018). In recent years, the model of 'creative tourism', '3E' (entertainment, excitement, and education), is gaining more popularity, in which tourists, during their free time, prefer to familiarize themselves with the culture and daily life of the visited region, seeking authenticity and experiences (Roman et al. 2020). The '3E' tourism model may include, in addition to cognitive and recreational motives, hiking, trekking and rock climbing (Apollo, Rettinger 2019). Yet these two models, although so different, can intersect to create new approaches to travel.

Amusement parks that offer a collection of entertainment, sports and recreational equipment as their main attraction compete with each other on the size and performance of their equipment, with roller coasters being the most popular. Theme parks, on the other hand, as the name suggests, have a theme that shows up in the park's architecture, the products sold, or the clothing of the staff. Theme parks can be divided according to thematic groups, some of them being: dinosaur parks, insect parks, marine flora and fauna parks, miniature parks, fairy tale parks, Santa Claus parks, funfairs, adventure parks, adrenaline parks, water parks, western towns and many more. In addition to their entertainment function, they also offer educational elements. They allow one to escape from the grey, everyday life, release emotions among the audience, experience the world of imagination in reality, mix reality with unreality, engage with their interactivity. Entertainment tourism offers a unique product that is constantly evolving, refreshes, improves and develops the offer in a qualitative dimension, and implements new technologies (Doroz-Tomasik, Jankowski 2016).

Play tourism, clubbing, party tourism is a form of tourism involving leisure through participation in club parties, popular especially among young people. It is often associated with the use of alcohol, drugs, and fleeting relationships of an erotic nature. Among young people, leisure by having fun in the most popular clubs, pubs or discos accompanied by music and dance, is becoming increasingly popular. The main destinations for party tourism are coastal towns in the Mediterranean regions, the Caribbean, the islands of Bali and Goa or the Spanish Ibiza, which is often viewed as its symbol (Kurek 2007).

Summing up the discussion on play tourism, one can define it as an economic activity based on integrated services provided by entertainment and tourism sectors, which is a growing trend all over the world (Luo, Lam 2017). Entertainment products for tourists, which are an element of the play tourism offers, come in many and varied forms. These include talk shows, concerts, magic performances, gambling and dance performances. Gambling, another entertainment product, is an important determinant of economic growth for many countries (McCarthy 2002).

This form of tourism, however, carries a lot of negative opinions among the locals, owners of accommodation facilities, or even tourists' families, as it is associated with the abuse of intoxicants affecting the behaviour of tourists who make noise, vandalize property, start fights and scare off other groups of tourists. A very negative aspect connected play tourism is the abuse and distribution of drugs among tourists (Ferreira Pinheiro Dias Pereira, Batista de Paula 2016).

Shopping tourism

Nowadays, tourist trips with the main purpose of purchasing goods, products and services in such places as shopping malls, city markets or fairs, are gaining popularity. If the purchase of products and various services is not available in the everyday environment, but outside of it, one can talk about commercial tourism or shopping

tourism (Kurek 2007). However, this concept should not be confused with trade that accompanies tourists on other trips.

The attractiveness of a trip to another place strictly for the purpose of shopping is associated with lower prices, a greater variety of products, difference from local producers; a large role is also played by the nature of the destination – the architecture and arrangement of space, the capacity of the facility, the number of parking spaces or its multifunctionality. Large shopping and entertainment centres can combine the following functions: retail, entertainment, sports and recreation and catering (Pawlusiński 2008). No wonder, then, that they constitute urban entertainment centres. Shopping facilities allow one to get acquainted with the latest trends, are a source of pleasure and fun, allow one to escape from everyday affairs and sometimes host occasional cultural and entertainment events.

There are many definitions of shopping tourism in the literature. For example, UNWTO (World Tourism Organization) defines it as ‘a contemporary form of tourism fostered of individuals for whom purchasing goods outside of their usual environment is a determining factor in their decision to travel’ (Azmi et al. 2020).

Maritime tourism

People often crave closeness to nature and, in order to satisfy this need, choose forms of leisure associated with bodies of water, including the sea, which is appreciated by many for its positive impact on mental and physical health. The soothing effect of the sound of the waves, the clean air, the steady landscape of the waters, and the marine fauna definitely help to clear the mind and facilitate deeper recovery.

Long cruises on luxury cruise ships, on the other hand, are associated with glamour, food and fun. An expensive form of leisure sailing in the Caribbean, the Mediterranean and other popular areas is a dream of many overworked people. There is often a perception that they are mostly for older people, retirees or pensioners having a lot of free time (Ostrowski 2016).

However, sea travel is not just about long-distance cruises on the open sea. Tourists also choose short, inter-port sea trips or fishing expeditions, among other things. Maritime tourism, therefore, should include all tourist activities that use marine vessels such as cruise ships, ferries, yachts, cruise liners offering tourist travel and coastal ships (Wendt, Wiskulski 2018). Writing about the domestic situation, J. Kizielewicz notes that ‘[m]aritime tourism in Poland mainly includes ferry tourism, travel on cruise ships and sea yachting, and cruises on sailboats’ (Kizielewicz 2013).

M. Ostrowski describes participation of Polish tourists in ship cruises in the following manner: “[i]n the near future, it is difficult to expect that the situation will significantly improve in terms of the market for cruise ship services in Poland. Ferry navigation will still play a dominant role in terms of Poles’ participation in sea voyages [...] On the other hand, the participation of Poles in cruises, mainly for logistic and financial reasons, will remain rather marginal in the coming years’ (Ostrowski 2016). This shows a pessimistic outlook on the participation of Polish tourists in maritime tourism.

Maritime tourism refers to predominantly water-based activities, such as sailing, yachting and cruising, and other nautical sports, often carried out in coastal waters (Tonazzini et al. 2019). The term ‘maritime tourism’ and its concept includes all tourism activities related to the sea and the coasts. In addition to the use of pleasure boats and cruises, it includes a wide range of such activities as: windsurfing, water skiing, underwater fishing, scuba diving, swimming and tours of marine parks (Martinez Vázquez, Milán García, Valenciano 2021).

Contemporary trends in leisure tourism

Currently, it can be observed that consumer preferences are changing for different areas of tourism. The increasing boldness of young Generation Y in entering the tourism market leads to changes in the operation of enterprises, appearance of new tourism products, and changes in the area of tourism marketing and promotion. Modern trends are based on the ‘3E’ principle, slowly abandoning the traditional ‘3S’ method. Passive leisure is being replaced by active leisure activities that are supposed to entertain, educate and in some way develop a person.

Some conclusions regarding trends in tourism were formulated by Z. Kruczek, who claims that ‘[i]t can be assumed, in the light of research and observations, that success will be achieved by those attractions that offer visitors a rich spectrum of experiences, high quality at a decent price, use modern technologies, and provide opportunities for relaxation, entertainment, and education’ (Kruczek 2014).

Nowadays, society attaches great importance to pro-environmental attitudes with great respect for the environment, hence a downward trend will be observed among mass tourism participants. Tourists will look for alternative forms of leisure in harmony with nature, without harmfully impacting the environment.

Generations X and Y and leisure tourism

The features of people belonging to different generations are mostly noticeable in attitudes towards work and approaches to learning and education. People of a given generation are very often connected through shared childhood memories, similar experiences, objects, technologies, devices of the time and customs of the time. Childhood shapes a person the most – this is where later attitudes come from, manifesting themselves in adulthood. Human development is also influenced by background, environment and other generational experiences.

William Strauss and Neil Howe (1991) undertook to divide generations by creating the generational theory categorizing history into rhythmic, approximately eighty-year four-stage cycles. Each cycle is divided into stages – generations – with distinctive characteristics, thus resulting in:

- the idealistic generation (1860–1882 & 1943–1960), in which young people grow from rebellious attitudes into morally principled, creative, decisive and selfish individuals, and grow old as dreamers and visionaries;

- the reactive generation (1889–1900 & 1961–1981) spends their childhood without sufficient care, is independent, and is often criticized. As adults, they become logical, resourceful leaders who grow old alone, retaining the respect and awe of their young ones while having little influence over them;
- the civic generation (1901–1924 & 1982–2004) experiences childhood under parents' watchful care, which later manifests itself in obedience to authority figures. This generation is successful and busy, and maintains that attitude until their oldest years. At an old age, it is criticized by younger generations;
- the adaptive generation (1924–1942) has a childhood with overprotective parents who overwhelm youngsters with their care. Adults do not take risks, are indecisive, and obediently conform to established norms. They experience old age by being vulnerable;
- the reactive generation (1961–1981), Generation X, takes its name from an unknown variable, uncertainty, and confusion of society asking itself difficult questions and challenging itself. This generation operated in chaos, independent and on their own, coping with problems, respecting the tasks assigned and the work to be done;
- Generation Y (1982–2004), otherwise known as the Millennial Generation, digital generation, or the next generation. These are people born in the 1980s and 1990s, and the exact date depends on the source. According to the generational theory of Strauss and Howe, people born between 1982 and 2004 are accepted, while W. Wrzesień (2007), referring to the Polish reality, speaks of the range 1984–1997, while the government agency, United States Census Bureau, mentions the dates 1982–2000 (*Millennials...* 2015).

Such a division can be seen many years back by examining the historical events and attitudes manifested by the communities of the times. Yet, despite the observations and research based on American history, this division coincides with events in Poland, giving a sense of certain universality to this theory. The similarity was noticed by M. Kowalski, who points to the similarity of these two calendars, the similarity of dates and the qualitative similarity of subsequent cycles, referring to the idealistic or pragmatic character of M. Alexander, which was modelled on the Strauss-Howe theory (Kowalski 2016).

Analysing the last cycle of history with reference to the events taking place in Poland, it can be observed that the first generation, being at the same time the post-war generation, falls into the baby boomers category. It was named after the increase in births when the war ended and the political situation calmed down, as earlier plans to marry and have offspring were postponed due to unfavourable conditions (Śladkowska 2015).

Generation X in Poland is also referred to as the Polish People's Republic generation because it experienced its childhood in the backyard, left alone, with a key to the house hanging around the neck while the parents were at work (Szymczyk 2022). Generation

Forms of leisure tourism – agritourism

Leisure varies from person to person; for some, it will involve physical activity, walking, and cycling; for others, it will involve reading books or passive rest. One of the forms of leisure tourism that also combines social and educational functions is agritourism (Kurek 2007).

There are many definitions of agritourism in the literature. One of them says that it is ‘a form of leisure, realized in rural farming areas, based on accommodation and recreational activity, connected with a farmstead and its natural, productive and services-related environment’ (Gaetano, Morelli 2014). According to another definition, agritourism is ‘the form of tourism activities that are deeply connected to agriculture and focused on the working farm’ (Sima 2016). It facilitates closer contact with nature, community, space, and rural life as well as offers natural values, silence and an unpolluted environment. It creates bonds between guests and hosts, allows visitors to participate in the life of the farm, further developing new skills and abilities, providing direct contact with animals, fresh food and knowledge about the food production cycle (Roman M., Roman M., Prus 2020). Agritourism provides efficient use of available assets and helps preserve cultural heritage and tradition (Barbieri 2013; McGehee, Kim, Jennings 2007).

Agritourism is distinguished from other forms of tourism by the freedom the tourist receives, the close experience of communing with the cultural and historical heritage, the possibility of living together with the family running the farm, eating freshly harvested products, learning about the unique character of the region or negotiating the price of the stay through the tourist’s own contribution to the running of the farm: help in preparing meals, buying cheaper food, or duties related to animal and plant breeding (Roman, Grudzień 2021). The tourist can count on a wide range of activities depending on the region and the characteristics of the farm.

Entertainment tourism and play

One form of leisure is entertainment, which is among the basic needs of modern humans. It allows people to diversify their life by enjoying the activities they do, not thinking about work, chores, and everyday matters. Entertainment will always mean something different to different people and, according to R. Pawlusiński, ‘entertainment tourism should be understood as traveling to places offering free-time activities for tourists in the form of play and relaxation, often accompanied by deep emotional experiences (e.g., aesthetic, cognitive)’ (<https://www.bip.krakow.pl/>), and the most characteristic forms, as mentioned by W. Kurek (2007), or symbols of the combination of tourism, leisure, mass pop culture, play and gambling are theme parks, amusement parks, and entertainment cities (Kurek 2007). These sites are characterized by rich accommodation and catering facilities, a large area, and a wide range of services and attractions; they are usually located within the main tourism regions, summer resorts, and at a considerable distance from large cities (Pawlusiński 2008).

X are those born in the 1960s and 1970s, but the exact date is difficult to pin down due to the variety of data in the sources. However, in their theory, Strauss and Howe date it from 1961 to 1981 (Ferreira Pinheiro Dias Pereira, Batista de Paula 2016).

TABLE 1. The last two cycles of the Strauss-Howe generational theory

Year of birth	Name of generation	Generation Type
1860–1882	Missionary Generation	Idealistic
1889–1900	Lost Generation	Reactive
1901–1924	GI Generation	Civic
1925–1942	Silent Generation	Adaptive
1943–1960	Baby Boom Generation	Idealistic
1961–1981	Generation X	Reactive
1982–2004	Millennials (Generation Y)	Civic
2005~	Generation Z	Adaptive

SOURCE: Pawlusiński 2008.

The Polish People’s Republic (PPR) was a time of communist rule, with empty shelves, no unemployment and rationed goods. The non-sovereign state, dependent on the USSR, was filled with propaganda, manipulation and communist doctrines, including social equality, fair distribution of wealth and control of the economy. The beginning of the communist period dates back to 22nd July 1952, and the end dates are either 31st December 1989, when the Act amending the Constitution of the Polish People’s Republic came into force with the subsequent change of the name of the state into the Republic of Poland, or 4th June 1989, a time when the first partially free parliamentary elections took place (Szukała 2019).

The first thought that comes to mind when thinking about life during the communist era is definitely everything related to trade, lack of basic products in stores and rationing of goods. People queuing for hours in front of stores where there was nothing left on the shelves, buying products that were available at a given moment but were not necessarily needed, bartering them later, or exchanging waste-paper for toilet paper, are memories of people growing up in those days. The enormous quantities of alcohol sold, which – despite the scarcity of other goods – was usually always available because it was the source of large revenues for the state budget, is another image that comes to mind when recalling this period. A similar situation applied to tobacco products, which were very popular among people, hard to get, luxurious, and present in salons, among the intelligentsia, but also among ordinary people. Work was also one of the most important aspects of life there. In the Polish People’s Republic there was no unemployment, everyone had a job, and even if it was unproductive and non-beneficial, citizens were still supposed to show up at work and get paid for it (Kaczorowski 2020). This is where the saying ‘whether standing or lying, you deserve a thousand zlotys’ became very popular.

From an early age, Generation X learned self-reliance. Children who were left on their own while their parents worked would get a key to the house and play outside with their peers for hours. This shaped certain independence and self-reliance in them. Despite the lack of toys or various kinds of equipment, they always found some kind of occupation, and this was strengthened by their highly developed creativity and imagination (*Dzieciństwo...* b.d.). Through the realities of the Polish People's Republic, shortages of goods that were in demand, a certain level of resourcefulness and self-sufficiency were born.

This generation has been taught the importance of work and stability in a person's life and this is reflected in today's loyalty to employers. To maintain their jobs and job stability, Generation X workers accept working overtime, fully acknowledge the professional hierarchy, and are conscientious and meticulous. Approaching work as a value that should be permanent, they see a promotion or raise as something to be earned and waited patiently for; they do not want to change jobs despite some inconvenience; also training strengthens their position in the company and gives them a sense of stability within the company. This generation often struggles to maintain a work-life balance (Smolbik-Jęczmień 2013).

Through disruptive changes, such as the end of communist rule, the uncertainty of tomorrow, the introduction of new technologies, slowly encroaching digitalization and new realities of life, Generation X has been described as the 'nothing serious generation, uncertain and lost. Nevertheless, over the years, the group has adapted and learned to operate new technological equipment. They are people who like to use phones and television, are present on social networking sites, and actively use the Internet and search engines. However, they tend to treat computers as a tool for work or obtaining news rather than as a way to relax and spend free time. They pursue consumer goods in their lives; thus, they are sometimes referred to as a materialistic and greedy generation, whose main motivation is money (Malisiewicz 2013).

Generation Y refers to the Polish reality of the timescale 1984–1997 (Wrzesień 2007), while the government agency, the United States Census Bureau, mentions the dates 1982–2000 (*Millennials...* 2015). Although there is no consistent date, it can be concluded that, in Poland, this group includes people who spent their youngest years, like their parents, outdoors, without access to computers, the Internet, or technological innovations. This is a group that grew up in the era of the free market, not remembering the communist era, thus living under the pressure of high expectations of parents who grew up in harder times (Kwiatkowski 2019).

Generation Y grew up exposed to new technology because it was the period when computers, cell phones, VHS tapes, and later DVDs, Walkmans, and mp3s became commonplace. Nowadays, these people are comfortable with the digital world and consider it an integral part of life. They can use technical skills effectively in work, education, self-development and hobbies (Korycki 2018). It is also a tool to facilitate global communication on a massive scale, effectively removing spatial and temporal barriers.

With the ubiquity of the Internet and expanded opportunities to acquire knowledge, this generation is eager to grow, pursuing higher education in order to acquire

a high quality of life. They have parents in their lives who want to provide a better life for their children, often guide and advise, and have friendly relationships, hence a strong sense of security is also formed. This also means a certain delay in reaching complete independence and adulthood, where many people live with their parents until late adulthood. They are often described as spoiled and lacking responsibility, self-obsessed and narcissistic, frustrated by the high expectations imposed by parents (Fazlagić 2008).

'Millennials' strive for work that they are passionate about, expect flexibility, a good atmosphere, and constant challenges. Their work-life balance is at a good level; they value free time, being able to relax, spend time with family and pursue their hobbies. They are not tied to a job and often change jobs with inconveniences or competitive offers. They have many skills and demonstrate multitasking, yet they also tend to start many projects and have trouble structuring their work. Unlike their parents, they do not stay after hours at work, and if they must, they do so reluctantly and with a vision of the benefits of overtime. They are also a group where freelancing, or self-employment, has become popular, and their ambition and confidence definitely helps them (Baran, Kłos 2014).

Generation Y is impatient, often overconfident, and not very resourceful without technology; however, they are well educated and have ambitions to achieve a good livelihood. In life, they focus more on experiences than on acquiring material possessions. They pay a lot of attention to the environment and are more aware of their environmental choices (Zajadacz 2014).

Modes of leisure tourism in Generations X and Y

In order to thoroughly analyse leisure tourism practices of Generations X and Y, it is necessary to separate them into smaller age periods, the first of which is childhood and adolescence, followed by students, young adults, and adults. Childhood begins in age 1 until about age 14, while the adolescent period lasts until age 20 (Piotrowski, Ziółkowska, Wojciechowska 2014).

Tourism in adolescence has many essential educational and social functions, but it is also crucial in terms of recovery and leisure. The way children and adolescents use travel and tourism trips has changed over the years (Drażkiewicz b.d.). This has been greatly influenced by the political changes, the introduction of the free market, the general improvement in the status of society, and the significant facilitation of organizing such trips.

Generation X's childhood is contained in the years when tourism was an almost luxury good. Until 1989, social tourism was being developed in Poland, which included less affluent social groups and consisted in state-subsidized vacation trips. Tourism organizations, such as the Polish Tourist and Sightseeing Society founded in 1950 or the Polish Youth Hostel Association established in 1926, developed intensively at that time. As part of tourism, young people took part in camps, excursions, hiking camps with a leisure, cognitive or sightseeing theme. Scouting also developed

dynamically; school geographical and tourist clubs also organized trips, often with an active tourism theme. A popular form of leisure included trips to family and relatives (Niedziółka 2014).

Since the 1990s, following the changes that were taking place in Poland, tourism has been a sector of intense development. More travel agencies were established, people began to make more travel arrangements on their own, and the modernization of resorts progressed. Schools continued to play a significant role in organizing tourist trips that combined education and leisure for children. The leisure of adolescents often took place in seaside resorts, at reservoirs or in the mountains (Gryszel 2015).

A popular mode of transportation in the young years of Generation X involved overcrowded trains and buses of the PKS, and only later, the slowly appearing cars. In comparison with Baby Boomers and Generation X, Generation Y is much more active when it comes to planning travel trips or booking accommodation through the Internet (dedicated websites, e.g., booking.com), or using social media (such as TripAdvisor) (Sun et al. 2016).

Tourism, specifically leisure tourism, has continued to grow and is very important in the development of children and adolescents. However, the ways in which it is practiced are changing over time. There have been a lot of changes in the childhood of Generation Y compared to the previous generation. Most notably, the material status in many households has improved, leading to more significant opportunities for travel. Another change involves the gradual popularization and facilitation of travel abroad through changes in the operation of passports to a multi-year basis from 1988. Previously, before each trip, one had to go to the passport office and fill in an application, and return the document at the same place upon return (Błażejowski 2013). A later event that significantly influenced foreign travel was Poland's accession to the European Union in 2004.

According to the research of the Institute of Tourism discussed by J. Łaciak, from 2006 to 2010, children most often took part in vacation with their families, followed by summer camps. The third most popular type of trip was leisure with relatives. The participation of young people in domestic long-term trips according to the primary purposes was also examined. It was shown that the vast majority, as many as 76% of the respondents, listed the purpose as tourism and leisure. The preference for organizing trips was shown and 75.7% of the respondents participate in self-organized trips and the main destinations were the mountains (31.6%) and the sea (30%). The predominant mode of transportation for Generation Y children and adolescents was car for family and coach for school trips. The mode of transportation often chosen by older adolescents was the train, due to its low price and the transportation available for independent travel (Łaciak 2011).

According to the research conducted by B. Aleziak, Generation Y adolescents, during leisure tourist trips, most often chose quiet, passive rest, including short walks, as a form of free time spending. This method of recovery was chosen by more than one in ten respondents. Nevertheless, this form is losing popularity, as it manifested a decreasing trend from 2002 to 2009 (Aleziak 2011).

Students and adults

According to W. Gaworecki, Generation X as adults in 2001 chose tourist and recreational trips as the main purpose of their long-term trips (52%), the next most frequently mentioned purpose was to visit relatives and friends (33%), while during short-term trips the situation was reversed, and tourist and recreational trips were chosen by 28% of the respondents. The predominant lodging was with friends and relatives, and the predominant mode of transportation was road transport, with cars in the first place and cross-country buses in the second (Gaworecki 2003).

Over the years, international travel has grown in popularity, and one can still see an increase in international travel today. According to the Polish Tourism Organization statistics, from 2012 to 2018, the number of foreign trips increased from 9.4 million to 12.8 million (Stępień 2013). Generation X is happy to choose foreign trips spent in hotels, purchasing them from travel agencies. The dominant destinations of foreign trips after 2005, according to P. Gryszel's research, were Germany (29.8%), Italy (8.9%), the Czech Republic and Slovakia (8% each), France (4.8%). Greece and Croatia were also popular leisure destinations in 1999-2000 (Smolnik-Jęczmień 2013). Thanks to the development of foreign tourism, the importance of air transport is increasing among the used means of transport.

Generation X is primarily focused on family vacations that would strengthen family ties and create shared memories and experiences. They like to travel to popular mass tourism destinations with interesting sights, history and elements of tradition. They choose a tourist destination by reading reviews on online forums and through recommendations from friends. They value comfort, high quality, competent, and friendly service in the places they go. They often attach importance to regional foods and traditional atmosphere (Wiak b.d.).

In the US Baby Boomers (Gen X) favoured 'quality time with the family away from home', 'intimacy and romance', and 'adventure and excitement'; while Silent Generation preferred 'to visit casinos and gamble', 'to experience the good life with fine cuisine, good wine, being pampered', 'to escape winter weather', and 'to experience different cultures and way of life' (Lehto et al. 2008).

On the other hand, Generation Y as adults on travel trips place a high value on their companions, spending time with friends, and a good atmosphere, similar to the older Generation X. A significant difference here is the form of travel arrangements beginning with trip planning, where the main source of information is the Internet, to the end where impressions are shared on social media (Dębski, Krawczyk, Dworak 2019). Generation Y representatives travel more than their predecessors, visit and explore a greater number of destinations, spend more while traveling and are eager for interesting experiences and information (Naidoo et al. 2015; Vukic, Kuzmanovic, Kostic-Stankovic 2015; Xiang, Magnini, Fesenmaier 2015).

This group appreciates experiences, originality, and uniqueness of the place they go to, thus typical leisure trips in hotels with all-day boarding options are losing popularity, and exciting excursions, experiences and opportunities to broaden their

horizons are gaining importance (Stępień 2013). However, an important element in travel remains its safety, cleanliness, hygiene and comfort. According to the study by M. Dębski, A. Krawczyk, and D. Dworak, the possibility of spending time actively is more important than passive rest, e.g., on the beach, or peace and quiet. Entertainment opportunities (events, infrastructure) are also an important factor during the trip for Generation Y, and access to amusement parks is the least important factor among those surveyed (Dębski, Krawczyk, Dworak 2019). Authentic experiences, human contact and foreign culture are of great interest.

Influence of generational characteristics on the choice of leisure tourism form

Change is an inherent part of the world, encompassing many spheres of human life. Just as the characteristics of the generations differ, so do their ways of spending free time, recreation, and the choices they make regarding the forms and organization of leisure tourism trips. The choices depend on the wealth, age of the tourist and many other factors (Niemczyk 2016).

Generation X, which is a frequent participant of mass tourism, plans its leisure in popular tourist destinations, usually previously verified and recommended by friends or positively evaluated on websites. By choosing a well-known place, Baby Boomers have a more successful chance of rest without unnecessary complications and inconveniences. The money spent in this way will not be wasted. This approach may stem from treating annual leave as a reward for hard and conscientious hours spent at work, resulting in the need for a guarantee of good leisure. They enjoy visiting well-known landmarks, previously seen on many brochures and postcards or places that reflect atmosphere and tradition, as this is a generation of traditionalists who value the history of the places they visit. In organized groups, they often reach for the help of a guide, believing them to be the most competent person to convey important information and knowledge about the monuments. Just as in workplaces, with guides, they recognize a certain established hierarchy, and the distinctiveness of competencies across professions. Generation X places a high value on material possessions, so they very often bring back all sorts of souvenirs from their vacation. As parents, this generation places a high value on family ties, which is why they travel in a larger family circle with their children or relatives, creating shared memories that are so important to them (Wiak b.d.).

On the other hand, Generation Y is slowly changing the tourism market, moving away from mass tourism to less popular forms of travel. Generation Y members note a negative image of the phenomenon described by M. Sukiennik: '[b]eing in a place hundreds or thousands of kilometres away from home, the traveller often has no opportunity to meet indigenous people, or even see what is characteristic for a given place, spending their vacation in a 'globalized nowhere', in a space virtually devoid of identity: foreign, but maximally similar to the European standards of luxury,' which describes an average foreign vacation in a hotel. Representatives of Generation Y want experiences and a sense of authenticity of the place visited,

not recreation in an artificially created, isolated luxury hotel, which lacks all the charm of the region, its culture and traditions (Sukiennik 2014). Therefore, an increasingly common phenomenon among young people, including Generation Y, is the phenomenon of couch surfing created in 2004 by Casey Fenton, Daniel Hoffer, Sebastian Le Tuan, and Leonardo Bassani da Silveira, consisting of mutual lending of accommodation at one's house, apartment or room (CouchSurfing b.d.). In this way, tourists are able to establish a close relationship with the people providing the accommodation, thus learning more about the customs of the tourist destination.

Efficient use of technological devices, new technologies, and trouble-free use of the Internet contribute to the increasing frequency of independent organization of leisure trips, both domestic and foreign. Through their need for flexibility and independence, they feel constrained by tours organized by travel agencies. Generation Y is an impatient generation. They get bored quickly and look for challenges, therefore passive leisure is losing its importance in favour of active forms of spending this time (Kowalczyk-Anioł 2012).

Materials and Methods

The main objective of this paper is to present differences and similarities between Generations X and Y in leisure tourism. It is important to show perspectives concerning tourism development of the mentioned generations in the coming years. The following specific objectives are set for this paper:

- presenting the characteristics of Generations X and Y;
- learning about the relationships in leisure tourism based on the differences and similarities of the given generations;
- presenting the impact of the COVID-19 pandemic on the practice of leisure tourism;
- exploring conclusions about the development of tourism in the coming years resulting from the differences and similarities of Generations X and Y.

This paper poses the following research hypotheses:

- generational characteristics have a significant impact on leisure travel choices;
- the COVID-19 pandemic had a negative impact on the practice of leisure tourism in both study groups.

Survey method

To carry out the study, the authors used the survey research method, and the tool used was the survey questionnaire. The survey was created by the authors and completed between 26.02–12.03.2021. The questionnaire was posted on the Internet and delivered to the respondents via social media. Internet survey is a tool that makes the recipient feel anonymous; it is simple to organize, requires no financial outlays and helps to gather more respondents quickly and cover more areas in a short period.

The questionnaire was divided into three sections: the first dealing with general preferences regarding the organization and forms of leisure tourism, the next one was aimed at exploring changes in leisure tourism preferences resulting from the COVID-19 pandemic prevailing from 2020, while the last section contained personal questions. The sheet included 19 questions, five personal questions, five semi-open questions, and nine closed-ended questions. The authors received 1.030 completed questionnaires, which is the sample size for this survey. Due to the specified age requirements, the authors discarded 110 respondents who did not belong to the generations studied in the subsequent analysis. A total of 930 samples were eligible for the study. The prepared and conducted research allowed the authors to notice the differences and similarities between generations in the practice and organization of leisure tourism trips and to judge the effects of the COVID-19 pandemic on preferences for leisure tourism in the studied groups.

Descriptive statistics

The research subjects in this paper were leisure travellers, more specifically, Generations X and Y. The characteristics of the respondents are shown in Table 2.

TABLE 2. Characteristics of the studied sample

Specification	Total	
	N = 930	%
Gender:		
• woman	617	66.3
• man	313	33.7
Age:		
• 21–39 years	582	63.0
• 40–60 years	348	37.0
Education:		
• tertiary	336	35.9
• secondary	483	52.1
• basic vocational	111	12.0
Place of residence:		
• village	445	47.8
• small town with up to 20 thousand inhabitants	143	15.2
• large city	342	37.0
Material status:		
• poor	19	1.1
• sufficient	291	31.5
• good	510	55.4
• very good	110	12.0

SOURCE: authors' survey.

Female participants almost doubled the number of male respondents in this survey. The predominant age group was those in the 21–39 age range (63.0%), followed by those aged 40–60 (37.0%). More participants were youths because they were more active on the Internet. Most of the respondents in this survey were above primary education. More than half (52.1%) of the respondents had secondary education, 35.9% with tertiary education, and 12.0% with basic vocational education. Regarding the current residency, almost half of respondents marked a village as their residence, followed by a large city (37.0%). The fewest respondents resided in a small town of up to 20 thousand inhabitants (15.2%). More than half of the respondents described their material status as good (55.4%), the next most common answer to describe their material status was sufficient (31.5%), 111 people selected very good (12.0%), and one person described it as poor.

Differences and similarities in the organization of leisure travel of target groups – results

One of the issues addressed in the research conducted for this paper involved the differences and similarities in the organization of leisure travel among Generations X and Y. The focus of travel was examined, distinguishing between domestic and international travel (Figure 1).

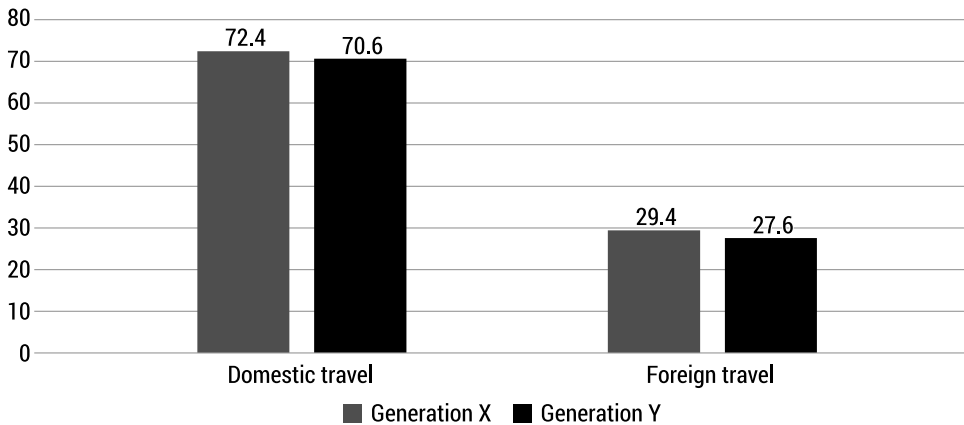

FIGURE 1. Respondents' preferences regarding the destination of leisure travel [in %]

SOURCE: own research results.

Nearly 3/4 of Generation X respondents most often spent their leisure trips in the country, similar to Generation Y, whose surveyed representatives chose domestic trips only 1.8% less often. A little more than 1/4 of the representatives of the older generation went abroad, while the younger generation travelled abroad more often, but still at a similar level. An important factor influencing the destination chosen by tourists was primarily their material status. The juxtaposition of material status and travel destination choices shows that every respondent with an excellent material status chose a foreign vacation, about 30% of respondents with a good

material status chose the same destination, while one in eight Generation X respondents with a sufficient material status chose to travel abroad. The situation was different for Generation Y, where, compared to the older generation, only about half of the respondents with an excellent material status went on trips abroad, and a good situation encouraged 1/4 of respondents to such trips. In contrast, one in five respondents with sufficient material status went abroad for leisure purposes.

The similarity between generations could also be seen in the results of the question about the frequency of trips per year. Respondents had 3 ranges to choose from to determine the frequency with which they participated in leisure tourism trips.

Just less than half of the Generation X representatives surveyed travelled once a year, and about 2/5 participated in leisure trips 2–3 times (Figure 2). The least frequent answer of the respondents of both groups involved more than 3 trips per year. Generation Y decided equally often on one or 2–3 trips per year.

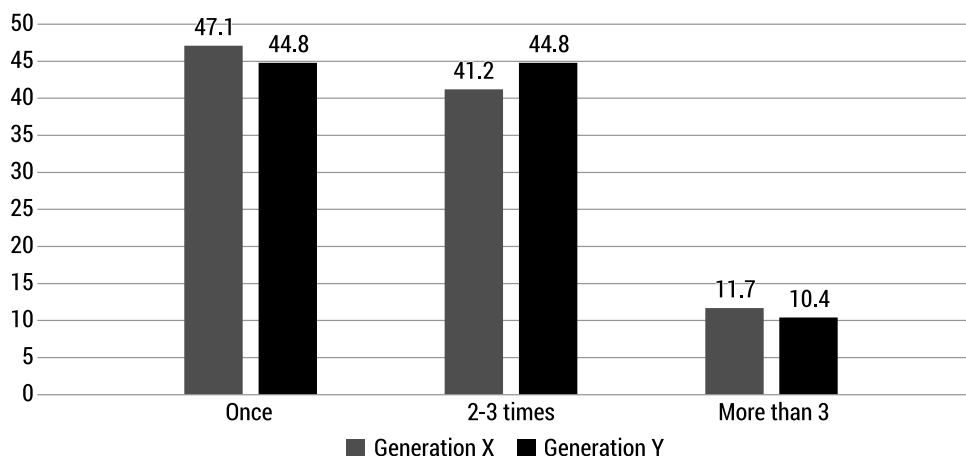

FIGURE 2. Frequency of respondents' leisure tourism trips per year [in %]

SOURCE: own research results.

The younger generation increasingly opted for several trips per year, reflecting changes in travel length preferences (Figure 3). Such relationships could be inferred from respondents' answers to the next question. The subjects were given a choice of four-time ranges.

Travel with a leisure purpose among Generation Y was mostly short-term, as the most common trip length was 5–7 days, about one in five respondents usually opted for trips lasting up to 5 days, while trips of 8–14 days were less popular. Trips of more than two weeks were the least common.

The situation was different for Generation X. Half of the respondents of this group were in favour of trips lasting 5–7 days, almost the full other half planned leisure tourism trips for 8–14 days, and a negligible part went on short-term trips up to 5 days. No respondents of this generation marked the response with a length of more than 14 days.

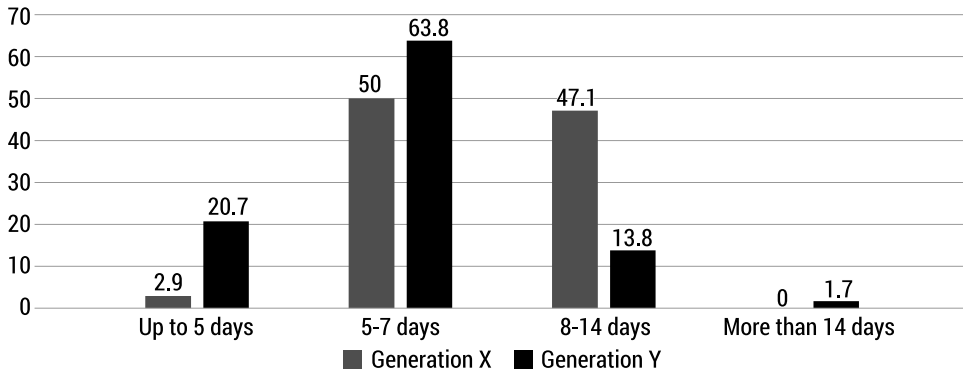

FIGURE 3. The average duration of respondents' leisure tourism trips [in %]

SOURCE: own research results.

Another interesting issue raised during the study was how leisure tourism trips were organized. Respondents were provided with two closed answers and an option to enter a different method of organization.

Among the methods of organizing trips, individual organization was the most popular, especially among Generation Y, where about 9 out of 10 respondents chose this option (Figure 4). Despite the predominance of individual forms of organization, the older Generation X was also willing to choose offers prepared by a travel agency. About 1/5 of Generation X respondents opted for ready-made travel agency packages, and 4/5 organized trips individually. Comparing the two generations, one could see a decline in the importance of travel agents among the younger generation. The similarity involved the general prevalence of individual forms of organization of travel with a leisure purpose.

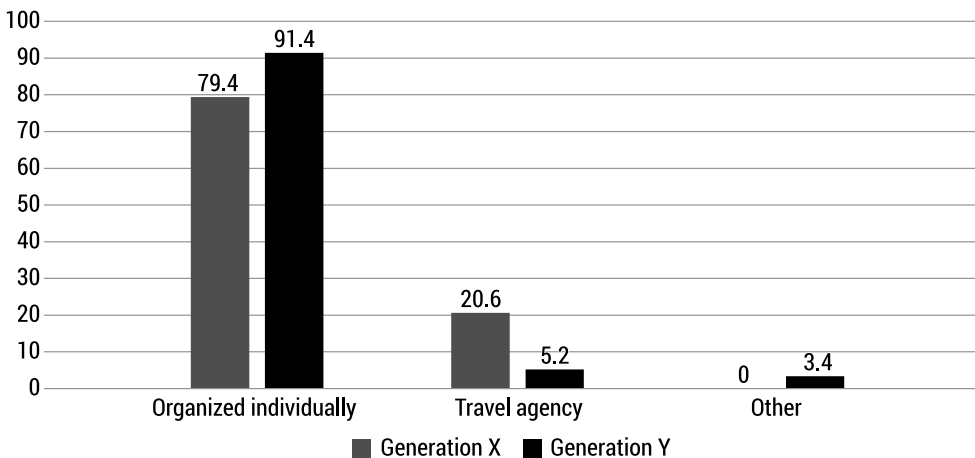

FIGURE 4. Method of organizing travel with a leisure purpose among the surveyed groups [in %]

SOURCE: own research results.

Respondents were asked about the most common mode of transportation used during leisure travel. The most popular forms of transportation were suggested, and an open-ended response option was provided in which respondents could describe another mode of transportation they used.

The most frequently used mode of transportation among both generations was the car, and the least frequently used methods were the bus, coach and bicycle (Figure 5). Generation X respondents were most likely to use a car, as well as more than half of Generation Y respondents, with a 9% difference between these results. There was a similar difference among plane passengers. One in four of Generation X tourists chose to travel by air. A large generational difference was seen in the trips made by train. This mode of transportation was chosen by about 14% more Generation Y respondents than Generation X respondents.

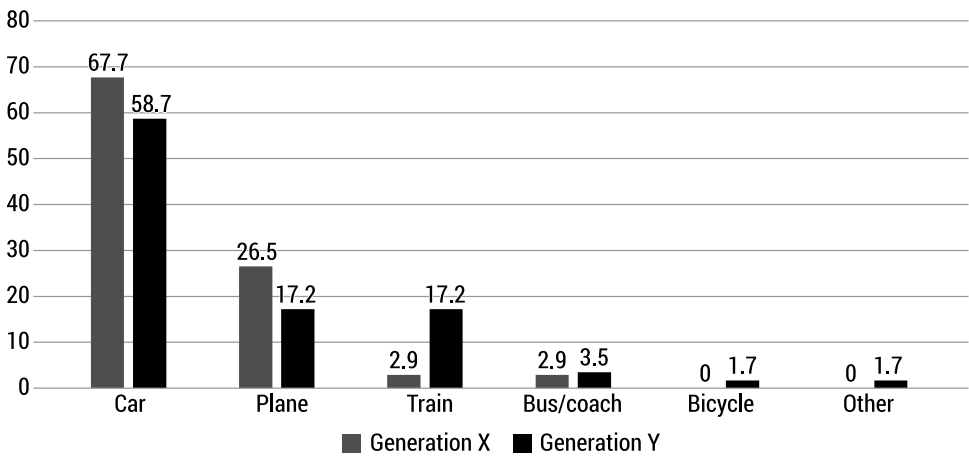

FIGURE 5. Mode of transportation most frequently used for leisure travel [in %]

SOURCE: own research results.

The choices of preferred accommodations were also analysed. The question included responses geared towards the most common forms of accommodation and an open-ended response option. Figure 6 shows differences with respect to different leisure tourism styles and changing trends.

More than half of Generation Y representatives chose a hotel as their destination; on the other hand, about 1/3 of the respondents of the older generation chose to stay in a hotel. The opposite was true for boarding houses, chosen by more than half of Generation X respondents but chosen by less than one-third of the Millennials surveyed. Respondents of the communist generation were the only ones to choose campgrounds, which made up about one-tenth of their group. One in ten Generation Y representatives took advantage of accommodation at their family and friends' places. Accommodation in tourist farms was the least popular. Respondents who selected an open-ended response most often chose yacht accommodation and Airbnb.

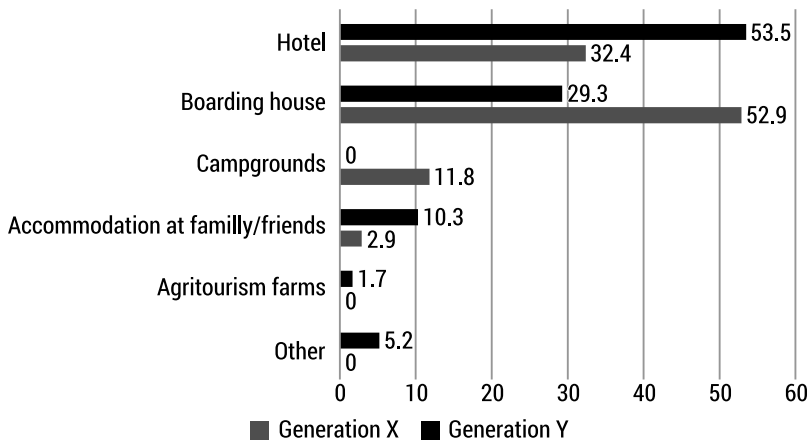

FIGURE 6. Accommodation facilities during leisure trips [in %]

SOURCE: own research results.

Forms and evaluation of factors accompanying leisure tourism of the surveyed groups

One of the issues addressed by the study involved the factors surrounding leisure tourism. Respondents rated 6 components on a 5-point scale (where 1 – not important, 5 – very important). Figure 7 shows the weighted average of each factor.

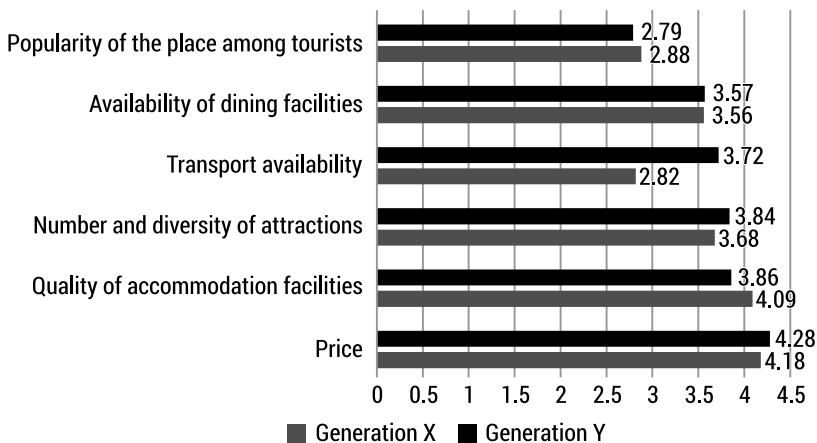

FIGURE 7. Values of average ratings of factors accompanying the organization of leisure travel trips [weighted average of ratings]

SOURCE: own research results.

The most important factor associated with leisure travel in both groups was price, which was considered important or very important by most respondents. Next in order came the quality of accommodation facilities, considered more important

by Generation X. However, both generations valued comfort and the quality of accommodation. However, a big difference was seen in transportation accessibility. It was more relevant to the Millennial Generation, which more frequently travels by train than the older group, which usually travels by car and plane. The importance of the availability of dining establishments for both generations was the same. The tourists were least influenced by the popularity of the destination when organizing their trip, oscillating at almost the same level in both groups of respondents.

Another topic addressed in the study was the respondents' most common forms of leisure tourism. The question provided 6 closed-ended responses and one open-ended response in which respondents could specify other activities undertaken during leisure trips.

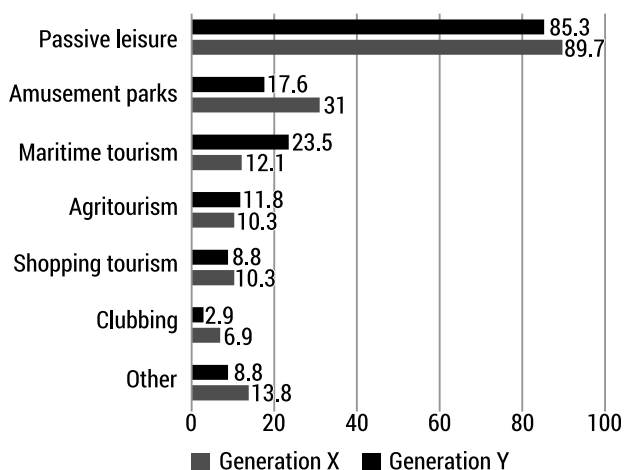

FIGURE 8. Most frequent forms of leisure tourism undertaken [in %]. Respondents could select more than 1 response

SOURCE: own research results.

The chart shows that the predominant form of leisure trips was passive leisure, relaxation and rest at the place of stay, chosen on average by every ninth respondent from both age groups. The difference was evident among tourists using amusement and theme parks. Generation Y used them about 2 times more often than the older Generation X. Cruises on cruise ships, ferries, yachts or sailing boats were of interest to about 1/5 of Generation X, a little more than Generation Y (1/10). Both groups enjoyed farm-based recreation at similar levels, as about one in ten respondents selected a form of spending time at agritourism farms. Shopping tourism, which was more favoured by the younger generation of Millennials, amounted to 10%. Clubbing, or party tourism, was the least popular. Other forms chosen by both groups included sightseeing and active tourism.

The impact of the COVID-19 pandemic on leisure tourism decisions

The final thematic section was the SARS-CoV-2 epidemiological situation from 2020–2021 and the resulting impact on leisure tourism decisions. A selective question was asked first to determine who was planning to travel in 2021 and whether the pandemic discouraged respondents from making travel arrangements. The question asked was: ‘[i]s the COVID-19 pandemic deterring you from organizing a leisure trip in 2021?’. The results are shown in the chart.

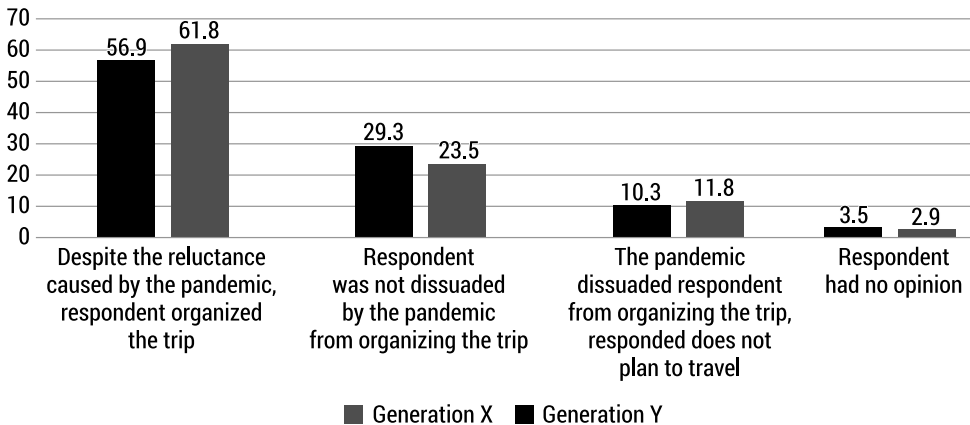

FIGURE 9. Impact of the COVID-19 pandemic on plans to arrange a leisure trip in 2021 [in %]

SOURCE: own research results.

It can be inferred from Figure 9 that the general trend was a certain discomfort with leaving, resulting in unwillingness to leave on the part of more than half of Generation Y and about 3/5 of Generation X, who were planning to leave anyway, despite not very favourable accompanying factors. Three in ten Generation Y representatives, and one in five Generation X respondents, claimed that the COVID-19 pandemic did not affect their decisions or deter them from traveling. Approximately one in ten representatives from both generations were discouraged to the point of cancelling a leisure trip in 2021, and a small number of representatives had no opinion.

Other respondents were asked about the impact of the pandemic on their travel destination. They were provided with 3 closed-ended responses to illustrate the issue at hand.

Regarding destination selection, the pandemic did not influence the choice of travel destination among two-thirds of Generation X respondents and among nearly half of the younger group of respondents. The other half of Generation Y respondents wanted to travel abroad but opted for a domestically organized trip. Such a solution was selected by 1/3 of the representatives of the Polish People’s Republic generation. A small portion of Millennials wanted to take the trip domestically but decided to plan and take a leisure trip abroad.

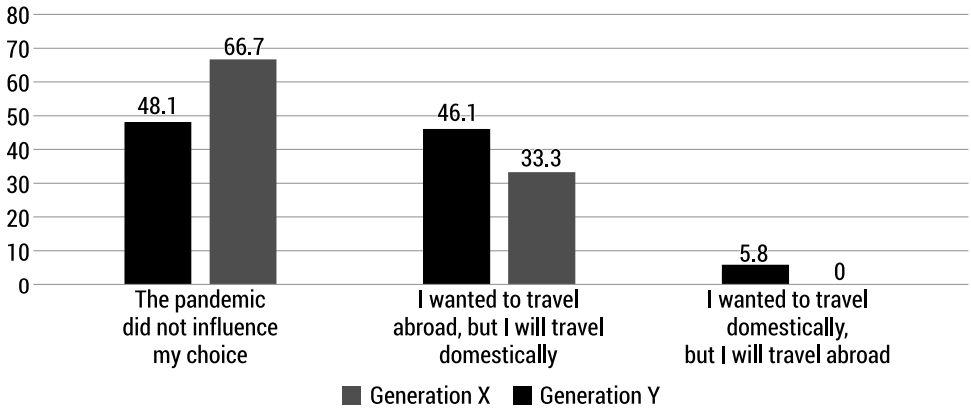

FIGURE 10. Impact of the COVID-19 pandemic on respondents' preferences for the destination of leisure trips planned for 2021 [in %]

SOURCE: own research results.

Respondents' leisure tourism choices before the pandemic (2020) were compared with their plans for 2021 during the pandemic. The chart below shows the differences in the length of the planned leisure trip due to the epidemiological situation in the country.

The chart shows a definite increase in short-term trips of up to 5 days, 23.5% higher with respect to pre-pandemic preferences. Generation Y respondents were less likely to take trips of 5 to 7 days; previously, about 3/5 of respondents opted for this length, and less than half of respondents had plans for such a period in 2021. The share of long-term trips lasting 8–14 days dropped by almost half, and no respondent planned to travel for more than 14 days.

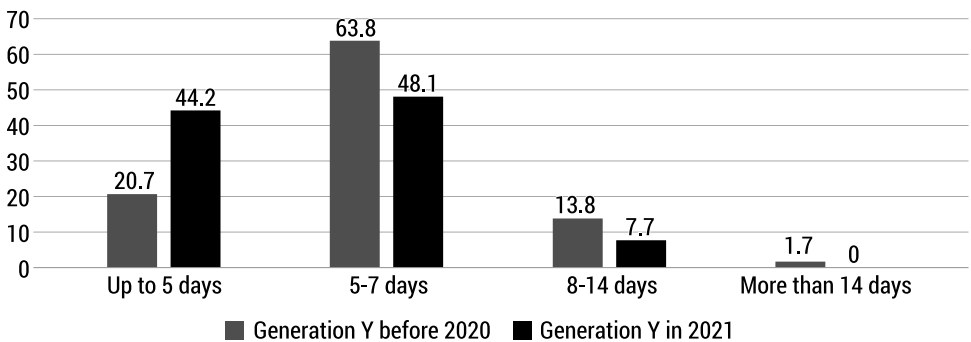

FIGURE 11. Changes in the average duration of leisure tourism trips of surveyed Generation Y individuals resulting from the COVID-19 pandemic [in %]

SOURCE: own research results.

Changes in the average duration of leisure trips were also examined among Generation X respondents, with results shown in Figure 12.

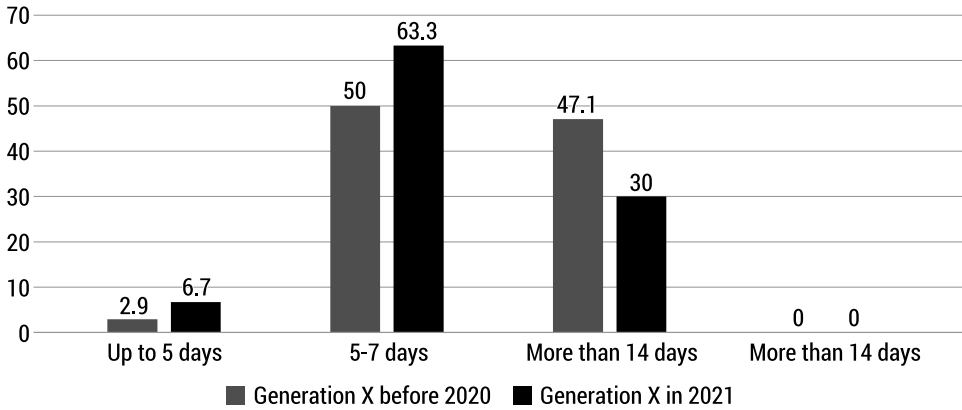

FIGURE 12. Changes in the average duration of leisure tourism trips of surveyed Generation X individuals resulting from the COVID-19 pandemic [in %]

SOURCE: own research results.

Unlike Generation Y, Generation X saw an increase in trips lasting 5–7 days by approximately 13% compared to pre-2020. The similarity between the groups of respondents was a decrease in long-term trips lasting 8–14 days. Three in ten respondents intended to organize such a long-term trip, a big drop compared to pre-pandemic preferences, where nearly half of those surveyed opted for this length of the trip. There was an increase in interest in short-term travel, though only slight, as compared to Generation Y.

Interesting correlations can be inferred from a comparison of preferences for the frequency of leisure trips per year before and during the COVID-19 pandemic.

The chart shows the frequency of Generation Y respondents’ trips before 2020 and the planned frequency in 2021. Three closed-ended responses were available to respondents.

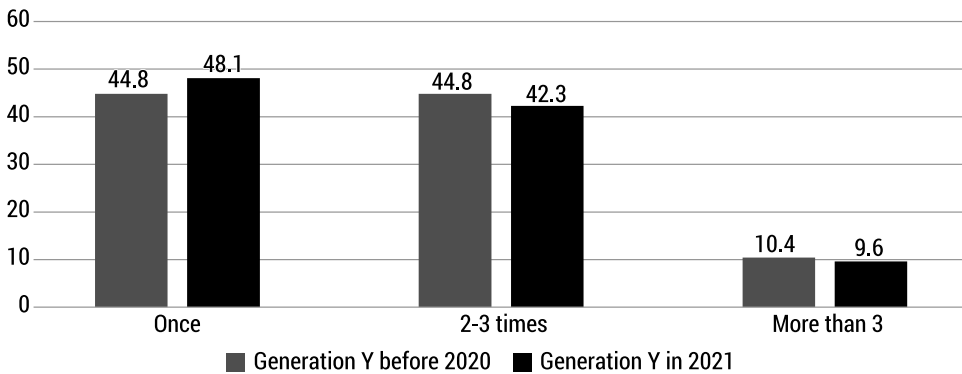

FIGURE 13. Changes in the frequency of leisure tourism trips of surveyed Generation Y individuals resulting from the COVID-19 pandemic [in %]

SOURCE: own research results.

The chart presents insignificant changes in the frequency of trips in the Generation Y group relative to the COVID-19 pandemic. There was an increase in once-a-year trips and a gentle decrease in trips taken 2–3 times per year. These were changes of the range of 2–4%. There was a slight difference, a downward movement of less than one percent, in the share of respondents traveling more than 3 times a year. Thus, the epidemiological situation had a negligible impact on the frequency of Generation Y's trips.

More significant changes were noted in the group of Generation X. Travel plans of this group in 2021 turn out to be more diverse than those of Generation Y respondents.

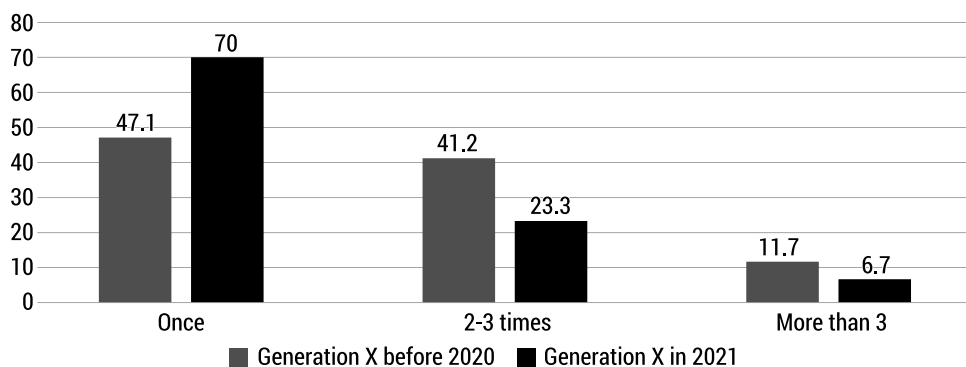

FIGURE 14. Changes in the frequency of leisure tourism trips of surveyed Generation X individuals resulting from the COVID-19 pandemic [in %]

SOURCE: own research results.

The level of education played a significant role in terms of the willingness to go on tourist trips. Respondents with higher education declared greater willingness to travel than people with secondary and vocational education.

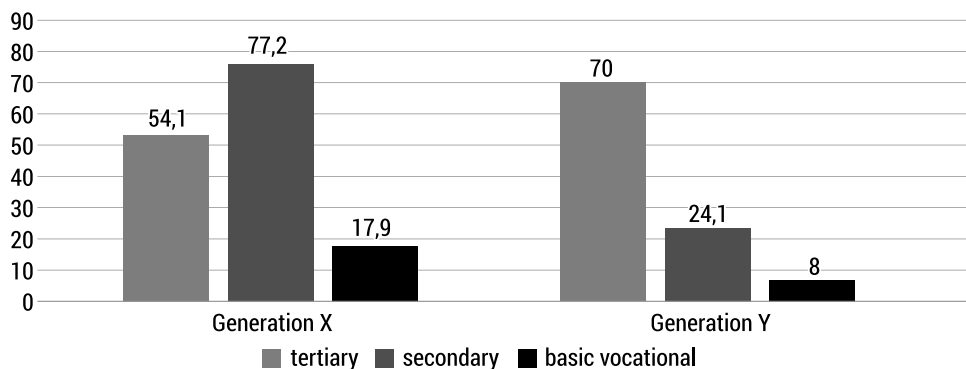

FIGURE 15. Changes in the frequency of tourist trips of the surveyed people depending on the level of education [in %]

SOURCE: own research results.

The most visible change in the chart was a more than a 30% increase in once-a-year trips comparing pre-2020 and 2021 plans. Before the COVID-19 pandemic, nearly half of Generation X respondents chose to take one leisure trip per year. The pandemic prompted more respondents to reduce the frequency of trips, so that as many as seven in ten respondents in this group planned to travel only once in 2021. At the same time, there was a decline in more frequent travels. In 2021, less than half of respondents planned to go on 2–3 trips for leisure than in the previous year, a similar situation applies to more than 3 trips.

Conclusions and Discussion

This paper deals with the differences and similarities of Generations X and Y in practicing leisure tourism, and the epidemiological situation of SARS-CoV-2 of 2020 and its impact on the tourist choices in two groups.

The paper poses two hypotheses, the first stating that generational characteristics have a significant impact on leisure travel choices, and the second claiming that the COVID-19 pandemic had a negative impact on the practice of leisure tourism in both study groups.

The research conducted and presented in chapter four convinced the authors of the existing similarities and differences between generations and the impact that the COVID-19 pandemic had on leisure tourism decisions. The analysis of the charts created on the basis of the conducted research showed that the generations differ in the way they organize their trips and in the forms of practiced leisure tourism.

This body of theoretical information and the research conducted among the Generation X and Generation Y groups prompted the authors to reflect. In summary of the entire paper, the authors make the following conclusions:

- the characteristic features of Generations X and Y, although they are stereotypical and do not necessarily apply to every person when taking the group as a whole, are significantly distinctive and allow conclusions to be drawn based on these characteristics. Nevertheless, the most effective comparison will be possible when all representatives of the studied generations are gone;
- through the differences in characteristics of the studied generations, other professed values and diversity of priorities, the way of practicing leisure tourism is changing, among other things, by moving from the 3S model to the 3E model;
- the COVID-19 pandemic resulted in reluctance to travel and a significant reduction in the length and frequency of trips. Some people abstained from trips and others changed the destination of their planned trip due to the epidemiological situation;
- in the coming years, leisure tourism will become more conscious, and pro-environmental attitudes will be promoted more often. Forms of recreation will change towards being more active, focusing on creating interpersonal bonds, learning about other cultures and combining with sustainable tourism while moving away

from mass tourism. Travel agents will change their offerings towards more exciting and educational, and provide bigger flexibility for the tourist;

- the way of organizing trips is changing under the influence of generational characteristics, and they are noticeable from the very beginning of planning a trip: looking for information from other sources, choosing other tourist destinations, new accommodation facilities, to changes in marketing and advertising, and methods of sharing impressions and experiences;
- the epidemiological situation of the SARS-CoV-2 virus has contributed to negative changes in leisure tourism among the studied groups, which will persist until the pandemic is over and may have a lasting effect on tourism in general;
- because Generation X prefers tourist trips lasting about 2 weeks, while Generation Y more often chooses leisure lasting up to a week, the frequency of tourist trips of Generation Y per year is higher than that of the first generation,
- increased frequency of Generation Y's shorter trips may significantly influence the search for more diverse tourism offerings;
- Generation Y seems to be more aware of other ways of organizing leisure trips than Generation X, whose every fifth representative prefers to organize a trip via a travel agency;
- both of the surveyed generations have increasingly higher expectations regarding the standard of service at accommodation facilities, choosing mainly two types of hotel facilities for tourist stays, namely hotels and boarding houses, which ensure the quality of accommodation and catering services offered;
- only Generation X indicates campgrounds as a form of potential accommodation, while Generation Y completely rejects such an accommodation option;
- Generation Y places more emphasis when choosing a tourist region due to its reachability by their chosen mode of transport, which is likely to significantly influence their choice of offerings in the future;
- it is likely that Generation X, which is older, will be more apprehensive about making the decision to travel abroad because of the increased level of risk associated with health and life hazards.

This paper shows the unquestionable influence of generational characteristics on shaping the choices made by Generations X and Y concerning the organization of recreational trips, and confirms the negative impact on the practice of leisure tourism in both studied groups. The conducted research allowed the authors to positively verify the set hypotheses and to achieve the intended objectives.

The issues presented form a part of the overall issue related to intergenerational differences and impacts on tourism, and facilitate further research in this area. An analysis of the tourism market by taking into account the characteristics of each generation facilitates better matching of products to tourists' needs.

Travel preferences of both Generation X and Generation Y may change next year due to several factors affecting tourist safety. These are issues that primarily concern medical care in different countries as well as the current epidemiological status

in the country. In addition, the practice of leisure tourism may be affected in 2023 by requirements of a valid COVID-19 certificate and additional health insurance. The latter aspect can increase the cost of a tourist trip and diversify leisure offerings.

Due to significant generational differences in many aspects related to leisure and the form of tourism practiced as well as the rapidly changing situation affecting these choices, it would be essential to repeat the study with the same representatives of Generations X and Y in the coming years. It is highly probable that the awareness of representatives of both generations regarding the diversity of tourism offerings will increase.

It is likely that the next COVID-19 pandemic waves will also cause variation in travel destination choices in 2023. This will also be linked to the implementation of restrictions on the use of travel services by those not vaccinated against COVID-19.

References

1. Alejskiak, B. (2011), *Turystyka jako element stylu życia współczesnej młodzieży polskiej*, "Państwo i Społeczeństwo", 1.
2. Apollo, M., Rettinger, R. (2019), *Mountaineering in Cuba: improvement of true accessibility as and opportunity for regional development of communities outside the tourism enclaves*, "Current Issues in Tourism", 22(15), p. 1797–1804, doi:10.1080/13683500.2018.1446920.
3. Azmi, A., Abdullah, A., Nurhidayati, S.E., Shaw, G. (2020), *Shopping and tourism: a state-of-the-art-review*, "Hamdard Islamicus", 43(S.2), p. 639–655.
4. Baran, M., Kłos, M. (2014), *Pokolenie Y – prawdy i mity w kontekście zarządzania pokoleniami*, "Marketing i Rynek", 5.
5. Barbieri, C. (2013), *Assessing the sustainability of Agritourism in the US: A comparison between Agritourism and other farm entrepreneurial ventures*, "Journal of Sustainable Tourism", 21, p. 252–270.
6. Dębski, M., Krawczyk, A., Dworak, D. (2019), *Wzory zachowań turystycznych przedstawicieli Pokolenia Y*, "Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów", 172.
7. Doroz-Tomasik, H., Jankowski, G. (2016), *Parki tematyczne w Polsce – typologia i analiza globalnego sukcesu komercyjnego*, "Geography and Tourism", 1(4).
8. Gaetano, S.F., Morelli, M. (2014), *Enhancing the foreign demand for agritourism*, "Politica Agricola Internazionale", 2, p. 33–42.
9. Gaworecki, W. (2003), *Turystyka*, PWE, Warszawa.
10. Kizielewicz, J. (2013), *Rola i znaczenie funduszy Unii Europejskiej w rozwoju turystyki morskiej w województwie zachodniopomorskim*, "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Turystyki", 2.
11. Kowalczyk-Anioł, J. (2012), *Tendencje rozwoju turystyki polskiej młodzieży pokolenia Y*, "Turyzm", 2.
12. Kowalski, M. (2016), *Cykle pokoleniowe w czasie i przestrzeni*, "Przegląd Geograficzny", 4(88).
13. Kruczek, Z. (2014), *Nowe trendy i innowacje w sektorze atrakcji turystycznych*, in: *Dynamika przemian rynku turystycznego*, ed. Z. Kruczek, W. Banasik, Wydawnictwo WSTiJO, Warszawa.
14. Kurek, W. (2007), *Turystyka*, PWN, Warszawa.

15. Kwiatkowski, M. (2019), *Pokolenie Y na współczesnym rynku pracy. Psychospołeczne uwarunkowania startu zawodowego*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa.
16. Lehto, X.Y., Jang, S., Achana, F.T., O'Leary, J.T. (2008), *Exploring tourism experience sought: a cohort comparison of baby boomers and the silent generation*, "Journal of Vacation Marketing", 14(3), p. 237–252.
17. Luo, J.M., Lam, C.F. (2017), *Entertainment Tourism*, Routledge, Abingdon, UK.
18. Łaciak, J. (2011), *Aktywność turystyczna dzieci i młodzieży w 2010 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa.
19. McCarthy, J. (2002), *Entertainment-LED Regeneration: The Case of Detroit*, "Cities", 19, p. 105–111.
20. McGehee, N.G., Kim, K., Jennings, G.R. (2007), *Gender and motivation for agritourism entrepreneurship*, "Tourism Management", 28, p. 280–289.
21. Mendoza-González, G., Martínez, M.L., Guevara, R., Pérez-Maqueo, O., Garza-Lagler, M.C., Howard, A. (2018), *Towards a Sustainable Sun, Sea, and Sand Tourism: The Value of Ocean View and Proximity to the Coast*, "Sustainability", 10, 1012, doi:10.3390/su10041012.
22. Naidoo, P., Ramseook-Munhurrun, P., Seebaluck, N.V., Janvier, S. (2015), *Investigating the Motivation of Baby Boomers for Adventure Tourism*, "Procedia Social and Behavioral Sciences", 175, p. 244–251.
23. Niedziółka, A. (2014), *Turystyka młodzieżowa w Polsce w okresie PRL-u i III RP*, "Jagiellońskie Studia Socjologiczne", 2, p. 99–108.
24. Niemczyk, A. (2016), *Zmiany zachowań turystycznych Polaków w zakresie wyjazdów krajowych i zagranicznych – wybrane aspekty*, "Marketing i Zarządzanie", 3.
25. Pięta, J. (2014), *Pedagogika czasu wolnego*, Wydawnictwo FREL, Warszawa.
26. Piotrowski, K., Ziółkowska, B., Wojciechowska, J. (2014), *Rozwój nastolatka. Wczesna faza dorastania*, in: *Niezbędnik dobrego nauczyciela*, ed. A.I. Brzezińska, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa.
27. Reisinger, Y. (2001), *Concepts of Tourism, Hospitality, and Leisure Services*, in: *Quality Management in Hospitality, Tourism and Leisure*, ed. J. Kandampully, C. Mok, B. Sparks, Routledge, New York.
28. Sima, E. (2016), *Agro-tourism entrepreneurship in the context of increasing the rural business competitiveness in Romania*, "Agricultural Economics and Rural Development", 13, p. 119–130.
29. Smolbik-Jęczmień, A. (2013), *Rozwój kariery zawodowej wśród przedstawicieli pokolenia X i Y – nowe wyzwania*, "Modern Management Review", 18.
30. Strauss, W., Howe, N. (1991), *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*, William Morrow & Company, New York.
31. Sukiennik, M. (2014), *Turystyka w czasach przesyty. Slow Travel jako alternatywa*, "Turystyka Kulturowa", 3, p. 21–38.
32. Sun, S., Nang Fong, L.H., Law, R., Luk, Ch. (2016), *An Investigation of Gen-Y's Online Hotel Information Search. The Case of Hong Kong*, "Asia Pacific Journal Tourism Research", 21, p. 443–456.
33. Vukic, M., Kuzmanovic, M., Kostic-Stankovic, M. (2015), *Understanding the Heterogeneity of Generation Y's. Preferences for Travelling: A Conjoint Analysis Approach*, "International Journal of Tourism Research", 17, p. 482–491.
34. Wendt, J.A., Wiskulski, T. (2018), *Zmiany w morskiej turystyce wycieczkowej w Gdyni*, "Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego", 1(32).

35. Wrzesień, W. (2007), *Czy pokoleniowość nam się nie przydarzy? Kilka uwag o współczesnej polskiej młodzieży*, „Nauka”, 3.
36. Xiang, Z., Magnini, V.P., Fesenmaier, D.R. (2015), *Information Technology and Consumer Behaviour in Travel and Tourism: Insights from Travel Planning Using the Internet*, „Journal of Retailing and Consumer Service”, 22, p. 244–249.
37. Zajadacz, A. (2014), *Pokolenie X, Y, Z a fenomen turystyki*, in: *Międzypokoleniowe aspekty turystyki*, ed. J. Śledzińska, B. Włodarczyk, PTTK Kraj, Warszawa.

Internet sources

1. Błażejowski, K. (2013), *Dzinsy przyjaźni jadą na wschód*, „Express Bydgoski”, 20.05.2013, <http://web.archive.org/web/20140512232416/http://express.bydgoski.pl/243866,Dzinsy-przyjazni-jada-na-wschod.html> (access 25.05.2021).
2. CouchSurfing (b.d.), <https://about.couchsurfing.com/about/about-us/> (access 11.05.2021).
3. Drążkiewicz, J. (b.d.), *Edukacyjne funkcje turystyki*, <http://ptsmłodz.pl/edukacyjne-formy-turystyki/> (access 31.05.2021).
4. *Dzieciństwo w PRL-u* (b.d.), <https://topmejt.co.uk/dziecinstwo-w-prl-u/> (access 30.05.2021).
5. *European opinion poll on occupational safety and health 2013* (b.d.), <https://osha.europa.eu/pl/facts-and-figures/european-opinion-polls-safety-and-health-work/european-opinion-poll-occupational-safety-and-health-2013> (access 14.05.2021).
6. Fazłagić, J. (2008), *Charakterystyka pokolenia Y*, ‘e-Mentor’, 3, <http://www.e-mentor.edu.pl/artykul/index/numer/25/id/549> (access 31.05.2021).
7. Ferreira Pinheiro Dias Pereira, T., Batista de Paula, L. (2016), *Drug Tourism: General Overview, Case Studies and New Perspectives in the Contemporary World*, „European Journal of Tourism Hospitality and Recreation”, 7, p. 188–202, <https://doi.org/10.1515/ejthr-2016-0021>.
8. Gryszel, P. (2015), *Zarys historii turystyki w Polsce*, <https://www.yumpu.com/xx/document/read/50921048/zarys-historii-turystyki-w-polsce-lotur> (access 12.05.2020).
9. Kaczorowski, A. (2020), *Życie w PRL-u. Trudno było kupić pieprz lub porządne buty*, <https://p.dw.com/p/3hO7B> (access 30.05.2021).
10. Korycki, C. (2018), *Pokaż mi swój PESEL, a powiem Ci kim jesteś! Sprawdź, do jakiego należysz pokolenia*, <https://tygodnik.tvp.pl/37421375/pokaz-mi-swoj-pesel-a-powiem-ci-kim-jestes-sprawdz-do-jakiego-nalezysz-pokolenia> (access 31.05.2021).
11. Malisiewicz, A. (2013), *Kilka słów o Generacji X, czyli druga odsłona słowniczka pokoleniowego*, <http://web.archive.org/web/20140527213027/http://ettaconsult.pl/blog/2013/06/04/kilka-slow-o-generacji-x-czyli-druga-odslona-slowniczka-pokoleniowego/> (access 30.05.2021).
12. Martinez Vázquez, R.M., Milán García, J., Valenciano, D.P. (2021), *Analysis and Trends of Global Research on Nautical, Maritime and Marine Tourism*, „Journal of Marine Science and Engineering”, 9, 93, <https://doi.org/10.3390/jmse9010093>.
13. *Millennials Outnumber Baby Boomers and Are Far More Diverse, Census Bureau Reports* (2015), <https://www.census.gov/newsroom/archives/2015-pr/cb15-113.html> (access 12.05.2021).
14. Ostrowski, M. (2016), *Ciemne chmury nad sezonową branżą*, <https://www.wnp.pl/logistyka/ciemne-chmury-nad-turystyka-morska,275134.html> (access 12.05.2021).

15. Pawlusiński, R. (2008), *Turystyka rozrywkowa w Krakowie – klasyfikacja form oraz inwentaryzacja oferty miasta*, <https://www.bip.krakow.pl/zalaczniki/dokumenty/16966> (access 14.05.2021).
16. Roman, M., Grudzień, P. (2021), *The Essence of Agritourism and Its Profitability during the Coronavirus (COVID-19) Pandemic*, "Agriculture", 11, 458, <https://doi.org/10.3390/agriculture11050458>.
17. Roman, M., Niedziółka, A., Krasnodębski, A. (2020), *Respondents' Involvement in Tourist Activities at the Time of the COVID-19 Pandemic*, "Sustainability", 12, 9610, <https://doi.org/10.3390/su12229610>.
18. Roman, M., Roman, M., Prus, P. (2020), *Innovations in Agritourism: Evidence from a Region in Poland*, "Sustainability", 12, 4858, <https://doi.org/10.3390/su12124858>.
19. Roman, M., Roman, M., Prus, P., Szczepanek, M. (2020), *Tourism Competitiveness of Rural Areas: Evidence from a Region in Poland*, "Agriculture", 10, 569, <https://doi.org/10.3390/agriculture10110569>.
20. Śladkowska, A. (2015), *Wylizanka pokoleniowa. Baby Boomers, X, Y I Z*, <https://praca.trojmiasto.pl/Wylizanka-pokoleniowa-Baby-Boomers-X-Y-i-Z-n96643.html> (access 31.05.2021).
21. Stępień, K. (2013), *Jak podróżują mileniałsi?*, <https://www.nocowanie.pl/jak-podrozuja-milenialsi.html> (access 31.05.2021).
22. Szukała, M. (2019), *30 lat temu nazwa Polska Rzeczpospolita Ludowa przeszła do historii*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/30-lat-temu-nazwa-polska-rzeczpospolita-ludowa-przeszla-do-historii> (access 30.05.2021).
23. Szymczyk, J. (2022), *Pokolenie X na rynku pracy – charakterystyka*, <https://poradnik.przedsiębiorcy.pl/-pokolenia-w-pracy-pokolenie-x> (access 23.05.2021).
24. Tonazzini, D., Fosse, J., Morales, E., González, A., Klarwein, S., Moukaddem, K., Louveau, O. (2019), *Blue Tourism. The Transition Towards Sustainable Coastal and Maritime Tourism in World Marine Regions*, Barcelona, eco-union, <https://www.ecounion.eu/wp-content/uploads/2019/06/BLUE-TOURISM-STUDY.pdf> (access 20.05.2022).
25. UNWTO (2008), *Glossary of tourism terms*, <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms> (access 14.05.2021).
26. Wiak, K. (b.d.), *Jak podróżuje pokolenie X?*, <https://www.nocowanie.pl/jak-podrozuje-pokolenie-x.html> (access 31.05.2021).

Zakończenie

Podjęta w monografii problematyka jest zbiorem piętnastu opracowań dotyczących ogólnie pojętego środowiska przyrodniczego. Przedstawiono dość szeroko zarysowaną tematykę z zakresu interdyscyplinarnej nauki określanej jako pozaprodukcyjne funkcje obszarów leśnych, jednak z powodu wielkiej złożoności tego zagadnienia zaprezentowano tylko niektóre jego elementy, z którymi możemy się spotkać w różnych sferach życia gospodarczego i społecznego, m.in. ekonomicznej, społecznej i ekologicznej. W każdej działalności przedsiębiorczej istotną rolę odgrywa człowiek, a każde przedsięwzięcie wymaga konkretnych nakładów finansowych, rzeczowych i ludzkich. Przy dobrze zaplanowanej organizacji jest duże prawdopodobieństwo, że pozaprodukcyjne funkcje obszarów leśnych i turystyka na tych obszarach będą się rozwijać.

W swoich opracowaniach Autorzy wielokrotnie podkreślali taką potrzebę i poświęcali wiele miejsca zagadnieniom finansowania działalności turystycznej. Ważnym pojęciem dotyczącym obszarów leśnych jest ich wielofunkcyjność – powinny one spełniać wiele funkcji (gospodarczą, społeczną, edukacyjną, zdrowotną, ekologiczną), a zarządzanie ekosystemem leśnym winno przebiegać w sposób zrównoważony.

W skład obszarów leśnych wchodzi lasy państwowe (należące do Skarbu Państwa) i prywatne, parki narodowe i krajobrazowe, tereny Natury 2000. Autorzy w swych tekstach poświęcili wiele miejsca kwestiom związanym z ekologią, obszarami wiejskimi (wioski tematyczne), zbiornikami wodnymi (doliny rzeczne), parkami narodowymi i krajobrazowymi (zaprezentowano bilans fiskalny tych instytucji). Podkreślano, że poza działalnością gospodarczą obszarów leśnych (pozyskiwaniem drewna) istotna jest funkcja zdrowotna polegająca na kontakcie z drzewostanem (sylwoterapia, kąpiele leśne) i ze środowiskiem leśnym, które pozytywnie oddziałują na organizm ludzki.

Funkcje pozaprodukcyjne obszarów leśnych stwarzają nadzieje na poprawę zdrowia fizycznego i psychicznego osób je odwiedzających, a także na poznanie wiedzy o warstwach lasu i środowisku leśnym. Autorzy w artykułach pochylili się nad aspektami teoretycznymi i praktycznymi związanymi z wykorzystaniem terenów leśnych do celów turystycznych i rekreacyjnych. Różne rodzaje oraz formy turystyki i rekreacji rozwijają się w każdym regionie, choć z różną skutecznością, co zależy od wielu czynników zewnętrznych i wewnętrznych. Współczesnym wyzwaniem wspomagającym ten rozwój mogą sprostać jedynie silne i dobrze zorganizowane interdyscyplinarne zespoły naukowe.

Obszary cenne przyrodniczo, ze szczególnie wyjątkowymi walorami postrzegane należy jako unikatowe zasoby, które stanowią potencjalny i zazwyczaj niewykorzystany

w wystarczającym stopniu czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego. Wykorzystanie zasobności środowiska przyrodniczego i jego licznych funkcji spełnianych na rzecz społeczeństwa mogą być realizowane przez paradygmat ekorozwoju. Wyniki badań Autorów potwierdziły, że obszary przyrodniczo cenne tworzą potencjalne możliwości pogłębiania procesu integracji funkcji gospodarczych i środowiskowych, zależy to jednak od pełnego i zrównoważonego wykorzystania zasobów naturalnych i innych lokalnych w procesach ekonomicznych.

Autorzy podzielili się swoimi spostrzeżeniami i doświadczeniami, wskazali niezbędne warunki do osiągnięcia pożądanego celu, ale również ukazali zagrożenia i niedoceniony wysiłek na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego. Celem monografii było zaprezentowanie istotnych pozaprodukcyjnych funkcji obszarów leśnych i obszarów wiejskich w zakresie ochrony klimatu, zasobów wodnych, pochłaniania CO₂, ochrony przyrody i warunków, w jakich żyje człowiek. Kluczowe staje się zatem poszukiwanie takich rozwiązań, dzięki którym efekty ekonomiczne i ekologiczne będą się wzajemnie stymulować, co w konsekwencji doprowadzi do osiągnięcia korzyści w sferze społecznej procesów rozwojowych. Można mieć nadzieję, że zamieszczone w niniejszej publikacji teksty dostarczą czytelnikowi pogłębionej wiedzy na temat środowiska przyrodniczego, jakim są obszary leśne w szerokim tego słowa znaczeniu. Całość opracowania stanowi kompendium wiedzy, w którym bardzo szeroko ujęto i przeanalizowano wybrane determinanty środowiska przyrodniczego, począwszy od obszarów leśnych i wiejskich, na ochronie dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego i wpływie pandemii na rozwój ruchu turystycznego skończywszy.

Prezentowana tematyka ma charakter ponadczasowy, szczególnie z uwagi na zaistniałe w ostatnim okresie dyskusje na temat zrównoważonego gospodarowania środowiskiem, w tym też obszarami leśnymi. Zainspirowała ona Autorów z różnych dyscyplin naukowych, jak np. leśnictwo, ekonomia, prawo, dendrologia, których rozważania poparte zostały wynikami własnych badań empirycznych.

Spis tabel

Rozdział 1

Table 1. Degree of use of the cycling network in selected areas	13
Table 2. Use of unpaved sections of the route network.....	15
Table 3. Deviation of cyclists from the map schemes.....	15

Rozdział 2

Tabela 1. Znaczenie bliskości Lasów Janowskich podczas odwiedzania wioski garncarskiej (N = 300)	26
Tabela 2. Spacerzy piesze po Lasach Janowskich (N = 300)	26
Tabela 3. Rekreacja rowerowa w Lasach Janowskich (N = 300)	27
Tabela 4. Zwiedzanie zabytków w Lasach Janowskich.....	27
Tabela 5. Zbieranie runa leśnego w Lasach Janowskich	27

Rozdział 7

Tabela 1. Oferty 30 komercyjnych hoteli w wybranych 15 uzdrowiskach o największym ruchu turystycznym.....	96
Tabela 2. Targi, na których w 2022 roku POT promowała ofertę turystyki uzdrowiskowej w Polsce.....	99
Tabela 3. Lista beneficjentów o najwyższym dofinansowaniu jednorazowym.....	102

Rozdział 8

Tabela 1. Polskie miasta w sieci Cittaslow.....	109
Tabela 2. Walory turystyczne i rekreacyjne miast polskiej sieci Cittaslow	110

Rozdział 9

Tabela 1. Formy ochrony przyrody i liczba obszarów chronionych w Polsce w 2022 roku	124
---	-----

Rozdział 10

Tabela 1. Mezoregiony o najniższym obciążeniu bazą noclegową i wysokich walorach krajobrazowych (estetycznych)	152
--	-----

Rozdział 12

Tabela 1. Przyczyny pożarów lasów w Polsce w poszczególnych województwach w 2020 roku (w liczbach bezwzględnych i odsetkach)	168
--	-----

Tabela 2. Pożary lasów na terenach zarządzanych przez Lasy Państwowe z uwzględnieniem ich regionalnych dyrekcji.....	169
Tabela 3. Powierzchnia pożarów lasów w Polsce według województw i przyczyn powstania w 2020 roku	170
Tabela 4. Przyczyny powstania pożarów lasów na terenach zarządzanych przez Lasy Państwowe w zależności od ich liczby i powierzchni.....	172
Tabela 5. Ochrona przeciwpożarowa lasów zarządzanych przez Lasy Państwowe w Polsce.....	178
Rozdział 13	
Tabela 1. Turystyka w polskich parkach narodowych w 2022 roku.....	187
Tabela 2. Działalność dydaktyczna parków narodowych w 2021 roku	190
Rozdział 14	
Tabela 1. Charakterystyka respondentów	200
Tabela 2. Odsetek respondentów mających rower	200
Tabela 3. Częstotliwość korzystania przez respondentów z roweru	201
Tabela 4. Najczęściej preferowana pora roku do uprawiania turystyki rowerowej.....	201
Tabela 5. Ocena turystyki rowerowej jako dobrego sposobu na spędzanie wolnego czasu w Kopenhadze w opinii respondentów	201
Tabela 6. Ocena Kopenhagi jako miasta dobrze przygotowanego do turystyki rowerowej w opinii respondentów.....	202
Tabela 7. Odsetek odpowiedzi na pytanie czy rower jest idealnym środkiem transportu w Kopenhadze	203
Rozdział 15	
Table 1. The last two cycles of the Strauss-Howe generational theory.....	214
Table 2. Characteristics of the studied sample	221

Spis rysunków

Rozdział 1

Figure 1. Cumulative tracks of the 249 cyclists studied, superimposed on a scheme of the forest area	10
Figure 2. Hiking and cycling tracks network of the “Strava” service of the transboundary Białowieża Forest.....	11
Figure 3. Bicycle routes network in the southern landscape area of the Bielawieskaja Pušča NP, divided into sections for analyses	12
Figure 4. Most heavily used part of the bicycle route network.....	13
Figure 5. Prospective sections of the cycle network (highlighted in purple)	14

Rozdział 2

Wykres 1. Liczba warsztatów garncarskich w Łążku w latach 1840–2022.....	23
--	----

Rozdział 3

Wykres 1. Powody wyjazdu badanych na wieś w celach turystycznych (N = 98, w skali 1–10, gdzie 1 – najmniej znaczący, a 10 – najbardziej znaczący)	35
Wykres 2. Aktywności podejmowane przez badanych podczas wyjazdów turystycznych na wieś (w %, N = 98; badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź).....	36
Wykres 3. Towarzystwo, w jakim respondenci wyjeżdżali na wieś w celach turystycznych (w %, N = 98; badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź).....	37
Wykres 4. Miesiące, w których respondenci wyjeżdżali na wieś w celach turystycznych (w %, N = 98; badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź).....	37
Wykres 5. Częstotliwość wyjazdów turystycznych badanych na obszary wiejskie (w %, N = 98)	38
Wykres 6. Preferowana przez badanych długość wyjazdów turystycznych na wieś (w %, N = 98; badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź).....	38
Wykres 7. Wykorzystywane przez badanych obiekty noclegowe podczas wyjazdów turystycznych na wieś (w %, N = 98; badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź).....	39
Wykres 8. Wskazane przez respondentów szanse dla rozwoju turystyki wiejskiej (w %, N = 98; badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź).....	40
Wykres 9. Wskazane przez respondentów zagrożenia wynikające z rozwoju turystyki wiejskiej (w %, N = 98; badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź).....	41

Rozdział 4	
Wykres 1. Emisja zanieczyszczeń (tys./t) do atmosfery w Mińsku	49
Wykres 2. Liczebność gatunków dominujących w drzewostanach w Parku Kultury i Wypoczynku im. 50-lecia Wielkiej Rewolucji Październikowej	50
Wykres 3. Kondycja drzew w rezerwacie Lebiażyj według kategorii stanu żywotności (%)	53
Rozdział 5	
Fotografia 1. Przykładowa kąpiel leśna	61
Rysunek 1. Zachowanie się komórek NK podczas kąpeli leśnych	62
Fotografia 2. Sposób stosowania kąpeli leśnej – ławeczka do medytacji.....	65
Fotografia 3. Przytulanie się do brzozy	65
Fotografia 4. Miejsce kąpeli leśnych w Arłamowie – znak wskazujący kierunek marszu	66
Rozdział 7	
Rysunek 1. Produkty obszarów uzdrowiskowych.....	93
Wykres 1. Liczba turystów (krajowych i zagranicznych) korzystających z noclegów w turystycznych obiektach noclegowych w latach 2015–2021.....	94
Wykres 2. Korzystający z turystycznej bazy noclegowej w wybranych gminach uzdrowiskowych i na obszarach ochrony uzdrowiskowej w latach 2015–2022 (2022 – dane bez ostatnich dwóch miesięcy).....	95
Rozdział 8	
Fotografia 1–2. Obiekty portu jachtowego w Rynie	115
Fotografia 3. Zamek w Rynie w zimowej szacie górujący nad portem i zabudowaniami miasteczka	116
Rozdział 9	
Rysunek 1. Przepływy fiskalne pomiędzy OPC w Polsce a sektorem finansów publicznych w ramach bilansu fiskalnego OPC netto	125
Rysunek 2. Przepływy fiskalne między parkami narodowymi w Polsce a sektorem finansów publicznych w ramach bilansu fiskalnego parków narodowych netto.....	128
Wykres 1. Rodzaje i wielkość przychodów parków narodowych w latach 2015–2021 (tys. zł)	129
Wykres 2. Wysokość dotacji z budżetu państwa przyznanych parkom narodowym w latach 2015–2021 (tys. zł)	130
Wykres 3. Rodzaje i wielkość danin publicznych i składek uiszczonych przez parki narodowe w latach 2015–2021 (tys. zł)	132
Wykres 4. Wielkość składek do FUS-u odprowadzonych przez parki narodowe w latach 2015–2021 (tys. zł)	133

Wykres 5. Wielkość podatków lokalnych odprowadzonych przez parki narodowe w latach 2015–2021 (tys. zł)	134
Wykres 6. Dotacje, daniny i składki parków narodowych w Polsce w latach 2015–2021 (tys. zł)	135
Wykres 7. Bilans fiskalny netto parków narodowych w latach 2015–2021 (tys. zł).....	136
Rozdział 10	
Rycina 1. Zmiany wskaźnika koncentracji HHI obliczonego w latach 2000–2021 dla 314 powiatów ziemskich	146
Rycina 2. Charakterystyka rozwoju funkcji turystycznej w województwie podlaskim w latach 2000–2021	146
Rycina 3. Koncentracja wskaźników rozwoju funkcji turystycznej (udział w kraju) w województwie podlaskim.....	147
Rycina 4. Zmiany wskaźnika koncentracji HHI obliczonego w latach 2000–2021 dla 14 powiatów ziemskich w województwie podlaskim	148
Rycina 5. Liczba rejestrowanych udzielonych noclegów w powiatach województwa podlaskiego w latach 2010–2021	148
Rycina 6. Zróżnicowanie przestrzenne wskaźników użytych w analizie lokalnych potencjałów endogenicznych	149
Rycina 7. Intensywność zagospodarowania turystycznego (baza noclegowa) według mezoregionów fizycznogeograficznych.....	150
Rycina 8. Porównanie intensywności zagospodarowania turystycznego ze wskaźnikiem atrakcyjności wizualnej krajobrazu	151
Rycina 9. Wyniki delimitacji mezoregionów niedowartościowanych pod względem rozwoju funkcji turystycznych w stosunku do ich potencjału krajobrazowego (atrakcyjności wizualnej, walorów estetycznych).....	153
Rozdział 13	
Rycina 1. Liczba turystów odwiedzających polskie parki narodowe w roku 2020.....	186
Rozdział 14	
Wykres 1. Najczęstsze powody do zwiedzania Kopenhagi na rowerze w opinii respondentów	202
Rozdział 15	
Figure 1. Respondents' preferences regarding the destination of leisure travel [in %]	222
Figure 2. Frequency of respondents' leisure tourism trips per year [in %]	223
Figure 3. The average duration of respondents' leisure tourism trips [in %]	224
Figure 4. Method of organizing travel with a leisure purpose among the surveyed groups [in %]	224
Figure 5. Mode of transportation most frequently used for leisure travel [in %].....	225
Figure 6. Accommodation facilities during leisure trips [in %].....	226

Figure 7. Values of average ratings of factors accompanying the organization of leisure travel trips [weighted average of ratings] 226

Figure 8. Most frequent forms of leisure tourism undertaken [in %]. Respondents could select more than 1 response 227

Figure 9. Impact of the COVID-19 pandemic on plans to arrange a leisure trip in 2021 [in %]..... 228

Figure 10. Impact of the COVID-19 pandemic on respondents' preferences for the destination of leisure trips planned for 2021 [in %] 229

Figure 11. Changes in the average duration of leisure tourism trips of surveyed Generation Y individuals resulting from the COVID-19 pandemic [in %] 229

Figure 12. Changes in the average duration of leisure tourism trips of surveyed Generation X individuals resulting from the COVID-19 pandemic [in %] 230

Figure 13. Changes in the frequency of leisure tourism trips of surveyed Generation Y individuals resulting from the COVID-19 pandemic [in %] 230

Figure 14. Changes in the frequency of leisure tourism trips of surveyed Generation X individuals resulting from the COVID-19 pandemic [in %] 231

Figure 15. Changes in the frequency of tourist trips of the surveyed people depending on the level of education [in %] 231

Politechnika
Białostocka

